

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SERBEST CUMHURİYET FIRKASI AKDENİZ TEŞKİLATLANMASI
VE FAALİYETLERİ

HAZIRLAYAN
MEHMET ÇAPARLAR

DANIŞMAN
DOÇ. DR. MEHMET PINAR

VAN-2020

KABUL VE ONAY SAYFASI

Mehmet ÇAPARLAR tarafından hazırlanan “ Serbest Cumhuriyet Fırkası Akdeniz Teşkilatlanması ve Faaliyetleri ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Danışman: Doç. Dr. Mehmet PINAR Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum	
Başkan: Prof. Dr. Sabit DUMAN Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum	
Dr. Öğretim Üyesi: Alparslan ÖZTÜRKÇİ Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum	
Üye: Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum
Üye: Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum
Tez Savunma Tarihi:	23 / 10 / 2020
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum. Doç. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN SAYFASI

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

Bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. (23 /10 /2020)

Mehmet ÇAPARLAR

Yüksek Lisans Tezi
Mehmet ÇAPARLAR

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KASIM, 2020

**SERBEST CUMHURİYET FIRKASI AKDENİZ TEŞKİLATLANMASI VE
FAALİYETLERİ**

ÖZET

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın yıkıcı ekonomik ve toplumsal sonuçları Türkiye'nin kendine has ekonomik, toplumsal ve iç güvenlik sorunlarını bir derece daha ağırlaştırmıştır. Buna karşın İsmet Paşa iktidarı artan huzursuzluklara karşı ekonomik ve sosyal politikalar geliştiremediği için halk tarafından içten içe eleştiriliyordu. Ülkenin; boğucu gündeminden sıyrılması, ekonomik ve sosyal buhranın aşılması için farklı bir bakış açısı gerekliliği ortaya çıkarmıştır.

Modern Türkiye yolunda hükûmete muhalefet edebilecek bir partinin gerekliliğini arzusu içinde olan Mustafa Kemal; 1930 yılında artan toplumsal ve ekonomik huzursuzlukları bertaraf etmek amacıyla yakın arkadaşı Ali Fethi Bey'i (Okyar), Paris Büyükelçiliğinden istifa ettirerek Cumhuriyet tarihimizin ikinci muhalefet partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkasını kurdurmuştur. Fethi Bey'in(Okyar) liderliğinde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, Mustafa Kemal'in önerisi ile kurucu kadrolarını tamamlayarak 1930 Belediye Seçimlerinden kısa bir süre öncesinde yurdun çeşitli bölgelerinde teşkilatlanma çalışmalarına başlamış ve teşkilatlanma yapabildiği yerlerde 1930 Belediye Seçimlerine katılmıştır. Bu kapsamda Serbest Cumhuriyet Fırkası Akdeniz Bölgesinin 1930 yılında dört önemli kenti olan Adana, Antalya, İçel (Silifke) ve Mersin'de de teşkilatlanarak belediye seçimlerine katılmıştır. Öte yandan çok partili yeni siyasi düzen karşısında iktidarı elinde bulunduran CHF'nin yeni partiye bakış açısı ve rekabetçi ortama karşı tutumu da merak konusu olmuştur.

Yapılan bu çalışmanın amacı; Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Akdeniz teşkilatlanması ve faaliyetleri sırasında, Adana, Antalya, İçel (Silifke) ve Mersin'de yaşayan halkın yeni partiye karşı sergilediği yaklaşımı ortaya koymak olduğu gibi,

1930 Belediye Seçimlerinin yapıldığı dönemde tek parti olarak iktidarı elinde bulunduran CHF'nin merkez ve yerel teşkilatlarının, Akdeniz'de Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın teşkilatlanma ve faaliyetleri karşısında geliştirdiği yaklaşımı ortaya koyarak, CHF'ye karşı muhalefet görevini üstlenen Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın söylem ve eylemlerini, dönemin arşiv belgelerini, siyasi nutuklarını, meclis konuşmalarını ve gazetelerini tarayarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kısa sürecek çoğulcu demokrasiye geçiş denemesi yolunda yaşadığı sancılı sürece ışık tutmaktır.

Anahtar Kelimeler: Serbest Cumhuriyet Fırkası, 1930 Belediye Seçimleri, Adana, Antalya, İçel (Silifke), Mersin Seçimleri.

Sayfa Sayısı: X + 182

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet PINAR

Master's Thesis

Mehmet ÇAPARLAR

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

İNSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

NOVEMBER, 2020

**FREE REPUBLICAN PARTY MEDITERRANEAN ORGANIZATION AND
ITS ACTIVITIES**

ABSTRACT

Pluralist democracy since Mustafa Kemal Atatürk, who will be able to check their power fully operational actions to render modern Turkey towards democracy and a party in opposition to the government has emphasized the need for him to be able to opportunity. 1930 year; 1929 was a period where the World Economic Depression and the devastating economic repercussions of Turkey's social and economic problems of internal security is intense. scraper scraped from the agenda of the country's stifling a different sound to overcome the economic and social crisis in Turkey has emerged a different perspective is needed. Accordingly, in 1930, Mustafa Kemal Atatürk had his close friend Ali Fethi Okyar resigned from the Paris Embassy and established the Free Republic Party, the second opposition party in our Republican history. The Free Republic Party, founded under the leadership of Fethi Okyar, completed its founding staff with the suggestion of Mustafa Kemal and started the organizational works throughout the country in the 1930 Municipal Elections. This includes organizational activities in Adana, Antalya, İçel (Silifke) and Mersin, which were four important cities of the Mediterranean Region in 1930, as was the case with the whole country of the Free Republic Party, a new party. The perspective of the CHF, which holds the power, towards the new party and its attitude towards the cutting environment have also been a matter of curiosity.

The purpose of this study is; During the organization and activities of the Free Republican Party in the Mediterranean, the people living in Adana, Antalya, İçel (Silifke) and Mersin showed the approach of the people living in Adana, Antalya, İçel (Silifke) and Mersin, as well as revealing the approach of the people living in Adana, Antalya, İçel (Silifke) and Mersin, as well as the CHF, which held

the power as a single party during the 1930 Municipal Elections. and local organizations, the Mediterranean Free Republic putting forth the approach developed in the face of Party of organizational and cultural activities, said the Free Republican Party holding the opposition to task against the CHF and the actions of the period of the archival documents, political speech, assembly calls and browse by Turkey newspapers It is to shed light on the painful process of the Republic in its attempt to transition to a short-term pluralistic democracy.

Key Words: Free Republican Party, Municipal Elections of 1930, Antalya, Adana, İçel (Silifke), Mersin Elections

Quantity of Page: X + 182

Supervisor: Doç. Dr. Mehmet PINAR

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR	IX
ÖNSÖZ.....	X
GİRİŞ	1
1. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI KURULUŞ VE TEŞKİLATLANMASI	15
2. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI AKDENİZ TEŞKİLATLANMASI VE FAALİYETLERİ	51
2.1. Serbest Cumhuriyet Fırkası Adana Teşkilatlanması ve Faaliyetleri.	51
2.1.1. Adana SCF Teşkilatının Kurulması	51
2.1.2. Adana SCF Teşkilatının Faaliyetleri	69
2.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası Antalya Teşkilatlanması Ve Faaliyetleri	73
2.2.1. Antalya SCF Teşkilatının Kurulması	73
2.2.2. Antalya SCF Teşkilatının Faaliyetleri.	81
2.3. Serbest Cumhuriyet Fırkası İçel (Silifke) Teşkilatlanması Ve Faaliyetleri	88
2.3.1. SCF İçel (Silifke) Teşkilatının Kurulması	88
2.3.2. SCF İçel (Silifke) Teşkilatının Faaliyetleri.....	92
2.4. Serbest Cumhuriyet Fırkası Mersin Teşkilatlanması Ve Faaliyetleri.....	93
2.4.1. SCF Mersin Teşkilatının Kurulması	93
2.4.2. SCF Mersin Teşkilatının Faaliyetleri	97
2.4.3. Tarsus SCF Teşkilatının Kurulması	99
2.4.4. Tarsus SCF Teşkilatının Faaliyetleri	102

3. AKDENİZ'DE 1930 BELEDİYE SEÇİMLERİ VE YANSIMALARI	104
3.1. 1930 Adana Belediye Seçimleri	112
3.2. 1930 Antalya Belediye Seçimleri	131
3.3. 1930 İçel (Silifke) Belediye Seçimleri.....	152
3.4. 1930 Mersin Belediye Seçimleri	157
3.4.1. 1930 Tarsus Belediye Seçimleri.....	164
SONUÇ	166
KAYNAKÇA.....	173
EKLER.....	176
ÖZGEÇMİŞ	
LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU	

KISALTMALAR

A.g.e. : Adı Geçen Eser

B.C.A: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

B.k.z. : Bakanız

B.M.M.: Büyük Millet Meclisi

C: Cilt.

C.H.F.: Cumhuriyet Halk Fırkası.

D: Devre.

Fas: Fasikül.

İ: İnikat.

S.C.F.: Serbest Cumhuriyet Fırkası.

S: Sayı.

T.B.M.M.: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

TpCF: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.

T.C.B.İ.U.M.: Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü.

ÖNSÖZ

Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi; çok partili hayatı, demokrasinin sürekliliği için yaşamsal bir gereklilik olarak gören Mustafa Kemal'in, arkasında diktatörlük mirası bırakmamak için yaptığı mücadelenin ete kemiğe bürünmüş haliydi. Ne var ki 1930 Türkiye'sinin şartları Mustafa Kemal'in düşlediği demokratik hayatın tesis edilmesi için elverişli değildi. Serbest Cumhuriyet Fırkası; merkez-çevre bağlamında gizli-açık hesaplaşmaların olduğu bir ortamda doğmuştu. İktidarın kendi içinde yaşadığı çatışmaların yanı sıra, farklı ajandası olan kesimlerin farklı hesaplar güttüğü bir atmosferde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası 98 günlük mazisi ile sonuçları bugün bile hala tartışılan kalıcı etkiler bıraktı.

Bu çalışmamızda, SCF'nin kuruluşu ve akabinde Türkiye Cumhuriyeti demokrasi tarihinde ilk çok partili seçim olan 1930 Belediye Seçimlerinde Akdeniz Bölgesinde SCF ile CHF arasında yaşanan siyasi çekişmeler ve iki fırka üzerinden yapılmaya çalışılan siyasi hesaplaşmaları gün yüzüne çıkarmaya çalıştık. Çalışmamızın önemi, merkez- çevre ilişkisi bağlamında 1930 Belediye Seçimlerinde, Akdeniz Bölgesinde SCF ile CHF arasında yaşanan siyasi rekabeti açığa çıkarmaya çalışmaktan kaynaklanmaktadır. Çalışmamız boyunca yerli ve yabancı arşiv belgeleri, resmi tutanak ve yayınlar, dönemin basını, hatıralar, araştırma eserleri incelenerek 1930 Belediye Seçimleri sırasında Akdeniz'de yaşananlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tez çalışmasının yapımı ve rapor haline getirilmesinde her zaman yakın desteği ile bana yol gösteren tez danışmanım Doç. Dr. Mehmet Pınar'a, tez yazım sürecinde sonsuz desteği ile yanımda olan sevgili eşim Aslı'ya, tez çalışması sırasında çocukluklarının bir kısmını sektirdiğim kızım Deren ve oğlum Eren Aslan'a, tezin redaksiyonunda yakın desteğini esirgemeyen İbrahim Işıkçı' ya teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet ÇAPARLAR

GİRİŞ

Türkiye coğrafyasında demokrasi kültürünün filizlenmesi parti kavramının doğuşu Osmanlı'nın son dönemlerine denk gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin, Fransız İhtilali'nden sonra eski düzende devam edemeyeceği bizatihi Osmanlı içinde doğup Avrupa tipi aydın kafa yapısına sahip kişiler tarafından söylem ve eylemlerle ortaya konulmuştur. Padişah Abdülaziz zamanında ortaya çıkan Genç Osmanlılar (Jön Türkler) Meşrutiyetin ilanı, anayasanın yürürlüğe girmesi ve demokratikleşme hareketlerinin hız kazanması için uzun uğraşlar verdiler ve nihayet 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte ilk Osmanlı anayasası olan Kanuni Esasi yürürlüğe girmiştir. Osmanlı Devleti'nde yeniliklere öncülük eden Batı tipi kafa yapısına mensup az sayıda aydının verdiği çaba sancılı bir şekilde ileri doğru ivme kazanmaya çalışırken sıklıkla akamete uğramıştır. Osmanlı'da demokratikleşme çabalarının yetersiz kalmasının başlıca sebepleri o dönemde halkın eğitim düzeyinin düşük olması, halkın demokrasi kavramına yabancı olması ve padişah iradesinin halk iradesinden üstün tutulmuştu.

1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ülkenin tüm siyasi sorunları çözülememiştir. Siyasal iktidarı elinde bulunduranlar ülke içinde, gizli bir muhalefet ve yeni doğmakta olan düzeni kavramayan kuşkucu, hoşnutsuz, somurtkan bir halk kitlesiyle baş etmek zorundaydılar.¹ Cumhuriyeti ilan eden kadronun icraatlarına karşı hem meclis içinde hem de halk arasında tepkilerin yükselmesi çok sürmemiştir. TBMM'de Mustafa Kemal ve icraatlarına muhalif olan Kazım Karabekir ve arkadaşları 1924 yılında Cumhuriyet'in ilk muhalefet partisi olarak; Mustafa Kemal'in tabiri ile "en hain zihinlerin mahsulü programı olan"² Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuştur. Fırka; beyan ettiği programından dolayı henüz emekleme aşamasında olan Cumhuriyet rejimini temelden sarsacak düşünceye sahip kişilerin yuvalandığı bir merkeze dönüşmüştü. TPCF'nin tabanı; söylem ve eylemleriyle fırkayı bir muhalefet fırkasından ziyade Cumhuriyet rejimi ve inkılaplarını yıkmak için bir araç yapma gayreti içindeydi. Mustafa Kemal'in de yeni

¹ Feroz Ahmed, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996, 161.

² Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, Ankara, 2015, 660.

kurulan muhalefet partisini kendisine karşı bir komplo olarak değerlendirmesi³ TPCF'nin muhalefet fırkası olarak ömrünün ne kadar olacağı sorusunu sorduruyordu. Kısa süre sonra Doğu'da patlak veren Şeyh Sait İsyanı Cumhuriyet rejiminin ve inkılapların henüz halk yığınları tarafından benimsenmediğini ortaya koyması bakımından bir turnusol kâğıdı görevi görmekteydi. Yeni kurulan devletin kurumsal varlığının devamı ya da sona ermesi bakımından ilk sınav olan Şeyh Sait İsyanı; Fethi Bey'in (Okyar) Başvekâletten istifa ettirilmesi yerine daha sert politik duruşu olan İsmet Paşa'nın (İnönü) Başvekâlete atanması, Örfi İdare Kanununun, Takriri Sükûn Yasasına dönüştürülmesi ve kurulan İstiklal Mahkemeleri sayesinde sert bir biçimde bastırılmıştır. Mürtecilerin yuvalandığı yer olduğu gerekçesi ile ayaklanma ile ilişkilendirilen TPCF 1925 yılında kapatıldı. TPCF'nin kapanması ile birlikte basının da kontrol altında tutulması yolu benimsendi.

Diğer yandan hükûmet yanlısı basın-yayın desteklendi. Maddi olarak zor durumda olduğu iddia edilen gazeteler vatandaşın vergileri ile finanse edildi.⁴ Böylece birinci çok partili hayata geçiş denemesi başarısız, kısa ömürlü güdük bir teşebbüs olarak tarihteki yerini aldı. Takrir-i Sükûn Yasasının sağladığı sertlik yanlısı politikaya elverişli ortam sayesinde cumhuriyet ve devrimlerin kökleşmesi için peş peşe inkılaplar yapıldı. Siyasal atmosferin tek partili yönetime tekrar evrildiği 1925'ten itibaren yeni bir muhalefet fırkası kurmak için ne kimsenin cesareti ne de teşebbüsü olabilmıştır. 1929 yılına gelindiğinde siyasal rejim, ülkenin doğusunda baş gösteren ayrılıkçı isyanlar, sosyal ve ekonomik sorunlarla boğuşmaktan oldukça yıpranmış bir vaziyetteydi. 1929 Buhranı, ekonomik ve sosyal olarak Türkiye'de var olan sorunları yeni bir boyuta taşıdı. ABD'de başlayıp tüm dünyayı saran Büyük Buhran, Türkiye gibi ekonomisi büyük ölçekte tarıma dayanan bir ülkede daha sarsıcı sorunlar yaratmaya başlayacaktı gelişen tarım tekniklerine karşın tarım sektöründe ekstansif tarım metodu ile piyasada var olmaya çalışan Türk tarım ürünleri üreticileri bir yandan ekonomik buhran sonucu tarım ürünlerinde yaşanan aşırı fiyat düşüşleri karşısında Ziraat Bankası'ndan aldıkları kredilerle ayakta durmaya çalışırken diğer yandan Ziraat Bankası'ndan aldıkları kredileri ödemekte güçlük çekiyordu. Ekonominin her alanında devlet kontrolü hâkimdi. Çiftçi,

³ Gazi, *a.g.e.*, 639.

⁴ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, D.3, İ:37, C:17, 5. (20.03.1930.)

CHF'nin inhisar (tekel) politikasına karşı ekonomik olarak var olma mücadelesi veriyordu. İnhisarlar; üreticinin ürünlerini tekelleşmenin verdiği rakipsizlik ortamında değerinin altında alıyordu. Üretici perspektifinden bakıldığında ülkede işleyen serbest pazar ekonomisinin olması durumunda piyasada ürün fiyatlarının serbestçe belirlenmesini sağlayan bir serbestiyet ortamı sağlanacaktı. 1930 yılında ülke genelinde yaşana kuraklıklar da eklenince; nüfusunun %47,71'i⁵ tarımla uğraşan Türkiye'de ekonomik kriz daha çok yıkım yaratacak, hükûmete ve CHF''ye karşı dip dalga şeklinde bir sessiz yığın oluşacak içten içe toplumsal huzursuzluklar artacaktı.

Toprağa muhtaç köylülerin varlığı CHF' nin aşamadığı sorunlardan biriydi. Osmanlı Devleti'nin son elli yılından itibaren Anadolu'ya yapılan göçlerde muhacirlere arazi tahsis edilerek yerleşik hayata geçirilmelerine karşın hala Türkiye'de kendi anavatanın toprakları üzerinde göçebe yaşayan, işleyecek toprağı olmayan yığınla köylü vardı. Mesleğı çiftçilik ve hayvancılık olan Anadolu köylüsü, zengin toprak sahiplerinin yarıcılığında, hizmetkârlığından kurtarılamamıştı. Bu durum CHF 'ye karşı kalabalık yığınların öfkesine dönüşmüş, CHF'ye karşı muhalif bir kitle oluşumu yönünde tetikleyici bir unsur olmuştur. Tek partili yönetimin ekonomik büyümeyi vergi ekonomisi üzerine inşa anlayışı sonucunda halk ağır vergiler altında ezilmekteydi. Hükûmetin yatırım programına aldığı bazı yatırımları- öncelikli olarak demiryolu- gerçekleştirmek amacıyla finansal kaynak olarak vatandaşlardan toplayacağı vergiyi görmesi vatandaşın vergi yükünü daha da arttırmıştır. Hükûmetin koyduğu bazı vergiler vatandaşın ekonomik gücünün çok üstündeydi. Özellikle ağnam (sayım), kazanç ve yol vergileri⁶ bu türden vergilerdir.

⁵ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *28 Teşrinievvel 1927 Umum Nüfus Tahriri, Fasikül-III*, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1929, 25.

⁶Köylü açısından Yol Vergisi bile CHF'nin iktidardan uzaklaştırılması için yeterli sebepte bir ağırlığa sahipti. Erken Cumhuriyet Döneminde, köylüye en ağır gelen vergi Yol Vergisiydi. Bu vergi, gelir veya sermaye üzerinden tahsil edilen bir vergi olmayıp şahsi bir vergi olduğu için uygulayıcı olan idari amirlerin elinde her türlü istismara açık bir vergiye dönüşüyordu. Vergisini ödeyemeyecek kadar fakir olan köylüler beden işçisi olarak hükûmetin gösterdiği işte çalışmak zorundaydı. Hem vergisini ödemeyen hem de bedenen vergi görevini ifa edemeyen köylü hapis cezasına çarptırılıyordu. Vergiye eklenen bazı ek çalışma zorunlulukları vergiyi daha da ağırlaştırıyordu. Üç mükellefin olduğu köylü bir ailenin ödeyeceğı Yol Vergisi miktarı 30-40 lirayı buluyordu. Normal zamanda ve şartlarda bile bu miktarı ödeyemem köylü 1929 Ekonomik Buhranından sonra bu verginin yükü altında büsbütün ezilmeye başlamıştır. Verginin bedenen çalışarak ödenmesi durumunda iş başlangıcında borçlu olan köylüye hangi işte çalışmak isteyeceğı sorulmaz borcuna karşılık hangi işte ne kadar çalıştırılacağına özel idare memurları ve muhtarlar karar verirdi. Bu durum keyfiyet doğurduğu için fakir köylü borcuna karşılık gelen işten daha ağır işlerde ve borcunun karşılığı olan mesaiden daha uzun süre çalıştırılırdı. Önceden yol vergisini nakden ödemeyi taahhüt eden fakat bir süre sonra vergiyi ödeyemeyen köylüye ikinci bir şans tanınmadan bedenen çalıştırılmaya zorlanırdı. Eğer o yıl

Müsakkafat (bina) vergisi tahrir heyetleri hükümetin gelirini arttırmak amacıyla birçok yerde bina sahibi mükelleflere asla ödeyemeyecekleri kadar vergiyi yazmışlardır.⁷ Vergi tarihinde gözetilmeyen köylü kesimi, vergilerin bazılarını salgın kelimesi ile ifade etmekteydi.

İnzibat kuvvetlerinin olmadığı yerlerde köylünün hayvanı çalınıyor, hırsızlar tarafından tayin olunan bir ücret karşılığında bu hayvan güya bulunarak sahibine iade ediliyordu. Fakat tayin olunan ücret çoğu zaman hayvanın kendi fiyatından yüksekti. Ormanlık alanlarda yazın çıkacak yangınları haber vermek amacıyla tutulması mecburi olan orman muhafızlarının maaşı köylünün sırtına yüklenmiştir. Köylere çekilen telefon hattının masrafları köylüden tahsil edilmekteydi. Köy Kanununa göre köylerde bulunması zorunlu olan kâtibin maaşını da köylü ödemek zorundaydı. Ayrıca köylüler muhtarın maaşını ödemekle de mükellef tutulmuştur.⁸ Orman İşleri Kanunu, köylünün ormandan ihtiyacını temin etmeyecek şekilde yürütülüyordu.

1930 yılının Türkiye'sinde köylerde, nahiyelerde, kaza ve vilayetlerde ikamet eden vatandaşların benzer sorunları vardı. Kanunun kendisine takdir hakkı tanıdığı memurlar ve heyetler bu hakkı adilane kullanmıyordu. Ziraat Bankası çiftçiyi yeterince himaye etmiyor, çiftçiyi himaye etmesi gereken yerde çiftçiye verdiği krediden yüksek meblağda faiz getirisi elde ediyordu. Mesela birleştirilmesi düşünülen Alpullu- Uşak Şeker Fabrikaları ortaklığı için oluşturulan konsorsiyuma düşük faiz getirisi gerekçesiyle kredi vermeye yanaşmıyordu.⁹ Yol, sağlık hizmetleri ve okul yetersizliği had safhada idi. Vatandaş olarak köylü dış dünyadan habersiz kör bir cehaletin ortasındaydı. Devlet dairelerinde vatandaşın işi sürüncemede

köylünün çalışacağı iş sahası kendi mıntikasında yoksa ertesine sene çalışma mükellefiyeti saklı tutulurdu. Haziran ayında bütçe tasdikinden sonra mükellefler tespit edildiği için çalışma takvimi de haziran ayından sonra başlardı ve kısa süre sonra başlayan kış mevsiminden dolayı hiçbir bayındırlık müdürlüğünde çadır vesaire olmadığı için borçlu köylüler çok ağır kış şartlarında çalışmaya maruz kalırdı. Çalışma sahası çoğu zaman ikamet edilen yerden uzak olduğu için köylü ekmek bulabilmekten bile mahrumdu. Borçlu köylüye metre hesabı ile iş yapma yükümlülüğü yüklediği için bazen bir borçlu aylarca iş sahasında çalışmak zorundaydı. Fen memurları ve çavuşların elinde bir suistimale dönüşen Yol Vergisi çalışma mükellefiyeti, her sene muntazam bir şekilde edayı mükellefiyet edilmediği için birkaç yıl içinde ne para ile nede bedenen çalışmakla ödenemeyecek bir meblağa çıkıyordu. Sonuç olarak köylü sürekli borçlu kalıyordu. Yol Vergisinin ağırlığı altında ezilen halkın şikâyetleri 1930 yılında seçimlerden sonra ki yurt seyahatinde Mustafa Kemal'in de dikkatini çekmiştir ve Yol Vergisi çalışma şartlarının hafifletilmesi emrini vermiştir. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA)490.01.34.144.1; BCA,490.01.34.142.1.)

⁷ BCA,490.01.79.293.2.

⁸ BCA,490.01.79.293.2.

⁹ Akşam, 13 Ağustos 1930.

bırakılıyordu. Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesi ile adli sorunlar bir anda çözüme kavuşmamıştı. Yeni kanunu uygulamada yaşanan sıkıntılar ve hukukçu açığının kapatılmamış olması en çok şikâyetin adliye teşkilatından yana olmasına sebep oluyor, mahkemeler bir türlü karara bağlanmıyor, icra davaları sonuçlanmıyordu.

1930 ekonomik veriler yorumlandığında zor günler geçiren bir Türkiye vardır. Türkiye daha birkaç yıl evvel topraklarının büyük kısmı işgale uğramış kaynakları tahrip edilmiş veya yağmalanmış, elindeki maddi kaynakların büyük kısmını vatanın kurtuluşu için seferber etmiş bir ülkeydi. Vatanın kurtuluşu gerçekleşmiş olsa da maddi olarak büyük sorunların sarmalına düşmüş bir ülke izlenimi veriyordu. Postaneden zarflarla gönderilen tahvilatların yabancıların eline geçmesinden dolayı endişelenen hükûmet; postanelerden gönderilen tüm mektup zarflarını açmak zorunda kalacak derecede zor bir durumdaydı. Maaş ödemelerinde ciddi sıkıntılar vardı. Ordu mensuplarının maaşları hala ödenmemişti. Hükûmetin gayretlerine rağmen her gün tüccar ve esnaftan kişilerin iflas etmesinden dolayı "Yarın" gibi muhalif gazeteler kabinenin değişmesini talep ediyordu.¹⁰

Lozan'dan kalan Osmanlı Borçları Türkiye bütçesinin toparlanmasına imkân vermeyecek ağırlıktaydı. Ekonomik olarak yeni Türk hükûmeti bütçesinin yüzde onu yıllık olarak dış borç ödemelerine aktarılmaktaydı. Bu durum Türkiye'nin ekonomik istikrarı yakalamasını güçleştiriyordu.¹¹ İsmet Paşa hükûmeti; Türkiye'nin demiryolu yatırımları politikasını bir varoluş gayesi olarak yorumlamakta, milli birlik ve beraberliğin sağlanması için demiryolu yatırımlarına ağırlık vermekteydi. Bu doğrultuda hükûmet, ivedi olarak 1929 yılında; en geç 1934 yılında bitirilmesi şartı ile Kayseri- Sivas, Kayseri- Ulukışla, Fevzipaşa- Ergani, demiryolu hatlarını yatırım programına aldı. Bu hatlar için hazineden 17.000.000 Türk Lirası bütçe ayrılmıştı.¹² 1930 yılında kurulacak olan Merkez Bankası'nın kuruluşunu koordine etmek ve Türk Lirası'nın değerini korumak amacıyla alınacak tedbirler hakkında uzmanlığından yararlanmak amacıyla 1929 yılında Türkiye'ye davet üzerine gelen Anadolu- Bağdat Demiryolu eski muhasebecisi¹³ Dr. Karl Müller 'in¹⁴ demiryolu ile ilgili raporu hükûmet açısından can sıkıcı idi. Dr. Karl Müller yapılan demiryolu hatlarının

¹⁰ BCA,030.10.136.977.19.

¹¹ BCA,030.10.136.977.22.

¹² BCA,030.10.157.70.07.

¹³ BCA,30.18.1.2.14.68.17.

¹⁴ BCA,30.18.1.2.2.17.28.

veresiye olarak yüksek faiz ile yaptırılmasını ve demiryolu hattının geçtiği güzergâh sebebi ile de gayri iktisadi oluşunu eleştirmişti.¹⁵ Ama hükûmete göre demiryolları gayri iktisadi değildi.¹⁶ Örneğin demiryolu Ergani'ye ulaştığı zaman Ergani'deki bakır madeni işletilecek ve ekonomik olarak ülke ekonomisine katma değer katacaktı.

Demiryolu yapımı maliyeti ile ilgili hükûmete yönelik eleştirilerin yoğunlaştığı bu dönemde hükûmete göre memleketin emniyeti ve kalkınması için yapılan demiryolu hattın yapım maliyeti km başına 70 lirayı geçmemekteydi. Buna karşın Yugoslavya, Polonya ve Çekoslovakya'da daha pahalı bir maliyet ile daha kalitesiz malzemedен demiryolu yapılmaktaydı.¹⁷Müller Raporunda, Türk Lirası'nın değer kaybetmesinin sebebi olarak döviz kurlarının yükselmesinden çok hayat pahalılığının etkisi üzerinde durulmaktaydı. Müller'e göre, Türk Lirası'nda yaşanan değer kaybının devam etmesi durumunda devlet varidatında olan altın rezervinin azalması ile devletin alacaklı devletlere taahhüt ettiği altın ile ödeme dengesi bozulacak bu da devletin ekonomik kalkınmada hedeflerine ulaşmasını imkânsız hale getirecektir. Müller; Türk Lirası'nı korumak için açılması düşünülen Merkez Bankasının kuruluş şartlarının oluşması için ;

- 1- Tüketim fazlası bir üretim politikasının hayata geçirilmesi gerektiğini,
- 2- Dış ödemeleri bilançosunu aşacak aktif dış ticaret hacminin gerekliliğini,
3. Siyasi, toplumsal ve ekonomik sarsıntılara karşı direnç gösterebilecek sağlam bir devlet bütçesi olmasını şart koşuyordu.¹⁸

Ama mevcut şartlarda hükûmetin ekonomik sahada yürüttüğü üretim politikası, temel ihtiyaçların temininden bile uzaktı. Hükûmet; hazineyi genel olarak vatandaşlardan alınan ve birçok kalem olan, miktarı vatandaşların ödeme gücünü aşan yüksek vergiler ile ayakta tutmaya çalışıyor, gelir kaynağı olarak görülen üretici vatandaş ise kuraklık, sel, salgın, banka ve tefeci faizi ve bütün bunların üzerine binen Dünya Ekonomik Buhranının etkileri altında eziliyordu. Dolayısıyla kurulması düşünülen Merkez Bankası'nın, Türk Lirası'nı istikrara kavuşturması kısa vadede gerçekten çok uzak bir hedef gibi görünmekteydi.

¹⁵ BCA,030.10.13.77.22.

¹⁶ *Vakit*,09 Ağustos 1930; *Son Posta*, 10 Ağustos 1930.

¹⁷ BCA,030.10.13.77.22.

¹⁸ *Son Posta*, 09 Ağustos 1930.

Türkiye; I. Dünya savaşıdan önce alınan borçların faizlerini bile ödeyemeyecek duruma düşmüş, 1930 yılına kadar dış borç taksitlerinin ancak üçte birini ödeyebilmiştir. Yaşanan mali buhran hükûmeti yeni bir arayışa itmiştir. Türk Lirasının istikrara kavuşması için dış borç faizlerinin ödemesini ertelemek için ilgili taraf devletlere müracaatta bulunulmuştur.¹⁹ Diğer yandan hükûmet demiryolu alanında ciddi yatırımlar yapmak için kararlıydı.1929 yılında Mersin-Tarsus-Adana Demiryolunun, Yenice-Nusaybin hattı Fransız işletmeciden satın alınarak millileştirilmişti.²⁰ Demiryolu inşası için yeni yatırımlarının yapılması amacıyla köylüye ağır vergiler konulduğu gibi²¹ yabancı kökenli sermayedarlardan alınan borçların ödemelerini bile ertelemek için girişimde bulunmuştur.²² Bu durum Türk hükûmeti ile alacaklı devletler arasında anlaşmazlığa yol açacaktır. Bu anlaşmazlık sonucunda Türkiye'den alacaklı olan Duyun-u Umumiye Devletleri bu ödeme şeklinin devam etmesi durumunda Türkiye'ye yeni kredi verilmeyeceği tehdidini ilgili makamlara iletmışlerdi.²³

Türkiye ise içinde bulunduğu mali buhranı atlatmak ve borç taksitlerini sorunsuz bir şekilde yapabilmek için yeni bir borçlanmaya gitmek istiyordu. İşin bir diğer boyutu ise dış borç ödemeleri için ayrılan paraların ortadan kaybolması iddiasıydı. Para sıkıntısının had safhaya ulaştığı dönemde Ağaoğlu Ahmet hükûmete yönelik yolsuzluk ithamında bulunmuştur. Ağaoğlu Ahmet'e göre: Müller, devlet bütçesi için kendisine verilen rakamların yanlış olduğunu belirtmiş , ayrıca her sene Duyun-u Umumiye taksitleri için bütçeden belli bir miktar para ayrıldığı halde bu paranın nerede olduğu da belli değildir. Ağaoğlu Ahmet Bey, üç buçuk milyon Türk Lirası'nı bulan bu paraların akıbeti hakkında meclis açıldığı zaman konuyu gündeme getireceğini söylemiştir. ²⁴

İsmet Paşa hükûmeti; yeni yatırımlar için kaynak arayışı kapsamında Fransa'dan yeni borç alımı için girişimde bulunmuştur.²⁵ Bu noktada Türkiye'nin ödemelerinde kolaylık yapılması için yeni bir kaynak talep etme isteğine en olumlu

¹⁹ BCA,030.10.136.977.14.

²⁰ BCA,030.18.1.2.1.13.2.

²¹ BCA,490.01.79.293.2.

²² BCA,030.10.244.649.7.

²³ BCA,030.10.136.977.22.

²⁴ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Firka Hatıraları*, Baha Matbaası, İstanbul, 1969, 108.

²⁵ BCA,030.10.244.649.7.

yaklaşan ülke Almanya'ydı. Çünkü Türkiye'nin I. Dünya Savaşından önceki dış borçlanmasından doğan alacaklılar listesinde Almanya yüzde otuz pay sahibiydi.²⁶ Türkiye'nin alacağı dış borcun karşılığında borç verecek devletlerin Türkiye'den devlet teminatı anlamında rehinler talep etmesi bağımsızlık anlayışı ile örtüşmemekteydi.

Borç ödemelerinin ertelenmesi talebi uluslararası yatırım çevrelerince Türkiye'nin mali itibarını sarsabilecek ve Türkiye'ye yatırım yapan veya yapacak yabancı şirketlerde ve borsalarda tedirginlik yaratacak bir hamle olarak nitelendirilecektir.²⁷ Borç ertelenmesi talebine ilişkin olarak, Türkiye'de yatırımları olan Alman Deutsch Bank'ın²⁸ Direktörü Mösyö Vaygelet, Paris Büyükelçisi Fethi Bey ile yaptığı görüşmede; Türkiye'nin, Türk Lirasının istikrarını sağlamak için dış borç ödemelerinde moratoryum talebinin Türkiye gibi ödemelerini düzgün yapan bir ülke açısından yalanlanması gereken mali itibarımızı sarsıcı bir hamle olarak nitelmiştir.²⁹

İsmet Paşa kabinesinin ilk dört yılında başlanan birçok işin yarım kalması ve sık sık kabinede yaşanan değişikliklere rağmen halkın şikâyetlerinin giderilmemesi İsmet Paşa kabinesini yıpratmış kabine, halk nazarında eski kudretini yitirmişti.1921 yılında Tekâlif-i Milliye Emirleri gereğince varını yoğunu memleketin kurtuluşu için seferber eden halk, sürekli artan vergi yükünden dolayı yönetime yabancılaştırmış kendi kabuğuna çekilmiş kaderi ile baş başa bırakılmış haldeydi. Halka göre inkılaptan sonra kendini yenilemeyen bir fırkanın varlığı ve onun yürüttüğü dâhili ve harici siyasette inkılabı uğramalıydı.³⁰ Kabine değişikliğine rağmen yaşanan sıkıntıların devam etmesini İsmet Paşa'nın şahsi menfaatini gözeterek kendi koltuğunu sağlama almak için kabinedeki yolsuzlukları görmezden geldiği şeklinde yorumlanmıştır.³¹ Arif Oruç'un, İsmet Paşa kabinesine karşı yaptığı yolsuzluk suçlamalarına rağmen kendisine ve gazetesine en alt sınırdan ceza uygulanması

²⁶ BCA,030.10.136.977.19.

²⁷ BCA,030.10.136.977.14.

²⁸ Türkiye'de "**Doç Bank**" tabelası ile faaliyette bulunmuştur.

²⁹ BCA,030.10.230.552.21.

³⁰ *Son Posta*, 12 Teşrinievvel 1930.

³¹ *Yarın*, 31 Mart 1930; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, 96.

kamuoyunda İsmet Paşa hükûmetini eleştiren Oruç'un Mustafa Kemal tarafından İsmet Paşa'ya karşı himaye edildiğini³² ve Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'yı gözden çıkardığı söylentilerine neden oluyordu.³³ Memleketin ve milletin bütün benliğini istismar etmek isteyen ve koltuklarından asla ayrılmak istemediği için daima kötülük peşinde olan bir siyasi zümre vardı ve kendilerini vazgeçilmez olarak görüp yaşanan sıkıntıların sebebi olmuştur.³⁴ Merkezde hararetle bir şekilde tartışılan elit-siyasal zümrelerin -siyasal iktidar vasıtasıyla- menfaat devşirme tartışmalarına karşın, taşrada, Spor Kulüpleri, Muallimler Birliği, Türk Ocakları, esnaf cemiyetleri, göçmenler, “çevredeki aydınlar” ve tüccarlar hükûmetin ideolojik aygıtlarına teslim olmaktan ziyade kendi çıkarları için kendi ajandalarını uygulamaya çalışan çıkar gruplarına benziyordu.³⁵

Yaşanan bu sıkıntılar yeni bir fırka kurulması fikrinin aslında Temmuz-Ağustos 1930'da değil de daha erken konuşulmaya başlandığını gösteriyordu. Koçak; Mustafa Kemal'in bir muhalefet fırkası kurma düşüncesini; Türk Ocakları Merkez Heyeti Başkanı Hamdullah Suphi'nin (Tanrıöver), *Yarın Gazetesi*'ne verdiği demeçten yola çıkarak SCF'nin kuruluşu olan 12 Ağustos 1930 tarihinden bir buçuk yıl öncesine kadar eski bir tarihe dayandırmaktaydı.³⁶ Toplumda had safhaya ulaşan huzursuzluklara karşın halk, Mustafa Kemal'in İsmet Paşa hükûmetine karşı denetleyici rolünü yerine getirmediğini şikâyet etmekteydi.³⁷

Asım (Us)'un naklettiğine göre 17 Haziran da İsmet Paşa: “-*Gelecek seçimde bir muhalefet partisi de gelecek. Memleketi normal şekilde idare için bu lazım. Bunu biz yapmazsak kimse yapamaz. Tecrübemiz, mazimiz var. Bizi münakaşaya*

³²Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul,2006,170.

³³ BCA,030.10.262.769.14.

³⁴ *Yarın*, 07 Nisan 1930.

³⁵Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayıncılık, İstanbul,2006, 18-19.

³⁶ Koçak, *a.g.e.*, 171.

³⁷ Hasan Rıza Soyak; SCF'nin kuruluşu döneminde Türkiye gerçeklerini daha iyimser bir tabloyla yorumlamayı tercih etmiştir. Soyak'a göre 1930'da devlet; ekonomik ve sosyal alanda atması gereken bütün ileri adımları atmış, yapısal reformları başarı ile gerçekleştirmiş, ağır sanayii hamlesini başlatmış, milli bir ekonomi için birçok yabancı işletmeyi satın alıp millileştirmiş, vergiler vatandaşın ödeyebileceği düzeyde ayarlanmış ve Şeyh Sait İsyanının bastırılması ile birlik ve beraberlik sağlanmış olduğu halde yine de Mustafa Kemal ve Cumhuriyet rejimine karşı bir muhalefet vardı. Ama yaptığımız araştırmalarda ulaştığımız belgelerdeki bunların bazıları bizzat CHF müfettişlik raporlarıdır-Türkiye'nin sosyal ve iktisadi olarak kötü bir durumda olduğunu ortaya koymaktaydı. (Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar, Cilt-II*, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1973,8.)

mütehammil görmüyorlar. Hâlbuki biz tamamen bunun aksini düşünüyoruz; bu memlekette söze, yazıya karşı fazla bir hassasiyet var, bu hal geriliğin alametidir. Nasıl ki garp memleketleri münakaşa ve mücadeleye alışmış ise biz de alışacağız. Ancak şimdi fırka meselesinde bahsi muvafık bulmam, daha bir buçuk sene var. Bir sene sonra görüşülebilir. Fethi Bey ile aramızda bir telakki vardır. Onun başka bir fırka başına geçmesini düşündük. Fakat bilmiyoruz kabul eder mi? Çünkü ne de olsa bunda bir risk vardır.”³⁸ sözleri ile perde arkasında Mustafa Kemal ve yakın çevresi tarafından bir muhalefet fırkası kurulması için düşünce alışverişinin olduğunu belirtmiştir. Yıllar sonra İsmet Paşa’da hatıratlarında Asım Bey’in(Us) tezini destekler nitelikte Mustafa Kemal ile aralarına hükümette var olan denetimsizliğin yarattığı olumsuzlukları gidermeye yönelik benzer fikir alışverişlerinin olduğunu belirtmiştir.

İsmet Paşa hatıratlarında Mustafa Kemal’in kendisine inkılap hareketleri içinde türlü münasebetlerle nüfuz sahibi olmuş insanların tutumlarından şikâyet ettiğini, etraflarında ve yakınlarında olan insanların taşkınlıklarından ıstırap duyduğunu ,siyasi nüfuz kullanan insanların sebep oldukları ıstırapları önlemek için ne gibi bir tedbir alınabileceğini sorduğu vakit İsmet Paşa “- *Meclis kürsüsünde hükümetin karşısına mebuslar çıkıp da bütün bu fenalık denilen, nüfuz suiistimali denilen hadiseleri bağırarak söyleyip şikâyet etmeleri usulü tesis olunmadıkça, biz, bu nüfuzu kötüye kullanma ve yanlış siyaset yapma hastalığından kurtulamayacağız.*”³⁹Yalnız bu noktada durumu ilginç kılan İsmet Paşa da dâhil Mustafa Kemal’in yakın çevresinin, yeni fırkanın kuruluş tarihini bir yıl sonrası için beklerken Mustafa Kemal’in fırkayı aynı yıl Ağustos’ta kurduğunu görmüştü.

Yeni fırkanın kuruluş tarihinin erkene çekilmesinde Mustafa Kemal’in 1930 da çıktığı yurt gezisinde gördüğü memlekette yokluk manzarası ve devamında ardı arkası kesilmeyen idari şikâyetlerin etkisi büyüktü. Mustafa Kemal, memleketteki yokluğun had safhada olduğu bu dönemde Hasan Rıza Bey’e (Soyak) “-*Bunalyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunalyorum. Görüyorsun ya her gittiğimiz yerde*

³⁸ Asım Us, *1930-1950 Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları*, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966, 13-14.

³⁹ İsmet İnönü, *İsmet İnönü’nün Hatıraları, Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938)*, BZ Yayınları, İstanbul, 2014, 75.

*mütemadiyen dert şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, meddi manevi bir perişanlık içinde ...*⁴⁰ şeklinde serzenişte bulunarak memleketin içinde bulunduğu iktisadi ve sosyal durumunun karamsar portresini en yetkili ağızdan dile getiriyordu. Şüphesiz ki memleketin içinde bulunduğu kötü şartların tek sorumlusu CHF idaresi olmasa da denetimden uzak tek parti yönetiminin bu kötü tabloya etkisi büyüktü.

Dönemin tanıklarından Zekeriya Sertel, SCF'nin kuruluşunun gerekliliğini "*O dönemde halk arasında geniş ölçüde hoşnutsuzluk vardı. Tek parti sistemi halkı bıktırmişti. Memleketin kaderini bir parti elinde tutuyor, bu da keyfi yönetime yol açıyordu. Yurttaş düşündüğünü söyleyemiyordu. Seçim hakkını bile özgürce, serbestçe kullanamıyordu. Şikâyetlerin en önemli nedeni, tek parti sisteminin günden güne kuvvetlenmesi, diktatörlüğe doğru gidilmesiydi. Tek partinin Meclis'teki ve halk üzerindeki baskısı günden güne artıyordu. Büyük Millet Meclisi halkı değil, Halk Partisi'ni temsil eden göstermelik bir kurum olmuştu. Seçimlerde yalnız Halk Partisi'nin gösterdiği adaylara oy veriliyordu. Gerçekte bu bir seçim bile sayılamazdı. Halk artık bu göstermelik seçimlerden bıkmış, oya katılmamaya başlamıştı. Seçimlere katılanların sayısı yüzde 25'i bulmuyordu. Tek parti rejimi, memlekette her türlü örgütlenmeyi de yasaklamıştı. Herhangi bir örgüt, iktidara karşı kafa tutabilirdi. Onun için Halk Partisi'nin dışında siyasi parti kurmak yasaktı. İşçiler, kendi haklarını savunmak için sendika kuramazdı, grev yapamazlardı. Bir araya gelseler bile, kuracakları örgütün başına mutlaka Halk Partisi temsilcileri konurdu. Bu nedenle kurulabilen işçi örgütleri de işçiyi değil, Halk Partisi'ni temsil ederdi; kuvvet olmaktan uzak kalırdı. Köylü örgütlenemezdi, gençlik örgütlenemezdi, aydın örgüt kuramazdı. Kuruluş diye ne varsa hepsi Halk Partisi'nin kurduğu örgütlerdi ve hepsi partinin sıkı kontrolü altındaydı. Basın da sıkı bir baskı altında yaşıyordu. Telefonla gazete başyazarlarına verilen emirlerin dışına çıkılamazdı. En ufak bir hata yüzünden gazete haftalarca kapatılır, sorumlular mahkemeye verilirdi. Yani tek kelime ile halk nefes alamıyordu. Havasızlıktan ve hürriyetsizlikten boğuluyordu.*"⁴¹ sözleri ile açıklamaktaydı.

Türkiye'de yönetsel alanda bir muhalefet olgusunun olmaması kara düzen, keyfi bir yönetim anlayışını beraberinde doğuruyordu. Yönetimin denetlenmesi için ya

⁴⁰ Soyak, a.g.e. ,8.

⁴¹ Sertel Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001,168-169.

Gazi bizzat muhalefet yapacaktı ki buna imkân yoktu çünkü o dönemde daha çok köşkte tarih ve dil çalışmaları üzerine yoğunlaşmıştı.⁴² Muhalefet misyonunu yüklenmede açısından demokratik bir ülkede basında muhalefet görevini üstlenmede önemli rol oynayabilirdi fakat 1930 Türkiye'sinde basın büyük çoğunluğu CHF ve onun uzantısı olan hükûmet ile iç içe geçmiştir. Basının önemli kısmını teşkil eden gazete sahipleri ve gazeteciler iktidar ile organik veya inorganik bir bağ kurmuş vaziyetteydi. Çoğu CHF mebusu olan basın mensupları veya gazete sahiplerinin hükûmeti eleştirmesi söz konusu olmuyor, aksine hükûmet tarafından finanse edilen gazeteler hükûmet icraatlarını eleştirmek şöyle dursun hükûmetin her icraatını göklere çıkarıyordu.

TBMM'de İkinci Grubun tasfiyesi ve Şeyh Sait İsyanı sonucunda yürürlüğe giren Takrir-i Sükûn Yasası'nın yarattığı otokratik ortamda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde toplam 315 Mebusun olmasına karşın Hepsi CHF mebusu olan bu milletvekilleri her konuda muhalefet etmeksizin alına kararlara itiraz etmiyor oy birliği içinde hareket ediyordu.⁴³ Ne var ki, her oylamada 100-150 mebusun eksik olduğu, oylamaya katılmadığı anlaşılıyor ve bu durum bir tür sessiz direnme niteliği gösteriyordu.⁴⁴

Türkiye'nin yanı başında cereyan eden anti-demokratik gelişmeler yaşanıyor Rusya'da, İtalya'da diktatörlük yönetimlerinin kurulduğu ve Avrupa'nın önemli ülkelerinden Almanya'da diktatörlüğe doğru gidilen bir süreçte demokrasiye inanmış olan Mustafa Kemal memleketin içinde bulunduğu buhrandan kurtuluşuna çare olarak CHF ile mutabakat halinde olacak olan, eylem ve söylemleri ile halk arasında birlik ve beraberliğin bozulmasına müsaade etmeyecek gerçek ve ilmi ölçülerde ekonomik alanda muhalefet yapacak bir muhalefet fırkası kurulması ihtiyacını dile getirmiştir.⁴⁵

1929 yılında süresi dolan Takrir-i Sükûn Yasası'nın süresinin uzatılmamış olması da akıllara Mustafa Kemal'in ülkeyi demokratik olarak normalleştirme düşüncesinde olduğu kanaatiyle uyuşmaktaydı.1930 Türkiye'sinde siyasal zeminde henüz çok partili hayata geçiş için şartların müsait olmadığını söyleyebiliriz. TPCF

⁴² Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2019, 11.

⁴³ *Vakit*, 13 Ağustos 1930.

⁴⁴ Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, 642.

⁴⁵ Soyak, *a.g.e.*, 15.

gerçeğinden yola çıkıldığında halkın; ideolojik düzeyde henüz çok partili sistemin nimet ve külfetlerini doğru algılayabilecek ve yorumlayabilecek siyasal olgunluğa erişip erişmediği şüpheliydi. Kaldı ki Şeyh Sait İsyanı ve akabinde TpCF'nin kapatılmasının iktidara karşı halkta yarattığı ürkek yaklaşımın izleri de henüz silinebilmiş değildi. Fakat halkın ideolojik önceliklerinden evvel maddi kaygıları kurulacak yeni bir fırkanın halk tarafından çabuk benimseneceğine işaret ediyordu. Serbest eleştiri ortamının doğabilmesi için gerekli olan CHF idari kadrosunun siyasal özgürlüklere tahammül derecesi de kestirilemiyordu. Diğer açıdan serbest eleştiri ortamı ve özgürlükçü fikirlerin tartışılabilmesi için basının rolü büyüktü. Fakat basının büyük kısmı hükûmetin denetimindeydi. Basında zaman zaman ortaya çıkan bazı muhalif yazılardan dolayı gazeteler kapatılıp imtiyaz sahipleri tevkif ediliyordu.

Sırtını iktidara yaslamış olan dönemin basını, iktidar icraatlarına yönelik yapılan yapıcı eleştirilere karşı tahammülsüzdü. İktidar yanlısı basın, yapılan eleştirileri cumhuriyet rejimine, siyasal iktidara saldırı olarak kabul edip, karşılık olarak eleştiri sahiplerinin şahsiyetlerine saldırmayı da işin içine katacak şekilde küfür ve hakaret derecesine varan yayınlarla demokratik hakların kullanımının önündeki en büyük engel olarak görülüyordu. İktidarı ölçsüz oranda destekleyen basının iktidardan beslendiği bir gerçektir. İktidara aşırı bir bağlılık gösteren dönemin basınının imtiyaz sahiplerinin ve başyazarlarının çoğunun aynı zamanda CHF milletvekilleri olması bu sertlik yanlısı yayın anlayışı ile örtüşüyordu. Zira Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından sonra en sert eleştiriler Falih Rıfki (Atay), Mahmut Nedim (Soydan), Yunus Nadi (Abalıoğlu) Asım (Us) gibi hem milletvekilliği hem de gazetecilik mesleği ile uğraşanlardan gelecekti. İktidar yanlısı basına karşı cılız da olsa varlık gösteren muhalif basın da tam manası ile masum değildi. Zekeriya Sertel'in Son Posta'sı ve Arif Oruç'un Yarın'ı örneğinde olduğu gibi muhalif basın da zaman zaman sırf hükûmeti eleştirmiş olmak için eleştiriyor SCF'nin kuruluşu ile görece oluşan serbest eleştiri ortamını fırsat bilerek CHF iktidarına yüklenmek için SCF'yi bir araç olarak kullanmaktan geri durmuyordu.

1930 Türkiye'sinde tek parti iktidarının gölgesine sığınan iktidar yanlısı basın; toplumun demokratik alanda bilinçlendirilmesi noktasında üslubunu medeni ülkelerdeki demokratik tartışma ortamı düzeyine çekmekten uzaktı. Muhalif basın ise yayın anlayışını siyasal hesaplaşma anlayışı üzerine inşa ettiği için rasyonel eleştiri

düzeyine inmekte zorlanıyordu. Demokratik istikamette ilerleme heveslisi olan Türkiye’de basında görülen saldırgan yayın anlayışının sebebi, basın dilinin farklı söylemlere tahammül edebilecek düzeye çekilmesi için hükûmet tarafından sıkı bir basın kanununun çıkarılmamış olmasıyla da ilgiliydi.

1. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI KURULUŞ VE TEŞKİLATLANMASI

1930 Türkiye'sinde yaşanan siyasi ve ekonomik huzursuzluklar siyasetin de ekonominin de yeni bir istikamette üzerine dizaynını zorunlu kılıyordu. Dönemin siyasal atmosferi yeni bir siyasi fırka kurulması zaruriyetini doğuruyordu. Yeni fırka düşüncesi, Mustafa Kemal'in; ülke yönetiminde istenilen randımanı vermeyen İsmet Paşa'nın artan etkinliğine karşı bir denge oluşturma isteğinden kaynaklandığı gibi sosyal ve ekonomik huzursuzluğun had safhada olduğu bir dönemde gerilimin azaltılması için de bir çıkar yol gibi görünmekteydi. Fethi Bey, gibi bankacılık ve kredi çevreleri ile iyi ilişkileri olan özellikle Fransa'dan talep edilen kredilerle ilgili görüşmeleri sürdüren biri vasıtasıyla toplumsal huzursuzluğu azaltma amacıyla emniyet supapı görevi görecek, Fransız finansörlerle, yakın bir ilişki kurduğuna inanılan Fethi Bey'in, Başbakan olması durumunda Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik bunalımdan kurtulacağına inanılıyordu.⁴⁶

Siyasal tartışmaların yeni bir fırkanın kurulması gerekliliği görüşüne evrildiği bir dönemde liberal görüşleri ile tanınan ve başbakanlık dahi yönetimin birçok kademesinde tecrübeleri olan Paris Büyükelçimiz Ali Fethi Bey (Okyar)⁴⁷ 1930'da, yaz tatilini geçirmek için Paris'ten İstanbul'a geldiğinde o sırada Yalova'da bulunan

⁴⁶ *National Archives and Records Administration (NARA)*,867.00/2036.; *NARA*, 867.00/2037.; Joseph C. Grew, *İlk ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları Atatürk Ve İnönü*, Çağdaş Yayınları, İstanbul,2000, 124. ; Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*, İstanbul 1951, 44.

⁴⁷ 1880 yılında Makedonya'nın Pirlepe kentinde dünyaya geldi. 1903 yılında Erkân-ı Harbiye mektebinden yüzbaşı olarak mezun oldu. 1913 yılı haziran ayında askerlikten istifa ederek Erkân-ı Harbiye kaymakamlığı rütbesi ile ihtiyat sınıfına nakledilmiştir. Aynı senenin Kasım ayında Sofya'ya elçi tayin olunmuş, 1918 de elçilikten istifa ederek İstanbul'a gelmiştir. 1918 yılında yapılan seçimlerde İstanbul mebus seçilerek Meclis-i Mebûsan'a katılmıştır. 1918 Ekim ayında İçişleri Bakanlığına tayin edilerek 02 Kasım 1918'de kabine ile beraber istifa etmiştir.1919 yılının mart ayında Ferit Paşa Hükümeti tarafından tutuklanarak Bekirağa Bölüğünde iki buçuk ay kadar hapis kaldıktan sonra İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüştür. Malta'dan tahliye edildikten sonra 1921 Ağustos'unda Ankara'ya gelerek aynı yılın Ekim ayında İstanbul milletvekilliğine seçilerek Büyük Millet Meclisine iştirak etmiş, bir müddet sonra Dâhilîye Vekâleti görevine seçilerek İkinci Büyük Millet Meclisinin açılışına kadar bu görevi sürdürmüştür. İkinci Meclisin açılması ile beraber TBMM İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı ile birlikte İç İşleri Bakanlığı görevini de 14 Ağustos -27 Ekim 1923 tarihleri arasında yürüttü. 28 Ekim 1923 de istifa ederek 01 Kasım 1923 de Büyük Millet Meclisi başkanlığına seçildi. 22 Kasım 1925'e kadar meclis başkanlığı görevini yürütmüştür. Aynı tarihte Millî Savunma Bakanlığı görevini de üstlenerek Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Başbakanlığına tayin edildi. 03 Mart 1925 yılında kabine ile beraber istifa etmiştir. Başbakanlık görevinin sona ermesinden sonra Paris elçiliğine tayin edildiği için 26 Mart 1925 tarihinde milletvekilliğinden istifa etmiştir. 12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkasını kurmuş ve Gümüşhane mebus sıfatı ile 25.09.1930 da Meclis çalışmalarına katılmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası 17.11. 1930 da kendisini feshettiğinden, Ali Fethi Bey, Mecliste müstakil mebus olarak siyaset yapmıştır. (TBMM Tercüme-i Hal Dosyası, Sicil No:441.)

Mustafa Kemal' ile temasa geçmiş ve ertesi gün Mustafa Kemal'in daveti üzerine Yalova'ya gitmiştir. Yalova'ya gittiği gün, Mustafa Kemal'in kendisinden yeni bir fırka kurmasını isteyeceğini fakat kendisinin bu teklifi kabul etmesi durumunda kendisine yazık olacağını arkadaşı, Rize Mebusu Fuat Bey'den (Bulca) işitince şaşırmıştır.⁴⁸

Ali Fethi Bey'in şaşkınlığının sebebi yeni fırka kurulması teklifinin kendisine yapılmasından ziyade yeni fırkanın kuruluş zamanlaması idi. Mustafa Kemal'in yakın çevresi gibi Fethi Bey de Mustafa Kemal'in aşağı yukarı bir yıla yakın bir zamandır yeni bir fırka kurulması düşüncesi üzerinde yoğunlaştığından son ana kadar haberdar olmuştur. Ali Fethi Bey, İstanbul'a her geldiğinde aşağı yukarı benzer iddialar duyduğu için konuyu çok da ciddiye almadığını ifade ediyordu.⁴⁹ Fakat geri planda konu Mustafa Kemal ile İsmet Paşa arasında uzunca bir zamandır konuşulmaktaydı. Yönetimde bir yenilik yapılması fikrine sıcak bakan Fethi Bey'e göre, İsmet Paşa Hükümeti'nden bunalmış, bıkmış olan halkın bu tahammülü aşan vaziyetten kurtulmak için bir değişikliğe şiddetle ihtiyacı vardı. Fakat bu değişikliğin yakın zamanda Mustafa Kemal nezdinde gerçekleşmesi ihtimali uzaktı.⁵⁰

Yalova'da yeni fırka kurulması için Mustafa Kemal'in ne zaman teklifte bulunacağı herkesin merak ettiği bir konu haline gelmişken Fethi Bey'in Yalova'ya varmasının dördüncü- beşinci gününde Fethi Bey ile Mustafa Kemal arasında Türkiye'nin ekonomik durumu ve Türk Hükümeti'nin Fransa finans çevrelerindeki kredi arayışları konusu açılmıştır. Mustafa Kemal Fransa'nın Türkiye'ye mali açıdan yardım edip etmeyeceğini sorduğunda Fethi Bey, Fransız resmi kanallarından aldığı duyum üzerine Fransa'nın hem Türkiye'nin Sovyet etkisine girmesini istememesinden hem de alacaklı oldukları ülkenin maddi olarak ayakta kalmasını istediklerinden yardım etmeye istekli olduklarını, fakat İsmet Paşa Hükümeti'nin ülkeyi iflas etmiş göstermesinden, borcunu ödemeyi erteleme isteğinden dolayı yardımın tehlikeye düşebileceğini, iyi niyet ile Türkiye'nin borcunu peyderpey ödemesinin kredi çevrelerinde itibarını arttıracığını söylemiştir.⁵¹

⁴⁸ Okyar, *a.g.e.* , 12.

⁴⁹ Okyar, *a.g.e.* , 12.

⁵⁰ Okyar, *a.g.e.* , 12-13.

⁵¹ Okyar, *a.g.e.* , 13.

Mustafa Kemal'in yeni fırka konusunu doğrudan açmadan konuya önce iktisadi sorularla giriş yapması ülkenin iktisadi gidişatının kendisinde yarattığı rahatsızlığın belirgin bir göstergesiydi. Fethi Bey ile Mustafa Kemal arasında geçen bu konuşma merakları iyice arttırmış Fethi Bey hala beklediği yeni fırka kurma teklifini Mustafa Kemal'in ağzından duymamıştır. Fethi Bey'in duymayı beklediği teklif ertesi gün yapılacaktı. Ali Fethi Bey'in Yalova'da olduğu beşinci veya altıncı günün akşamında yenilen akşam yemeğinde, yemekten sonra herkes dağılırken Mustafa Kemal; Ali Fethi Bey ve Samsun Valisi Kâzım Paşa'dan (İnanç) kalmalarını istemiştir. Mustafa Kemal, söze girerek Samsun valisi olduğu için dâhili durum ile ilgili malumat sahibi olan Kazım Paşa'ya (İnanç) ülkenin dâhili durumunun nasıl görüldüğüne dair düşüncelerini serbestçe söylemesini istemiştir. Kazım Paşa, valilerin ellerinde yetki bırakılmadığı için en küçük memuru görevinde alma ya da atama yetkisine sahip olmadıklarını ve nüfuzu bu kadar kısıtlanan valilerin iş göremez hale geldiğini söyleyerek halkın hükûmetten şikâyetçi olduğunu şikâyetlerin özellikle adliye sistemi etrafında yoğunlaştığını fakat bunda hükûmetin kastının olmadığını belirtmiştir.⁵²

Mustafa Kemal'in merak ettiği bir diğer konu ise ülke imajının dışarıdan nasıl görüldüğüydü. Mustafa Kemal, Fethi Bey'e ülkenin dışarıdan imajının nasıl görüldüğünü sorduğunda Fethi Bey, dışarıdan ülkenin mali ve iktisadi vaziyetinin kötü görüldüğünü, Lozan'dan arta kalan dış borç ödemelerinin yapılandırılmasından kısa bir süre sonra hükûmet tarafından borçların ödenmeyeceğinin açıklanmasının ülkenin mali itibarını sarstığını bundan dolayı yabancı sermayedarların ülkedeki müteşebbislere kredi vermeye çekindiğini, öte yandan hükûmetin mali gücümüzü aşan yatırımlar yaparak ülkeyi parasızlığa sevk ettiğini ve para kaynağı bulmak için vergi oranlarını arttırarak vatandaşı mağdur ettiğini ifade etmiştir.⁵³

Fethi Bey özellikle İsmet Paşa için bir ülkü haline gelen CHF 'nin demiryolu politikasının iktisadi buhranı daha da derinleştirdiğini ve vatandaşların aleyhine bir şekilde sürdürülmesinden şikâyetçi olup her platformda şikâyetini dile getiriyordu. Mustafa Kemal'in, Fethi Bey'in ülke için çizdiği karamsar tablo için “-Çare nedir.” sorusuna karşılık Fethi Bey; meclisin görevini yapması gerektiği cevabını verince,

⁵² Okyar, *a.g.e.*, 15.

⁵³ Okyar, *a.g.e.*, 16.

Mustafa Kemal milletvekillerinin neme lazım diyerek sustuğunu ifade etmiş Fethi Bey de milletvekillerinin büyük baskı altında oldukları için sustuğunu, milletvekillerinin hiç kimseden çekinmeden muhalefet görevini ifa etmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁴

Fethi Bey'in meclisteki milletvekillerin baskı altında oldukları için sustuklarını, muhalefet görevini yerine getirmediğini söylemesi Mustafa Kemal açısından Fethi Bey'in ağzından bir muhalefet fırkası kurulması gerekliliği için referans cümle olmuştur. Mustafa Kemal “- *Ben bunun çaresini buldum, memlekette bir muhalif fırka kurmak lazım. Mesela siz böyle bir fırkanın başına geçerseniz mecliste muhalefetin önünü açmış olursunuz bu suretle uygulamada görülen birçok yanlışın önüne geçersiniz.*”⁵⁵ sözleri ile Fethi Bey'e bir muhalefet fırkası kurması teklifinde bulunmuştur. Fethi Bey, bu teklife “-*Rica ederim beni İsmet Paşa ile karşı karşıya getirmeyiniz.*” diyerek soğuk bakınca Mustafa Kemal yeni fırka kurulması düşüncesine İsmet Paşa'nın da sıcak baktığını söyleyerek Fethi Bey'i rahatlatmaya çalışmıştır. Konu ertesi gün üzerine konuşulmak kaydı ile Mustafa Kemal tarafından kapatılmıştır.

Falih Rıfki Bey'e (Atay) göre Mustafa Kemal, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunu ve çalışmalarını desteklemek noktasında samimiydi. Bir yandan Fethi Bey'in de İsmet Paşa gibi inkılapçı olması Cumhuriyet müessesesini güçlendirecek diğer yandan SCF'nin kurulması ile iki partili sistem sonucunda ortaya çıkacak muhalefet olgusu Türk demokrasisini güçlendirecekti. Falih Rıfki Bey'in çekincesi ise SCF'nin kurulması ile iktidarı nüfuz ticareti için ele geçirmek isteyen kesimlerin ve irtica yanlılarının SCF'yi kendi emellerine alet etmek için bir basamak olarak görmesiydi.⁵⁶

Ertesi gün İsmet Paşa'nın da Yalova'daki köşkte huzurda olduğu akşamüstü yeni fırka konusu tekrar açıldı.⁵⁷ Yeni bir muhalefet fırkasının kurulması sürecinde şüphesiz tavrı en çok merak edilen kişi İsmet Paşa 'idi. Gazi hayatta iken devlet kademelerinde kendi klik kadrolarını yerleştiren İsmet Paşa'nın yeni fırkaya karşı geliştireceği yaklaşım, SCF'nin varlığını teminat altına alabilir ya da kısa ömürlü bir

⁵⁴ Okyar, *a.g.e.*, 16.

⁵⁵ Ağaoğlu, *a.g.e.*, 3; Okyar, *a.g.e.*, 17.

⁵⁶ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 1999, 471.

⁵⁷ İnönü, *a.g.e.*, 75.

muhalafet teşebbüsünden öteye geçmeyen bir adımda kalabilirdi. İsmet Paşa “- Kurulacak yeni fırkanın gerek iç siyasette gerekse dış siyasette olumlu bir etki yaratacaktır, hükûmet olarak muhalafetin yapacağı yapıcı her türlü eleştirenlerden yararlanacağız ve önemli iç ve dış gelişmelerle ilgili muhalafetin fikrinden de istifade edeceğiz ve yeni fırkaya mecliste temsil için bir yer ayrılması mümkündür, her ne kadar Meşrutiyetten beri muhalafet kurma girişimleri fena sonuçlanmışsa da demokrasinin gereği olarak çok partili hayata geçmek için harekete geçmek gerekir.”⁵⁸ diyerek muhalif fırka kurulması fikrine hükûmet başkanı olarak tam destek vermiştir. SCF, CHF’nin içinden doğan bir muhalafet hareketiydi. Yeni bir fırka kurulmasına CHF cephesinde sıcak bakılması, CHF’nin da kendi yürüttüğü siyaseti beğenmediği anlamı taşıyordu.⁵⁹

Basının hür olmaması, Meşrutiyetten 1930’a kadar ki süreçte muhalafete karşı demokrasimizdeki tahammülsüzlük, muhalif fırka mensuplarının mecliste memleket işleri adını yaptığı muhalafetin şahsi hesaplaşmaya dönüştürülmesi ve kişiliğe hakarete varan ölçsüzlüklerde seyretmesi Fethi Bey’i yeni bir muhalafet fırkası kurmak ve onun liderliğini yürütmek noktasında düşündürüyordu. Fethi Bey bu konuda çekincesini belirttiğinde Mustafa Kemal “- Bunlara tahammül edeceğiz. Başka çare yoktur. Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir dictature manzarasıdır. Vakıa bir meclis vardır, fakat dâhil ve hariçte bize dictateur nazariyle bakıyorlar. Hâlbuki ben cumhuriyeti şahsi menfaatim için yapmadım. Hepimiz faniyiz. Ben öldükten sonra arkamda bırakacağım müessesesi bir baskı müessesesidir. Ben ise milletime bir baskı müessesesi bırakmak ve tarihe o şekilde geçmek istemiyorum. Bütün sıkıntılara göğüs gereceğiz.”⁶⁰ diyerek tarih önünde diktatör olarak anılmak istemediğini demokrasi için herkesin taşın altına elini sokması gerektiğini ifade edince Fethi Bey, yeni bir fırka kurulmasında ziyade CHF içinde bir muhalafet grubu kurmanın daha doğru olduğunu ortaya atmış fakat bu fikir CHF’de hizip teşkiline sebebiyet vereceği için Mustafa Kemal ve İsmet Paşa tarafından reddedilmiştir. Böylece Fethi Bey’in liderliğinde yeni bir fırka kurulması fikrinde mutabık kalındı.⁶¹

⁵⁸ Okyar, a.g.e. , 17.

⁵⁹ *Son Posta*, 11 Ağustos 1930.

⁶⁰ Okyar, , a.g.e. , 19.

⁶¹ Okyar, a.g.e. , 21.

Fethi Bey yeni bir fırka kurulduğu zaman Gazi'nin iki fırka arasındaki konumunu merak ediyordu. Aklını kurcalayan bu soruyu da cevaplayan Mustafa Kemal tarafsız olacağını beyan ederek Fethi Bey'in tereddütlerini ortadan kaldırıp yeni fırkanın kurulması için kendisini cesaretlendirmeye çalışıyor, kurulacak yeni fırkaya *Serbest Cumhuriyet Fırkası* ismini uygun bulduğunu söylüyordu.⁶²

Fethi Bey açısından her şey çok hızlı geliyordu. Fethi Bey ile Mustafa Kemal arasındaki görüşmeden sonra İstanbul'a dönen Fethi Bey bir haftalık karar verme sürecinde bir yandan Gazi'nin öldükten sonra arkasında bir diktatörlük rejimi bırakmak istememesi sözü diğer yandan İsmet Paşa'nın yeni bir fırkanın kurulmasını istiyormuş gibi görünerek arka planda yeni fırka ve Fethi Bey aleyhinde manevralar çevirmesi ihtimali ikilemi arasında kalmıştı.

Fethi Bey için bir karar vermenin zor olduğu bu dönemde, Fethi Bey “-*İsmet Paşanın bencilliği ve sınırı belli olmayan düşüncelerine eklenen hudutsuz hırsı ve yetersizliğinden dolayı etrafında olup biten gelişmeleri idrak etmemesinden dolayı memleketin bir uçuruma sürüklenmesi, bu durumda bir köşeye çekilip seyirci kalmak vatanseverlikle bağdaşamazdı.*⁶³ diyerek, Gazi'nin yeni fırka kurulması teklifini kabul etti. Yeni fırka kurma teklifini kabul etmesinde kendisini en çok cesaretlendiren faktör Gazi'nin, Reis-i Cumhuriyet olarak iki fırkaya da eşit mesafede olacağı ve tarafsız kalacağına dair sofrada vermiş olduğu sözlü teminatı. Fakat yeni fırkanın ortaya çıkması ile birlikte yaşanan hadiseler bu denli ciddi bir konunun sofrada verilen sözlü teminatları nasıl aşındırdığını ortaya koyacaktı. 06 Ağustos 1930'da yeni fırka kurulması teklifini kabul ettiğini Gazi'ye bildirmek için Fethi Bey' Nuri Bey (Conker) ile birlikte Yalova'ya gitti. Aynı günün akşamında Fethi Bey kararını Gazi'ye bildirdi.

Gazi kararın kendisine bir mektupla bildirilmesini isteyince⁶⁴ Fethi Bey, 07 Ağustos'ta Gazi'ye hitaben, gerek beş buçuk yıllık Paris Büyük Elçiliği sırasında hariçten, gerekse memlekette bulunduğu yaz tatillerinde memleketin içinde bulunduğu iktisadi çöküşü gözlemlediğini, Dünya Ekonomik Buhranı sonrasında

⁶² Osman Okyar - Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları, Atatürk - Okyar ve Çok Partili Hayat*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997, 66. ; Okyar, *a.g.e.* , 23.

⁶³ Okyar, , *a.g.e.* , 27.

⁶⁴ Kemal Tahir, *Yol Ayrımı*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2016, 36.

tarım ürünleri fiyatlarında yaşanan düşüşlerin memleketin ekonomik sıkıntılarını daha fazla derinleştirdiğini buna karşılık hükûmetçe izlenen ekonomik politikaların bugünkü nesli aşan masraflara girdiğini, yine hükûmetçe elde edilen mali kaynakların ağır faiz ödemelerine ve ithalata harcandığını bunun sonucunda Türk Lirası'nın yabancı para birimleri karşısında değer kaybettiğini, mecliste bulunan milletvekillerinin hükûmet icraatlarını eleştirecek demokratik ortam bulamadığını, memleketin içinde bulunduğu mali ve sosyal buhrandan çıkışının ancak yeni bir fırka kurulması ile mümkün görüldüğünü belirtmiştir.

Cumhurbaşkanı ve CHF Reis'i olarak Mustafa Kemal'e yeni bir fırka kurmak isteğinde olduğunu ve bunun için müsaade edilmesini istemiştir.⁶⁵ Mektubun yazılma aşamasında Mustafa Kemal'in mektupta özellikle kendisine Cumhurbaşkanı sıfatı ile birlikte Cumhuriyet CHF Reisi sıfatı ile de hitap edilmesini istemiştir. Bu durum Gazi'nin tarafsızlığı hususunda Fethi Bey'i ilk kez tereddüte sevk edecekti.⁶⁶ Mustafa Kemal; Fethi Bey'in , yazdığı mektuba karşılık 9 Ağustos 1930 tarihli cevapta kendisine yazılan mektubu hem Cumhurbaşkanı sıfatı ile hem de Cumhuriyet CHF Reisi sıfatı ile muhatap aldığını belirtmiştir. Mustafa Kemal her ne kadar CHF'nin reisliği görevini cumhurbaşkanlık görevinden dolayı İsmet Paşa'ya devretmişse de cumhurbaşkanlığı görevi sona erdikten sonra tekrar CHF reisi olarak siyasete devam edeceğini vurgulayarak, Fethi Bey'in kuracağı laiklik ve cumhuriyet esaslarını benimsemiş fırkanın kendisini çok memnun edeceğini ve yeni fırkanın fikirlerinden istifade edeceğinin altını çizmiştir. Cumhurbaşkanı olduğu müddetçe hem CHF'ye hem de yeni fırkaya karşı adil ve tarafsız olacağını belirten Mustafa Kemal; laiklik, cumhuriyetçilik esasları dâhilinde yeni fırkanın her türlü siyasî faaliyet ve cereyanlarının bir engele uğramayacağı teminatını vererek yeni fırkanın kurulması için izin vermiştir.⁶⁷

Gazi'nin yeni fırkaya onay vermesi ile haberin kamuoyu ile paylaşılmasına karar verildi ve Vakit Gazetesi sahibi Mehmet Asım Bey'e (Us) vasıtası ile fırkanın kurulacağı haberi kamuoyu ile paylaşıldı.⁶⁸ Fırkanın kuruluş dilekçesi aynı gün Fethi Bey tarafından İstanbul Valiliğine gönderildi ve valilikçe onaylanarak kuruluş

⁶⁵ BCA,490.01.435.1804.2.

⁶⁶ Okyar, *a.g.e.* , 32.

⁶⁷ Ali Fethi Bey ve Mustafa Kemal'in mektuplarının tam metni için Bkz. BCA,490.01.435.1804.2.

⁶⁸ *Vakit*, 09 Ağustos 1930.

resmiyet kazandı. Yeni Fırka; 12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest (Layık) Cumhuriyet Fırkası adıyla Ali Fethi Bey liderliğinde kuruldu.⁶⁹

Mustafa Kemal'in yeni fırkayı kurma görevini Ali Fethi Bey'e vermesinin sebebi yalnızca eski ve yakın arkadaşı olması değildi. Ali Fethi Bey' in öteden beri her vesile ile İsmet Paşa'nın idaresini beğenmediğini açıkça ortaya koyması, eleştirmesi idi. Böylece Mustafa Kemal, kendisine yeni bir fırka kurdurarak muhalefeti meclis kürsüsünden yapmasının önünü açmış olacaktı.⁷⁰ Fethi Bey'in yüz yirmi Mebusu talebine karşın İsmet Paşa ancak elli Mebusu verebileceklerinin söylemiş Mustafa Kemal'in devreye girmesi ile CHF'den yetmiş Mebusun SCF'ye geçmesi kararlaştırılmıştır.⁷¹ Fakat hiçbir zaman yetmiş öngörüldüğü kadar mebus SCF'ye geçmedi, yeni fırkaya geçen Mebusu sayısı Fethi Bey dâhil on beş ile sınırlı kalmıştır.⁷² Bu milletvekillerinden çoğu iki fırka arasında seçim sürecinde yaşanan rekabetten dolayı Gazi ile karşı karşıya geçmemek için SCF'den istifa edecektir.

SCF'nin kurucu kadrosu şu kişilerden oluşuyordu; Fırka Lideri: Gümüşhane Mebusu Ali Fethi Bey (Okyar). Fırka Kâtibi: Kütahya Mebusu Nuri Bey (Conker), Fırka Azaları: Kars Mebusu Ağaoğlu Ahmet Bey (Ağaoğlu), Aydın Mebusu Dr. Reşit Galip Bey (Baydur), Şebinkarahisar Mebusu Mehmed Emin Bey(Yurdakul), Niğde Mebusu Ali Galip Bey(Yenen), Ankara Mebusu Talat Bey (Sönmez) , Bursa Mebusu Senih Bey (Hızıroğlu), El- aziz Mebusu Nakyettin Bey (Yücekök), Erzurum Mebusu Tahsin Bey (Uzer), İstanbul mebusları Ali Haydar Bey (Yuluğ) ve Süreyya Paşa (İlmen), İzmit Mebusu İbrahim Bey (Dalkılıç), Sinop Mebusu Refik İsmail Bey (Kakmacı), Bilecik Mebusu Rasim Bey (Öztekin)⁷³

Ağaoğlu Ahmet Bey gibi liberal düşünceleri ile ön planda olan bir aydının SCF'ye girişi Gazi'nin ısrarı ile olmuştu.⁷⁴ Bu durum Mustafa Kemal'in yeni kurulacak fırkanın iktisadi olarak geliştireceği doktrinlerde sağlam kadrolarla yola çıkması isteğinin göstergesiydi. Memleketin idari ve iktisadi alanda yeni açılımlara

⁶⁹Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A.IV-09, D,57,F.3-98 ; BCA,490.01.1.4.5. ; BCA,490.01.1.4.11.; B.C.A,490.01.435.1804.2.; NARA, .867.00/2037. ; *Hâkimiyet-i Millîye*, 13 Ağustos 1930; *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1930; *Vakit*, 13 Ağustos 1930; *Milliyet*,13 Ağustos 1930;*Yarın*, 12 Ağustos 1930 ;*Son Posta*, 13 Ağustos 1930.

⁷⁰ Soyak, *a.g.e.* , 15.

⁷¹ Okyar, *a.g.e.* , 29.

⁷² BCA,490.01.435.1804.1.

⁷³ BCA,490.01.435.1804.2. ; BCA,490.01.435.1804.1.

⁷⁴ Ağaoğlu, *a.g.e.* , 3.

ihtiyaç duyduğu bir dönemde bu tür manevralar; yeni fırka fikrinin profesyonelce düşünülmüş bir proje olduğu gerçeğini ortaya koymaktaydı. Zira Ağaoğlu Ahmet, iktisadi fikirleri ile liberalizmin anlaşılıp yorumlanmasında fırka lideri Fethi Bey'den bir adım ilerideydi. O Dönemde Cumhuriyet gazetesinde, *Serbest İnsanlar Ülkesinde*⁷⁵ adını verdiği köşe yazılarında bireysel ve ekonomik özgürlüklerin savunuculuğunu yapmaktaydı.

Yeni fırkanın siyasi faaliyetleri için Fethi Bey, Mustafa Kemal'den CHF için ayrılan bütçe kadar para talep etmiş bu talebi olumlu karşılayan Mustafa Kemal bu konu ile ilgili CHF Kâtibi Umumisi Saffet Bey'i görevlendirmiştir.⁷⁶ Mustafa Kemal'in kız kardeşi Makbule Hanım da Mustafa Kemal'in isteği ile yeni fırkaya geçmiştir.⁷⁷ Mustafa Kemal; herhangi bir siyasi kariyeri olmayan kız kardeşini yeni fırkaya aza kaydettirerek bir nevi yakın arkadaşları olan Fethi Bey ve diğer SCF idare heyeti üyelerine güven telkin etmeye çalışmıştır.

Yeni Fırka kurulduktan sonra kısa bir süre sonra Fethi Bey ve Tahsin Paşa (Uzer) Ekim 1930'da yapılacak belediye seçimlerine katılma konusunda çok ısrarcı olmuşlardı. Bu noktada fırkanın ideologlarından Ağaoğlu Ahmet Bey, Fethi Bey'e göre daha temkinliydi. Hem yeni fırkanın bir yandan henüz teşkilatlanma çalışmalarını tamamlamamış olmasından dolayı hem de halkın yoğun ilgisinin sonucunda seçimde iş ciddileşip Gazi'nin fırkası mağlup olduğu takdirde Gazi'nin bunu kendisine karşı ağır bir darbe telakki edip karşı tedbirler alabilme ihtimalini hesaba katan Ağaoğlu Ahmet Bey, yeni fırkanın taşrada teşkilatlanmayıp, 1930 Belediye Seçimlerine katılmadan Gazi'nin verdiği mebuslarla sadece meclis içinde muhalefet yapılması görüşünü savunuyordu. Ama Fethi Bey ile Tahsin Bey'in isteği ile Mustafa Kemal yeni fırkanın belediye seçimlerine katılmasına onay vermiştir.⁷⁸

Fırka teşkilatlanması için bir nizamname yayımlayan SCF; yurt genelinde köy, mahalle, nahiye, kaza, vilayet ve merkez olmak üzere teşkilatlanmaya gideceklerini belirtti.⁷⁹Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey; SCF'nin demokratik seçimin gereği olarak istediği yerlerde teşkilatlanabileceğini belirterek SCF'nin teşkilatlanma çalışmalarına destek olmuştur. Ali Fethi Bey, Şeyh Sait İsyanı ile ortaya çıkan ülke

⁷⁵ Daha fazla bilgi için Bkz. 1930 Cumhuriyet Gazetesi sayıları.

⁷⁶ Ağaoğlu, *a.g.e.* , 5. ; Okyar, *a.g.e.* , 29.

⁷⁷ Okyar, *a.g.e.* , 50.

⁷⁸ Ağaoğlu, *a.g.e.* , 23.

⁷⁹ *Yarın*,30 Ağustos 1930; *Son Posta*, 31 Ağustos 1930.

birliğine yönelik tehditlerden dolayı güvenlikçi perspektifin bozulmaması adına, şifahi olarak Umumi Müfettişlikler bölgelerinde teşkilatlanma yapmayacaklarını belirtmiştir.⁸⁰

SCF'ye kaydolacak azalar konusunda Fethi Bey; vatandaşlar arasında ayırım yapmayacaklarını, azınlıklar ile de her alanda teşrik-i mesai edeceklerini ve azınlıkların kendi fırkalarında milletvekilliğine bile seçilebileceğini belirterek⁸¹ seçimlerden önce azınlık oylarına da talip olduğu mesajını vermiştir. Weiker, Fethi Bey'in azınlıklar arasından aday gösterme işini, politik bir taktikten çok namuslu bir yaklaşımın ürünü olarak yorumlamıştır.⁸²Fethi Bey'in azınlık açılımına karşın, Musevi Cemaati ve localarının ileri gelenleri, TBMM Başkanı Kazım Paşa'yı (Özalp) ziyaret ederek cemaatlerinin hükûmete ve Cumhuriyet rejimine bağlılığını bildirmiştir.⁸³

Fethi Bey, fırkasına daha kuruluşunun başlangıcında halk tarafından yoğun bir talep ve sevgi gösterisinin olduğunu belirterek gelecek seçimlerde halkın kendilerini destekleyeceklerini belirtmiştir.⁸⁴ Fırkanın kuruluş haberleri yayıldıkça kadın, erkek her kesimden halk; Fethi Bey'i tebrik telgraflarıyla kutlayıp destekliyor Fırkanın Merkezi olarak açıklanan binaya akın ediyor ve en kısa zamanda fırkaya kaydolacağını belirtiyorlardı.⁸⁵

Dönemin tanıklarından Ahmet Emin Bey'e (Yalman) göre, CHF idaresindeki bozukluklar ve tek parti idaresinden kaynaklı baskılardan dolayı bütün memleket hoşnutsuzdu. SCF'nin siyasi faaliyetlere başlaması hükûmete karşı kıyama benzeyen bir manzara yarattı.⁸⁶

Kuruluş aşamasında yeni fırka kuruluşuna destek veren İsmet Paşa muhalefet fırkasının kuruluşundan bir gün sonra yaptığı açıklamada “-*Memleketimizin muhalefet tarihi kötü hadiselerle anıldığı için bu noktada bir muhalefet partisinin kuruluşunu yanlış bir hamle olarak değerlendirmek mantıklıdır. Ancak bu düşüncüyü*

⁸⁰ BCA, 490.01.435.1804.2.

⁸¹ *Son Posta*, 15 Ağustos 1930.

⁸² Walter F. Weiker, *Political Tutelage and Democracy in Turkey- The Free Party and Its Aftermath*, Leiden: E.J. Brill, 1973,73.

⁸³ *Cumhuriyet*,17 Teşrinievvel 1930.

⁸⁴ BCA, 030.10.83.550.7.

⁸⁵Karaosmanoğlu, *a.g.e.* , 110. ; Ağaoğlu, *a.g.e.* ,15.

⁸⁶ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Görüp Geçirdiklerim, Cilt: II, (1922 - 1971)* , Pera Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi, İstanbul, 1997, 1052.

*genellemek lazımdır. Memlekette samimi bir muhalefet partisinin varlığı gereklidir. Bu oluşuma destek olmak devlet adamlığının gereğidir. Fethi Bey'in bir muhalefet fırkası kurması doğru bir karardır. Zaten evvelden beri savunduğu prensipleri ile samimiyetine inandığımız bir arkadaşımız olan Fethi Bey'in bu hareketi üstlenmesi endişelerimizi hafifletme sebebidir. Temennimiz odur ki kendisi de muhalefete özgü kirli politikalara engel olur.*⁸⁷ demiştir. İlk etapta İsmet Bey yeni fırkayı samimi ve yapıcı sözlerle onaylamayı tercih etmiştir. İsmet Paşa Sofya Mir Gazetesi'ne verdiği bir mülakatta SCF'nin teşekkülünden dolayı CHF'nin dağılmasından ve güç kaybetmesinden endişe etmediğini gelecek mebus seçimlerinden CHF'nin zaferle çıkacağına inandığını belirtmiştir.⁸⁸

Yeni fırkanın kuruluşundan kısa bir süre sonra 11 Maddeden oluşan SCF programı kamuoyu ile paylaşıldı. Programında; Laik Cumhuriyet rejimine bağlı olacağını, Anayasada belirtilen temel hak ve özgürlükleri savunacağını, vergileri vatandaşın ödeyebileceği seviyeye indireceğini, yolsuzluk ile mücadele edeceğini, devlet masraflarında tasarrufa gideceğini, Türk Lirasının değerinin korunması için tedbir alacağını, ekonomide vatandaşın gelişimini sağlamak için hükûmet müdahalesine karşı olduğunu, köylü ve çiftçiyi tefeciden kurtarmak için köylü ve çiftçiye ucuz kredi imkanları yaratacağını, yerli sanayiinin gelişmesi için tedbir alarak, Yerli üretimin desteklenmesi ve dış pazarlarda yerli üretim mallarının satılması için nakliyat ve liman tariflerini bu maksada hizmet edecek şekilde düzenleyeceğini, bürokrasiyi azaltarak rüşvet ve iltimasa engel olacağını, adliye teşkilatını ıslah ederek davaların daha kısa sürede sonuçlanması için çalışılacağını, dış siyasette; Türkiye Cumhuriyeti'ne komşu olan ülkeler ve diğer dünya devletleri ile dostluk ve samimiyet ilişkileri çerçevesinde bir dış politika izleyeceğini, Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) Teşkilatı ile daha sıkı şekilde ortak çalışmalara önem vereceğini, tek dereceli seçim usulünün kabul edilmesi ve kadınlara da siyasi hakların verilmesini savunacağını.⁸⁹vadediyordu.

Fethi Bey'e göre fırka programları tam da olması gerektiği gibi Türkiye'nin mevcut sorunlarına yönelik pratik çözümler getiren yeni bir yaklaşım tarzıdır. Fethi

⁸⁷ *Akşam*, 13 Ağustos 1930.

⁸⁸ BCA, 030.10.83.550.7.

⁸⁹ BCA, 490.01.435.1804.2. ; *NARA*, 867.00/2036. ; Ağaoğlu, *a.g.e.* ,160. ; *Yarın*,13 Ağustos 1930; *Akşam*, 13 Ağustos 1930. ; *Son Posta*, 14 Ağustos 1930.

Bey, fırka programlarında da değindikleri gibi hükmettin demiryolu politikasını vatandaşlara ağır ekonomik yükümlülükler getirdiği için eleştirmiştir. SCF, hükûmetin demiryolu yatırımlarına tamamen karşı değildi. Demiryolu yatırımlarının hükûmetçe öncelikli yatırım yapılacak alan olarak görülüp ülke kaynaklarının büyük kısmının demiryolu yatırımların aktarılmasına karşıydı. Fethi Bey'de hükûmetin demiryolu politikasını yüksek maliyetli ve gayri iktisadi bir hamle olarak görerek Dr. Karl Müller ile aynı noktada buluşmuştur.⁹⁰ 1930 yılında Türkiye bütçesinin yüzde ellisi askeri harcamalara ayrılmış durumdaydı. Geri kalan gider kalemleri içinde demiryolu yatırımları aslan payına alıyordu. Hükûmetçe, Demiryolu yapımına hız verilmesi hem devlet bütçesini sarsmaktaydı hem de dış borç taksitlerinin ödenmesinde ciddi sıkıntılar yaratmaktaydı.⁹¹ Oysa Başvekil İsmet Bey demiryolu yapımı konusunda Fethi Bey'de farklı düşünüyordu. Başvekil İsmet Bey'e göre hiçbir vatandaş kendisine niçin demiryolu yapıyorsun diye hesap sormaz. Bilakis neden daha fazla demiryolu yapmıyorsunuz diye sitem eder.⁹² Hükûmete göre demiryolu yapımı ülke güvenliğini sağlamaya yönelik olduğu kadar iktisadi gelişimin de önünü açacak, üretici demiryolu sayesinde mahsulünü daha kolay elden çıkarabilecekti.⁹³

Fethi Bey'e göre hükûmetin para politikasında da sorunlar vardır. Fethi Bey: *"- Yabancı sermayenin ülkemize girmesinde en büyük engel paramızın değerinde istikrar olmamasıdır. Hiç kimse sağlam bir parayı istikrarı olmayan bir paraya değişmek istemez. Yabancı sermayenin ülkemizde yatırım yapması için bir an önce para piyasamızda güven oluşturacak tedbirler almak ve yabancı sermayenin ülkemizi güvenli bir yatırım alanı olarak görmesini sağlamak lazımdır."*⁹⁴ ifadeleri ile hükûmetin para politikasının eleştirmiştir.

Yabancı sermayeli şirketlerin ülkede yatırım yapması konusunda Fethi Bey ile meseleye aynı pencereden bakmayan Başvekil İsmet Paşa meseleye hükûmetin yabancı sermayeli şirketlerin satın alma yoluyla millileştirilmesi politikasının olduğu bir dönemde milli bağımsızlık penceresinden bakmıştır. Başvekil İsmet Paşa'ya göre

⁹⁰ BCA,030.10.13.77.22.

⁹¹ BCA,030.10.136.977.22.

⁹² *Son Posta*, 31 Ağustos 1930.

⁹³ BCA,030.10.13.77.22.

⁹⁴ *Son Posta*, 13 Ağustos 1930.

yabancı sermayeyi ülkeye getirmek, ülkeyi yabancı boyunduruğuna sokmaktır.⁹⁵ Her ne kadar İsmet Paşa yabancı sermayenin yurttan faaliyette bulunmasını milli bağımsızlığa aykırı görse de 1930 Türkiye'sinde birçok yabancı yatırım satın alma yolu ile millileştirilmiş ve de Türkiye'de o dönem için faaliyette olan birçok yabancı şirketin olması ve yabancı sermayeli fabrikanın üretim faaliyetlerini devam ettirmesi hatta yabancı sermayeli şirketlere yeni imtiyazlar verilmesi İsmet Paşa ve CHF'nin çelişkisiydi.

Fethi Bey'in seçim propagandası olarak vadettiği, Türk Lirasını kısa sürede istikrara kavuşturma vaatleri kısa vadede gerçekleşmeyecek kadar ağır koşullara bağlı durumdaydı. Türk Lirasının kısa vadede istikrara kavuşması için ekonomide tüketim fazlası bir üretim politikasını hayata geçirilmesi gerektiği gibi dış borç ödemelerini aşan bir dış ticaret hacminin var olması ve ülke ekonomisinin dış dünyadaki ekonomik sarsıntılardan etkilenmeyecek derecede istikrarlı olarak gelişmesi ve işleyen bir pazar ekonomisinin olması gerekiyordu. 1930 Türkiye'sini ekonomik hayatında bu saydıklarımızın hiçbiri yoktu. Bu durum Fethi Bey'in vaatlerinin havada kalacak kadar hayali olduğu gerçeğini ortaya koyuyordu.

Fethi Bey'in, hükûmete yönelik eleştirilerinden hükûmetin inhisar (tekelleştirme) politikası da nasibini almıştır. İnhisarlar yüzünden çiftçinin; tefecilerin eline düştüğünü belirten Fethi Bey; fırka olarak çiftçinin bir an önce tefecilerin elinden kurtulması için mücadele edeceklerinin altını çiziyordu.⁹⁶ SCF'nin programını hazırlayan Ağaoğlu Ahmet de CHF'nin şeker ve tütün inhisarını yerden yere vuranlardandır. Ağaoğlu; şeker inhisarının facia ve cürüm olduğunu, dünyanın hiçbir yerinde gıda maddelerinin inhisar altına alınmadığını, dışardan alınan ve okkası on sekiz kuruş olan şekerin halka altmış kuruşta yedirildiğini ve fiyatın bu kadar yüksek olmasının sebebinin, şekerin pazara gelene kadar beş altı komisyoncu vasıtasıyla el değiştirmesi ve komisyoncuların kârının yansıtılmasından kaynaklandığını, devletin şeker için halka vergi yüklediğini bunun da CHF'nin; vatandaşın ekonomik refahını öngören devletçilik politikaları ile bağdaşmadığını, Avusturya gibi tütün üretimi yapmayan bir ülkede tütün inhisarının yıllık yüz milyon kâr elde ettiğini buna karşın tütün inhisarımızın sadece yıllık yirmi milyon kâr elde

⁹⁵ *Son Posta*, 31 Ağustos 1930.

⁹⁶ *Son Posta*, 13 Ağustos 1930.

edebildiğini ve burada açık bir yanlışlık olduğunu vurgulamıştır.⁹⁷Tütün inhisarının kalkacağına dair SCF'nin yaptığı propagandalar Antalya Mebusu Rasih Hoca'ya (Kaplan) göre vatandaşın zihnini zehirlemekte, köylerde kaçak tütün ve sigara kâğıdı araması yapmaya giden jandarma ve memurlara, köylülerin topyekûn saldırmasına sebep olmaktaydı.⁹⁸ Ağaoğlu Ahmet her ne kadar hükûmetin şeker inhisarını eleştirse de kendisinin de bir şeker inhisarı azalık geçmişi vardı. Yeni Fırkaya geçtikten sonra CHF yanlısı basın bu noktada kendisine hücum edecekti.⁹⁹ Şekerin sofralara gelene kadar fiyatının bu kadar yükselmesinde komisyoncuların vurgunu ve hükûmet vergilerinin yanı sıra Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikalarının fabrika organizasyon ve planlamalarının hatalı olması da etkiliydi. Mesela Skoda adlı Çekoslovak şirketi, Sanayii Ve Maâdin Bankası ile Uşaklı Nuri Bey ve birkaç arkadaşının ortaklığı ile kurulan Uşak Şeker Fabrikası şekerpancarı hammaddesine uzak bir noktada kurulmuş su ve pancar sıkıntısı olan bir fabrika idi. Fabrika senede sadece üç ay çalışabiliyordu. Bundan dolayı fabrika 1930 verilerine göre iki yılda 400.000 lira zarar açıklamıştır. Devlet fabrikanın ayakta kalması için 1.500,000 lira yardımda bulunmuştur. Alpullu Şeker Fabrikası için de aynı şekilde hükûmet ayakta kalması için bir sefer 500.000 lira bir sefer 250.000 lira yardımda bulunmuştur.

Yeni fırkanın programı üzerine yapılan tartışmalar sadece ekonomi ile sınırlı kalmayıp iki fırka arasında siyasi kimlik üzerine kıyas yapılıyor, hangi fırkanın daha sol olduğu bir tartışması yaşanıyordu. Tartışmaya dâhil olan SCF Kâtibi Umumisi Nuri Bey'e (Conker) göre fırkaları; kabul ettiği prensipler itibarı ile CHF''ye göre daha sol bir görüşe sahiptir.¹⁰⁰

Nuri Bey her ne kadar fırkalarının CHF' ye göre daha solda olduğunu iddia etse de SCF parti programına bakıldığında CHF'nin izlediği ekonomi politikalarını tamamen kaldırmayıp sadece ıslahat yapmayı vadetmesi, geniş ölçüde dış

⁹⁷ Ağaoğlu, *a.g.e.* ,107.

⁹⁸ *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D:3, İ:5 C: 22, 37. (15.11.1930)

⁹⁹ Ağaoğlu Ahmet'in CHF'nin inhisar politikasını eleştirmesine karşın Nadir Bey(Abalıoğlu) Cumhuriyet gazetesinde ki yazıları ile Ağaoğlu Ahmet'in geçmişte Şeker İnhisarı azalığı üzerinden Ağaoğlu Ahmet yüklenmiş ve Ağaoğlu çelişkiye düştüğünü dile getirmiştir. Bunun üzerine Ağaoğlu Ahmet Bey' kendi rızası ile şeker inhisarına aza olmadığını, CHF azası oldu için fırkaya dayanan bir hükûmetin Bakanlar Kurulu kararı ile aza yapıldığını ve şeker inhisarında sadece altı ay azalık görevi yaptığını bu süre zarfında da fırka üyelerinin mali işlerde görevlendirilmesinin yanlış olduğuna dair Başvekil İsmet Paşa'ya etraflı bir rapor verdiğini ve sonradan parti mensuplarının mali işlerde görevlendirilmemesine dair Mustafa Kemal'in emri ile bu işten kurtulduğunu belirtmiştir.(*Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1930, Ağaoğlu, *a.g.e.* ,110.)

¹⁰⁰ *Akşam*, 13 Ağustos 1930.

sermeyenin yatırım yapmasını savunması ve dış politikada Milletler Cemiyeti üyeliğini savunması gibi konularda fırka programının ve kabul ettiği prensiplerin CHF programı ile örtüştüğü yeni fırkanın da sağ görüşlü olduğu ortaya çıkıyordu. Bu açıdan bakıldığında zaman yeni fırka ne sağ ne de soldu benimsediği prensipler itibarı ile CHF ile taban tabana zıt bir ekonomik programı olmadığı için SCF liberal bir parti olarak duruyordu. Bu politik bakış açısı ile ekonomik buhran ve CHF'nin yüklediği ağır vergiler altında ezildiğini söylediği seçmen kitlesine hitap eden bir parti profili çizmeye çalışmıştır.

Demokrasinin işlediği bir ülkede var olan siyasi bir düzene karşı muhalif bir söyleme ve farklı bir bakış açısı olarak algılanması gerekene liberalizm söylemlerinin CHF'de algılanma biçimi doğrudan cumhuriyet rejimine bir tehditti. Muhalefet kavramının olduğu bir ülkede olması gereken siyaseten bir tarafın ak dediğine diğerinin kara diyebilmesi idi. Demokrasi birazda siyasi söylem olgunluğuna ve tahammülüne de muhtaçtır. Siyasi olgunluktan yoksun bir atmosfer içinde ilerleyen bir sürece dönüşecek olan 98 günlük¹⁰¹ ikinci çok partili hayata geçiş denemesi süreci CHF tarafında tahammül ve karşı fırkayı analize yönelik bir çabadan öte, peşin hükümlü yaklaşımdan ibarettir. SCF kurulduktan sonra İsmet Paşa'nın siyasi demeçlerinde liberalizmi, ülkeyi dış müdahaleye açık hale getirecekmiş gibi algılama ve yorumlama biçimi CHF mensup ve organlarında seçim süreci ile birlikte daha keskin bir ifade biçimine dönüşmüştür. SCF fırka beyannamesinde yer alan liberal kelimesinin CHF tarafından ülkeyi müstemleke yönetimi altına alan bir idare biçimi olarak tanımlanması irtica ve Bolşevizm kelimesi ile özdeşleştirilmesi siyasi bir manevra idi. CHF tarafından uygulamaya konulan bu manevranın sebebi SCF'nin belediye seçimlerinde gösterdiği başarının 1931 genel seçimlerinde tekrar etmesi endişesi idi.

Kendilerini her fırsatta ülkenin kurtarıcı-kurucu gücü olarak lanse eden CHF için SCF'nin eleştirilecek bir yanı olmasa bile liberalizm başlı başına bir eleştiri sebebi idi. Ve irticanın ta kendisi idi. CHF'nin uyguladığı politikaların sonucunda özellikle taşrada ortaya çıkan mutsuz bir kitlenin varlığı, CHF ve icraatlarına karşı

¹⁰¹ Cem Emrence 'nin *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası* kitabında 99 günlük olarak hesaplanan SCF'nin kuruluşu olan 12 Ağustos 1930 ile fesih tarihi olan 17 Teşrinisani 1930 tarihi arasındaki süre 1930 tarihli takvim tetkik edildiğinde 98 gün olarak çıkmaktadır.

taşra aydınları ve taşra burjuvazisi eliyle “Serbest” kelimesinin çağrışımından yola çıkarak seçim sonucunda karşı devrime dönüşebilirdi.

Karşı devrimi başlamadan söndürmenin en etkili ve kestirme yolu demokratik tepkiyi irtica olarak nitelendirip sandık yerine darağacını işaret etmek olacaktı. Seçim esnasında da hükûmet aygıtlarının SCF taraftarlarına irtica suçlamaları yöneltip SCF taraftarlarında korku yaratma iddiaları sık sık dile getirilmiştir. CHF’nin yayın organı Cumhuriyet gazetesine göre; *“Liberalizm, SCF'nin vadettiği bir cennettir. Orada ne vergi ne gümrük vergisi nede inhisarlar nede demiryolu yapma politikası vardır. O diyarın zemzemine ecnebi sermayesi derler. Ve o diyarın hürleri Duyun-u Umumiye üyeleridir. Liberalizm Patrik Efendi ile Mehmetçiğin eşit olarak seçme ve seçilme hakkına sahip olmasında hiçbir fark görmeyecek kadar geniş mezhepli olmak demektir. Şeyh Sait İsyarı, irticanın alaturkası, liberaliz ise alafrangasıdır.”*¹⁰² Liberalize tartışmalarında hükûmet yanlısı Hakimiyet-i Milliye gazetesi de dahil olmuştur. Hakimiyet-i Milliye'ye göre *“-Türkiye'ye Liberalizmi sokmak istemek, İngilizlere cübbe,şalvar ve kavuk giydirmek sevdasına düşmeye benzer. Adam Smith, mezarından kalkıp Türkiye'ye gelseydi, derhal kitabını yırtar ve Halk Fırkasına aza olurdu. Lozan'da emperyalist devletlerin diplomatları da Türkiye'ye liberalizmi tavsiye ediyordu, Ne tesadüf ki kendisi de diplomat olan Fethi Bey'de liberalizmi savunuyor.”*¹⁰³

SCF’nin liberalizm söylemleri etrafında yapılan tartışmalara Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey’de dâhil olmuştur. Şükrü Kaya’nın liberalizme karşı söylemleri çok keskin hatlara sahiptir. Şükrü Kaya Bey’e göre, liberalizm; milliyetçilik ve vatanperverliğe aykırıdır. Liberalizm anarşizmdir.¹⁰⁴

CHF’nin iddiasına göre liberalizme karşı durulmasının sebebi toplumu anarşizme doğru götürmesidir. Fakat 1930 Türkiye’sinde en azından ekonomik sahada CHF’nin liberalizme karşı durma lüksü yoktu. Ayrıca SCF parti programı itibarı ile tam anlamda liberal olmadığı gibi, CHF’nin liberalizme karşı tavrı da katı değildi. Alpullu Şeker Fabrikası örneğinde olduğu gibi ülkede özel sektör eliyle yapılan yatırımlar mevcut olduğu gibi henüz tam manası ile ekonomide devletçilik

¹⁰² Cumhuriyet, 19 Teşrinievvel 1930.

¹⁰³, 29 Eylül 1930.

¹⁰⁴ TBMM, Zabıt Ceridesi, D:3, İ:5 C: 22, 55. (15.11.1930)

modelinin benimsendiğini de söyleyemeyiz. CHF'nin liberalizm söylemine yüklediği anarşist, irticai anlamlar yeni partinin ortaya çıkışı ile oluşan görece demokratik ortamda kendi siyasi pozisyonunu tehlikede görmesi ve kendisini Cumhuriyet rejiminin sigortası olarak lanse etmek istemesi düşüncesi ile örtüşmekteydi. Liberal söylemlerin CHF'de bu denli rahatsızlık yaratmasına karşın ülkenin sosyo-ekonomik koşulları ülkede, yönetimden memnun olmayan muhalif kesimin - maddi koşulların bilinci şekillendirmesi gerçeğinden yola çıkarak- siyasi bilincini liberaliz yönünde geliştirmiştir. Mensubu olduğu CHF'nin liberalizmi algılama ve yorumlama biçimine eleştirel bir yorum getiren Ahmet Hamdi Bey'e (Başar) göre *“İstanbul'da liman amelesi bile Serbest Fırkaya oy veriyor. Çünkü bu amele CHF namına istismar ediliyor. Amelenin bir cemiyeti vardır. Bu cemiyet onları korumak, hastalarına bakmak, muhtaçlara yardım etmek için kurulmuştur. Amele yevmiyelerinden kesilen yüzde beşler buraya verilir. Cemiyetin başına CHF tarafından reis, idari heyet azası be kâtip diye birtakım adamlar konulmuştur. Reis filan vekilin tanıdığı bir eski şeyhtir. Kâtibi Umumi mazul bir mülkiye memuru, azalarından birisi falanın akrabası, , diğeri falanın kayırmasıdır. Reis dört yüz lira azalar ikişer yüz lira aylık alırlar. Amelenin bıraktığı yüzde beşler bu maaşlara yetişmediğinden, yardım işini liman şirketi mecburen kendi üzerine almış, cemiyet sadece bir yiyinti yeri olmuştur. Cemiyete kayıtlı olmayan işçiye iş verilmez. Onun için evinde çocuğu evde ilaç beklerken, amele, cemiyet ismi verilen bu tufeyli istismar yuvasını CHF'nin kendisi olarak görüyor ve ilk fırsatta bundan kurtulmak için Serbest Fırkanın kucağına düşüyor. Bu vaziyet sadece liman amelesi için değil, bütün amele için aynıdır.”*¹⁰⁵

Bir bakıma CHF'de liberalizme karşı duyulan rahatsızlığın sebebi ülke kaynaklarının bir kesimce kullanılması ve menfaate dayalı grupların rahatsızlığı olarak yorumlanabilir. Yolsuzlukların en çok gündeme geldiği İstanbul Liman İşletmeciliği üzerinden CHF ve hükûmete en sert eleştirileri yönelten CHF'nin deyimi ile *“-azılı muhalif-*” Yarın Gazetesi sahibi Arif Oruç'tur. Oruç'a göre; Türk ekonomisinin bağrında bir yara olan liman inhisarı her türlü dalaverenin yolsuzluğun, düzensizliğin cereyan ettiği yere dönüşmüştür. Liman giderlerinde düzmece belgelerle fazla gider gösterilmiş, gider kalemi dışında tutulması gereken cenaze ve

¹⁰⁵Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara , 1981, 7. ; Mehmet, Pınar, *Tek Parti Döneminde Trakya'da Siyasi Hayat ve Yahudiler (1930-1934)*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2016, 120.

muhacir araba ve eşyalarının taşınma işi gidermiş gibi gösterilerek paralar liman idaresi kodamanları tarafından pay edilmiştir. İstanbul Limanında işten çıkarılan 200 işçiye 6 aylık maaşlarının ödenmesi gerekirken her türlü haklarından vazgeçtiklerine dair yazı alınmıştır.¹⁰⁶ Liman işletmesinde çalışan memurların hemen hepsi sindirilmiştir. Yapılan haksızlıklara itiraz edenler kapı dışarı edilmiştir. Buna karşın özel kalem müdürlüğünde çalışan kadınların işine nedense son verilmemiştir. Bundan dolayı şirkette çalışan bayan sayısı erkekleri geçmiştir. İşe alımlarda kesinlikle tecrübe, liyakat, ehliyet göz önünde bulundurulmamış, İstanbul Liman İşletme Müdürü Sadullah Bey, liman işletmesinin imkânlarını ve araçlarını aile işlerinde kullandığı için yapılan bu savurganlıklardan dolayı İstanbul Liman İşletmesi; Monte Carlo Prenslığıne benzetilmiştir.¹⁰⁷

Diğer yandan Türk römorkörleri dururken Rum römorkörlerine iş verilmesi tepkiye sebebiyet vermiştir.¹⁰⁸ Hükûmetin liman işletme politikası kapsamında uyguladığı tekelcilik Türk denizciliğinin gelişimini engelliyordu. Denizcilik sektöründe yatırım yapmak isteyen müteşebbisleri; Lozan'daki başarıdan sonra denizlerimizde mutlak hâkimiyet anlayışının yerleşeceğini düşünerek deniz taşıma araçlarına yatırım yapmıştır. Kabotaj Kanununda Türk karasularında Türk deniz araçlarının serbestçe dolaşım hakkı elde etmesi denizcilik sektöründe yatırım yapan veya yapmak isteyen müteşebbislerde memnuniyetle karşılanmıştır. Fakat Seyr-i Sefâin İdaresinin tekelinin kırılmaması hayal kırıklığı yaratmıştır. Liman inhisarları sadece denizcilik sektöründe yatırımlarla ilgilenen şahısları değil nakliye işinde denizi tercih eden tüccarları da tedirgin etmiştir. Mal ve insan taşıma sektöründe tekel olan devlet kurumunun zarar etmesinin faturasının yüksek nakliye ücreti olarak kendilerine yansıtılması kaygısı taşımışlardır.¹⁰⁹

Ekonomik sahada her ne kadar görece devlet tekeli olsa da, CHF devletçi söylemlerine rağmen bazı özel teşebbüslere -Alpullu Şeker Fabrikası gibi- birtakım himaye edici imtiyazlar verirken diğer yandan liberal söylemlerin memleketi ticari olarak devletçilik tekelinden alıp kapitalistlerin tekeline sokmasından endişe edenler vardı. Sahip olduğu Son Posta gazetesi ile SCF'nin yayın organı gibi hareket eden

¹⁰⁶ *Yarın*, 28 Haziran, 1930.

¹⁰⁷ *Yarın*, 29 Haziran, 1930.

¹⁰⁸ *Yarın*, 29 Haziran, 1930.

¹⁰⁹ *Yarın*, 30 Haziran, 1930.

Zekeriya Sertel'de SCF'nin liberalizm savunusuna karşı çıkanlardandır. Sertel'e göre *"-Serbest Fırkanın, liberalizmi savunması özel sermayeye devletçe yapılan yardımla özel sektörün devleti ve vatandaşı soyması demektir."*¹¹⁰ Sertel gibi muhalif fırka gibi çalışan muhalif basın mensuplarına göre; SCF'nin liberal bir politik hareketi benimsemesi yine çıkar çevrelerine kapitalistlere hizmet etmekten öteye çıkmayan bir kapı anlamına geliyordu.

SCF'nin kuruluşunda feshine kadar en çok tartışılan konu SCF'nin tabanını şekillendiren unsurlar olmuştur. SCF'nin taban arayışı içine girme sürecinde ustaca manevralara ihtiyacı yoktu. Evet, SCF muvazaalı bir parti olabilirdi ama tek partili yönetimden yaka silken kişilerin katılımı ile SCF tabanını oluşturacak kişiler vasıtasıyla kısa sürede SCF gerçek bir muhalefet partisi havasına girmiştir. Ülkedeki siyasi ve sosyal atmosfer bir bakıma SCF'nin seçmen tabanını da şekillendirecektir. Bu noktada SCF tabanının şekillenmesinde iki temel faktör ön plana çıkmaktadır.

CHF'nin takip ettiği siyasi yaklaşımın siyasi duruşlarını şekillendirdiği SCF tabanı; 1925 Şeyh Sait İsyanının bastırılması sonucunda tedip ve tenkil politikası gereğince yurdun çeşitli yerlerine iskân ettirilen Kürtler, Mersin İskenderun hattındaki Akdeniz sahil şeridinde yoğun olarak kümelenmiş Nusayri Arapları, Rumlar ve Yahudiler CHF'nin Türkleştirme, türdeş toplum yaratma politikası düşüncesi ile azınlıkları ötekileştirme politikasına tepki olarak tek partili siyasal rejime karşı bir aidiyet duygusu geliştiremedikleri için SCF'nin liberal söylemlerinin etkisi altına girerek SCF'nin vilayet ve kaza teşkilatlanmalarında aktif olarak görev almış ve SCF'ye destek vermişlerdir. Cumhuriyet dönemi seçimlerinde azınlık oylarının ilk kez önem kazandığı ilk çok partili seçim öncesinde Adliye Vekili Mahmut Esat Bey belediye seçimleri öncesinde, 17 Eylül 1930 tarihinde Ödemiş Mitinginde *"-Bu memleketin efendisi Türklerdir. Öz Türk olmayanların hakkı hizmetçiliktir, köleliktir demekle, misafirimiz olan ecnebleri kastetmedim. Esasen bir memleketin iç siyasi tartışmalarında yabancıların yeri yoktur, olamaz. Benim kastım*

¹¹⁰ O dönemde Trakya'da, Alpullu'da devlet desteği ile Alpullu Şeker Fabrikası adıyla ilk özel şeker fabrikası kurulmuştu. Bu fabrikanın sahipleri Hayri İpar ve Şakir Kesebir adında iki büyük müteşebbisti. Hükümet bu fabrikatörlere bir sürü imtiyaz tanımıştı. Örneğin dışardan getirilen şeker, memlekete 36 kuruşa mal oluyordu. Oysa Alpullu Fabrikası kendi şekerini 70 kuruşa satıyordu. Devlet bu fabrikatörleri korumak için dışardan 36 kuruşa satın aldığı şekerleri de 70 kuruşa satıyordu. Aradaki fark fabrikanın sahiplerinin cebine iniyordu. Alpullu şirketinin haksız yere kilo başına 35 kuruş çalması Serbest Fırkanın savunduğu liberal ekonomik sisteminde vatandaş istismara yönelik bir söylemden öteye geçmeyeceği düşüncesi hâkimdi. (Sertel, a.g.e.170-171.)

*Teşkilat-ı Esasiye gereğince Türk sayılıp hala başka bir milletten olduğunu iddia edenler varsa onlardır. Türk kültürünü samimi olarak içselleştiren ve Türküm diyene sözüm yoktur.*¹¹¹ sözü ile Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na aykırı olarak CHF'yi seçim öncesinde azınlıklara karşı zor durumda bırakıyor, hükümetin izlediği üniter devlet inşa projesine ve dış dünyaya karşı Türkiye'nin imajına büyük zarar veriyordu.¹¹² Aşırı söylemler kendi karşıtını doğuracağı gerçeği ile yeni fırkanın tabanı bu tür söylemlere tepki duyan azınlıkların varlığı ile kozmopolit bir görünüm kazanacaktı.

SCF tabanında bu türden genişlemeler yaşanırken CHF'de umduğunu bulamayan siyasi deneyimi olan eski CHF mensupları da koltuk kapma düşüncesi ile yeni fırkada yerini alacaktır.¹¹³ Eski CHF kodamanlarının SCF'de yer almasına değinen CHF Adana Mebusu Mustafa Hilmi Bey (Uran) “- *Hükümet, partimiz hükümeti olduğu için; teşkilatımızdan fazla enerji yerine, hükümetle dayanışarak yürümeyi, halkın ihtiyaç ve şikâyetlerini kongrelerimizde tespit ve hükümete arz ettikten sonra artık bir şeyden haberdar olmamayı istemekte, teşekküllere namzet gösterirken parti hissi ile uzman olmaksızın işi sadece teknik noktadan düşünerek her teşekküle eski devrin kodamanları yerine o iş için daha ehil, daha münevver kimseleri getirmekte, bilhassa Parti'ye adam almakta çok kıskanç davranarak ahlak ve seciyesine itimat etmediğimiz kimselere yüz vermemekte idik. Bu itibarla, büyük bir küskünler çemberi içinde olduğumuzun farkında idik. Farkına varamadığımız nokta, bütün bu gayri memnunlarımızın –kendisine kardeş mi diyelim, yan çizen mi diyelim, karşı mı diyelim şeklinde günlerce uygun bir isim bulmak ve aramak gayretine düştüğümüz- Fethi Bey partisinde birleşerek bizi yıkmak için her şeyi mubah görecektik kadar muhalefeti suiistimal edecekleri keyfiyeti olmuştur: Çektiğimiz, samimiyetimizin belasıdır.*” şeklinde yorumlamıştır.¹¹⁴

¹¹¹ Mahmut Esat Bey'in sözlerinden dolayı kabineden istifası sürecini hızlandırmıştır. Belediye seçimleri öncesinde CHF'ye oy kaybettirecek bu açıklama Serbest Cumhuriyet Fırkası için ise CHF'ye karşı kullanışlı bir malzeme niteliğindedir. İsmet Paşa'nın istifasını isteyeceğini anlayan Mahmut Esat 22 Eylül 1930'da Cumhuriyet Gazetesinin “-Elhamdülillah.” diye duyurduğu haber ile Adliye Vekâletinden istifa etmiş fakat CHF milletvekilliğine devam etmiştir. Mahmut Esat Bey; istifasının Serbest Cumhuriyet Fırkası erkânı ve Fethi Bey nazarında memnuniyet yarattığını ifade etmiştir. (NARA, D.867.00/2036. ;*Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Eylül 1930. ; *Milliyet*,21 Eylül 1930, ; *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1930. ; *Akşam*, 12 Teşrinievvel 1930; *Milliyet*, 21 Eylül 1930.)

¹¹² *Son Posta*, 20 Eylül 1930.

¹¹³ BCA,490.01/435.1804.1.

¹¹⁴ Uran, *a.g.e.* , 483.

Ülkede 1930 yılına kadar kadastro yapılmamış olmasından dolayı mesken sayısı bilinmiyordu. Çoğu mesken de Kurtuluş Savaşı'nda harap olmuştu. Emval-i Metruke meselesi CHF hükûmetinin karnesinde zayıf olarak durduğu gibi, mübadillerin CHF'ye karşı muhalif bir refleks geliştirmesine de sebep olmuştur.

Mübadillerin genel olarak; liberal ekonomik sistemin olduğu ve işleyen bir pazar ekonomisine sahip Batı Trakya mıntikasından, Ege Adalarından getirilmiş olması CHF'nin inhisarlar üzerine kurulmuş olan ekonomik sisteme entegre olmalarını güçleştirmekteydi. Siyasi olarak da mübadiller göç ettikleri Batı Trakya'da öncesinde demokrasi ve liberal düşünceler ile donanmış vaziyetteydiler. Dolayısıyla CHF'nin zaman zaman totaliter yaklaşımlara kaçan söylemlerinin mübadiller üzerinde ters etki yaratması, fikri çerçevede ele alındığında normal bir yaklaşım olarak değerlendirilebilirdi. Bu gerçeklerden yola çıkıldığında mübadillerin; yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde SCF vilayete ve kaza teşkilatlanmalarında aktif olarak görev aldıkları ve SCF tabanında yoğun olarak kümelenedikleri görülmektedir.

İş güvencesi olamayan düşük ücretle ağır koşullarda çalıştırılan liman işçileri,¹¹⁵ hükûmetin demiryolu çalışma şartlarını ağır bulan demiryolu işçileri, tarım sektöründe aktif olarak çalışan ırgatlar- ameleler, işçi kadınlar, hükûmetin benimsemiş olduğu inhisar politikasından dolayı ekonomik sahada yatırım yapmaktan men edilen tüccarlar, müteşebbisler, vergileri ağır bulan esnaf, liberal ekonomik şartlarda tarım ürünlerini daha iyi fiyata pazarlayabileceklerini düşünen çiftçiler, üreticiler, taşrada belli bir ekonomik ve siyasi nüfuza sahip olan taşra burjuvazisi, taşrada eğitim düzeyi yüksek olan aydınlar; SCF'nin tabanının oluşmasında önemli bir rol üstlenecektir. SCF bir deneysel laboratuvar ortamında kurulmuş, muvazaalı bir fırka gibi olarak görünse ülke gerçekleri bir farklı sesi ve soluğu zorunlu kılıyordu.

Ülkedeki ekonomik gidişatın altında ne fazla ezilen sektör tarım sektörüydü. Çiftçi adeta eni sonu belli olmayan bir borç girdabı içindeydi. Ülke nüfusunun büyük

¹¹⁵ Liman amelesinin CHF yönetiminden hoşnutsuzluğu Fethi Bey'in İzmir'i ziyareti ile kendisini iyice belli etmiştir. Fethi Bey'i karşılama merasiminde liman işçileri de yerini aldı. İzmir Liman İşletmeleri Şirket'inin işçi yevmiyelerini 3,5 liradan 1,5 liraya düşürmesi ve Fethi Bey'in mitingine katılan işçilerin işten çıkarılacağıının söylenmesi üzerine İzmir liman işçileri Fethi Bey'i karşılama merasimine katıldıktan sonra grev kararı almıştır. (*Cumhuriyet*, 07 Eylül 1930. *Son Posta*, 08 Eylül)

bir kısmını oluşturan çiftçiler, Ziraat Bankası'na olan borçlarının faizlerinin faizini bile ödeyemeyecek duruma düşmüştü Ziraat Bankası çiftçilerin kredi taleplerini geri çevirmekteydi. Ama aynı Ziraat Bankası esnafa, tüccara kredi veriyordu. Esnaf ve tüccarda bu paraları tefe usulü ile köylü ve çiftçiye vermekteydi. Birinci mekanizma; köylü ve çiftçi yüzde 3 yüzde 12 aralığında faiz oranında tefeciden borç para alıyor çoğu zaman geri ödeyemiyordu. Bunun sonucunda tefeci; köylü ve çiftçinin arazisine el koyuyordu. İkinci mekanizma; nakit para yerine tefeci tüccarlar, köylü ve çiftçiye üretim aracı ve tohum yardımında bulunuyordu. Bunun karşılığında tefeci, köylünün ürününü almayı önceden belirlediği fiyata garantiliyordu. Köylü borcunu ödeyemediği zaman tefeci tüccarlar tarafından borç nakde çevrilerek üretim araçları fahiş fiyattan kıymetlendiriliyor üretim araçlarının maliyetine karşılık köylünün arazisini elinden alıyordu. Üçüncü mekanizmada ise tefeci tüccar, köylünün ihtiyaçların aynı olarak karşılıyordu. Köylü ihtiyacı olan her türlü malı tüccardan veresiye olarak alıyor karşılığında aynı ya da nakdi olarak anlaşılıyordu. Köylü borcunun vadesi dolana kadar borcunun tam olarak toplam miktarını bilmiyordu. Bu durum tefeci tüccara, köylünün borcunu 3-4 katına katlamak için zemin ve zaman kazandırıyor.¹¹⁶

Sonuç olarak köylü, çiftçi gerek bankalardan aldığı kredilerden dolayı gerek tefeci eline düşmekten dolayı borcundan kurtulamıyor, borç batağında nefes alamayacak duruma düşüyordu.

Üretici kesim olan köylü ve çiftçinin içinde bulunduğu bu girdaba karşın taşrada üreticiyi desteklemesi gereken CHF halktan uzaklaşmıştı. Bunda en büyük etken CHF'yi taşrada temsil eden mutemetlerdir(inanılanlar). Vilayetlerde, kazalarda CHF'yi temsil eden mutemetlerin namuslu insanlardan seçilmesi firka için baş edilmesi gereken bir sorundu. Tek parti idaresi olduğu için hükümet reisleri dâhil bütün memurların yaptığı yanlışlar firkaya mal olacağından hareketle, firkanın gözü, kulağı olması gereken, taşrada mahalli hükümet ileri gelenlerinin hem kontrolörü hem de takipçisi oldukları için, mutemetlerin; dürüst, mütevazı, ihtiyatlı ve basiretli olması gerekirdi. Ne var ki, CHF taşrada dürüst, firka menfaatlerini kendi menfaatlerinden önde tutan mutemet bulamıyordu.¹¹⁷ CHF'yi taşra vilayetlerinde

¹¹⁶ Emrence, *a.g.e.* , 60.

¹¹⁷ Uran, *a.g.e.* , 201.

yüksek kademede temsil eden mutemetler aşırı zorbalık ve menfaat yollarına sapmakla birlikte ne CHF merkezinin, ne de halkın benimsediği insanlardı.¹¹⁸

Taşrada halk ezilirken seyirci kalmayı yeğleyen mutemetlere karşın merkezde CHF etrafında kümelenen elit bir zümre kendi hesabına menfaat devşirme kavgasına tutuşmuştu. İsmet Paşa iktidarının çevresinde palazlanan menfaat çevrelerinin memleketi zarara sevk eden şahsi menfaat güden birtakım faaliyetlerde buldukları yoğun bir şekilde dillendirilmeye başlanmıştı. Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) o dönemin CHF yapısını; “-Dünkü Millî Mücadeleciler ve o günkü devrimciler kadrosunun bir kazanç ve menfaat şirketi karakterini taşımaya başlamasıydı. Bunlardan kimi arsa vurgunculuğu, kimi idare meclisi azalıkları, kimi taahhüt işleri, kimi de türlü türlü şekillerde komisyonculuklar peşine düşmüş bulunuyordu.¹¹⁹ şeklinde tasvir ediyordu. Adliye Vekâletinden istifa eden Mahmut Esat Bey de istifasından bir gün sonra Yakup Kadri’nin iddialarını destekler nitelikte bir çıkış yaparak mecliste milletvekilliği sıfatı ile bazılarının kazanç peşinden olduğunu ve bu şahısların tamamının CHF mensubu olduğunu bu suiistimalleri yapanlar hakkında elinde dosyalar olduğunu ve konuyu mecliste dile getirerek yargılanmaları için mahkemeye suç duyurusunda bulunacağını söylemiştir.¹²⁰

Hizipçilik suçlamalarının yoğun olarak dillendirildiği CHF, ekonomik sahada mücadele eden bir iktidar fırkası izlenimi vermiyordu. Daha çok halktan uzaklaşmış, dar bir kesime hitap eden, basit bir bürokrat hizbi ve bu hizbe ancak seçim ve menfaat bağıntıları ile bağlı olan mahalli, menfaat veya kariyer beklentisi olduğu için partide yer alan dar taşralı taraftarların partisi haline gelmişti.¹²¹ Başvekil İsmet Paşa ise, parti içindeki bu hizbi ortadan kaldırmaktan çok duruma seyirci kalıyordu.¹²²

Bir bakıma ülke gerçekleri fırka kurulmadan SCF tabanını irticalen ortaya çıkarmıştır. SCF tabanının kısa sürede şekillenmesi ve halkın özellikle dar gelirli kesimin SCF’ye yoğun katılımına karşın CHF sorunu kendi yarattığı olumsuz sosyo-ekonomik ve politik şartlardan halkın kaçıışı olarak görmekten ziyade SCF tabanını karalamayı tercih etmiştir. CHF Balıkesir Mebusu Hayrettin Bey’in benzetmesi ile

¹¹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam (1922-1938) III*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, 380.

¹¹⁹ Karaosmanoğlu, , a.g.e. , 94.

¹²⁰ *Son Posta*, 23 Eylül 1930.

¹²¹ Aydemir, a.g.e. , 380.

¹²² Karaosmanoğlu, a.g.e. 94; Aydemir, a.g.e. ,380.

18 yaşından küçük bir mektep çocuğu davranışlarını sergileyen henüz seçme ve seçilme olgunluğuna erişmemiş halde belediye seçimine katılma hakkını kendinde bulan gayri mükellefler, işçi kadınlar, müritler, mürideler, esnaf çırakları ve ameleler,¹²³ CHF İzmir Mebusu Vasıf Bey'in(Çınar) gözünde ise pantolonu yamalı, ayağında kundurası olmayan kişiler SCF tabanını oluşturmaktaydı.¹²⁴

CHF Adana Mebusu Mustafa Hilmi Bey (Uran) ise SCF tabanının şekillenmesine daha kolektif bir organizasyon şüphesi ile bakmıştır. Hilmi Bey'e(Uran) göre “-Serbest kelimesinin cazibeli manası yardımıyla aldatılmış ve her çeşit hoşnutsuzlar, halkı, hükümet ve parti aleyhine inanılmaz bir hiddet ve ısrarla gece gündüz ve kapı, kapı dolaşmak suretiyle zehirlemiştir. Bu hoşnutsuzlar arasında karaktersizliği dolayısıyla şimdiye kadar ihmal edilmiş olanlar, ahlaksızlığı dolayısıyla memuriyetten çıkarılanlar, bugünü bekliyorlarmışçasına müstehzi gülen dönekler, “Ağrı'nın hesabını soracağız” diyen Kürtler, milliyetleri kabaran Araplar, belediyeden ceza gören esnaf, polis baskısından kurulmak isteyen irili ufaklı her çeşit serseri, kumarbaz, esrarkeş ve kaçakçı, hatta komünizm fikri besleyenler, inkılaplara artık son verileceğini zanneden mutaassıp tabaka, kabiliyetlerine ve kıritma ve gücenmelerinin şiddetine göre yer almış, rol almış, vazife almış bulunuyordu. Birbiriyle bu kadar uyuşmayan, bu kadar ayrı his ve kanaatte ve bu kadar ayrı emeller peşinde koşan zümreler ancak karşılardaki kuvveti yıkmak için birleşebilirlerdi.”¹²⁵

CHF; SCF'nin kuruluşundan fesih tarihine kadar daima SCF tabanını eğitim seviyesi düşük, sosyo-ekonomik olarak geri kalmış ayak işleri yapan hamal, amele vb. ifadelerle aşağılamayı tercih etmiştir. Özellikle çalışma şartlarından memnun olmadıkları için hak arayışına girişen¹²⁶ komünizm propagandası yapmakla itham edilmiştir. CHF'nin eleştirileri sadece SCF'nin tabanın yönelik değildi. SCF'nin teşkilatlanma biçimi de CHF'ye göre sakıncalıydı. CHF Antalya Mebusu Rasih Hoca'ya (Kaplan) göre “- Serbest Fırkanın idarecileri, Serbest Fırkanın idare

¹²³ TBMM, Zabıt Ceridesi, D:3,İ:5 C:22, 17.(15.11.1930.)

¹²⁴ TBMM, Zabıt Ceridesi, D:3,İ:5 C:22, 52.(15.11.1930.)

¹²⁵ Uran, a.g.e. , 482.

¹²⁶ Amele Cemiyetlerinin ameleleri nasıl istismar ettiğine dair daha fazla bilgi için Bkz. Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le Üç Ay ve1930'dan Sonra Türkiye, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1981.

merkezine nereden bir mektup gelirse mal bulmuş mağribî gibi mektup sahibini teşkilâta memur ediyorlardı.¹²⁷

CHF'nin, SCF tabanına yönelik yaklaşım ve eleştirileri Fethi Bey'e göre rasyonellikten uzak, menfaatçi bir yaklaşımın ürünüdür. Fethi Bey; “-Anlayamadığım bir zihniyet var: Amele, CHF'ye mensup oldukça iş yolundadır! Vaktaki bu amele CHF'ye intisap etmek hakkını Serbest Fırka lehine istimalle başlar; o zaman iş değişir. Bilûmum ameleyi komünist telâkki etmek doğru mudur? Efendiler, vaktaki bir zat CHF'nin Mutemedidir, onun ahlâk ve evsafına asla toz kondurulmaz, fakat bu mutemet Serbest Cumhuriyet Fırkasına intisap hakkını istimal ettiği dakikadan itibaren hiç te şayanı itimat bir adam değildir. Mürtecidir, fesatçıdır, ahlâksızdır. Bu mantıksızlık gülünç değil midir? Fırka işlerine bu kadar şahsiyat karıştırılırsa hepimizin gayesi olan normal bir murakabe hayatını tesise imkân kalır mı?”¹²⁸ şeklinde eleştirmiştir.

CHF İstihbarat Raporlarında ise kimi bölgelerden gönderilen raporlarda SCF tabanına yönelik ağır itham ve ifadeler yer almaktaydı. Taşrada SCF'nin teşkilatlarında yer alan bazı kişiler için; mürteci, niteliksiz, komünist, külhanbeyi, ezelden muhalif, mütegalibe, karaktersiz, suiistimalci, sahtekâr, casus, muhteris, vurguncu, menfaatine düşkün, ahlak problemi olan, Milli Mücadele aleyhtarı, İkinci Gruba mensup, ayyaş, zimmetçi kişiler olarak aktarılacaktır.¹²⁹

Bunca karalamalara rağmen SCF idare kadrolarında görev alan bu kişilerden bazıları; SCF'de siyaset yaptıkları dönemde böylesine ağır itham ve hakaretlere maruz kalırken, SCF'nin fesih kararından sonra çevresinde sevilen, sayılan ve nüfuz sahibi kişiler tekrar CHF'de kendilerine yer bulacaktır.¹³⁰ Bu çelişkinin kaynağı nüfuz ticaretidir. CHF'nin, SCF tabanına yaptığı eleştirilerin nesnellikten uzak olduğu aslında meselenin özünün nüfuz ticaretinin kendi lehine olduğu müddetçe sorun olmadığını, fakat kendisine karşı kullanıldığında CHF açısından sorun teşkil ettiği gerçeğini ortaya koymaktadır.

Dâhiliye Vekâleti, SCF 'nin kuruluşundan fırkanın feshine kadar geçen sürede özellikle SCF'ye üye olacak kişilerin kimlikleri üzerinden çok dikkatli bir gözlem

¹²⁷ TBMM, Zabıt Ceridesi, D:3,İ:84 C:21, 63.(02.10.1930.)

¹²⁸ TBMM, Zabıt Ceridesi, D:3,İ:84 C:21, 36-37.(02.10.1930.)

¹²⁹ BCA,490.01.435.1804.1.

¹³⁰ BCA,490.01.724.478.1.

yapılmasını istemiştir. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey'e göre hiçbir fırkacılık hareketi laik cumhuriyet rejiminden daha önemli değildi.¹³¹

Cumhuriyet rejiminin yeni bir Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Şeyh Sait Ayaklanması sendromu yaşamaması için işi baştan sıkı tutan Dâhiliye Vekâleti Reisi Şükrü Kaya; laiklik ve cumhuriyet esaslarını benimseyen, demokratik hakkını kullanmak isteyen her vatandaşın SCF'ye üye olabileceğini, SCF'nin demokratik seçimin gereği olarak istediği yerlerde teşkilatlanabileceğini ancak laiklik ve cumhuriyet esaslarını benimseyen SCF'ye, üye olabilecek rejim düşmanları, mürteciler hakkında taşradaki kolluk kuvvetlerinin, uyanık olması SCF'ye üye olanların kimlik tahlilinin yapılarak sakıncalı kişilerin hem hükûmete hem de SCF teşkilatlarına bildirilmesi gerektiğini aksi takdirde bu durumdan hem demokratik rejim hem de SCF'nin zarar göreceğini belirtmişti.¹³²

SCF'nin tabanının kontrolsüz büyüyebileceği endişesini SCF'nin kuruluş aşamasında kaygı ile dile getiren Şükrü Kaya Bey; belediye seçimlerinde sonra Ali Fethi Bey'in kendisi hakkında verdiği gensoru önergesi hakkında konuşmasında da dile getirecektir. Şükrü Kaya, Fethi Bey ve arkadaşlarının kendisi hakkında verdikleri gensoruda yaptığı konuşmada SCF'de daima mürtecilerin olduğunu ve Fethi Bey ile diğer fırka arkadaşlarının bunu bildiğini, kendilerini bu konuda uyarmaları için CHF Umum Kâtipliğine bu konuyu iletmiş olduğunu belirtmiştir. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey'e göre ; *“-SCF içinde namuslu adamlar olduğu gibi II. Abdülhamit zamanından kalma casuslar, hıyanetleri sabit suçlular, Meşrutiyet zamanında irtica ile iç içe olan kişiler, adi suçlular, mahkûmlar, komünistler ve kaçakçılarda SCF'de kendilerine yer bulabilmiştir.”*¹³³ Şükrü Kaya Bey'in dediği gibi SCF tabanında Cumhuriyet rejimine ve laiklik ilkesine ters düşen eylem ve söylemlerde bulunan şahıslar olabilirdi. Fakat bu noktada Şükrü Kaya'nın düşüncesi ile eylem pratiği uyuşmamaktadır. En baştan beri gerek Dâhiliye Vekâleti gerekse CHF Kâtibi Umumilik makamı, SCF tabanına yönelik ciddi bir istihbarat toplamaktaydı. Şükrü Kaya Bey'in iddia ettiği gibi SCF tabanında anarşik eylem ve söylemlere sahip kişiler, II. Abdülhamit zamanından kalma jurnalciler, mürteciler, suçlular, kaçakçılar, komünistler varsa bunu ifade etmenin zamanı SCF'nin

¹³¹ BCA, 490.01.435.1804.2.

¹³² BCA, 490.01.435.1804.2.

¹³³ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, D:3,İ:5 C:22, 54.(15.11.1930.)

kuruluşunda 96 gün sonra, kendisini lağvetmesinden iki gün önce olmamalıdır. Dâhiliye Vekâleti olarak Şükrü Kaya Bey'in yapması gereken suçu sabit olan ve rejim için tehdit unsuru olan kişilerin bertaraf edilmesi idi. Fethi Bey, fırkasının tabanına yönelik irtica ve Bolşevik suçlamalarını kabul etmeyecektir. Fethi Bey fırka tabanına yönelik bu suçlamaların seçim döneminde olmasını manidar bulmaktadır. Şahsi fikri; suçlamaların seçim döneminde dillendirilmesi SCF'nin başarısını gölgelemeye yöneliktir Fethi Bey'e göre oyların kendi partilerine verilmediğini gören CHF ve hükûmet cephesinde asabiyet ziyadeleşti. İsteddiği fırkaya oy vermek hakkını kullanmak gibi en övgüye değer ve en tabii vazifeyi ifa ettiği için en güzide şehir ve kasabaların halkına irtica, komünistlik ve anarşi lekeleri sürülmek istenildi. Eğer en ileri gelen şehir ve kasabalarda bu derece gözle görülür derecede irtica hareketleri mevcut idiyse o yerlerin idare âmirleri belediye seçiminden önce böyle bir hareketi neden sezmediler ve hükûmet merkezini neden ikaz etmediler?¹³⁴ Bu noktada Fethi Bey'in de sorguladığı gibi CHF'nin mürteci tarifi berraklıktan uzak, genel kanaate göre mürteci veya komünist olmanın ölçütü CHF'ye destek verip vermemektir. SCF'yi irticacıların, mürtecilerin yuvalandığı bir fırka olarak gösteren CHF'nin taşrada dini siyasete alet etmekte sabıkası hayli kabarıktı. CHF'nin taşra teşkilatlarında genellikle hacı ve hoca olarak kendi muhitlerinde bir saygınlığı olan kişiler başkanlık yapmaktaydı. SCF'ye göre eğer bir mürteci tasfiyesi yapılacaksa bunu CHF'nin kendi içinde yapması lazımdı. SCF, cumhuriyet değerlerine saygılı kişilerin fırkasıydı.¹³⁵

CHF Kâtibi Umumisi Saffet Bey'de (Arıkan) SCF tabanının kontrolsüz genişlemesinden endişelidir. Saffet Bey, CHF taşra teşkilatlarına gönderdiği bir uyarı yazısında; SCF'nin üye kaydetmesinde herhangi bir sakınca olmadığını fakat laiklik ve cumhuriyetçilik prensiplerini kabul etmiş SCF'ye bu prensipleri kabul etmemiş mürteci ve komünist fikirli kişilerin girmesine asla göz yummayacakları için taşrada SCF'ye üye olan mürteci ve komünistlerin derhal CHF Genel Merkezine bildirilmesini istemiştir.¹³⁶

CHF'de genel kanaate göre, SCF tabanı çok tehlikeli bir şekilde genişliyor, birçok mürteci ve vatansız insan, “-*Vergiler kalkacak, Arap harfleri geri gelecek, fes*

¹³⁴ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, D:3,İ:5 C:22, 16-17.(15.11.1930.)

¹³⁵ *Serbest Fırka*, 12 Teşrinisani 1930.

¹³⁶ BCA, 490.01.435.1804.2.

*giyilecek, tekkeler açılacak ve Gazi de CHF'yi terk edecek” iddiaları ile CHF mensuplarını SCF'ye kaydediyordu.*¹³⁷

Hilmi Bey (Uran); Gazi'nin CHF'den ayrılacağı propagandasına karşın işin aslında öyle olmadığına halka anlatılması noktasında CHF yetersiz kalmıştır. Uran'a göre; SCF'ye karşı halkın geniş ölçekte tecelli eden eğilimi inkâr edilemezdi. İşin başından sonuna kadar CHF olarak halka; Gazi'nin yine CHF lideri olduğu hakikatini ve Gazi ile İsmet Paşa'nın böyle muhalif bir partinin çıkışını olumlu karşılımlarına karşın kendi partilerine sadık ve partiyi muhafazada ısrarlı oldukları hususunu anlatabilmek kabil olmamıştır. Halkın kitleler halinde SCF'ye katılımında daima “-Gazi bizim sıkıntılarımızı gördü kendisi de CHF'den yüz çevirdi. Öyle olmasaydı kız kardeşi Makbule Hanımı da SCF'nin kurucu kadrosuna dâhil etmezdi. SCF'ye destek vermemek Gazinin lütfunu tepmektir. CHF olarak bu kanaati sarsmakta yetersiz kaldıklarını ifade edecektir.¹³⁸ CHF'nin SCF'ye üye olacak kişiler ile ilgili hassasiyeti sadece irtica yanlıları veyahut rejim aleyhtarlarının kayıtlarının tutulması ve merkeze ihbar edilmesi değildir. CHF idare merkezine göre CHF'den ayrılıp SCF'ye geçen şahısların isimleri yerel basın vasıtası ile ifşa edilmelidir.¹³⁹Bu noktada CHF'nin SCF'ye üye kaptırmamak için psikolojik bir şiddet türü olan teşhirciliğe yönelmesi, CHF'nin tabanını muhafaza etmek maksadıyla birtakım radikal tedbirler almaktan çekinmeyeceği şeklinde okunabilir.

Mustafa Kemal'in CHF'yi bırakıp SCF'nin başına geçeceği iddiası ile ilgili olarak olaya farklı bir yorum getiren Sertel'e göre Mustafa Kemal ve Fethi Bey aralarında anlaşmıştı. Hemen Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılacaktı. Şayet Mustafa Kemal tekrar cumhurbaşkanı seçilirse SCF iktidara gelecek ve CHF muhalefette kalacaktı.¹⁴⁰

SCF'nin kuruluşundan sekiz gün sonra Fethi Bey, Yalova'da Mustafa Kemal ile yaptığı görüşme sonucunda 1930 Belediye Seçimlerine katılma kararı aldıklarını duyurmuştur.¹⁴¹

Fethi Bey'in muhalefet partisi lideri olarak mecliste yasama faaliyetlerinde bulunması için mebus olması gerekmektedir. O sıralarda boşta olan Gümüşhane

¹³⁷ BCA,490.01.1.4.14.

¹³⁸ Uran, *a.g.e.* , 481.

¹³⁹ BCA, 490.01.435.1804.2.

¹⁴⁰ Sertel, *a.g.e.* , 173.

¹⁴¹ *Yeni Adana*,20.08.1930.

mebusluğu için bizzat İsmet Paşa, CHF Genel Sekreterliğine çektiği telgrafta"-
*Münhal bulunan Gümüşhane milletvekilliği için C.H. Fırkasına mensup oy
kullanacak milletvekillerin Ali Fethi Bey'e oy vermelerini rica ediyorum. Maksat
programı ve fikirleri bizden (CHF) tamam ayrı ve uzak olan yeni fırkanın fikirlerini
Büyük Millet Meclisinde izah edebilmesine imkân vermektir.*"¹⁴² diyerek yeni
kurulan muhalefet partisinin mecliste muhalefet görevini üstlenebilmesi için Fethi
Bey'in Mebusu seçilmesinin önünü açmak istemiştir. O tarihte Gümüşhane
milletvekilliği kontenjanı boşta olduğu için Fethi Bey Gümüşhane'den aday
gösterilmiştir.¹⁴³ Yapılan seçim sonucunda Fethi Bey Gümüşhane Mebusu
seçilerek¹⁴⁴ mecliste SCF lideri olarak siyasi faaliyetlere başladı.

SCF'nin kuruluşundan sonra Fethi Bey'in ilk yurt içi seçim çalışması İzmir
Mitingi oldu. Fethi Bey'in 6 Eylül'de yapacağı İzmir mitingi için 5 Eylül'de sabah
erken saatlerden itibaren binlerce halk, esnaflar, cemiyetler Fethi Bey'i karşılamak
için Pasaport İskelesine akın ediyordu.¹⁴⁵

İzmir mitinginde hükûmetin icraatlarını eleştireceği için Fethi Bey'e halkın
tepki göstermesinden çekinen Mustafa Kemal; Fethi Bey İzmir'e gitmeden önce,
bizzat İzmir Valisi Kazım Paşa'ya (Dirik) asayiş tedbirlerinin artırılması direktifini
vermiştir.¹⁴⁶ Fethi Bey ve arkadaşları İzmir'e ulaştıklarında İzmir limanında toplanan
50.000 kişiyi gördüklerinde kalabalığın ilk etapta destek için mi protesto için mi
toplandığını kestirememiştir.¹⁴⁷ Oysa 50.000 kişilik kalabalık Fethi Bey'i coşkun
tezahüratlarla bağrına basmıştı, kalabalık yığın Fethi Bey'e olan sevgisini nasıl
göstereceğini şaşırılmış Fethi Bey'in üstüne çullananlar, arbede de denize düşenler
olmuştur.¹⁴⁸

Fethi Bey'in İzmir'de popülaritesinin bu denli yüksek olmasında, İzmir'in
1922 yılında Yunan işgalinden kurtuluşu sırasında çıkan büyük İzmir yangınının
yaralarının aradan geçen sekiz yıla rağmen henüz sarılmamış olması, ekonomik

¹⁴² *Cumhuriyet*, 22.09.1930. ;*Milliyet*, 22.09.1930.

¹⁴³ BCA,490.01.34.143.2.

¹⁴⁴ BCA,030.10.74.488.2.

¹⁴⁵ *Akşam*, 06 Eylül 1930.

¹⁴⁶ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A. IV-9,D.57,F. 3-448-449 ;*Kılıç Ali'nin Anıları*, Derleyen: Hulusi Turgut, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, 270.

¹⁴⁷ Ağaoğlu, *a.g.e.*,32; Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, Altın Yayınları, İstanbul, 1983,6.

¹⁴⁸ *Akşam*, 06 Eylül 1930, *Cumhuriyet*, 05 Eylül 1930.

olarak geri kalmışlığının üstüne Büyük Buhranın etkileri, tarım sektöründe fiyatlarda yaşanan aşırı düşüşten dolayı zararda olan çiftçilerin CHF'ye tepkili olması, liman işçileri ve demiryolu işçilerinin daha insani yaşama şartlarına kavuşmak için SCF'nin liberal söylemlerini özümsemiş olması ve genel olarak uzun zamandır ekonomik zorluklarla savaşmakta bölge halkının tepkiselliği ile açıklanıyordu.¹⁴⁹ Mesela İzmir Değirmendere tütün üreticileri çok ilkel ekonomik şartlar altında yaşamlarını sürdürmeye çalışıyordu. Limon sarısı tütünlerine bile sadece 25-30 kuruş değer biçilen İzmir tütün üreticileri çoğu zaman ellerindeki tütünü nakde çeviremedikleri için vergi veremiyor, iaşe satın alamıyor, ölmek için turp otu tüketiyor, ahlat meyvesini sıcak suda yumuşatarak hayatta kalmak için yemek zorunda kalıyordu.¹⁵⁰ Fethi Bey'in ilk seçim mitingi için İzmir'i seçmesinin altında yatan sebep ekonomik buhrandan en çok etkilenen şehirle arasında İstanbul'dan sonra İzmir'in gelmesiydi.¹⁵¹

İzmir mitinginde Fethi Bey'in popülaritesinin ne kadar yüksek olduğu ortaya çıktığı gibi geniş halk yığınlarının CHF'nin icraatlarından ne kadar şikâyetçi olduğu ve SCF'yi bir kurtuluş limanı olarak gördüğü gerçeği de aşikâr olmuştur. İzmir mitingi Türk siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktasıydı. Tek partili yönetimin baskısında kurtulmuş olma hissine kapılan halk yığınları siyasi tercihini çekinmeden ortaya koymanın verdiği bir özgüven atmosferinde SCF'yi kendi açık-gizli emellerini gerçekleştirmek için bir araç olarak görmüştü. Fethi Bey'in İzmir'de herhangi bir engelleme olmadan konuşma yapabiliyor olması SCF taraftarlarının, hükûmet ve CHF aleyhinde cesaretini zirve noktasına taşıyordu. Sanki tek partili sistem bir anda yok olmuş, ülkede gerçek demokrasi tesis olmuş hissine kapılan halk; yıllardır içlerinde biriktirdikleri öfkeyi SCF üzerinden dışa vurmak için fırsat kolluyordu.

Fethi Bey'in İzmir'de konuşma yapacağı saatlerde CHF 'de İzmir'de saat 14.00'te bir seçim gösterisi tertip etmiştir. CHF Denizli Mebusu Haydar Rüştü Bey Ve Ahenk Gazetesi Başyazarı aynı zamanda İzmir Tayyare Cemiyeti Başkanı olan Mehmet Şevki Bey birer konuşma yapmıştır. Mehmet Şevki Bey'in "*Gazi bizim reisimizdir. Karşı firkanın değil.*" sözü ve aynı gün çıkan Anadolu Gazetesinde, CHF Denizli Mebusu Haydar Rüştü Bey'in SCF taraftarlarını eleştiren başmakalesinden

¹⁴⁹ NARA, 867.00/ 2047.

¹⁵⁰ *Yeni Asır*, 05 Kânunuevvel 1930.

¹⁵¹ *Son Posta*, 05 Eylül 1930.

dolayı öfkeli olan SCF taraftarları CHF önüne gelerek "*Yaşasın Gazi! Yaşasın Fethi Bey!*" tezahüratları ile hem Haydar Rüştü Bey hem de Mehmet Şevki Bey' tepki göstermiştir. CHF önünde Gazi ve Fethi Bey lehine tezahüratlar devam ederken CHF azasından Sabri Bey göstericilere "*Namussuzlar.*" diye bağırınca çılgına dönen göstericiler CHF binasını taşlamış, camlarını kırmıştır. Ardından öfkeli kalabalık Anadolu Gazetesi matbaasına yönelerek menfi tezahüratlara devam etmiş ve Anadolu Gazetesi binasını taşlamış, camlarını kırmış içeri girerek Nuri adında bir gazeteciyi tartaklayarak SCF aleyhine yazı yazmayacağına dair yemin ettirmiştir.¹⁵²

Çıkan olayları bastırmak için gazete binasına gelen jandarma birliği ile SCF taraftarları arasında karşılıklı silahlar çekilmiş ve çıkan çatışmada 12 yaşında bir çocuk ölmüştür.¹⁵³ Ölen çocuğun babası kucağında ölü çocuğun bedeni ile kalabalığı yararak, çocuğun ölü bedenini Fethi Bey'in ayaklarının önüne bırakıp "*İşte size bir kurban! Başkalarını da veririz!*" "*Kurtar, bizi kurtar! Kurtar bu zalim mutemetlerin ellerinden.*" diye haykırarak feryat etmiştir.¹⁵⁴ Yarın gazetesi, İzmir'de yaşananları CHF mutemetlerinin zorbalığa varan idarelerinden halkın kaçıışı olarak yorumluyordu.¹⁵⁵ Sekiz yıl önce Mustafa Kemal'in düşmandan kurtardığı kentte halk; Mustafa Kemal'in kurucusu ve lideri olduğu firkadan adeta kaçarcasına henüz tanımadıkları, bilmedikleri Fethi Bey'in ayaklarına kapanarak "*Kurtar bizi.*" Diye feryat ediyor, Fethi Bey'i bağrına basıyordu¹⁵⁶

1930 yılında SCF kurulduğunda meclis başkanı olan ve 5 Eylül 1930 İzmir Olaylarından bir gün sonra İzmir'e giden ve yaşananlara tanıklık eden dönemin Meclis Başkanı Kazım Paşa (Özalp)¹⁵⁷, yıllar sonra SCF lideri Fethi Bey'in İzmir seyahatinde halktan gördüğü yakın ilgiyi en çarpıcı şekilde ifade edenlerdendi. Kazım Paşa (Özalp) "*Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Fethi Bey'in gelişi ile İzmir'de CHF erimiştir. O, İzmir'den Balıkesir'e seyahat ederken, her geçtiği yerde CHF'yi söndüre söndüre gitmiştir.*"¹⁵⁸ itirafında bulunmuştu.

¹⁵² *Cumhuriyet*, 06 Eylül 1930; *Akşam*, 07 Eylül, 1930.

¹⁵³ BCA,490.01.435.1804.2.; *Akşam* 07 Eylül, 1930; *Cumhuriyet*, 07 Eylül 1930; *Son Posta* 08 Eylül 1930. İnönü, *a.g.e.* , 79.

¹⁵⁴ Ağaoğlu, *a.g.e.* , 38; *Kılıç Ali'nin Anıları*, *a.g.e.* , 270; Aydemir, *a.g.e.* , 392.

¹⁵⁵ *Yarın*, 30 Ağustos 1930.

¹⁵⁶ İdris Küçükömer, *Batılulaşma & Düzenin Yabancılaşması*, Bağlam Yayınları, İstanbul,2007,56.

¹⁵⁷ *Vakit*, 07 Eylül 1930.

¹⁵⁸ *Milliyet*, 03 Kasım 1963.

İzmir'de CHF binasının taşlanması ve İsmet Paşa'nın resmine kurşun sıkılması Mustafa Kemal'i hem üzmüş hem de halkın CHF'ye duyduğu öfkenin altında yatan sebebi CHF'de aramaya sevk etmiştir. Yaşanan hadiselerden dolayı Mustafa Kemal, İsmet Paşa'yı teskin ederken *"İyi oldu. Memnun ol. Durumu anlamış olduk. Görüyoruz ki halkı memnun edememiştir. Ona göre hareket etmek ve halkı kazanmak lazımdır. Anlaşıyor ki parti teşkilatı dediğiniz şey de çarık çürük bir yapıdan ibarettir. Bunu anladığımız da iyi oldu. "Fırkanın bu durumundan sizler sorumlusunuz, utanmalısınız."* diyerek CHF Kâtibi Umumisi Saffet Bey ve diğer idarecileri suçlamıştır.¹⁵⁹

İzmir Mitingi sırasında halkın SCF liderine göstermiş olduğu yoğun ilginin olaylara dönüşmesinden sonra durumun devrimleri tehlikeye atacak düzeye gelmesinden endişe eden Mustafa Kemal, Yunus Nadi'ye tarafını belli ettirmesini isteyecek bir mektup dikte ettirdi.¹⁶⁰ Yunus Nadi; içeriği Mustafa Kemal tarafından hazırlanmış mektup ile güya Mustafa Kemal'e sesleniyor ve hangi fırkayı desteklediğini belli etmesini istiyordu.¹⁶¹ Mektuba cevap veren Mustafa Kemal CHF Genel Başkanı olduğunu belirtiyor her koşulda Cumhuriyet Devrimlerinin korunacağını, kendisinde de Cumhurbaşkanlığı görevi bittikten sonra CHF'de siyasete devam edeceğini belirtiyordu.¹⁶²

İzmir Mitingi ile Fethi Bey'in her fırsatta dile getirdiği Gazi ile karşı karşıya gelmek istememe durumu ilk sinyallerini veriyordu. Mustafa Kemal, yeni fırkaya destek verenlerin yapacakları taşkınlıklara asla müsaade etmeyeceklerini belirterek Fethi Bey'in muhalefet işini beceremediğini işi ayak takımına vardırıldığını vurgulamıştır.¹⁶³ Oysa SCF'nin kuruluşundan beri hükümet kanadında gerek teşkilatlanma gerekse siyasi faaliyetler anlamında SCF'ye karşı yapıcı bir yaklaşım vardı. Fakat İzmir Olayları SCF'ye karşı hükümetin bundan sonrası için yaklaşımının nasıl olacağını hükümetin şahin kanadının temsil eden Şükrü Kaya'nın ağzından özetliyordu. Şükrü Kaya; İzmir olayları ile ilgili olarak SCF teşkilatları ve liderleri olan Fethi Bey'in gerçek niyetlerinin ortaya çıktığını, SCF'nin irtica ve ihanet unsurları ile emperyalistlerin, ecnebi sermayedarların, onların yordakçılarının,

¹⁵⁹ Kılıç Ali'nin Anıları, 272.

¹⁶⁰ Ağaoğlu, a.g.e. , 48; Kılıç Ali'nin Anıları, 272.

¹⁶¹ Cumhuriyet, 09 Eylül 1930.

¹⁶² Cumhuriyet, 10 Eylül 1930.

¹⁶³ Kılıç Ali'nin Anıları, 277.

komünistlerin, mücrimlerin desteği ve taşeronluğunu darbe yaparak laik rejimini yıkmaya çalıştığını, bunun içi ise nabza göre şerbet vererek kimi yerlerde Arap harfleri ve fes geri gelecek şapka kalkacak, kimi yerlerde Cumhuriyet ve ilkeleri kaldırılacak, kimi yerlerde vergiler kalkacak vatandaşa faizsiz para dağıtılacak işçi ücretleri artacak propagandası ile halkı kendi etrafında toplamaya çalıştığını ve asıl gayesinin hükûmeti yıkmak olduğunu ama buna asla müsaade etmeyeceklerini¹⁶⁴ söyleyerek bundan sonrası için Dâhiliye Vekili olarak SCF' karşı hükûmet politikasının sertlik yanlısı politikaya evrildiği sinyali veriyordu. Fethi Bey'in 5 Eylül'de teşebbüs ettiği miting konuşması çıkan olaylardan dolayı ertelenmiş, Fethi Bey'i konuşurmamakta kararlı olan İzmir Valisi Kazım Paşa (Dirik), Mustafa Kemal ve İsmet Paşaların emri ile gerekli emniyet tertibatını aldıktan sonra¹⁶⁵Fethi Bey mitingini ancak 7 Eylül 1930 tarihinde yapabildiğiştir.¹⁶⁶

İzmir mitinginde Fethi Bey, SCF'nin varoluş gayesini bozuk olan ekonomiyi düzeltmek, muhalefet vazifesini layıkıyla yerine getirmek daha fazla özgürlükçü bir ortam oluşturmak ve cumhuriyetin faziletlerinden herkesi yararlandırmak olarak açıklamıştır.¹⁶⁷SCF seçim propaganda çalışmaları kapsamında dile getirdiği söylemlerde her ne kadar muvazaalı muhalefet hareketi olsa da muvazaalı bir partiden ziyade, memleket siyaseti ile ilgili kendi ekseni olan sistemli bir muhalefet partisi izlenimi vermiştir. Fethi Bey'in girdiği tehlikeli yolda SCF'yi oluşturan coşkun taraftar kitlesi, Fethi Bey'i daha da cesaretlendiriyor ve iktidara geçmek için iştahlandırıyordu. İzmir Mitingi aynı zamanda basın yoluyla tüm Anadolu'da SCF'nin tanınırlığına katkı sağlıyordu. Örneğin Adana ve Mersin'de yayın yapan yerel gazeteler Fethi Bey'in İzmir Mitingini okuyucularına köpürterek aktarmıştı. Fethi Bey, İzmir Olaylarına rağmen seçim çalışmalarında hız kesmiyor Fethi Bey, İzmir'den sonra Manisa, Aydın ve Balıkesir'e de giderek seçim çalışmalarına devam ediyordu. Her ne kadar Fethi Bey seçim çalışmalarına tam gaz devam etse de artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır. Fethi Bey'in Balıkesir mitinginde, tekkelerden çıkarılan bayraklarla, dervişlerin ve hocaların ilahilerle Fethi Bey'i karşıladığı haberi Mustafa Kemal'in de irtica karşısında devrimlerin tehlikede olduğu düşüncesine sevk

¹⁶⁴ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A. IV-9,D.57,F. 3-448-449.

¹⁶⁵ *Cumhuriyet*, 06 Eylül 1930; *Vakit*, 06 Eylül 1930; *Milliyet*, 06 Eylül 1930.

¹⁶⁶ *Son Posta* 08 Eylül 1930; *Yeni Adana*, 09 Eylül 1930; *Cumhuriyet*, 07 Eylül 1930; *Vakit*, 07 Eylül 1930; *Milliyet*, 07 Eylül 1930.

¹⁶⁷ *Yeni Adana*, 9 Eylül 1930.

etmiştir.¹⁶⁸Fethi Bey ise İzmir’de, Manisa’da, Aydın’da, Balıkesir’de taşkınlık çıkaranların kendiliğinden organize olamayacağını birtakım provokatörler tarafından organize edildiklerini ve bunu engellemedikleri için Dâhiliye Vekâleti ve taşradaki hükûmet yetkililerini suçluyordu.¹⁶⁹

Fethi Bey’in mecliste sözünü esirgemeyen bir kişilik olarak İsmet Paşa ve icraatlarına karşı yaptığı muhalefet şiddetlendikçe CHF’den kendisine karşı yapılan saldırılar da o denli şiddetleniyordu. Fethi Bey, TBMM’de özellikle ekim ayında yapılan seçimlerde CHF mutemet ve azaları ile hükûmet aygıtlarının yurt genelinde yaptığı yolsuzlukları dile getirmiştir. Buna karşın CHF ise Fethi Bey ve fırkasını mürteci ve Bolşeviklerle kol kola olmakla suçlamıştır. Fethi Bey’in ismi mahallî hükûmet memurlarının raporlarında kaçakçı, yankesicilerle bir arada geçiyor, Fethi Bey’e yönelik olumsuz propaganda bir kartpostal şeklinde Meclis koridorlarına kadar girmiştir.¹⁷⁰

İsmet Paşa’nın klik kadrolarının Fethi Bey’e yönelik yalnızlaştırma politikaları tam gaz devam ediyordu. 01 Kasım 1930 tarihinde meclisin yeni yasama yılı açılış konuşmasında Mustafa Kemal fırkacılık hareketlerinin birlik ve beraberliğe zarar vermesinden ve vatandaşlar arasında çıkabilecek düşmanlıklardan dolayı uyarıda bulunmuştur.¹⁷¹

Mustafa Kemal’in; çok partili hayatın rejime tehdit taşıyacak bir seviyeye doğru ilerlediği baskısı altında hissettiği günlerde, Ağaoğlu Ahmet’e göre SCF’nin feshine giden süreçte İsmet Paşa teamüllere aykırı olarak, Ankara’da topladığı ordu komutanları ile Mustafa Kemal’e, ordunun, SCF’nin yarattığı etkilerden rahatsız olduğu mesajını vererek, Mustafa Kemal’i, SCF’nin 1930 Belediye Seçimlerindeki başarısı ile korkutarak ve genel, tek dereceli seçimlere geçildiği takdirde CHF’nin SCF karşısında iktidarı kesin olarak kaybedeceği telkininde bulunmuştu.¹⁷²

Görünüşe göre İsmet Paşa’nın telkinleri işe yaramıştı. Mustafa Kemal, her ne kadar demokratik bir ülke imajı yaratmak için SCF’nin devamından yana olsa da SCF tabanında var olduğu iddia edilen veya fırkalara sokulan bazı menfi ve mürteci unsurlara meydan verilmemesi için işi sansa bırakmak istemeyip gelecek seçimlerde

¹⁶⁸ Kılıç Ali’nin Anıları, s. 277.

¹⁶⁹ TBMM, Zabıt Ceridesi, D.3 İ:84 C:21, 37.(02.10.1930.)

¹⁷⁰ TBMM, Zabıt Ceridesi, D.3 İ:84 C:21, 36. (02.10.1930.)

¹⁷¹ Okyar, a.g.e. , 87-88.

¹⁷² Ağaoğlu, a.g.e. , 77.

iki fırkanın da adaylarını kendisinin belirleyeceği Milli Blok fikrini ortaya atmıştır.¹⁷³ Fakat daha sonra bu fikrinden vazgeçen Mustafa Kemal, bizzat CHF'nin başına geçip Serbest Cumhuriyet Fırkası ile mücadele kararı aldığı¹⁷⁴ Fethi Bey, girdiği serüvende gittikçe yalnızlaştığını hissetmiştir. Ankara'da siyasal düzlemde iplerin iyice gerildiği puslu bir hava vardı. Fethi Bey 1930 Belediye Seçimlerinde hükümet aygıtlarının yurt genelinde kanunsuzca yaptığı müdahalelerin hesabını sormak için Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey hakkında seçim yolsuzlukları ile ilgili gensoru önergesi verdi.¹⁷⁵

Gensoru görüşmeleri sırasında, SCF'nin kuruluşu aşamasında Fethi Bey'in endişe ettiği durum gerçekleşiyor, eski fırka arkadaşları meseleyi siyasi arenada yapılan iki partili bir mücadeleden çıkarıp şahsi hesaplaşmaya dönüştürüyordu. Bu noktada yaşanan bu siyasi çekişmenin bir adım ötesinin Mustafa Kemal ile karşı karşıya gelmek olduğunu anlayan Fethi Bey; Mustafa Kemal ile görüşükten sonra, 17 Kasım 1930 tarihinde SCF'nin feshine karar verdi.¹⁷⁶

Fesih beyannamesinde Fethi Bey ve Nuri Bey fırkalarını feshetmek mecburiyetinde kalmanın gerekçesinde *"-Beliren son vaziyete göre fırkamız, Büyük Gazi Hazretleri'ne karşı siyasi sahnede mücadele edecek bir sahneye getirilmiştir. Fırkamız doğrudan doğruya Gazi Hazretleri'nin teşvik, ısrar ve tasvipleriyle vücuda gelmiş ve büyük reisimizin her iki fırkaya karşı eşit yardım muamelesine mazhar olacağı teminatını almıştı. Esasen başka türlü siyasi bir teşekküle vücut vermek sorumluluğunu almayı hiçbir zaman hatırımıza getirmedik. Hâlbuki emrivaki şeklinde gerçekleşen son durum karşısında bizce başarılması imkansız olan bu teşebbüse devam etmek beyhude olacağından fırkamızın feshine ve durumun tüm teşkilata ve Dâhiliye Vekaletine bildirilmesine karar verilmiştir."* Sözleri yaşanan süreçte geline noktanın fırkayı kapatmaktan başka seçenek bırakmadığını belirteceklerdir.¹⁷⁷

¹⁷³ *Milliyet*, 06 Teşrinisani 1930.

¹⁷⁴ Okyar, *a.g.e.*, 90; Ağaoğlu, *a.g.e.*, 79.

¹⁷⁵ Daha fazla bilgi için Bkz. *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D.3, İ:5 C:22, 1-62.(15.11.1930.)

¹⁷⁶ BCA,490.01.724.478.1. ; Okyar, *a.g.e.*, 94. ; İnönü, *a.g.e.*, 80. ; Okyar – Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, 178. ; Ağaoğlu, *a.g.e.*, 93. ; *Cumhuriyet*, 17 Teşrinisani 1930 ; *Milliyet*, 17 Teşrinisani 1930 ; *Vakit*, 17 Teşrinisani 1930 ; *Yeni Adana*, 20 Teşrinisani 1930 ; *Son Posta*, 18 Teşrinisani 1930.

¹⁷⁷ Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, (Yayına Hazırlayan Cemal Kutay), Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, 528.

SCF cephesinde fırkalarının kapatılmasına sebep olarak gösterilen başvekil İsmet Paşa ise SCF'nin kapatılmasına karşı olduğunu, fakat Mustafa Kemal'in, SCF'nin kendini feshetme kararına karşı katı bir duruş sergilemediğini belirtiyordu. İsmet Paşaya göre Mustafa Kemal, yurdun dört bir yanında SCF bayrağı altında CHF ve hükûmete aleyhinde yapılan gösterileri asıl hedefinin kendisi olduğunu düşünüyordu.¹⁷⁸ Ahmet Emin Bey'e (Yalman) göre İzmir Mitinginde yaşananlardan sonra İsmet Paşa'da SCF'nin kendisini feshetmesi gerektiği hususunda Mustafa Kemal ile meseleye aynı noktadan bakmaktaydı.¹⁷⁹ Fesih kararının ardından Türkiye demokrasi tarihinde kısa sürede önemli bir toplumsal uyanışa sebep olan Serbest Cumhuriyet Fırkası tarihe karıştıyordu. SCF'nin kısa da olsa siyaset sahnesinde varlığını hissettirdiği bu süreç CHF yönetimine karşı halkın öfke ve muhalefetinin ne derece yüksek olduğunu ortaya çıkardığı gibi, Mustafa Kemal ve fırka arkadaşlarında da bir uyanışa neden oldu. CHF, yeniden ülkedeki tüm bağımsız fikri ve kültürel faaliyetleri yasaklayıp kendi sistemini alternatifsiz olarak dayattı. Mustafa Kemal'in samimi olarak istediği çok partili hayata geçiş o hayattayken gerçekleşemedi. SCF'nin fesih kararı almasına neden olan süreci başlatan olayın, Fethi Bey'in iktidara yürümek konusunda aceleci tavrından kaynaklandığını belirten Ahmet Emin Bey'e (Yalman) göre “- *Fethi Bey, kendi oynayabileceği tarihi rol bakımından da, Türk demokrasisinin gelişimi bakımından da eşsiz bir fırsat kaçırmıştı. Fethi Bey durumun imkanlarını ve icaplarını iyi ölçseydi, İsmet Paşa ile iktidar yarışına gireceği yerde itidalli tartışma prensibi ile muhalefet görevini yürütmüş olsaydı Mustafa Kemal'in samimi olan çok partili demokrasi isteğine destek olsaydı, gerçek demokrasi Mustafa Kemal sağken gelişir ve bu süreçte yapılan takım takım hatalar önlenmiş olurdu.*”¹⁸⁰

¹⁷⁸ İnönü, *a.g.e.* , 81.

¹⁷⁹ Yalman, *a.g.e.* , 1052.

¹⁸⁰ Yalman, *a.g.e.* , 1052.

2. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI AKDENİZ TEŞKİLATLANMASI VE FAALİYETLERİ

2.1. Serbest Cumhuriyet Fırkası Adana Teşkilatlanması ve Faaliyetleri

2.1.1. Adana SCF Teşkilatının Kurulması

1930'lu yıllar Türkiye ekonomisinin tarıma dayalı olduğu düşünülürken seçmen sayısı potansiyeli Adana'yı 1930 Belediye Seçimleri arifesinde önemli oy rezervi olan kentlerden birine dönüştürmüştür. 1927 Nüfus Sayımı verilerine göre 227.718 kişi ile Türkiye'nin o dönemde de kalabalık şehirlerinden biri olan Adana'da nüfusunun yüzde ellisine yakın olan 112.540 kişi 20 yaş ve üstüydü.¹⁸¹ Yine 1927 Nüfus Sayımı verileri derlendiğinde Adana'da 13-19 yaş arasında 35.267 kişi vardı. 1930 Belediye Seçimlerine kadar geçen üç yıllık sürede seçme yaşının 18 yaş ve üstü olması ile birlikte ve üç yıllık süre zarfında şehrin alacağı iç ve dış göç faktörü de göz önünde bulundurulduğunda 1930 Belediye Seçimlerine kadarki sürede seçmen yaşına ulaşacak kişi sayısı daha da artacaktı. Yüksek seçmen sayısına sahip olan Adana; ilk seçim tecrübesi yaşayacak olan muhalefet içinde önemliydi. Mevcut CHF belediye idaresinin halkın eleştirilerine maruz kalması, yapılacak belediye seçimlerinde Adana seçimlerinin kırılğan bir zeminde gerçekleşeceği işaretlerini veriyordu. Ayrıca önemli mübadil ve iç göçmen nüfusu barındıran Adana'da 1927 Nüfus Tahriri, lisana göre taksim tablosuna bakıldığında kentte yaşayan ve genel nüfusun yüzde 5,25'ine tekabül eden 11.956 Arap kökenli vatandaş yaşarken, il nüfusunun yüzde 2,52'sine tekabül eden 5.744 Kürt ve ayrıca 519 Rum yaşamaktaydı.¹⁸² Adana'da 16000 km arazi üzerinde birbiri ile bağlantısı olmayan 190.000 kişinin yaşadığı Adana kırsalında asayiş sorunları yoğun olarak göze çarpıyordu. Asayiş sorunları arasında ilk sırada hayvan hırsızlığı vardı. Kanuni olarak ağır bir cezası olmadığı için hayvan hırsızlıkları aratarak devam ediyordu. Artan asayiş sorunlarına karşın jandarma teşkilatının personel yetersizliği had safhadaydı.. Adana; Cebelibereket'ten dört kat daha büyük araziye sahip olduğu

¹⁸¹28 *Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül – III*, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara,1929, 22.

¹⁸²28 *Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül – III*, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara,1929. s. 32

halde Cebelibereket'e göre jandarma sayısı dörtte bir oranındaydı bu durum kırsalda asayişsizliği tetikliyordu. Aydınlı, Tekeli, Kar Keçi, Haçı Kırılı, Ağzı Kara gibi birçok aşiret göçebe olarak arazi üzerinde serbestçe dolaştıkları için asayiş sorunlarını daha da artmaktaydı. Özellikle 20.000 nüfuslu Aydınlı aşiretinin hükûmet tarafından iskân edilmek istenmesi temsil noktasında Kürt ve Nusayri unsurlara karşı milli bir gaye olarak görülmekteydi.¹⁸³

Mustafa Kemal, Adana Vilayet merkezinde 20.000 ve merkez kazasında 35.000 Nusayri'nin mevcutlu olduğunu, Mersin'den Şarka doğru bütün sahil kesiminin Nusayrilerle kaplı olduğunu, bölgede Türk nüfusun az olduğunu belirterek bahsi geçen mıntıkadaki Nusayri nüfusu yoğunluğundan dolayı durumun idari, kültürel ve sistematik birtakım tedbirleri gerekli kıldığının önemini vurgulamıştır. Mustafa Kemal ayrıca Adana Nusayrilerinin büyük bir kısmı ile 10.000 kadar Kürt kökenli vatandaş ile Giritlilerin ve ticaret ile uğraşan dönmelerin SCF'ye destek verdiğini belirtmiştir. Kürtçülük faaliyetlerinde bulunan Kürtlere karşı da uyanık olunması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁸⁴ Özellikle Adana'da Kürt bir öğretmende bulunan yasaklı bir yayın ve Nusayri öğrencilerin Öğretmen Okullarında sayıca fazla olması Mustafa Kemal'e göre Türk çocuklarının Türk olmayan öğretmenler tarafından eğitilmesi penceresinden bakıldığında Türkleştirme politikası açısından sakıncalıydı. Nusayri çocukların diğer okullara da nüfuslarına oranla Türklere fazla rağbet ettiğini söyleyen Mustafa Kemal "*Biz, aramızdaki Türk olmayan unsurları kültürümüzle yenerek kendimize mi benzeteceğiz yoksa ihmal mi?*" diyerek rahatsızlığını dile getirmiştir.¹⁸⁵

1930 Belediye Seçimleri öncesinde Adanalıların başlıca sorunu ekonomik darboğazdı. Adana ekonomisinin can damarı olan tarım Adana'da ekonomiyi besleyen en önemli bir geçim kaynağıydı. 12 yaş ve üstü nüfusun yüzde 61.15lik bir kesimi tarım ile uğraşmaktaydı.¹⁸⁶ Mersin, Tarsus ve Ceyhan ovasını içine alan Adana tarım havzasının büyüklüğüne oranla havzada yetiştirilen tarım ürünleri

¹⁸³ BCA,490.01.34.144.1.

¹⁸⁴ BCA. 490.01/34.144.1; BCA,490.01.34.143.2. ; BCA,490.01.34.145.1. ; *Atatürk'ün Seyahat Notları (1930-1931)*, Yayına Hazırlayan: Gürbüz, Tüfekçi, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996, 128-129.

¹⁸⁵ BCA,490.01.34.145.1.

¹⁸⁶ *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül – III, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara,1929, 26.

çeşitliliği çok fazla değildi. Genel olarak pamuk, hububat, pamuk yağı, küspe, kaput bezi, iplik üretimi yapılmaktaydı. Bölgede ekonomik değeri olan iki tarım ürünü ise pamuk ve hububattı.¹⁸⁷

Çukurova’da sürdürülebilir bir tarım politikası bölgede ekonomik açıdan hayati önem arz ediyordu. 1929 Ekonomik Buhranı, Türkiye’nin doğal seyrinde var olan ekonomik darboğazın etkilerini daha da derinleştirdiği gibi ekonomisinin temeli tarıma dayalı olan Adana için de çok sarsıcı sonuçlar doğurmuştur. Adana’da ekonomik kriz argümanları tarımsal üretim ve üretime karşılık elde edilen gelir ile açıklanmaktaydı. Tohum ıslahı, mahsulün değerinden alınıp satılması, dünya pamuk borsasında Adana pamuğunun gereken değeri görmemesi, çiftçinin makine ikmali için kooperatifleşmek istemesi¹⁸⁸ gibi sorunlar Adanalı çiftçilerin başlıca sorunlarından. Tarım sektörünün Adana havzasında ne kadar zor bir dönemde geçtiği rakamlara yansımaktaydı. 1930 verilerine göre pamuk fiyatları Adana havzasında son yedi yılın en düşük seviyelerinde seyretmekteydi. 1930 yılında pamuk fiyatları yüzde eli beş değer kaybetmişti.¹⁸⁹ Pamuk fiyatlarında yaşanan bu düşüşün temel sebebi küresel pamuk fiyatlarında belirleyici rol oynayan Liverpool, New York ve New Orleans pamuk borsalarında pamuk fiyatlarının 1926 yılı seviyelerine gerilemişti.¹⁹⁰ Son yedi yılda elde edilen pamuk miktarı ile 1930 yılında elde edilen pamuk miktarı kıyaslandığında pamuk üretiminde yüzde otuz beş düşüş vardı. Ayrıca son yedi yılda pamuk hasadı sayesinde Adana havzasına giren para miktarında da yüzde yetmiş azalma mevcuttu.¹⁹¹ 1930 yılında Adana havzasında yaşanan kuraklık, süne haşeresinin tarım ürünlerine verdiği zarar ve mevsimsiz yağın yağışlardan dolayı buğday mahsulü tamamen mahvolduğu gibi pamuk rekoltesi de öngörülen miktarda çıkmamıştı.¹⁹²

Adana havzasında tarım sektörünün yaşadığı doğal ve beşeri olumsuzluklar çiftçiyi tohumluk buğday bulamayacak hale getirmişti. Çukurova genelinde birkaç yıldır devam eden kuraklıktan dolayı buğday hasadı yapılamadığı için çiftçi tohumluk buğday bulmakta bile zorlanmıştı. Adana, Mersin ve Osmaniye gibi tarım

¹⁸⁷ BCA,490.01.34.142.2.

¹⁸⁸ *Yeni Adana*, 12 Ağustos 1930.

¹⁸⁹ BCA,490.01.34.142.2. ; *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Eylül 1930.

¹⁹⁰ *Yeni Adana*, 31 Ağustos 1930.

¹⁹¹ BCA,490.01.34.142.2.

¹⁹² BCA,490.01.34.142.2.

memleketleri için Kıbrıs'tan çiftçiye kullandırmak maksadıyla hükûmet tarafından tohumluk buğday satın alınmıştır.¹⁹³Bölgede yaşanan ekonomik sıkıntılardan dolayı vergi tahsilâtı halkta ağır bir tesir yaratmaya, halk parasızlıktan vergileri ağır bulmaya başlamıştır.¹⁹⁴ Tarım sektöründe baş gösteren kriz sadece Adana çiftçisi için değil tüm Çukurova çiftçisi için sıkıntılar doğurmuştur. Çiftçiler, Ziraat Bankası'na olan borçlarını ödemekte güçlük çekmiştir. Borçların ödenmemesinden kaynaklı olarak Ziraat Bankası çiftçiye yönelik alacakların tahsili hususunda hacizlere başlamıştır.¹⁹⁵ 1930 yılında hayli birikmiş olan borçlarını ödeyemeyecek duruma düşen Çukurova çiftçisi çareyi borçlarının ertelenmesini istemekte bulmuştur. Bu çerçevede bölge siyasetçilerinin kapsamı aşındıran Çukurova çiftçisi bu olağanüstü dönemi daha az zarar ile atlatabilmek için borç erteleme taleplerine aracı olmaları için Çukurova milletvekillerine bu isteklerini iletmiştir. Bu konuda hassasiyet gösteren Adana, Mersin, Cebelibereket(Osmaniye) milletvekilleri dönemin İktisat Bakanı'ndan Çukurova çiftçisinin borçlarının ertelenmesi talebinde bulunmuşlardır. Ayrıca çiftçilerin Çukurova Çiftçi Bankası adıyla bir banka kurma düşüncesi de olmuştur¹⁹⁶

Çiftçilerin borçlarının ertelenmesi noktasında insiyatif alan CHF Mersin Mebusu Ali Münif Bey(Yeğenağa) ve 28 arkadaşı, Adana özelinde tüm yurttaki çiftçinin ekonomik darboğazdan daha az zararla çıkması için TBMM'ye "*İktisadi Buhran Sebebi İle Gayrimenkul İhaleleri Hakkında Bazı Kayıtlar Konmasına Dair 2/42 Numaralı Kanun Teklifi*" adıyla bir kanun teklifinde bulunarak çiftçinin bankalara olan borçlarının ertelenmesi istenmiştir.¹⁹⁷ Ali Münif ve 28 arkadaşının TBMM'ye verdiği kanun teklifi TBMM tarafından 30.11.1931 tarihinde kanunlaştırılarak, Ziraat Bankası'na borcu olan çiftçilerin mallarının icra yolu ile satışında çiftçi lehine birtakım düzenlemeler yapılarak, "1890 No'lu İktisadi Buhran Kanunu" olarak yürürlüğe girecektir.¹⁹⁸ İktisat Bakanı konu ile bizzat ilgilenerik

¹⁹³ BCA, 030.18.01.02.13.53.3.

¹⁹⁴ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-122.

¹⁹⁵ Yılmaz, Murat, *Tek Parti Döneminde Müstakil Mebuslar ve CHP Müstakil Grubu(1931-1946)*, (Basılmamış Doktora Tezi),Ankara,2002,82.

¹⁹⁶ *Son Posta*, 17 Eylül 1930; *Vakit*, 22 Eylül 1930.

¹⁹⁷ *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D.4, İ:59, C:9, 2.(04.11.1932.) *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D.4, İ:63, C:9, 29.(13.11.1932.)

¹⁹⁸ Daha fazla bilgi için B.k.n.z. 1890 No'lu *İktisadi Buhran Kanunu*, Resmi Gazete, 1- 4. (01.12. 1931.)

Çukurova'ya gidip çiftçinin durumunu yerinde görmüş ve çiftçilerin borçlarının ertelenmesi için Çukurova'da faaliyet gösteren ve çiftçilere kredi vermiş olan alacaklı Komerçiyale İtalyana Bankası, Osmanlı Bankası, Selanik Bankası ve Memâliki Şarkiye Fransız Bankası yetkilileri Ankara'ya davet edilmiş ve yapılan görüşme sonucunda bankaların alacaklarına karşılık çiftçilerin tarla ve mallarına el koymayacağı hususunda prensipte anlaşılmıştır.¹⁹⁹ Yapılan görüşmeler akabinde İktisat Vekili Şükrü Bey'in(Saraçoğlu) girişimi ile çiftçilerin borçlarının ödenmesi ertelenmiştir.²⁰⁰

Adana ve havalisindeki çiftçiler; Ziraat Bankası vasıtasıyla kurulacak Zirai Kredi Kooperatifleri, İş Bankası'nın finanse edeceği, Pamuk Satış Kooperatifi ve Dokuma Mensucat Fabrikaları kurulmasını Adana ve havalisinde tarım sektöründe yaşanan krizden kurtuluş yolu olarak görmekteydi.²⁰¹ Özellikle 1924'ten beri ihracatımızın yüzde ellisinin İş Bankası üzerinden yapılıyor olması İş Bankası'nın Avrupa ve Amerika iş çevrelerince saygın bir kuruluş olarak görülmesi, Çukurova pamuğunun pazarlanmasında İş Bankasına öncü rolü oynaması için uygun pozisyon yaratıyordu.²⁰²

Adana'da genel manzara SCF lehine bir tabloya işaret ediyordu. Mevcut CHF idaresinin beğenilmemesi belediye hizmetlerinin aksayan yanlarına eklenince seçim sonuçlarının SCF lehine sonuçlanması ihtimal dâhilinde görüle bilirdi. Bu yönüyle Adana şehri, SCF için önemli oy beklentisinin olduğu kentlerden biriydi.

1929 Ekonomik Buhranının etkileri oldukça ağır bir şekilde tarım memleketi olan Adana 'da hissedilirken CHF'nin Adana özelinde Çukurova'da; tüm yurttaki olduğu gibi siyasi faaliyetleri çok zayıftı. Bunun sebebi olarak başında Gazi'nin olduğu rakipsiz bir fırka da tüm yurttaşların CHF mensubu olarak görülmesidir. Adana, Cebelibereket, Mersin'de CHF'ye üye olan halkın sayısı tüm bölge nüfusunun yüzde beşini bile geçmemiştir.²⁰³ Adana CHF Mutemedi Naci Bey, halkın istek ve şikâyetleri ile ilgilenmek yerine daha çok mutemetlik nüfuzunu

¹⁹⁹ *Vakit*, 09 Teşrinievvel 1930; *Akşam*; 10 Teşrinievvel 1930.

²⁰⁰ *Son Posta*, 06 Teşrinievvel 1930.

²⁰¹ BCA,490.01.34.142.2.

²⁰² BCA,490.01.34.142.2.

²⁰³ BCA,490.01.724.478.1.

kullanarak şahsi menfaat sağlama yolunu seçmiştir.²⁰⁴ Çukurova da birçok idari birimde CHF idare teşkilatı dahi yoktu. Benzer durumu Antalya teşkilatlanması için de geçerli olduğu görülecektir. CHF'nin, Akdeniz Bölgesinde sonuçtan emin, hantal siyasi teşkilatlanma anlayışı belediye seçimlerinde CHF karşısında SCF'nin başarısında büyük etken olacaktır.

Adana vilayeti kent alt yapısı şehrin barındırdığı nüfusa oranla 1930'da yeterince gelişim göstermemiştir. Modern bir aydınlatma sistemi olmayan şehrin elektrikli altyapısının tesisi işi henüz 1929 yılında Alman E-El-G firmasına ihale edilmişti.²⁰⁵ Sağlık alanında da yeterince gelişim göstermeyen şehirde sıtma ve frengi gibi hastalıklar şehirde ciddi anlamda yaşam kalitesini düşüren olgulardı.²⁰⁶ Adana halkının başlıca sorunlarından biri de yerel yönetimin başarısız yönetim biçimi idi. Adana halkı mevcut CHF belediyeciliğinden memnun değildi. Adana gibi kalabalık nüfuslu bir şehirde işleyen kanalizasyon sisteminin olmaması, süt, et, ekmeğin fiyatlarının belediyece belirlenmemesinden dolayı fahiş fiyat artışları, yolların bir çamur deryasını andırması,²⁰⁷ Adana halkının belediyeden yana başlıca şikâyet sebepleri olarak görülmüştür.

Her ne kadar 1930 Türkiye'si şartlarında Adana Belediyesi hizmet eksikliğinden dolayı Adana kamuoyunda olumlu bir imaja sahip olmasa da Adana Belediyesi; Antalya, İçel, Mersin ve Cebelibereket belediyeleri ile karşılaştırıldığında belediyeçilik noktasında en başarılı belediyeçilik yönetiminin yürütüldüğü kentti.

Gelir gider bilançosu gerçekçi şeklide hazırlanan belediye bütçesi Adana Belediyesine aittir. Adana Belediyesinin bütçesi 1927 yılından 1930 yılına kadar gerçek değerler üzerinden yapılmıştır. Bu cihette dengeli bir bütçe yapan tek belediye olarak Adana Belediyesi görülmektedir.1927 yılında 318.501 liralık tahmine karşılık 434.866 liralık bir tahakkut,1928 de 373.901 liralık tahmini gelire karşılık 470.358 liralık tahakkuk,1929 yılında 430.300 liralık tahmini gelire karşılık 512.329 liralık tahakkuk yapılmıştır. Ancak 1927 yılında 434.866 liralık bir

²⁰⁴ 1930 Belediye Seçimlerinden hemen sonra Mustafa Kemal'in çıktığı 1930 yurt gezisi kapsamında Adana'daki CHF idare heyetine de neşter vurulmuş, Adana Merkez kaza mutemedi Naci Bey mutemetlik nüfuzunu suiistimal ederek, sağdan soldan para toplayıp dolandırıcılık yaptığı gerekçesi ile hem mutemetlik görevinden alınmış hem de CHF'den ihraç edilmiştir. (BCA,490.01.34.143.2.)

²⁰⁵ BCA,030.18.1.2.2.15.8.

²⁰⁶ BCA,030.18.1.2.14.68.49.

²⁰⁷BCA,490.01.34.144.1. ;*Yeni Adana*, 14 Ağustos 1930.

tahakkuka karşılık 318.517 liralık tahsilat,1928 yılında 470.358 liralık tahakkuka karşılık 312.197 liralık tahsilat,1929 yılında 512.329 liralık tahakkuka karşılık 363.694 liralık tahsilat gerçekleştiği için tahsilat miktarı çok düşük seviyede kalmıştır. 1929 yılında yapılan tahsilat 363.694 lira ile sınırlı kaldığı için belediyenin bütün yatırımlarını bu miktar ile sınırlandırdığı görülmüştür.²⁰⁸ Böylece 1930 yılına kadar gerçek değerleri ile hazırlanan bütçe ile belediyenin gelecek yıllardaki gelirleri Mersin Belediyesinde olduğu gibi ipotek edilmemiştir. Ancak 1930 yılında Adana Belediyesi ekonomik krizin Türkiye ve Çukurova da iyice derinleştiği bir dönemde gerçek bütçe rakamlarından uzaklaşarak 507.000 liralık bir bütçe yapmıştır.²⁰⁹1930 yılında bütçe aşımının sebebi olarak akıllara seçim yatırımı gelmektedir. 1926-1929 dört yıllık dönemde mali disipline mutlak bir şekilde riayet eden Adana Belediyesi bütçesinin gerçek bütçesinin üstünde bir bütçe yaptığı için kaynak bulmakta zorlanınca İş Bankasından 170,000 liralık kredi kullanmıştır. Buna karşılık belediyeye ait bütün emlakları İş Bankası'na ipotek ettirmiştir.²¹⁰

Adana Belediyesi; şehrin imarı için 1927 yılında 73.000 lira, 1928 yılında 132.000 lira, 1929 yılında 90000 liralık tahsisat ayırmıştır. Adana Belediyesi 1930 yılında uygulamaya koymayı düşündüğü beş yıllık yatırım programı ile birinci yıl için 220.000 lira, ikinci yıl için 220.000, üçüncü yıl için 259.000 lira, dördüncü yıl için 235.000 lira, beşinci yıl için 225.000 liralık bir yatırım olmak üzere toplam 1.159.000 liralık yatırım planlamıştır.1.159.000 liranın 20.000 lirası ile şehrin harita ve yerleşim planının hazırlanması amaçlanmıştır. Şehrin temizliği ve halk sağlığı için ayrılması düşünülen ödenek 12.000 lira olarak belirlenmiştir. Şehir içme suyu tesisatının yapılması için ayrılması düşünülen ödenek 350.000 liradır. İtfaiye teşkilatının ekipman ihtiyacı için tahsisi düşünülen ödenek miktarı 12.000 liradır. Şehri mezbhanesi için tahsisi düşünülen ödenek miktarı 350.000 liradır. Kanalizasyon şebekesi ve dere yataklarının ıslahı için düşünülen ödenek miktarı 75.000 liradır. Yol ve kaldırım yapımı için düşünülen ödenek miktarı 280.000 liradır. Adana belediye hizmet binasının yapımı için ayrılması düşünülen ödenek miktarı

²⁰⁸ BCA,490.01.34.144.1.

²⁰⁹ BCA,490.01.34.144.1.

²¹⁰ *Son Posta*, 01 Teşrinievvel 1930.

50.000 liradır. Son olarak şehir asri mezarlığı yapımı için düşünülen ödenek miktarı 10.000 olarak belirlenmiştir.²¹¹

Belediyelerin şahıslardan tahsil ettiği yıllık vergi vardı. 1929 yılında Adana’da kişi başına tahsil edilen belediye vergisi miktarı 5.14 liraydı. Belediye'nin bir diğer gelir kalemi de Oktruva (ayakbastı) Vergisi idi. Adana’da 1929 yılında tahsil edilen 297.670 liralık gelir vergisinin 68.000 lirası Oktruva Vergisi idi. Adana gibi başarılı kabul edilen bir belediyenin bile gelirleri yeni yatırımları finanse edecek rakamların çok altında kalıyordu. Her ne kadar büyük bütçeli yatırım planları yapılmışsa da belediyenin yıllık ödeme gücü 100.000 liradan fazla olmadığı için beş yılda yapılması düşünülen yatırımların on yıldan fazla bir zamana yayılması ile ancak gerçekleşebileceği bir gerçektir. Tahsilat miktarındaki bu eksikliklere rağmen belediye olarak gerçek bütçe rakamları ile hareket etmesi, bir program dâhilinde hareket etmesi açısından hükûmet tarafından en dürüst ve en çok iş yapan belediye olarak görülmüştür.²¹²

1930 Adana panoraması bu şekil bir tablo arz ederken, Fethi Bey; 13 Ağustos 1930’da Yalova’da Yeni Adana muhabeirine verdiği demeçte “-Adana Cumhuriyetçileri arasında arkadaşlarım olacaktır. Servet ve altın kaynağı olan Adana ile ilgili çalışma yapmak milli servetin sürümünü temin etmek ve Adanalı üreticileri müferreh bir hale getirmek ilk ve mühim işlerimizden biridir.”²¹³ diyerek parti olarak 1930 Belediye Seçimlerinde Adana’dan beklentilerinin yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Önemli bir nüfus kitlesi barındıran ve ekonomik potansiyeli Türkiye çapında yüksek olan Adana’da olarak tek parti idaresinden memnun olmayan bir kesimler SCF’nin kurulmasını heyecanla karşılamıştır.²¹⁴ SCF’nin kuruluşu Adana’da bazı çevreleri de rahatsız etmiştir. Yaptıklarının hesabını veremeye alışık olmayan ve Adana halkının sırtından geçinen bazı kimseler yeni fırkanın varlığına karşı hazımsızlık göstermiştir. Adana’da CHF cephesi taraftarları, SCF’yi halk nazarında itibarsızlaştırmak maksadıyla SCF’yi yenilik aleyhtarları gibi gösterecek beyanatlarda bulunmuştur.²¹⁵

²¹¹ BCA,490.01.34.144.1.

²¹² BCA,490.01.34.144.1.

²¹³ *Yeni Adana*, 14 Ağustos 1930.

²¹⁴ *Yeni Adana*, 09 Eylül 1930.

²¹⁵ *Yeni Adana*, 09 Eylül 1930.

Adana'da SCF'nin bir an önce teşkilatlanması için doktor, eczacı, avukat, kasap, terzi gibi her meslek erbabından aydın ve ekonomik refah seviyesi yüksek zümrelerden kişiler SCF'nin genel merkezine gönderdikleri telgraflarla SCF taraftarları olarak Fethi Bey'i Adana'ya davet ederek Fethi Bey eliyle²¹⁶Adana'da acele olarak teşkilatlanma çalışmalarının başlamasını istemiştir.²¹⁷

Adana'da halkın ileri gelenlerinin, SCF'nin idare heyetini Adana teşkilatını kurması için Adana'ya davet etmesi Adana'da CHF cephesinde endişe yaratmıştır. Fethi Bey'in seçim çalışmaları kapsamında çıktığı ilk yurt içi gezisi olan İzmir, Aydın, Manisa, Balıkesir ziyaretleri sonucunda halkın SCF'ye gösterdiği yoğun ilgi Adana'da da SCF lehine yönelimde bir ivme kazandırmıştır.²¹⁸

Adana halkının SCF'ye yönelmesinin altında yatan sebep olarak, CHF 'nin rakipsiz olduğu için halka seçmen olduğunu hatırlatacak ilgi ve alakayı göstererek gönüllerini almaması idi. Hükûmet mensuplarının, halkın istek ve ihtiyaçların tespit edip gidermekten ziyade halk üzerinde zorbalık derecesine varacak bir idare tesis etmeye çalışarak halkı incitmesi ve küstürmesi halk nezdinde CHF idaresini gözden düşürüyordu.

Ekonomik sahada Ağnam(sayım) vergisinin hayvan sayısından fazla olarak tahsili, hayvan sayım kanununun çarpıklığı, arazi tahrirlerinin yüksek bedelden yapılması²¹⁹, yol vergisi, kazanç vergisi, müsakkafat(konut) vergisi miktarının konut fiyatından yüksek olması, çift hayvanlarından alınan vergi Adana'da halkı, idareden soğutan en önemli sebeplerdir. İhisarlardan dolayı üreticinin malını serbestçe pazarlayamaması,1930 yılında Adana ve Cebelibereket genelinde yaşanan kuraklıktan dolayı çiftçilerin ürün elde edememesine karşın Ziraat Bankası'na olan borçlarının katlanarak devam etmesi Adana'da 1930 seçimleri öncesinde CHF'nin kendini halka anlatması noktasında başa çıkması gereken diğer konulardır.

Adana'da, CHF'nin mübadillere yönelik olarak geliştirdiği politikalardan dolayı memnun olmayan mübadillerinin yönelimi, Seçmenin SCF'yi Gazi'nin kurduğu bir parti olarak görmesi ve SCF'ye destek verilmediği takdirde Gazi'ye saygısızlık yapılacağı düşüncesinin seçimde oluşması, SCF'nin vergileri hafifletme,

²¹⁶ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-122.

²¹⁷ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-122 ;*Yeni Adana*, 03 Eylül 1930.

²¹⁸ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-122.

²¹⁹ BCA,490.01.724.478.1. ; BCA,490.01.34.142.2.

adliye sisteminde reform yapma, idarenin hantallığını ortadan kaldırma, daha şeffaf bir yönetim biçimine tesis etme vaadi, asayiş temelli idare yaklaşımının gevşetileceğine dair söylemleri ve SCF'ye üyelikte ırk, dil, din mezhep faktörünün gözetilmemesi gibi vaatlerin seçmeni cezbetmesi, Çukurova'da önemli bir nüfus potansiyeline sahip olan Nusayri Araplarının ve Kürtlerin, CHF'nin türdeş toplum yaratma politikasına tepki göstermesi etkili olmuştur.

Yedi yıllık mazisinde ilk kez bir muhalefet partisi ile seçimde yarışacak olan CHF'de zaman zaman halk yararına bazen de baskıcı reflekslerin görülmesi, seçim sürecinin olağan hareketleri arasına girecektir. Bu açılım politikası Adana'da da kendini göstermiştir. Adana Valisi Vehbi Bey, Dâhiliye Vekâletine gönderdiği şifreli telgraflarında CHF'nin, Adana'da belediye seçimlerinde SCF'ye karşı ayakta kalabilmesi için halk yararına bir dizi açılımlar yapılması gerektiğini belirtmiştir. Adana Valisi Vehbi Bey'e göre; “- Gerçek değerinin üstünde yazılmış olan konut vergisi ile kazanç vergisi mükellefin lehine tadil edilmediği takdirde halkın ileride vergileri hafifleteceğini, memlekete para getireceğini vadeden yeni fırkanın cazip vaatleri karşısında bu fırkaya katılımları kaçınılmazdır.”²²⁰ Adana özelinde tüm yurttaki yüksek meblağlı vergilerin seçim döneminde CHF'yi yıpratacağı ve fazlasıyla oy kaybettireceği gerçeği Ankara'da karşılık bulmuştur. Dönemin Maliye Bakanı Şükrü Bey (Saraçoğlu), müsakkafat(konut) vergisinin yüzde elli düşürülmesini ayrıca seyyar satıcılardan alınan vergilerin kaldırılmasını, traktör sahiplerinden traktör vergisinin alınmamasını, veraset ve hayvan vergisinin hafifletilmesini teklif etmiştir.²²¹ Vergilerin ağırlığını gündeme getiren dönemin önemli tanıklarından biri olan Hilmi Bey(Uran); “Edindiğim izlenimlerde, vatandaşın nazarında CHF'nin en büyük düşmanı defterdar ve vergi memurlarıdır. Halkın hükümetten belli başlı şikâyeti, kazanç ve bina vergilerinin tahammül edilmez bir hale çıkan yüküdür. Çiftçi senelerden beri kuraklıktan dolayı ürün elde edemezken tahakkuk memurları her sene çiftçinin ve tüccarın kazanç vergisini katlamalı olarak tahsil etmektedir. Çiftçi ve tüccar borcunu ödemek için eşyasını pazarda yok pahasına satmaktadır. Adana ve Cebelibereket'te vergi için köylüye inek satılmış köylü kendisine satılan ineklerin parasını ödeyemeyecek duruma düşürülmüştür. Mübadillere tahsis edilen evlere

²²⁰ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-121,122.

²²¹ *Vakit*, 30 Eylül 1930; *Vakit*, 01 Teşrinievvel 1930.

biçilen değer için"-Bu evler milli servettir." denilerek yüksek vergi tahakkuk ettirilmiş ve mübadiller bu vergiyi ödeyemeyecek duruma düşmüştür. Adliye ve icra daireleri halkın aleyhine çalışmaktadır. Özellikle icra kanunu vatandaşın aleyhine işlemektedir. Devlet memurlarının makamlarını alet ederek Adliye, Orman, Tapu ve İskân dairelerini rüşvet kurumları haline dönmüştür.²²² ifadeleriyle fırkasına yönelik özeleştiride bulunmuştur.

Adana çiftçisinin zor durumda olması Ziraat Bankası'nın çiftçiye ödenmemiş eski borçlarından dolayı kredi vermemesi İş Bankası'nı harekete geçirmiştir. 1930 yılında Adana'da iki buçuk milyon lira sermayeli Hacı Metozade Çiftliğinin iflası²²³ Adana mıntıkasında büyük çiftlik sahiplerinde aynı akıbeti uğrama korkusundan dolayı paniğe neden olmuştur. Bankaların Adana çiftçisine yönelik uyguladığı kredi boykotuna karşın İş Bankası, çiftçiyi büyük bir kredi paketi ile takviye etmiş ve çiftçinin yabancı sermayeli bankaların eline düşmesine engel olmuştur. Bu gelişme sonrasında daha önce çiftçiye kredi vermeye yanaşmayan Ziraat Bankası, yedi yüz elli bin lira, Selanik Bankası iki yüz bin lira, Şark Vilayetleri Fransız Bankası da iki yüz bin liralık kredi paketlerini çiftçiye kullanırmıştır.²²⁴ Seçim döneminde Hükûmet, Çukurova'da birtakım seçim yatırımlarına yönelmiştir. Çukurova bölgesinde önemli bir altyapı yatırımı olarak Adana- Tarsus-Mersin telefon hattı ıslah edilerek işler hale getirilmiştir.²²⁵ Görüldüğü gibi SCF'nin bir vilayette ocak teşkilatı kurma ihtimali bile CHF'nin halka rağmen sürdürdüğü jakobenist politikasından taviz vererek, istenildiği takdirde halk için, halk yararına halkın refah seviyesini yükseltecek türden birtakım iyileştirmeler yapılabileceğini gösteriyordu.

SCF merkez teşkilatı Adana halkının bu talebine kayıtsız kalmayarak; gönderilen telgrafa fırka Kâtibi Umumisi Nuri Bey vasıtası ile yolladığı cevabi telgrafta en kısa sürede SCF Adana Vilayet Ocağının kurulması için fırka temsilcilerinin Adana'ya hareket edeceğini belirtmiştir.²²⁶

Adana halkının, SCF'nin bir an önce Adana'da teşkilatlanması için yaptıkları baskılar Fethi Bey'de memnuniyet yaratmıştır. Ancak TBMM'nin yasama dönemi açılışını Adana ziyaretine engel gösteren Fethi Bey Adana'ya

²²² Uran, *a.g.e.* , 485-486.

²²³ *Son Posta*, 15 Teşrinievvel 1930.

²²⁴ BCA,490.01.34.142.2.

²²⁵ *Vakit*, 22 Eylül 1930.

²²⁶ *Yeni Adana*, 07 Eylül 1930; *Son Posta*, 05 Eylül 1930.

gelememiştir.²²⁷ Adana'da SCF'nin teşkilatlanması için bir ara Dr. Burhanettin Bey'in (Onat) adı da geçmekteydi. Dr. Burhanettin Bey'in Adana SCF teşkilatını kurmaya memur edildiği, Antalya SCF vilayet teşkilatını kurar kurmaz yakında Adana'ya geleceği ve halkın kendisini Yenice Tren İstasyonunda karşılayacağı, CHF Adana Milletvekillerinin de SCF ye katılacağı hatta Hilmi Bey'in de yeni fırkaya geçmeye sıcak baktığı fakat henüz kararını vermediği söylentileri Adana'da heyecana neden olmuştur.²²⁸ Fakat Adana CHF milletvekilleri Kadri, Kemal ve Zamir Beyler söylentileri kesin bir dille reddetmişlerdir.²²⁹ Fethi Bey partisinin Adana gibi oy potansiyeli yüksek bir ilde bir an önce SCF il teşkilatının kurulması için girişimde bulunmuştur. Bu doğrultuda Fethi Bey tarafından görevlendirilen eski Adana Valisi Müştak Lütfi Bey,²³⁰ SCF merkez teşkilatı idare heyeti genel sekreteri²³¹ sıfatı ile SCF Adana Teşkilatını kurmak amacıyla 21 Eylül gecesi Adana'ya gelmiştir.²³²Yenice Tren İstasyonu'nda doktor, avukat, çiftçi, tüccar gibi çeşitli meslek gruplarına mensup Adana'nın elit kesimini temsil eden kişiler öncülüğünde gece karanlık olmasına karşın on bine yakın kişi tarafından bando ile karşılanmıştır. Karşılama merasimi çok coşkun bir havada gerçekleşmiştir.

Halk;

“- Yaşa Gazi,”

“- Yaşa Fethi Bey” diye bağırarak coşkusunu göstermiş, Müştak Bey'e geceyi geçireceği Yeni Otel önüne kadar büyük bir tezahüratla eşlik etmiştir.²³³ Müştak Lütfi Bey, Ahali Cumhuriyet Fırkası kurucusu Abdülkadir Kemali (Öğütçü) ile birlikte Yeni Otel'e geçmiş²³⁴ burada kısa bir konuşma yapan Müştak Lütfi Bey, Fethi Bey'in selamını Adana halkına iletip, fırka üye kayıtlarının bir gün sonra

²²⁷ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-120 ; *Son Posta*, 17 Eylül 1930. ; *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Eylül 1930.

²²⁸ *Son Posta*, 13 Eylül 1930.

²²⁹ *Vakit*, 18 Eylül 1930

²³⁰ 1928 yılında Adana Valiliğinden Merkez Valiliğine alınmıştır. 1930 yılında Merkez valisi iken Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile memuriyetten el çektilmiştir Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulunca Fethi Bey eski bir bürokrat olan Müştak Lütfi Bey'i SCF İzmir Ocak Teşkilatı Genel Sekreterliği görevine getirilmiştir. (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-120 ; BCA, 490.01.435.1804.1.61-62. ; BCA,30.18.14.65.20. ; BCA,490.01.34.143.2. , *Hizmet*, 19 Eylül 1930, ; *Vakit*, 20 Eylül 1930.)

²³¹ *Hizmet*, 19 Eylül 1930.

²³² *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1930; *Son Posta*, 22 Eylül 1930.

²³³ *Son Posta*, 23 Eylül 1930.

²³⁴ *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1930.

başlayacağını belirtmiştir.²³⁵Adana SCF erkânına göre, tecrübesi ve bilgisi ile Müştak Lütfi Bey'in; SCF'ye katkısının çok büyük olacağı muhakkaktır.²³⁶

Fethi Bey'in Adana ve Mersin SCF teşkilatını oluşturmak için özellikle SCF İzmir Teşkilatı Kâtibi Umumisi ²³⁷ olan eski Adana Valisi Müştak Lütfi Bey'i görevlendirmesi tesadüfi değildi. Dönemin Yeni Adana Gazetesi Müştak Lütfi Beyi adeta bir halk kahraman gibi lanse etmiştir. SCF yanlısı yayın yapan Yeni Adana Gazetesi'ne göre; Müştak Lütfi Bey görev yaptığı 1927 -1928 yılları arasında Adana'da Halk Partisinin birtakım yanlısı uygulamalarına karşı çıkararak adeta partinin değil halkın valisi olduğunu göstermiştir. Noterliklerde devir işlemleri sırasında alınan yüksek faizli işlem ücretlerini iptal ederek çıkar çevrelerinin tekerine çomak soktuğu için ayrıca Adana'da CHF cephesinde çokça düşman edinmiş fakat buna karşı Adana halkı nazarında bir kahraman muamelesi görmüştür.²³⁸ Müştak Lütfi Bey' ile ilgili sözlü mülakat yapılan yerel tarihçi ve Yeni Adana Gazetesi yazarı Nurettin Çelmeoğlu'nun iddiasına göre Müştak Lütfi, Adana valisi olduğu dönemde, oğluna işyeri açmak için sonradan Demokrat Parti Kayseri Milletvekilliği yapmış olan Ömer Başeğmez gibi Adana'nın ileri gelen esnaflarından para almış ve bu paraları ödememiştir. Nüfuz ticareti yaparak haksız kazanç sağlaması Adana'da halk arasında tepkiye neden olmuştur. Görevden alınmasının sebebi görevini kötüye kullanmasıdır. Ayrıca dönemin Adana Belediye Reisi Turhan Cemal Bey'e şahsi husumet beslemektedir.²³⁹Müştak Lütfi, Adana valisi olduğu dönemde 1928 yılında Adana Belediyesinde belediye reisi Turhan Cemal (Beriker) ve encümen heyetinin rüşvet ve irtikâp suçu işlediklerini²⁴⁰söyleyerek mevcut CHF Adana Belediye idare azalarını Şura-yı Devlet'e (Danıştay) şikâyet etmiştir. Yetkisini aştığı gerekçesi ile 1928 yılında Adana valiliğinden el çektirilen Müştak Lütfi Bey, merkez valiliğine atanarak adeta kızığa çekilecektir.1930 yılında da hem valilikten atılacak hem de memurluktan çıkarılacaktır.²⁴¹

²³⁵ *Hizmet*, 23 Eylül 1923; *Son Posta*, 23 Eylül 1930.

²³⁶ *Yeni Adana*, 10 Eylül 1930.

²³⁷ *Yeni Adana*, 10 Eylül 1930.

²³⁸ *Yeni Adana*, 10 Eylül 1930.

²³⁹ Nurettin Çelmeoğlu ile yapılan 03.04.2020 ve 10.05.2020, tarihli telefon görüşmeleri. (Ayrıca Bkz. *Yeni Adana*, 22 Mart 2018.)

²⁴⁰ *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D.3, İ:10 C:23,5.(04.12.1930.)

²⁴¹ BCA, 030.01.02.14.65.20.

Müştak Lütfi Bey öncülüğünde SCF Adana Vilayet Ocağı Teşkilatı, Müştak Lütfi Bey'in Adana'ya gelişinden bir gün sonra vilayete verilen kuruluş dilekçesinin olumlu sonuçlanması ile 22 Eylül 1930'da kurulmuş ve ocak heyetini oluşturan kişilerin listesi vilayete verilmiştir.²⁴²SCF Adana Ocak Teşkilatı azalarının isim listesi üzerinde SCF Adana Teşkilatı ile CHF Adana Teşkilatı arasında ihtilaf çıkmıştır. Adana CHF Teşkilatına göre Müştak Lütfi Bey'in SCF Adana Vilayet Teşkilatı listesine dâhil ettiği üç kişi CHF mensubu olup yaşananlardan habersizdir ve CHF'den ayrılmaya niyetli değildir.²⁴³ SCF sadece Adana vilayet merkezinde teşkilatlanabilmiştir, Adana kaza veya nahiyelerinde teşkilatlanma yapmamıştır. Teşkilatlanmasını tamamlayan Adana SCF Ocak Teşkilatı; halk üzerinde büyük bir etki bırakacak şekilde aralıksız çalışmalara başlamıştır.²⁴⁴

SCF'nin Adana'da teşkilatlanması, Adana eşrafında olumlu karşılanmış, sanatkâr, esnaf ve aydın kesimi otomobillerle şehri dolaşarak SCF'ye olan sevgi ve bağlılıklarını göstererek SCF'ye kayıt olmuştur.²⁴⁵ SCF'nin Adana'da güçlü bir şekilde siyaset arenasına çıkmaya çalışması CHF'de de hareketliliğe neden oldu, CHF Adana'da SCF'ye karşı güçlü adaylardan oluşan bir liste ile seçime girmek için hazırlık yapmaya başladı.²⁴⁶ CHF 'de Adana'da güçlü bir aday listesi belirlemiş ve CHF; adayları arasında üç bayan adaya yer vermiştir.²⁴⁷

İstiklal Pamuk Şirketi tarafından tahsis edilen binada SCF Adana Ocak Teşkilatı faaliyetleri başlamıştır.²⁴⁸ Fırka teşkilatına mensup kişilerin genel profiline bakıldığında daha önce hemen hepsinin Adana'da az çok şöhret sahibi oldukları göze çarpmaktadır. Örneğin Adana'da hemen herkesin tanıdığı çevresi tarafından sevilen Milli Mücadele döneminde Karaisalı bölgesinde direnişe öncülük eden Menemenlize Adil Bey²⁴⁹, SCF Adana vilayet ocak reisliğine getirilmiştir.²⁵⁰SCF

²⁴² *Yeni Adana*, 13 Teşrinisani 1930.; *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1930.; *Cumhuriyet*, 4 Teşrinievvel 1930.; *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Eylül 1930.; *Vakit*, 25 Eylül 1930; *Vakit*, 01 Teşrinievvel 1930.

²⁴³ *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1930.; *Hâkimiyet-i Milliye*., 24 Eylül 1930.

²⁴⁴ BCA,490.01.34.143.2.

²⁴⁵ İhsan Sabri Balkaya, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Arşiv Belgelerine Göre 1930 Belediye Seçimleri*, Güneş Vakfı Yayınları, 2006, Erzurum,447.

²⁴⁶ *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1930.

²⁴⁷ *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1930; *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Eylül 1930.;*Vakit*, 25 Eylül 1930 .

²⁴⁸ *Yeni Adana*, 13 Teşrinisani 1930.

²⁴⁹ Cumhuriyet CHF istihbarat raporuna göre “- Adil Bey ırken Türktür. Adana'da beyefendiliği ile sevilen ve sayılan bir kişidir. Milli Mücadele döneminde Karaisalı kazası Müdafai Hukuk Cemiyeti başkanlığı yapmış ve Karaisalı çevresinde milli direnişin öncülüğünü üstlenmiştir. Genel durumu itibarı ile şaibeden uzak bir kişiliğe sahiptir.(BCA, 490.01.435.1804.1.)

Adana teşkilatlanmasının bir diğer önemli aktörü, Milli Mücadele kahramanlarından, Gazi'nin yol arkadaşı ve Milli Mücadele Adana teşkilatlanmasının öncülerinden, Yeni Adana Gazetesi²⁵¹ sahibi Ahmet Remzi Yüreğir'dir²⁵² Ahmet Remzi'nin SCF'de siyasi hayatına devam etme kararı alması CHF 'de tepkiye neden olmuş. Özellikle CHF 'ye yakın yayın yapan Türk Sözü gazetesi, Ahmet Remzi Bey'i halk gözünde düşürmek için bir bayrak meselesi ile Ahmet Remzi Bey'e yüklenmiştir. İddiaya göre; Fransızlar Adana'yı işgal ettiği zaman bu işgale I. Dünya Savaşı sırasında Almanya ile Fransa arasında yapılan Verdun Muharebesi esnasında (Şubat - Aralık 1916) Almanları başarılı bir şekilde püskürten Menil Taburu da katılmıştı, Bu taburu kırk kişilik müfrezesi ile Kar Boğazı mevkiinde esir eden kumandan Hasan Bey, Menil Taburunu esir alarak esir taburun bayrağını işgal döneminde Karaisalı'da

²⁵⁰ *Yeni Adana*, 4 Teşrinisani 1930.

²⁵¹ 1918 yılında Adana'da Ahmet Remzi Yüreğir tarafından çıkarılan ve günümüzde de yayın hayatına devam eden Türkiye'nin en uzun soluklu yerel gazetesidir.

²⁵² 1892 yılında Adana'da doğdu. Baba adı Abdullah, anne adı Raziye'dir. Muallim Okulu mezunudur. Birinci Dünya Savaşı'na kadar okul müdürlüğü ve öğretmenliklerinde bulundu. Adana'da "Türk Gücü"nü kurarak başkanlığını yaptı. Birinci Dünya Savaşı'na yedek subay olarak katıldı. Şam, Halep ve Adana'da Ordu Menzil Müfettişliği emrinde askeri vazifesini ifa ederken mütareke yapıldı, terhis edildi. 25 Aralık 1918'de Adana'da (Yeni Adana) gazetesini kurarak Adana'nın ve Türk halkının haklarını müdafaaya koyuldu. Böylece bir ay kadar devam eden neşriyat işgal kumandanlığının hoşuna gitmediğinden bir gün ani olarak bir kıta süngülü askerle gelen bir Fransız subayı matbaayı bastı, evrak ve eşyayı yağma ettirdi ve matbaayı da işgal ettirerek ve bazı arkadaşlarını da tevkif ederek Kilikya sınırları dışına sürgün ettiler. 25 Nisan 1919 tarihinde Adana'yı kuşatma altına alan işgal kuvvetleri kumandanlığı sıkı bir silah aramasında, Yüreğir'in evini de duvarlarını yıkarak aradı. Saklı bulunan silah ve cephaneye ile teşkilat evrakı bulundu. Karar veçhile hakkında idam cezası verildi. Bir süre şehirde gizlendi ve nihayet bir kadın çarşafı giyerek ve Toros dağlarından aşarak Kayseri, Yozgat ve Boğazlıyan'da gizlendi. 1919 Sivas Kongresi'ne Adana delegesi olarak katıldı. Kongreden sonra Atatürk'ün emirleriyle Kayseri'de (Adana-Kilikya) Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurdu. Atatürk, Sivas'tan Ankara'ya geçerken kendisiyle Kayseri'de görüştüktan sonra Adana Müdafa-i Hukuk Niğde'ye nakledildi. 24 Mart 1920 tarihine kadar burada çalıştı. 24 Mart 1920 Adana cephesinde ilk silah patlamıştı. İlk olarak Karaisalı'yı işgal ederek Müdafa-i Hukuk buraya nakledildi. Bir taraftan savaş vazifesine devam ederken diğer taraftan da propaganda ve yayın işine önem vermekten geri durmadı ve (Yeni Adana) gazetesini Bozanta (Pozantı)'da tekrar çıkarmaya başladı ve el tezgâhlarıyla bu neşriyata Adana'nın kurtuluşuna kadar devam etti. Cepheye Adana Müdafa-i Hukuk başkanlığını, istihbarat müdürlüğünü, Anadolu Ajansı temsilciliğini yerine getirdi. Bir süre Karaisalı Kaymakamlığına vekâlet etti. Adana'nın kurtuluşundan sonra da Müdafa-i Hukuk üyeliği esnaf grupları başkanlığı, Belediye üyeliği, Türk Hava Kurumu, Türk Maarif Cemiyeti, Seyhan Kızılay Başkanlıklarını yaptı. 1926 ve 1941 yıllarında Yedek Subay olarak orduya alındı. Kurmuş olduğu ve aralıksız olarak yayınladığı (Yeni Adana) gazetesinin sahip ve başyazarlığını yapmaktayken 21 Temmuz 1946'da CHP listesinden Seyhan Milletvekilliğine seçildi. 5 Ekim 1951 tarihinde vefat etti. (TBMM, Tercüme-i Hal Dosyası Sicil No: 1481) CHF istihbarat raporuna göre ; Adanalıdır. İhtiyat zabitidir. İrkken Türktür. Halen Adana Tayyare Cemiyeti reisi ve Yeni Adana Gazetesi sahibidir. Milli Mücadele'de Pozantı'da bulunmuş ve mücadeleyi organize etmiştir. Şüpheli bir hali yoksa da öteden beri hükumete ve CHF'ye muhaliftir. Gazetesini bu maksadın temini için çıkarmaktadır. Başlıca gayesi şahsen sevmediği CHF Adana'da idare heyetini yönetimden uzaklaştırarak kendisini idareye dâhil etmektir. Ahlaken çok düşkündür. Fenalık yapmaya müsaittir.(BCA, 490.01.435.1804.1.61.)

levazım reisi olan Ahmet Remzi Bey'e teslim etmiş, Ahmet Remzi Bey de Menil Taburunun bayrağını tekrar Fransızlara satmıştır. Ahmet Remzi Bey bayrağın kendisinde olmadığını kesin bir dille reddetmişse de iddiaları ispata davet edilmiştir.

253

Ahmet Remzi Bey'in (Yüreğir) CHF tarafından çok sert eleştirilere maruz kalmasının sebebi birçok Anadolu kentinde görüldüğü gibi Ahmet Remzi Bey'inde CHF üyesi olarak SCF'de siyaset yapmasıydı. Seçim sürecinde CHF yönetimi; Ahmet Remzi Bey'i, CHF prensiplerine aykırı davranmakla suçlayıp partiden ihraç etmiştir.²⁵⁴ SCF Adana Ocak Teşkilatı'nın azaları ise şu isimlerden oluşmuştur; Altı Palaçzade Mahmut Celalleddin Bey,²⁵⁵ Kibarzade Mahmut Nedim,²⁵⁶ Ganizade Osman Efendi,²⁵⁷ İdris Antabi Bey,²⁵⁸ Kimyakar Tahsin Efendi,²⁵⁹ Diş Tabibi İsmail Hakkı Bey,²⁶⁰ Doktor Lütfü Bey,²⁶¹ Nakipzade Muzaffer Bey,²⁶² SCF Adana merkez teşkilatı idare heyeti azalarının kimlik tahlili yapıldığında idare heyeti üyelerinin genellikle Milli Mücadele'de aktif rol oynadıkları, Adana'da belli bir statü sahibi kişiler oldukları, mali ve siyasi açıdan nüfuzlu, eğitim seviyesi yüksek kimseler

²⁵³ Türk Sözü, 12 Teşrinievvel 1930. ; Cumhuriyet 14 -16 Teşrinievvel 1930.

²⁵⁴ BCA, 490.01.1.4.25.

²⁵⁵CHF istihbarat raporuna göre; Adanalı olup irken Türk'tür. Jandarmanın Yüzbaşılığından emekli olup manifaturacılık yapmaktadır. Sakıncalı bir kişi değildir. Milli Mücadeleye katılmış olup Adana'da belli başlı bir şahıstır. Çevresince iyi bir kişi olarak anılmaktadır.(BCA, 490.01.435.1804.1.61.)

²⁵⁶ CHF istihbarat raporuna göre; kaydı Adanalı ve Türk olarak tutulmuştur. Ziraatla uğraşmakta olup Milli Mücadeleye katılmıştır. Sakıncalı hal ve hareketleri yoktur. Adana'da belli bir nüfuzu vardır. Çevresinde iyi biri olarak bilinir. (BCA, 490.01.435.1804.1.61.)

²⁵⁷ Adana'nın köklü çiftçi ailelerinden Ganizade Bey'in manevi evladıdır. Irken Türk'tür. Çiftçilikle uğraşmaktadır. Orta düzeyde bir eğitime sahiptir. İyi bir kişi olarak anılan nüfuzlu bir şahıstır. (BCA,490.01.435.1804.1.61.)

²⁵⁸Aslen Antepli olup Antakya'da büyümüştür. Irken Türk'tür. 337 (1921) senesi sonunda mülteci sıfatıyla Adana'ya gelmiştir. Ticaretle uğraşmakta olup ekonomik yönden güçlüdür. Hal ve tavır olarak müspet biri olarak kaydı tutulmuştur. (BCA, 490.01.435.1804.1.61.; *Yeni Adana*,13 Teşrinisani 1930.)

²⁵⁹ Antakya'da doğmuş olup Tarsus'ta büyümüştür. Tarsus nüfusuna kayıtlıdır. Irken Arap'tır. Araplığı sever. Biberi Tarikatına mensup kişilerle fazlaca teması vardır. Nüfuzlu bir şahıs değildir. İtimatsız biridir. Kimyakârlık mesleği ile iştigal etmektedir.(BCA,490.01.435.1804.1.61.)

²⁶⁰Aslen Antakyalıdır. Adana'da büyümüştür. Nusayri Araplarındandır. Herhangi bir şüpheli hali yoktur. Hafifmeşrep biri olup Adana'da nüfuzu olmayan biri olarak kaydı tutulmuştur.(BCA, 490.01.435.1804.1.62.)

²⁶¹ Irken Çerkez'dir. Adana'da doğmuş ve büyümüştür. Adana'nın en eski doktorlarından olduğu halde Adana'da bir nüfuzu yoktur. Bir süre belediye tabipliği yapmış olumsuz davranışlarından dolayı belediye tabipliği görevine son verilmiştir. Bundan dolayı belediyeye karşı intikam hissi ile daima muhalefet yapmaktadır.(BCA, 490.01.435.1804.1.62.)

²⁶² Aslen Adanalıdır. Adana'nın tanınmış bir ailesine mensuptur. Ailesinin çok tanınmış ve bilinen bir aile olmasına karşın kendisinin halk üzerinde bir nüfuz ve mevki yoktur. Çok çocuksudur. Muhalefet cephesinde yer almasının sebebi belediye heyeti arasında bir mevki kapmak gayesine yöneliktir.(BCA, 490.01.435.1804.1.62.)

oldukları göze çarpmaktadır. Doktor, siyasetçi, emekli asker, çiftçi, tüccar gibi çeşitli meslek erbabına mensup tanınmış simalar tarafından Adana fırka ocağının kurulması Adana'da SCF' ye halkın destek vermesinde önemli bir etken olacaktır.

SCF'nin Adana teşkilatlanmasında görev alan şahıslar hakkında CHF tarafından tutulan istihbarat raporlarında etnik köken okumalarının izini sürmek mümkündür. Örneğin CHF istihbarat raporlarında etnik köken vurgusu ön planda tutularak etnik kökeni Türk olan Adana SCF teşkilat mensupları hakkında tutulan raporlarda daha iyimser bir yaklaşım sergilenirken, biri Çerkez ve ikisi Arap olan SCF azaları hakkında tutulan raporlarda şüpheli bir yaklaşım sergilenmiştir. CHF istihbarat raporlarında ırk olarak kaydı Türk olarak tutulup hakkında en sert ifadelerin kullanıldığı kişi Ahmet Remzi Bey olmuştur. Bunun sebebi de CHF üyesi olduğu halde SCF'de siyaset yapmış olmasıdır.

SCF Adana Fırka Vilayet Ocağı ilk olarak ocak merkezi için İstikbal Pamuk Şirketinin tahsis ettiği binayı kullanmıştır. Fakat bina ocak faaliyetleri için yetersiz gelince yeni bina arayışına girilmiştir. Bu doğrultuda Fırka Vilayet Ocağı için Adana'nın en işlek caddesi üzerinde ve daha önce Şark Memleketleri Fransız Bankası tarafından kullanılan bina Milli Emlak İdaresinden kiralanmıştır.²⁶³ Binanın ufak tadilat işleri halledildikten sonra Vilayet Ocak Merkezi olarak kullanılacaktır. İl, kaza ve mahalle teşkilatları bu binada faaliyette bulunacak, İstiklal Pamuk Şirketi tarafından tahsis edilen bina kapatılmayacak, fırkanın halka açık konferansları için konferans salonu olarak kullanılacaktır.²⁶⁴Eski binanın lağvedilmeyip konferans salonu olarak elde tutulması SCF'nin Adana'da seçmene ulaşma, taraftar toplama işini sıkı tuttuğunun göstergesidir.

SCF Adana teşkilatlanması ve faaliyetleri böyle bir eksende gelişirken SCF, Cebelibereket (Osmaniye) kazası olan Ceyhan'da da teşkilatlanmıştır.²⁶⁵ Ceyhan; Cumhuriyet döneminde 1933 yılına kadar il statüsünde olan Cebelibereket'e bağlı olsa da daha çok Adana ile yakın ilişkileri olan bir yerleşim birimi olduğu için çalışmamız içinde değerlendirmeyi uygun bulduk. 1933 yılında Cebelibereket'in

²⁶³ *Yeni Adana*, 13 Teşrinisani 1930.

²⁶⁴ *Yeni Adana*, 13 Teşrinisani 1930.

²⁶⁵ BCA,490.01.724.478.1. ;

kaza statüsüne dönüştürülmesi üzerine Cebelibereket'ten daha gelişkin olan Ceyhan, Adana'ya bağlanacak ve Adana'nın kazası statüsüne kavuşacaktır.²⁶⁶

Ceyhan; etnik köken analizine tabi tutulduğunda Türklerden başkaca 1621 Kürt, ve 848 Arap'ta barındırıyordu. SCF Kaza Teşkilatı; kazanın ileri gelenlerinin Müştak Lütfi Bey ile yaptığı görüşmeden sonra, gönüllülük esası ile fırkaya katılanların çalışmaları sonucunda 30 Eylül 1930 tarihinden itibaren faaliyete geçmiştir²⁶⁷ İlçe teşkilatını kuran şahısların ekonomik olarak belli bir düzeyde oldukları, asker, avukat, eczacı, tüccar müteşebbis gibi seçkin zümreden kişiler olduğu dikkat çekmektedir. SCF Ceyhan Ocak Teşkilatı; Ocak reisi, Remzi Paşa,²⁶⁸Avukat Ali Fahri Bey, Eczacı Ali Rıza Bey, Payaslızade Mithat Bey, Abdülhakim Bey, Cızzade Abdülğani Bey, Sani Efendi ve damadı Duran Bey, Mısırlızade Hüseyin Bey, Keresteci Abdurrahim Efendi, Sabık sandık emini Hacı Ahmet Efendi'dir.²⁶⁹ Ceyhan SCF Teşkilatın teşkilatlanma çalışmalarından sonra CHF'nin yoğun baskılarına maruz kalmıştır. SCF mensuplarının seçim öncesinden itibaren birçok yerde uğradıklarını iddia ettikleri baskıların Ceyhan'da da var olduğu görülmüştür. Ceyhan'da CHF mensupları ve hükûmetten bazı şahısların SCF Ceyhan Ocak Reisi M. Remzi Paşa²⁷⁰ ve diğer idare heyetinden şahıslara karşı tavrı siyasi bir rekabetten öte tehdit ve saldırı boyutuna ulaşmıştır. Ceyhan Ocak Reisi M. Remzi Paşa'nın Gazi'ye ulaştırılmak üzere Fethi Bey'e yolladığı 30 Eylül 1930 tarihli *telgrafta* " - Her zaman gittiğim Ceyhan Kulüp Salonunda dün akşam yanımda fırka azamız Gani Bey ile otururken aynı salonda Cebelibereket Valisi Ziya Bey, CHF Mutemedi Hacı Ahmet, İbrahim ve Hamdi Bey'ler, Belediye meclisi azalarından Eczacı Abbas Bey, Ceyhan Cumhuriyet Savcısı ve bazı şahıslar masada otururken; Mutemedi İbrahim Bey tabancasını çekerek bana ve Gani Bey'e küfür ederek

²⁶⁶ BCA,030.01.66.441.5.

²⁶⁷ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-8.

²⁶⁸ M. Remzi Paşa; Kendi ifadesi ile 30 yıllık askerlik kariyeri vardır. CHF'nin; Milli Mücadele'de kendisi hakkında ortaya attığı "-Remzi Paşa neredeydi." tarzında karalama sözlerine karşılık olarak, daha Milli Mücadele başlamadan İstanbul'da olduğunu. İstanbul işgal edildiği zaman Anadolu'ya geçmek isteyen vatanseverlerin, subayların ailelerine bırakacak para temini için, Anadolu'ya geçişi için İstanbul esnafından para topladığını vebandan dolayı Bekirağa Bölüğü'nde kalmak zorunda olduğunu belirtmiştir. M. Remzi Paşa kendisi hakkında ortaya atılan vatanseverliğini sorgulayacak türden iddiaların sebebi olarak CHF'nin seçim karalama kampanyası olarak görmektedir. (*Yeni Adana*, 07. Teşrinievvel 1930; *Cumhuriyet*, 15 Teşrinievvel 1930.)

²⁶⁹ *Yeni Adana*, 07 Teşrinievvel 1930.

²⁷⁰ Bir CHF raporuna göre Ceyhan SCF Teşkilatı mensuplarının çoğu Belediye seçimi devam ederken topluca CHF'ye geçmiştir. Bu olay SCF Ceyhan Teşkilatının sönümlenmesine neden olmuştur. (BCA,490.01.724.478.1.)

*saldırmaya teşebbüs etmiştir. Vali Ziya, CHF mutemedini ve azalarını Serbest Cumhuriyet Fırkasına saldırılması yönünde teşvik ediyor. Büyük Gazi'mizin emrine ve kanunun ruhuna muhalif olan bu şiddete müsaade edilecekse ve bunu yapanlar ceza görmeyecekse neden Serbest Cumhuriyet Fırkası teşkil edildi?"*²⁷¹ diyerek yaşananları hayretle karşılamıştır. Söz konusu saldırı esnasında salonda bulunan Ceyhan Cumhuriyet savcısına göre tahrikkâr davranışların sebebi olan M. Remzi Paşa'dır. Fakat Cumhuriyet savcısı; M. Remzi Paşa'yı suçladığı halde Kulüp'te yaşanan hadise ile ilgili herhangi bir soruşturma açmamıştır.²⁷²

Ceyhan'da yaşanan bu hadise ile ilgili Vali Ziya Bey de bir açıklama yapmak mecburiyetinde kalmıştır. Vali'ye göre kulüp salonunda yaşananların müsebbibi M.Remzi Paşa değildir. Remzi Paşa'nın herhangi bir tahrik edici davranışı olmadığı halde olay Remzi Paşa'ya karşı CHF Mutemedi İbrahim Bey'in saldırgan bir davranış sergilemesi sonucunda çıkmıştır.²⁷³ SCF Ceyhan Teşkilatını kuranlar, kısa ömürlü bir muhalefet oluşumu ile CHF'ye karşı siyasi faaliyetlerde bulunmuş olsa da CHF, Ceyhan'da SCF Ceyhan teşkilat kadrolarına karşı hoşgörüden uzak bir yaklaşım sergilemiştir.

2.1.2.Adana SCF Teşkilatının Faaliyetleri

SCF'nin Adana'da kolaylıkla taban bulmasında etkili olan faktörlerden biri de vergilerin ağırlığı konusudur. Bu durum Adana SCF yöneticileri tarafından fırkaya üye kaydında etkili bir propagandaya dönüşmüştür. Bu bağlamda CHF Siirt Mebusu Mahmut Bey'e (Soydan) göre SCF; Adana'da çiftçinin zor durumda olmasına iyi bir siyasi propaganda aracı olarak kullanmıştır.²⁷⁴ Adana halkının yeni fırkayı Gazi'nin desteği ile kurulmuş bir fırka olarak görerek destek vermedikleri takdirde Gazi'ye hürmetsizlik olacağı düşüncesi ve CHF Adana Teşkilatının, Adana genelinde halkın sorunlarında uzaklaşmış, baskıcı, zorba anlayışından dolayı halkı küstürmesidir.²⁷⁵ SCF; Adana vilayet merkezi dışında herhangi bir kazasında teşkilatlanma yapmamıştır. Kaza teşkilatlanmaları yerine Adana şehir merkezinde mahalli

²⁷¹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-8.

²⁷² *Yeni Adana*, 07 Teşrinievvel 1930.

²⁷³ *Yeni Adana*, 07 Teşrinievvel 1930.

²⁷⁴ *Milliyet*, 07 Teşrinievvel 1930.

²⁷⁵ B.C.A.490.01/724.478.1.

teşkilatlanmaya önem vermiştir. Mahallelerde SCF'ye destek veren gönüllüler daha fazla seçmene ulaşmak partinin prensiplerini daha iyi anlatabilmek ve üye kaydetmek suretiyle parti tabanını genişletmek amacıyla mahalli çevrelerde örgütlenmeye önem vermiştir. Adana'da açılan mahalle ocaklarının ilki Reşat Bey Mahallesi Ocağıdır. Reşat Bey Mahalle Ocağı açılışı 09 Ekim 1930'da gerçekleşti. Ocak, faaliyet merkezi olarak eskiden Necati Bey Mektebi olarak kullanılan binayı seçmiştir.²⁷⁶ Reşat Bey Mahalle Ocağının açılışı mahalle ocak reisi Camilizade Abdulgani Bey tarafından coşkun bir telgraf ile Fethi Bey'e bildirilmiştir²⁷⁷ Reşat Bey Mahalle Ocak teşkilatının açılışına başta SCF Adana Vilayet Ocak Başkanı Adil Bey ve Vilayet Ocak Kâtibi Ahmet Remzi Bey olmak üzere tüm fırka ileri gelenleri katılmıştır.²⁷⁸ Mahalle ocak teşkilatının açılışı münasebetiyle Adana SCF Vilayet Ocak Kâtibi Ahmet Remzi Bey yaptığı konuşmada SCF'nin prensiplerinin; memlekete iyilik, refah getireceğini, kanunun çizdiği sınırlar dâhilinde siyaset yaparak hedeflerine ulaşacaklarını, firkacılığın düşmanlık olmadığını, her görüşe saygılı olmak zorunda olunduklarını, CHF mensuplarının da vatandaşları ve kardeşleri olduklarını, binaaleyh firkacılığa bu nokta-i nazardan baktıklarını, fırka işlerinin fırka merkezinde görüşülmesi gerektiğini unutmadan arkadaşlarımızın meseleye bu bakış açısı ile bakmasının hedefe ulaşmak için şart olduğunu, amaçlarının sandalye kapmak değil, tüm yurttaşların rahatını temin etmek ve halkı sefaletten kurtarmak olduğunu belirtmiştir.²⁷⁹ Ahmet Remzi yapıcı bir dil kullanarak gergin geçen seçim sürecinin ardındaki fırtınanın yatışmasına çalışmıştır.

Yapılan yapıcı açıklamaların ardından Rahmiye, Nacaran, Hanedan ve Çavdaroğlu mahallelerinde de SCF fırka ocakları kurulmuştur.²⁸⁰ Adana'da mahallelerde bile teşkilatlanabilme kabiliyeti gösterebilmesi SCF merkez teşkilatının organizasyon kabiliyetinden ziyade halkın yeni partiye duyduğu ilginin göstergesidir. Halkın, SCF'ye gösterdiği yakın ilginin sebebi Yeni Adana Gazetesi'ne göre; Serbest Fırkanın, Adana'da halkın sırtından geçinenler ve memlekete hıyanet edenler hariç herkese kapılarını açmasıdır.²⁸¹ Örneğin Rahmiye Mahallesi ocak reisi Mustafa,

²⁷⁶ *Yeni Adana*, 07 Teşrinisani 1930.

²⁷⁷ *Yeni Adana*, 09 Teşrinisani 1930.

²⁷⁸ *Yeni Adana*, 09 Teşrinisani 1930.

²⁷⁹ *Yeni Adana*, 09 Teşrinisani 1930.

²⁸⁰ *Yeni Adana*, 12 Teşrinisani 1930.

²⁸¹ *Yeni Adana*, 17 Teşrinisani 1930.

ocaklarının açılışı münasebetiyle Odabaşı Ömer Ağa tarafından on beş metre uzunlukta bir bayrak direğinin ocaklarına hediye edildiğini söylemiştir.²⁸²

Halkın Adana'da, SCF'ye yoğun ilgi göstermesine karşın Adana'da SCF tabanına yönelik olarak CHF' den eleştiriler gelmiştir. CHF Adana Mebusu Zamir Damar Bey'e (Arıkoğlu) göre SCF, Adana'da teşkilatlanma yaparken yurt genelinde olduğu gibi Adana'da da hiç bir kayıt ve şarta tabi olmamıştır. Fırkalarına aldıkları adamlar içinde fena adamlar var mıdır, yok mudur diye bir kere tetkik zahmetinde bulunmamışlardır.²⁸³Zamir (Damar) Bey; Adana'da Arap ileri gelenlerinden bazılarının; Arapların SCF'ye oy vermesini istediğini, CHF adayları seçilirse İsmet Paşa'nın Arapları süreceğini, keseceğine dair propaganda yaptıklarını belirtmiştir.²⁸⁴Fakat seçimden önce Damar Bey'in seçmenleri tehdit ettiği iddiaları da basında yerini almıştır. Seçimden önce CHF Mebusu Damar Bey, birkaç mahalle muhtarını, CHF binasında toplayarak "*Serbest Fırka'ya oy verirseniz sizi buralardan süreceğiz.*" diye tehdit ederek "*Burada irtica var. Biz o başları ezmek için geldik. Çirkefleri tekrar çirkefe sokacağız.*" demek suretiyle SCF'ye oy vermek isteyen seçmenlere gözdağı vermiştir. Belediye seçimi öncesinde seçim encümeni belirleme sürecinde belediye seçim işlerinin yürütülmesi maksadıyla belediye reisi ve belediye şube müdürleri tarafından her mahallenin muhtarına tezkere ile haber verilerek her mahalleden belediye seçimine katılma hakkına sahip tercihen okur-yazar olan ikişer kişinin encümen olarak muhtar başkanlığında ihtiyar heyeti toplantısı ile belirlenmesi gerekiyordu.²⁸⁵ Kanununun maddesi açık olduğu halde CHF' nin kamu gücünü arkasına alarak 1930 Belediye Kanunu'nun 32. Maddesine* aykırı olarak Adana'da seçim encümen belirleme sürecinde bazı usulsüzlükler yaptığı gelen şikâyetler arasındaydı. Yirmi kadar mahalle muhtarının Adana Türk Ocağına çağrılarak ellerinden mühürleri alınarak birtakım kâğıtlara basılması ve bu durum için izahat isteyen muhtarlara "*Başvekile bayram tebriki yolluyoruz.*" denilmesi tatmin edici bir cevap olarak kabul edilmemiş, halkın kafasında birtakım soru işaretleri oluşturmuştur. Seçim öncesi yaşanan bu olayı gündeme getiren SCF yanlısı Yeni Adana gazetesi, mühürlenmiş kâğıtların CHF'nin encümen adayları lehine hazırlanmış

²⁸² *Yeni Adana*, 12 Teşrinisani 1930.

²⁸³ *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D:3, İ:5 C:22, 21. (15.11.1930.)

²⁸⁴ *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D:3, İ:5 C:22, 21. (15.11.1930.) ; *Yeni Adana*, 17 Teşrinisani 1930.

²⁸⁵ *1580 No'lu Belediye Kanunu*, Resmi Gazete, 14 Nisan 1930, 7.

oy pusulası olduğunu iddia etmiştir.²⁸⁶ Son Posta gazetesi ise, Adana Türk Ocağında polisler tarafından muhtarlara İsmet Paşa'nın Sivas mitingi esnasındaki sözlerini tasvip ettiklerine dair zorla tutanak imzalatıldığını, seçim arifesinde hükümet tarafından geçmiş dönem seçimlerinde olduğu gibi yapılan keyfi uygulamaların engellenmesi çağrısında bulunmuştur.²⁸⁷ Son Posta gazetesinin Adana'da yeni fırka lehine yaptığı yayınlar üzerine kimliği meçhul kişiler tarafından yüzlerce Son Posta Gazetesi sürekli satın alınarak Son Posta gazetesinin, Adana halkı tarafından okunması engellenmeye çalışılmıştır.²⁸⁸ Seçmen profili ve seçmen kimlik bilgileri hakkında detaylı bilgiye sahip olan kamu gücünün mikro ölçekte en yetkin temsilcisi olan mahalle muhtarlarına belediye seçim işlerinde çalıştıkları iddiasıyla belediye tarafından yedişer lira para dağıtıldığı²⁸⁹ söylentisi yer almıştır.

Bu tür iddiaların daha seçim başlamadan dillendirilmesi halkın seçim güvenliği konusunda endişeye düşmesine neden olmuştur.

SCF, Adana'daki propagandalarını yurt genelinde olduğu gibi hükümetin ekonomi politikasının yanlışlıkları iddiası üzerine inşa ediyor, şekerin okkasının 5 kuruşa yenileceğinden başlayıp, vergilerin kalkacağına dair teminatların verilmesine kadar varan uzun bir vaat listesi halinde sıralıyor ve SCF iktidara geldiği takdirde vatandaş lehine izlenecek ekonomik politikalar ile ekonomik refahın aratacağından bahsederek taraftar toplamaya çalışıyordu. SCF'nin Adana ve havalisinde yürüttüğü popülist seçim propagandaları ile ilgili olarak Hilmi Bey'(Uran); *"-Serbest Fırkanın Cumhuriyetçilikte daha sola gitmek, idarede daha laik olmak üzere, vilayetlerde tedarik ettiği parti malzemesi o kadar her yerde birbirinin aynıdır ki, pek tabii olarak bu partinin seçimlerdeki tarzı faaliyeti de, güya bir elden idare ediliyormuş gibi, daima her yerde birbirinin aynı olmuştur, insan bunlardan birini gördü mü hepsini*

²⁸⁶ Yeni Adana, 1.2.3 Eylül 1930.

²⁸⁷ Son Posta, 05 Eylül 1930.

²⁸⁸ Son Posta, 16 Eylül 1930.

²⁸⁹ Yeni Adana, 11 Eylül 1930.

* 1580 No'lu 1930 Belediye Kanunu, 32. Maddesi: *"- Seçim senesi eylül ayı girince seçim işinin icrasına bakmak üzere belediye reisi veya belediye şube müdürleri tarafından her mahallenin muhtarına tezkere ile haber verilerek her mahalleden belediye seçiminde oy kullanma hakkını sahip tercihen okur ve yazar ikişer kişi istenir. Her mahallenin ihtiyar meclisi muhtarın başkanlığında toplanır. Gizli oy ile istenilen adette mahalle halkından seçer. Mahallelerden seçilenler her kaç kişi olursa olsun tamamı belediye dairesine veya şubelerine davet olunup en az üçte biri hazır olduğu halde tamamının ismine kura çekilerek içlerinden kura sırası ile en çok on ve en az beş belediye şubelerine ayrılan beldelerin her belediye şubesi için en çok on ve en az beş kişi ayrılır ve bu suretle her beldede bir, birçok belediye şubelerine ayrılan beldelerde belediye şubelerinin adedi kadar seçim encümeni teşkil olunur."* Şeklinde düzenlenmiştir.

görmüş gibi olur. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Adana havalisindeki faaliyeti, herkesin ayrı ayrı nokta-i nazarlarına göre, güya dünyayı cennete çevireceklermiş şeklinde hulasa edilebilen propagandalar olmuştur. Vergiler kalkacak, şeker beş kuruşa inecektir... gibi hemen herkesin idraki derecesine göre daralan, genişleyen bir çerçeve içerisinde sıkışmış ham, hayali vaatlerden ibaretti.²⁹⁰ ifadeleri ile SCF'yi asparagas vaatlerle, baskı ile seçmenin fikrini SCF lehine değiştirmeye çalışmakla suçlamıştır.

2.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası Antalya Teşkilatlanması Ve Faaliyetleri

2.2.1. Antalya SCF Teşkilatının Kurulması

1930 yılı Türkiye'sinde Antalya şehri coğrafi konumu itibari ile Türkiye'nin dış dünyaya açılan önemli liman kentlerinden biriydi. Cumhuriyet döneminde Anadolu'ya gelen yabancıların giriş kapısı olduğu gibi Osmanlı Devleti zamanında Balkanlardaki karışıklıklardan dolayı Balkanlardan gelen önemli miktarda Türk muhacirlerin yerleştirildiği kentlerimizden biri olmuştur. Özellikle Cumhuriyet döneminde 1923-1930 Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi sonucunda Antalya'ya Girit başta olmak üzere Batı Trakya'dan önemli miktarda mübadil getirilip yerleştirilmiştir.²⁹¹

İklimi ve akarsuları ile zengin kaynaklara sahip Antalya'da 1930 yılında muz, portakal, mandalina limon gibi ülkemiz için o dönemde lüks sayılan tarım ürünlerinin yetiştirilebilir olmalarına karşın tarımsal üretim istenilen seviyede değildi. İthalatımızda önemli bir kalem tutan halat ipi için lazım olan kendir ve şeker kamışı da Antalya'da yetiştirilebiliyordu. Nüfusun çoğunun hayvancılıktan dolayı göçebe yaşadığı bir kent görünümündedir. Kent merkezinde nüfusun arttırılması için göçebelerin iskânı her daim gündemde tutulmuştur. Akarsuları üzerinde elektrik üretim santrali inşa edilebildiği takdirde elektrik üretecek potansiyele sahiptir. Antalya limanı, ilkçağlarda beri önemli bir ithalat ve ihracat limanı iken cumhuriyet döneminde hız kazanan demiryolu yatırımları ile coğrafi yapıdan dolayı hinterlandı geniş olan şehirlerin limanlarının demiryolu ile iç bölgelere bağlanması ile önemini kaybederek cazibe merkezi olmaktan çıkmıştı. Antalyalılar, limanlarının eski

²⁹⁰ TBMM, *Zabit Ceridesi*, D:3, İ:5 C:22, 46. (15.11.1930.); Uran, *a.g.e.* , 488.

²⁹¹ BCA, 030.10.124.885.4.

cazibesine ulaşması için Mustafa Kemal'den limanın genişletilmesi, yıkılmış olan eski dalgakıranın yeniden yapılması talebinde bulunmuştur. Fakat Antalyalıların bu istekleri hükûmet tarafından ödenek yetersizliği gerekçesi ile 1930 yılı yatırım planına dâhil edilememiştir.²⁹²

Antalya'da liman hinterlandının genişlemesi ve Antalya'nın iktisadi, sınai, zirai olarak kalkınması için demiryolu yapılması gerekmektedir. Demiryolu sayesinde Antalya önemli bir ihracat ve ithalat merkezi olabilecek potansiyele sahipti.²⁹³ Antalya'ya demiryolu yapılması; coğrafi engebeden dolayı imkânsız olduğu halde CHF'nin her seçim döneminde gündeme getirdiği popüler bir seçim vaadiydi. SCF Antalya Vilayet Reisi Dr. Burhanettin Bey ise demiryolu maliyetinin halktan alınacak ağır vergilerden karşılanacağını düşünerek Antalya'ya demiryolu yapılmasına karşı çıkıyordu.²⁹⁴ Antalya'nın kara ve demiryolu akslarında ulaşım sorunları olduğu gibi doğusundaki iller ile denizyolu ulaşımı da çok sorunlu idi. Fethiye'den Mersin'e kadar liman olmaması çoğu zaman Antalya- Mersin arasında fırtınalı havalarda deniz araçları ile ulaşımı imkânsız hale getiriyordu. Eğitim alanında da halkın geri kalmışlığı gerçeği vardı. Antalya, Burdur ve Isparta mıntikasından sorumlu Maarif Eminliği bünyesinde tek bir lise dahi yoktur.²⁹⁵ Halk sağlığını tehdit eden sıtma hastalığı henüz kontrol edilebilmiş değildi.²⁹⁶

Tarım ve hayvancılık temelli bir ekonomiye sahip Antalya'da halkın başlıca şikâyetleri vergilerin ağır olması, maliye memurlarının vergi tarhında haksızlık yapması ve bilhassa vergilerin tahsil tarzının halk için büyük bir sıkıntıya dönüşmesidir. Devletten alacaklı olanların alacaklarının ödenmesi geciktirilmekteydi.

Bazı memurların, vatandaşların işlerini görmekten ziyade işi yokuşa sürmesi, bazı memurların irtikâp yoluna sapmalarından dolayı idare mekanizması işlevsiz hale gelmiştir. Antalya'da vatandaşlar Adliye Teşkilatından şikâyetçiydi. Yargılama sürecinin uzamasından dolayı, mahkemelerin sonuçlanması gecikmektedir. Dolayısıyla geç gelen adalet halkı tatmin etmemektedir. Özel olarak da hayvan hırsızlığının çok fazla olması halkın şikâyetçi olduğu bir konudur. Jandarma

²⁹² BCA,30.10.156.98.10.

²⁹³ BCA,490.01.724.478.1.

²⁹⁴ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-102; *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1930.

²⁹⁵ BCA,490.01.724.478.1.

²⁹⁶ BCA,030.18.01.02.16.86.3.

komutanları vakitlerinin çoğunu kahvehanelerde oyun oynamakla geçirdikleri için artan asayiş ve hırsızlık olayları Antalya halkının hükümet icraatlarına karşı başka bir şikâyet konusudur. Halka göre bunun sebebi olarak Jandarma komutanlarının Antalya'ya emeklilik yeri olarak görmesinden kaynaklanmaktadır.²⁹⁷

1930 Belediye Seçimleri öncesinde ilk çok partili seçim arifesinde Antalya'da CHF teşkilatlanması çok düzensiz bir haldeydi. Fırkanın vilayet teşkilatında fırkaya üye olan kişilerin isimlerinin ve idare heyeti kararlarının tutulduğu bir defter dahi yoktu. CHF yerel siyasetçileri halkı ihmal etmiş, Antalya'da fırkayı kendi tekellerine almıştır.²⁹⁸ Özellikle Antalya CHF Mutemedi Zeki Bey, CHF Antalya teşkilatını aile şirketi gibi yönetip halkı fırkaya küstürdüğü gibi yakın mesai arkadaşları ile de geçimsizlik yaşıyordu.²⁹⁹

CHF'nin idaresinde olan Antalya Belediyesi ciddi anlamda mali sıkıntılar yaşıyor ve Antalya'da şehircilik alanında yapılması düşünülen atılımları yapamıyordu. Antalya Belediyesi'nin 1928 -1930 yılları arasındaki performansı mali yoksunluktan dolayı çok parlak değildi.1928 yılında 105.000 liralık tahmini gelir beklentisi 93.000 lira olarak, 1929 da 82.000 liralık tahmini gelir 95.000 olarak tahakkuk etmiştir.1930 da dünya genelinde yaşanan ekonomik kriz yerel yönetimlerin gelirlerinde de azalmaya sebep olmuştur,1930 yılında Antalya belediyesi için yapılan 80.000 liralık bütçe gelirleri tahmini ancak 69.000 lira olarak tahsil edilebilmiştir. Antalya Belediyesi son üç sene zarfında vilayetin imarı için ancak 17.000'lik bir bütçe tahsis edebilmiş fakat tahsilatlarda yaşanan sıkıntılardan dolayı imar için sadece 11.800 lira harcama yapabilmiştir. Bu da Antalya Belediyesinin yıllık olarak şehrin imarı amacıyla ancak 4000 lira ayırabildiğini gösteriyordu. Belediyenin 1929 gelir vergisi tahsilatlarına bakıldığında Antalya'da kişi başına alınan belediye vergisi miktarı 5.96 liraydı. Belediyenin bir diğer gelir kalemi de Okruva Vergisi idi. Antalya'da 1929 yılında tahsil edilen 69.098 liralık gelir vergisinin 15.250 lirası Okruva Vergisi idi.³⁰⁰Antalya Belediye'sinin gelirleri şehirde acil olarak çözüme kavuşması gereken altyapı çalışmalarını finanse edecek rakamlardan çok uzaktı.

²⁹⁷ BCA,490.01.724.478.1.

²⁹⁸ BCA,490.01.724.478.1.

²⁹⁹ BCA,490.01.34.143.2.

³⁰⁰ BCA,490.01.34.144.1.

Seçim öncesi Antalya'da var olan bu sorunlar; Antalya'da CHF'nin idare tarzını beğenmeyen seçmenlerin SCF tabanını şekillendirmesinde öncü rol oynayacaktır.

SCF Antalya teşkilatını kuracak olan Dr. Burhanettin Bey (Onat)³⁰¹ 1930 yazında İstanbul Büyükkada'da yaz tatilini geçirirken yakın arkadaşı ve kendisi gibi doktor olan Aydın Mebusu Dr. Reşit Galip'i görmek için Yalova'ya gitmiş, Mustafa Kemal'in daveti üzerine Dr. Reşit Galip ile birlikte Mustafa Kemal'in akşam yemeği davetine iştirak etmiştir.

³⁰¹ 10 Mayıs 1894' te (1310) Rodos'ta doğdu. Antalya, Merkez Elmalı Mahallesi (006/02, 42, 108) nüfusa kayıtlıdır. Babası Varna eşrafından Hacı İzzet Efendi oğlu Cafer Sadık Efendi, annesi Binbaşı Hasan beyin kızı Hanife Münire Hanım'dır. İsmail Hakkı-Emine Faika kızı Fatma Dürdane (1903-1974) hanımla evli; Ayşe Güler' (1933) (Zaim) in babasıdır. İlköğrenimine Rodos'ta Medrese-i Süleymaniye'de başlayıp, İstanbul'da Numune-i Terakki Okulunda tamamladı. Rüştüeyi de aynı okulda bitirdi. İdadiye 1908'de Şam'da başladı, İstanbul Kabataş ve Halep Sultanisinde (lise) Temmuz 1910'da tamamladı. Bir yıl süre ile Halep'te Fransız Frerler Okuluna devam etti. 1912'de İstanbul Tıp Fakültesine girdi. Cihan savaşının çıkması üzerine fakülte kapandı. Öğrenciler Yedek Subay Talimgâhına gönderildi. 6 ay süre ile talim görüp Gümüşsuyu Askeri Hastanesine verildi. Çanakkale savaşlarının en kanlı aşamalarında gelen yaralıların tedavisinde hizmet verdi. 1916'da yarım kalan eğitimini tamamlamak üzere fakülteye döndü, Haziran 1918'de fakülte'deki eğitimini tamamladı ve 6 ay süre ile Gülhane'de staj görüp, 18 Kasım 1918'de 2675'nolu hekimlik diplomasını aldı. Savaş henüz bitmediğinden 15 Kasım 1918'de İstanbul Askerî Tahniye ve Furunlar İdaresi hekimliğine atandı. Kısa bir süre sonra mütareke imzalandı. 1919'da terhis edildi. Aynı yıl hocalarıyla birlikte "Alemdar Sıhhat Yurdu" adlı özel hastane kurdular. İşgal idaresine dayanamayarak 5 Aralık 1919'da Anadolu'ya geçip Aydın Nazilli Cephesinde Kızılay'ın 5. İmdadı Sıhhi Heyeti operatörlüğü görevini aldı. Bu arada Aydın Eli gazetesinde Millî Mücadeleyi güçlendiren yazılar yazdı. 17 Ekim 1921'de tabip yüzbaşı rütbesine yükseldi. Daha sonra Konya 7 nci Kızılay Hastahanesi operatörlüğüne verildi. 17 Kasım 1921'de Konya Askeri Hastahanesi, 17 Ocak 1922'de Konya Hafif Mecruhın Hastahanesi, 20 Şubat 1922'de Antalya Menzil Hastanesi Baştabipliği ve Operatörlüğüne atandı. 2 Şubat 1923'te Antalya Nokta Tababetine getirildi. Savaşın bitmesi üzerine 15 Ağustos 1923'te terhis edildi. İstiklâl Savaşındaki hizmetlerinden ötürü 4622 numaralı kırmızı Şeritli İstiklâl Madalyası verildi. Terhisinden sonra Antalya Memleket Hastanesi Operatörlüğüne atandı. İki yıl sonra istifa ederek "Antalya Sıhhat Yurdu" adlı özel hastaneyi kurdu. İkinci Dünya Savaşında 31 Mayıs 1942'de yeniden silahaltına alınarak Antalya'daki Orman Koruma 3 üncü Alay Talimgâh Taburu doktorluğuna verildi. 30 Eylül 1943'te terhis edildi. İstanbul'da açılan ilk Türk Ocağı Üyeliği ile başlayan sosyal etkinliğini 1924'te Antalya Türk Ocağı kuruculuğu, Antalya Kızılay Şubesi Başkanlığı ile sürdürdü. 1930'da SCF'de siyasete atılan Burhanettin ONAT SCF'nin kapatılmasına rağmen muhalif duruşunu sürdürmüştür. 1943-1947 yıllarında Antalya Belediye Başkanlığı yaptı. (Kendi ifadesiyle 8 ay kalmış). 1949'da Demokrat Partiye girerek IX. X. Ve XI. dönemlerde de Demokrat Parti'den Antalya'dan mebus seçilen Hasan Burhanettin ONAT, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinden sonra Yassıada yargılamalarında 10 yıl hüküm giydi. Kayseri ve İstanbul Toptaşı ceza evlerinde 4 yıl kaldıktan sonra, geri kalan cezası TBMM'ce kaldırılarak 4 Mart 1964'te tahliye edildi. Hekim operatör olan Burhanettin ONAT'ın bilimsel makaleleri ve çevirileri vardır. Özgeçmiş yazısında; Arapça, Farsça ve Fransızca konuştuğu belirtilmiştir. Müzik, resim ve spor yeteneği vardır. 14 Aralık 1976 tarihinde İstanbul'da öldü. Vasiyeti gereği Antalya'da toprağa verildi. (TBMM, Tercüme-i Hal Dosyası, Sicil No: 1569; Güçlü, Muhammet, "Dr. H. Burhanettin ONAT (1894-1976)", Antalya Ticaret Ve Sanayi Odası Kültür Yayınları, Antalya, 2004.)

Yemek esnasında Mustafa Kemal, kurulacak yeni partide Aydın Mebusu Dr. Reşit Bey'in yakın arkadaşı olması ve 6 Mart 1930 Antalya gezisinde³⁰² kendisine mihmandarlık yaptığı için yakından tanıyıp benimsediği Dr. Burhanettin Bey'i bir emrivaki ile Fethi Bey'in kuracağı partide görev alması için Fethi Bey'e tavsiye etmiştir. Dr. Burhanettin Bey her ne kadar Mustafa Kemal'in siyasete girmesi yönündeki teklifini doktorluk mesleğini icra etmekten yana bir tavır ile savuşturmak istese de Mustafa Kemal'in "- Ne demek memlekette o kadar aydın bolluğu mu var, sen doktorsun yalnız doktorluğunla uğraş, o bir hukukçudur yalnız avukatlığıyla, hâkimliğiyle uğraşsın, böyle şey olur mu?" çıkışı üzerine arkadaşı Dr. Reşit Galip'in de uyarısı üzerine Dr. Burhanettin Bey'in direnci kırılmış ve Gazi'ye cevaben "- Baş üstüne efendim. Emir edersiniz." demek suretiyle kendi ifadesine göre istemediği halde ummadığı bir zamanda kendisini politikanın içinde bulmuştur.³⁰³

Antalyalı olması, Antalya'da sevilen ve sayılan bir kişi olarak sivrilmesi ve Gazi'nin de iltifatına mazhar olması Burhanettin Bey'e, Fethi Bey tarafından SCF'nin Antalya Teşkilatını kurma görevi vermesinde etkili olmuştur. Fethi Bey'in Antalya SCF teşkilatını kurmak için görevlendirdiği Dr. Hasan Burhanettin,³⁰⁴ Antalya teşkilatını yapmak için görevlendirildiğini söyleyerek, 4 Eylül 1930'de basına verdiği kısa bir demeçte "-200.000 civarında nüfusu olan Antalya'da Serbest Fırkanın mühim bir taraftar kitlesi kazanacağını". söyleyerek SCF'nin Antalya'da başarı beklentisinin yüksek olduğunu vurgulamıştır.³⁰⁵

Dr. Burhanettin Bey SCF Antalya Vilayet Ocağını kurmak gayesi ile 7 Eylül 1930 günü deniz yolu ile Antalya'ya ulaşmıştır.³⁰⁶ Antalya'ya ulaştıktan sonra vakit kaybetmeden siyasi çalışmalara başlayan Dr. Burhanettin Bey bu kapsamda Antalya'da bir dizi siyasi temaslarda bulundu. Bu temaslarda Vali Faiz Bey, CHF Mutemedi Dr. Galip (Kahraman) Bey ve CHF idare heyetine seçilme ihtimali yüksek olan Ömer Asafzade ile görüştü.³⁰⁷ Dr. Burhanettin Bey'in ilk temalarının CHF vilayet ileri gelenleri ve vilayetin en üst amiri olan aynı zamanda

³⁰² *Cumhuriyet*, 07 Mart 1930. ; *Akşam*, 08 Mart 1930.

³⁰³ Elman, *a.g.e.* , 301. ; Muhammet, Güçlü "*Dr. H. Burhanettin ONAT (1894-1976)*", Antalya Ticaret ve Sanayii Odası Kültür Yayınları, Antalya,2004, 55.

³⁰⁴ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-98 ; *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1930; *Vakit*, 05 Eylül 1930.

³⁰⁵ *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1930.

³⁰⁶ Güçlü, *a.g.e.* , 56.

³⁰⁷Güçlü, *a.g.e.* , 56.

CHF memuru olan vali ile görüşmesi bir nevi siyasi atmosferi analiz etme girişimi olmalıdır. Her ne kadar yeni fırka, Gazi'nin emri ve onayı ile kurulup siyasi faaliyetlerde bulunmaya başladıysa da işin madalyonun diğer tarafında Başvekil İsmet Paşa'ya bağlı yerel idarecilerin yeni fırkaya taşrada yaklaşımının nasıl olacağı henüz net değildi.

Siyaseten kırılan bir ortamda teşkilat çalışmalarını tamamlamak için ikinci kez Antalya'ya gelen Dr. Burhanettin Bey (Onat) binlerce kişi tarafından alkış ve tezahüratlarla karşılanmış, SCF'nin Antalya'da teşkilatlanma çalışmalarına halk yoğun ilgi gösterince, CHF belediye seçimlerinde aday gösterdiği azaları değiştirmek zorunda kalmıştır.³⁰⁸

12 Eylül 1930'da vilayet makamına verilen dilekçe ile Serbest Cumhuriyet Fırkası Antalya Ocak Teşkilatı; Dr. Hasan Burhanettin (Onat) başkanlığında kurulmuştur.³⁰⁹ SCF Antalya Vilayet Ocağının kurucu kadrosu; Antalya Vilayet Ocağı Reisi; Dr. H. Burhanettin (Onat),³¹⁰ Kaçar Alizade Süleyman Bey,³¹¹ Diş Doktoru Muhlis,³¹² Ali Oğuz,³¹³ Fabrikatör Remzi,³¹⁴ Ziya,³¹⁵ Serfiçeli Mübadil Raşit,³¹⁶ Eczacı Sabri³¹⁷ ve Zühtü Bey zade Hasan Bey,³¹⁸ tarafından kurulmuştur.

³⁰⁸ *Son Posta*, 19 Eylül 1930.

³⁰⁹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-98 ; BCA,490.01.34.143.2. ;*TBMM, Zabıt Ceridesi*, İ:5 C,22, 58. , 15.11.1930; *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1930; *Son Posta* 19 Eylül 1930;

³¹⁰ BCA,490.01.34.143.2.

³¹¹ Girit mübadillerindedir. Antalya'da hükûmete ve mensubu olduğu CHF'ye muhalifliği ile bilinir. Cumhuriyetin ilanından sonra Antalya'ya iskân edilen 30 kişilik ilk mübadil kafilesinde yer almıştır. Antalya'ya gelen ilk Girit mübadillerinin iskânı için inşa edilen sadece Giritlilerin olduğu Şarampol Mahallesi iskân edilmiştir. Mahalle; Giritliler Mahallesi olarak da anılmıştır. Kaçar Alizade Süleyman Bey, Şarampol Mahallesi bir getto olarak tasvir etmiştir. Canlı hayvan alım-satımı yaptığı için celep olarak anılmıştır. Antalya ile Yunanistan arasında canlı hayvan ihracatı yapmıştır. Un fabrikası sahibidir. Giritli aileler arasında sevilen ve sayılan bir kişidir. CHF üyesi iken fırka faaliyetlerine iştirak etmediği için CHF ile ilişkisi kesilmiştir. (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-98; BCA, 490.01.34.143.2.); BCA,490.01.724.478.1. ; Havva, Oktay, "Kaçaroğlu Ailesi; Antalyalıya Ot Yemekleri Öğreten Göçmenler: Giritliler." *Geçmişten Geleceğe Antalyalılar Dergisi*, (2) ,Antalya, 2003, 32-36.)

³¹² Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-98.

³¹³ Çiftçi aynı zamanda belediye azası.(Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-98.)

³¹⁴ Buz fabrikası sahibidir. (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-99.)

³¹⁵ Eski belediye başkanı Zeki Bey'in oğludur. (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-99.)

³¹⁶ CHF istihbarat raporunda Girit mübadili olarak kaydı tutulmuştur. Mübadil tasfiye talepnamesinde aslında Makedonya'nın Serfiçe Sancağından ikamet ederken mübadeleye tabii tutulduğu anlaşılmaktadır. Fakat CHF istihbarat raporlarında Antalya'ya gelen mübadiller genel itibarı ile Giritli olarak kategorize edilmiştir. Makedonya Serfiçe' de sahip olduğu değirmene karşılık Antalya'da emlak talebinde bulunmuş ve talebi kabul görmemiştir. CHF'ye muhalif olmasında muhtemelen emlak talebinin karşılanmaması etkili olmuştur. (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-99. ; BCA,272.11.24.126.10.)

³¹⁷ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-99.

Dr. Burhanettin Bey'in; fırkanın vilayet idare merkezi için önce kendi evini ardından idare heyeti azasından Raşit Bey'in evini düşünmüşse de vali buna müsaade etmemiştir. Son çözüm olarak yine idare heyeti azalarından Fabrikatör Kaçar Ali zade Süleyman Bey'in evi olan³¹⁹ Şeyh Sinan Mahallesiindeki bina fırkanın Antalya Vilayeti idare merkezi olmuştur.³²⁰

Antalya SCF mensupları hakkında tutulan CHF istihbarat raporlarında genel olarak Giritliler olarak kategorize edilen mübadiller ayrı bir yer tutmaktadır. CHF istihbarat raporlarında SCF Antalya Ocak Teşkilatının mübadil üyeleri Türk olmayan unsur gibi ele alınmış, CHF iktidarını ve Cumhuriyet rejimini yıkmakla suçlanmıştır.

SCF Antalya vilayet merkezi dışında Finike, Elmalı ve Serik'te de teşkilatlanmıştır. Antalya geneli teşkilatlanması kapsamında SCF Finike Teşkilatı 20 Eylül 1930 tarihinde kurulmuştur. Kaza teşkilatı Reisi Kâimi Bey? , azalar ise; Ğ. Muharrem, M. Şerif, Şefkat, Cevdet? H. Tahsin Bey'den oluşmuştur.³²¹ SCF'nin teşkilatlanma yapabildiği Finike'de, 1927 Nüfus sayımına göre seçmen olabilecek 6920 kişi vardır. 1464 kişi de 13-19 yaş kategorisinde olup bir kısmı potansiyel seçmendir.³²² 1927-1930 yılları arasında 18 yaşını doldurup seçmen şartlarına haiz olabilecek kişiler bu verilere dâhil edilmemiştir. Seçimden önce CHF; seçmenler üzerinde kamu gücü vasıtasıyla baskı kurmakta geri durmadı. CHF Finike mutemedi tarafından kaymakam ve diğer hükümet üyelerine deniz motorunda ziyafet verilmiş, ziyafet esnasında SCF Finike kaza binası karşısında denizde silah atışları yapılarak CHF'nin etkinliğini arttırmak ve halk üzerinde baskı kurmak maksadıyla gövde gösterisi yapılmıştır.³²³

SCF'nin Antalya geneli teşkilatlanma çalışmalarının bir diğer durağı Elmalı Kazası olmuştur. 1927 Nüfus sayımına göre Elmalı kazasında seçmen yaşını doldurmuş 20 yaş üstü 8.798 kişi bulunuyordu.2836 kişi de 13-19 yaş kategorisinde olup bir kısmı potansiyel seçmedi.³²⁴Seçim yılı olan 1930 yılında seçmen sayısı daha da artmıştır.

³¹⁸ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-99.

³¹⁹ Güçlü, *a.g.e.* , 57-58.

³²⁰ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 22, 53. (15.11.1930.)

³²¹ Balkaya, *a.g.e.* ,393-395.

³²² *T.C.B.İ.U.M., I. Fas.*129-130.

³²³ Balkaya, *a.g.e.* ,393-395.

³²⁴ *T.C.B.İ.U.M., I. Fas.* , 129-130.

Dr. Burhanettin Bey, Elmalı Kazası ileri gelenlerinin çağrısı üzerine SCF Elmalı Teşkilatını kurmak için Elmalı'ya giderek, SCF Elmalı Ocak Teşkilatının kurulmasına yardımcı oldu.³²⁵Yaptığımız araştırmada SCF Elmalı Teşkilatı kurucu kadrosunun isimlerine rastlamadık. SCF Elmalı Ocak Teşkilatlanması çalışmaları sırasında Dr. Burhanettin Bey, kaza meydanında halka hitaben yaptığı konuşmada SCF'nin Arap harflerini geri getireceği, sabıkaları kaldıracağı, söylentilerine cevaben “*Efendiler Serbest Fırka sabıkayı kaldırmaz, Arap harflerini geri getirmez. Gazi'nin kurduğu inkılabı ancak kıyametin kopması izale edebilir*”³²⁶ demiştir.

SCF'nin teşkilatlanma yapabildiği Serik kazasında ise 1927 Nüfus sayımına göre 6701 seçmen bulunuyordu. Ayrıca 5646 kişi de 13-19 yaş aralığında olup bir kısmı üç yıl sonra yapılacak seçimlerde potansiyel seçmen grubundaydı.³²⁷ Üç yıllık bekleme süresinde seçmen sayısının bir miktar daha artacağını göz önünde bulundurmanız doğru olur. Serik'te seçmene yönelik hükûmet baskısı iddiaları henüz seçim başlamadan başlamıştır. Serik Kaymakamı, 24 Eylül akşamı Serik Kazasının Belpınar Mahallesi'ne giderek halkı tehdit edip CHF'ye oy vermeleri için tembihatta bulunmuştur.³²⁸

Korkuteli SCF Kaza Teşkilatını oluşturmak için üç arkadaşı ile Antalya, Korkuteli kazasına giden Dr Burhanettin, SCF Korkuteli kaza teşkilatını oluşturmuştur. Fakat aynı gün CHF Antalya azalarından ve tüccardan Ak Hüseyin ve diğer tüccarlar Korkuteli kazasına gelerek SCF idare heyetine baskı yaparak istifa ettirmiştir. Korkuteli halkın kendilerine yüklü miktarda borcu olmasından dolayı nüfuzlarını kullanan Ak Hüseyin ve diğer CHF mensubu tüccarlara rağmen SCF Korkuteli kaza teşkilatı tekrar kurulmuş ve belediye seçimine katılmıştır.³²⁹

Antalya merkeze uzak olan Akseki kazasında SCF'nin kaza teşkilatı kurulmadığı gibi seçim çalışması da yapılmamıştır.³³⁰ (Güçlü,2004: 57) SCF'nin Kaş, Manavgat ve Alanya'da da teşkilatlandığını belirtmiştir.³³¹

³²⁵ Güçlü, *a.g.e.* , 63.

³²⁶ Güçlü, *a.g.e.* ,63.

³²⁷ *T.C.B.İ.U.M., I. Fas.* , 129-130.

³²⁸ Balkaya, *a.g.e.* , 398-402.

³²⁹ Güçlü, *a.g.e.* ,64.

³³⁰ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-41; BCA, 490.01.286.1146.1.

³³¹ Fakat yaptığımız çalışma esnasında incelediğimiz kaynaklarda Kaş, Manavgat ve Alanya'da SCF Teşkilatlanması ile ilgili herhangi bir bilgi ve belgeye rastlanmamıştır.

2.2.2. Antalya SCF Teşkilatının Faaliyetleri

Antalya SCF Vilayet Ocağı kurucusu Dr. Burhanettin Bey, yeni fırkanın temsilciliğini Gazi Hazretlerinin emri ile kabul ettiğini ve Gazi Hazretlerinin yeni fırkanın kuruluşu için destek olduğunu, hatta fırkanın kuruluşu için yüz elli bin lira nakdi yardımda bulunduğunu belirterek SCF'ye oy vermek isteyen fakat tek partinin hışmına uğramaktan çekinen kişilere teminat vermek suretiyle SCF'ye taraftar kazandırmaya çalışmıştır.³³²

Antalya Valisi Faiz Bey'e göre; Antalya SCF Vilayet Ocağı'nın diğer kurucularının hesapları başkaydı. Faiz Bey'e göre geçen dönem belediye seçimlerinde CHF Antalya Mutemedi ve belediye reisi Galip Bey'e şahsen gücendikleri için Galip Bey'i belediye reisliğinden düşürmek amacıyla ortaya atıldıklarını söyleyerek ve kendi grupları namına adaylar göstererek çalışan ve muvaffak olamayan Giritli Kaçar Ali zade Süleyman Bey, Buz fabrikası sahibi Giritli Remzi, Zühtü Beyzade Hasan Bey, mübadillerden Serfiçeli İbrahim Bey, eski mutemet ve belediye reisi Giritli Zeki Bey; kahvehanelerde ve benzeri umuma açık yerlerde hükûmetin icraatlarını tenkide başlamışlardır.³³³

İkinci Grubun oluşumundan beri CHF'ye karşı cephe alan eski ziraat müdürü ve hali hazırda ortaokul öğretmeni Akif Bey; Dr. Burhanettin Bey'in Antalya'ya gelmesi ve SCF ocak teşkilatını kurmaya başlamasıyla öteden beri belediye reisi olmak arzusunda olduğu için genel olarak muhalif bir duruş sergileyerek CHF ve hükûmete yönelik eleştirinin dozunu üst seviyeye çıkararak taraftar toplamaya çalışmıştır. Akif Bey, hükûmete yönelik eleştirilerinin dozu arttığı için memur-öğretmen olması sebebiyle il mili eğitim müdürü tarafından uyarılmış, diğer SCF idarecileri de vilayet makamı tarafından uyarılmıştır.³³⁴ Antalya SCF Ocağı'nın taban olarak en çok taraftar topladığı kesim Giritli mübadiller olmuştur. Bu noktada SCF'ye taraftar kazandırmak için en aktif çalışan fırka azası Kaçar Ali zade Süleyman Bey olmuştur. Antalya'nın zenginlerinden sayılan ve kendisi de Girit mübadili olan Kaçar Ali zade Süleyman Bey, fakir Giritli mübadiller ile girdiği iktisadi münasebetler vasıtasıyla mübadiller üzerinde nüfuz sahibi olduğu için, nüfuzunu kullanarak Girit Mübadillerini çalgı çengellerle şölen havasında SCF

³³² Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-98.

³³³ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-97.

³³⁴ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-97; BCA,490.01.724.478.1.

Antalya Vilayet binasına götürerek fırkaya kaydetmiştir.³³⁵ Halkın SCF'ye karşı gösterdiği ilgi sadece Giritlilerle sınırlı kalmamış Son Posta gazetesinin iddiasına göre halkın yüzde doksanı “-Yaşasın Fethi Bey, Yaşasın Serbest Fırka.” Nidaları çalgı çengi eşliğinde SCF'ye kaydolmuştur.³³⁶ CHF'ye göre; Kaçar Ali zade Süleyman Bey'in Giritliler öncülüğünde Antalya'da başlattığı muhalefet, SCF'nin seçimde CHF'ye karşı kazanmasından öte doğrudan doğruya devletin temellerini sarsmaya yöneliktir. Bu noktada özellikle Girit mübadilleri arasında en çok Kaçar Ali zade Süleyman Bey'in ismi ön plana çıkmaktadır. Dr. Burhanettin Bey daha Antalya'da SCF Ocak Teşkilatı kurmakla görevlendirilmeden evvel Kaçar Ali zade Süleyman Bey, halktan bazı kimseleri evine davet ederek SCF Antalya Ocak Teşkilatını gayri resmi kurmuştur.

Dr. Burhanettin Bey; Antalya'ya, SCF ocak teşkilatını kurmaya geldiği zaman ocak teşkilatının gayri resmi de olsa kurulu vaziyette olduğunu görmüştür. Kaçar Ali zade Süleyman Bey'in muhalif çalışmaları sadece Antalya ile sınırlı kalmamıştır. İzmir-Antalya arasında SCF Muhalefetini organize etmeye çalışmıştır. Canlı hayvan alım-satımı yapan Kaçar Ali zade Süleyman Bey ve diğer Giritliler; canlı hayvan alıp satmak amacıyla Isparta ve Burdur'a sık sık gitmektedirler. Giritliler; Antalya'da olduğu gibi Isparta ve Burdur'da da- özellikle köylerde köylüye yönelik olarak- CHF aleyhinde propaganda yaparak CHF'ye karşı muhalefet kütlesi oluşturmak için akit bir rol oynamıştır. Aynı zamanda fabrikatör olan Kaçar Ali zade Süleyman Bey, Isparta SCF ocak reisi olan Mustafa Çavuş ile birlikte Isparta'da konuşlu olan 6. Tümen'in levazımını tedarik eden müteahhitlerden biri olduğu için sık sık Isparta ve Burdur'a da gitmekte ve bundan dolayı Antalya'da olduğu gibi Isparta ve Burdur'da da nüfuz sahibidir.³³⁷

Kaçar Ali zade Süleyman Bey öncülüğünde Giritlileri SCF lehine yaptığı propaganda faaliyetleri sonucunda SCF, Antalya'da ciddi bir taban oluşturabilmiştir. Ocak kayıtları kısa sürede ciddi bir sayıya ulaşmıştır. Bu durum CHF'de rahatsızlık yaratmıştır. Şükrü Kaya Bey'e göre Antalya'da SCF vilayet teşkilatı kurulmadan SCF mensupları siyasi faaliyetlerde bulunmuş ve hükûmet ile CHF aleyhine çok ağır

³³⁵ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-99; BCA,490.01.34.143.2.

³³⁶ *Son Posta*, 20 Eylül 1930.

³³⁷ BCA,490.01.724.478.1.

sözler sarf edilmiş olduğu halde demokraside tahammül kültürünün gereği olarak bu faaliyetler hoşgörü ile tolere edilmiştir ve herhangi bir tahkikat yapılmamıştır.³³⁸

Diğer taraftan yeni firkanın üye kaydına tahammülü olmayan CHF ve hükümet duruma el koymuş SCF taraftarları dağıtılmıştır.³³⁹ Şarampol Mahallesinde ikamet eden Giritliler kitleler halinde SCF'ye üye olmak için fırka merkez idaresi dışında mahalle aralarında kurulan stantlara bile akın etmiştir. Fakat hükümet güçleri, SCF Vilayet idare binasının dışında mahalli yerlerde fırka kaydının yapılmayacağını belirterek kalabalığı dağıtmıştır.³⁴⁰ CHF, Giritlilerin bölücü yıkıcı olarak nitelendirdiği faaliyetlerine karşı; savcı, hâkim ve kolluk kuvvetlerinin yeterince mücadele etmediğini belirterek konunun daha ciddi bir yaklaşımla ele alınmasını gerektiğini belirtecektir.³⁴¹

SCF'nin Antalya'da profesyonel kadrolarca kısa sürede kurulup siyasi faaliyetlerde bulunması ve seçim öncesi SCF üye kayıt çalışmalarının büyük bir özveri ile yapması; CHF için de bir uyanış oldu. CHF; mevcut üyelerini kaybetmemek ve yeni üye kazanabilmek için karşı manevra yapmak zorunda kalmıştır. Fakat CHF'nin Antalya'daki teşkilat varlığı sadece kâğıt üzerinde vardı. Fırka teşkilatı düzensiz ve siyasi faaliyetlerden yoksun bir yapı arz ediyordu. CHF; fırka mensuplarının isimlerinin olduğu üye listelerindeki isimlerin yoklamasını ve kayıtlı üyelerin isimlerinin güncellemesini önceliğe koyduğu gibi fırkaya küs olanların yeniden fırkaya kazandırılması gibi açılımlarla halkın ayağına gitmek mecburiyetinde kalmıştır.³⁴² Madalyonun diğer tarafında tek partili sistemden kaynaklı CHF'nin yapısal bütünlüğüne sinmiş olan kendinden olmayana karşı sert yaklaşımı Antalya özelinde de kendini göstermekteydi. Başta Vali Faiz Bey olmak üzere CHF, Antalya vilayet teşkilatı mensupları ve hükümetin temsilcileri SCF taraftarlarını karşı tepeden bakan bir bakış açısına sahiptir. CHF idarecileri; Antalya SCF vilayet teşkilatını kuran şahısları memlekette hiçbir önemi olmayan kifayetsiz kişiler olarak tanımlamış ve küçümsemiştir.³⁴³

³³⁸ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, D.3, İ:84 C:21, 50. (02.10.1930.)

³³⁹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-99.

³⁴⁰ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-108.

³⁴¹ BCA,490.01.724.478.1.

³⁴² Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-99-100.

³⁴³ BCA,490.01.34.143.2.

CHF merkez teşkilatına paralel olarak taşrada SCF mensuplarına yönelik küçümseyici söylemlerin ağırlıklı olarak bir karşı saldırı ve propaganda unsuruna dönüştüğü gerçeği SCF'nin gerek teşkilatlanma gerekse siyasi faaliyetler ve seçim sürecinde sıkça maruz kaldığı bir durum olmuştur. SCF'nin Antalya'da halk nazarında sönük bir hareket olduğu algısını yaratmak isteyen Antalya Valisi Faiz Bey'e göre; Antalya SCF teşkilatını kuracak kişiler, Antalya'ya SCF teşkilatlanmasını yapmak için gelen Dr. Burhanettin Bey'i, iskelede karşılamak için ve sadece hamalları ve kayıkçıları götürebilmiştir. SCF, Antalya'da; İzmir, Aydın, Balıkesir ve Manisa'daki gibi halk tarafından coşkun bir şekilde karşılanmamıştır.³⁴⁴ CHF'nin istihbarat raporlarında sıklıkla görülen SCF mensuplarına yönelik tipik tepeden bakan, ırk, din, meslek, toplumsal statüye göre kategorize eden küçümseyici bakış açısı Antalya'da hamal ve kayıkçı teması şeklinde bir küçümseme olarak vurgulanmıştır. CHF'ye göre Antalya'da SCF; sadece Giritlilerin alt tabaka mensupları ile hamal, kayıkçı gibi avam arasında olan kişiler ve memlekete hiçbir önemi ve gayesi olmayan kişiler arasında taraftar toplayabilirdi.³⁴⁵

Seçim propagandaları kapsamında Dr. Burhanettin Bey, 21 Eylül'de Antalya'da -Vali Faiz Bey'e göre sayıları ancak 500-600 civarı kadar olan -³⁴⁶ SCF taraftarlarına yaptığı konuşmada CHF'nin icraatlarını eleştirmiş, bu bağlamda hükûmetin, -halka yüklediği maddi külfet açısından - demiryolu politikasını yanlış bulduğunu "*Cennet gibi Antalya'muz, feyizli yerlerimiz varken çorak yerlere demiryolu yapılıyor. Bunun için halk çok ağır vergiler altında eziliyor. Hükûmetin sizden ağır vergiler alarak kemiklerinizi travers yerine döşeyerek Antalya'ya demiryolu getirmesini ister misiniz?*" sözleri ile halka anlatmak istemiş, SCF mensubu olan dinleyiciler "*İsteriz! İsteriz!*" cevabını vermiş. Bunun üzerine Dr. Burhanettin Bey zor durumda kalmıştır.³⁴⁷ Dr. Burhanettin Bey'i mitingi sırasında CHF ve hükûmet aleyhine "*Kahrolsun.*" diye slogan atan on üç kişi gözaltına alınarak haklarında işlem yapılmıştır.³⁴⁸ Dr. Burhanettin Bey'in hükûmetin demiryolu politikasını eleştirmesine

³⁴⁴ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-98.

³⁴⁵ BCA,490.01.34.143.2.

³⁴⁶ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-103.

³⁴⁷ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-102-103; *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D.3 İ:84 C:21, 50, 62. (02.10.1930) ; *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1930; *Akşam*,12 Teşrinievvel 1930; *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Eylül 1930.

³⁴⁸ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-102 ; BCA,490.01.34.143.2.

tepki gösteren İsmet Paşa, "*Halkı hükümete karşı isyana teşvik ediyor.*" düşüncesi ile Dr. Burhanettin Bey'i tutuklatmayı düşünmüştür.³⁴⁹

Antalya mebusu Rasih Hoca'ya (Kaplan) göre SCF Antalya Vilayet Teşkilatı mensuplarının seçim propagandası Fethi Bey'in iddia ettiği gibi Cumhuriyet esaslarına istinat eden propagandalar değildir. SCF'nin Antalya'da yaptığı propagandaların- başta Dr. Burhanettin Bey'in nutukları olmak üzere - bir kısmı doğrudan doğruya anarşiye, bir kısmı irticaya davetiye çıkarıyordu. Rasih Hoca'nın iddiasına göre kumar oynattığı için polisin kahvehanesini kapattığı Toraman isminde bir şahsa içki içiren SCF Antalya Vilayet mensupları ismi geçen şahsı bir arabaya bindirip çarşığı dolaştırarak "*Hükümet yıkılacaktır, şöyle olacaktır, böyle olacaktır.*" şeklinde slogan attırarak akabinde bu şahısla birlikte hükümet konağının olduğu alana gelen SCF Antalya Vilayet Ocağı mensupları aynı şahısla birlikte "*Bu binayı yıkacağız, yıkacağız, yıkacağız.*" tehditleri ile provokasyona devam etmiştir.³⁵⁰

Dr. Burhanettin Bey'in seçim mitingine halk yoğun ilgi gösterince CHF Antalya Mebusu Rasih Hoca'da (Kaplan), Yenikapı kahvesinde bir seçim mitingi yapmak istedi fakat kürsüye çıkıp SCF ve seçmenlerine karşı saldırgan ifadelerle yüklenince³⁵¹ halk Rasih Hoca'yı (Kaplan) "*-Yaşasın Gazi! Yaşasın Serbest Fırka!*" sloganları ile konuşturmamış, Rasih Hoca (Kaplan) yaşanan bu protesto olayından sonra kahvehaneyi terk etmiştir.³⁵² CHF Mebusu Rasih Hoca'ya (Kaplan) göre; Dr. Burhanettin Bey, yaptığı mitingde söze başlar başlamaz "*- Kahrolası İsmet Paşa.*" diyerek; hükümet ve İsmet Paşa aleyhine halkı kışkırttığı için kanuna göre tutuklanması gerekirken sözleri iyi niyet eleştirisi olarak kabul edilip sadece savcılık tarafından hakkında soruşturma başlatılmıştır.³⁵³

Antalya'da iki fırka mensupları arasında ortaya çıkan kıyasıya rekabet ve gerilim sosyal hayata da yansımaktaydı. CHF Antalya Mebusu Rasih Hoca'ya (Kaplan) göre SCF mensuplarının izlediği gerilimi tırmandırma ve kutuplaştırıcı faaliyetler sonucunda Antalya'da halk; CHF'li, SCF'li olarak ikiye ayrılmış, SCF mensupları Kulüp adıyla açtıkları mekânda nutuklar atıyor, SCF ileri gelenleri kendi

³⁴⁹ *Kılıç Ali'nin Anıları*, 268.

³⁵⁰ *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D.3, İ:5 C:22, 37.(15.11.1930.)

³⁵¹ *Son Posta*, 20 Eylül 1930.

³⁵² *Son Posta*, 10 Teşrinievvel 1930.

³⁵³ *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D.3 İ:84 C:21, 50.(02.10.1930.) ; *Vakit*, 12 Teşrinievvel 1930.

aralarında aldıkları karar gereği, SCF mensubu esnafın dükkânlarına dışardan müşterilerin göreceği şekilde Gazi'nin ve Fethi Bey'in resimlerini asmasını öneriyor, çarşıda alışverişe çıkanların bu resimleri görmeden hiç bir dükkândan alışveriş etmemesini istiyordu.³⁵⁴ Boykot ve kamplaşma sadece alışveriş ile sınırlı tutulmamış yalan haber yaptıkları iddiası ile aynı boykottan CHF yanlısı yayın yapan gazeteler de nasibini almış, SCF yanlısı yayın yapan gazetelerin okunması istenmiştir.³⁵⁵ Demokrasinin tahammül kültürüne ters düşen bir çeşit boykot ve kamplaşma olan bu durum bugün bile hemen hemen tüm Anadolu kent ve kasabalarında görülen olağan bir durum haline gelmiş, en yakın akrabalar, eş- dost seçim öncesi siyasi fikir ayrılıklarını şahsi hesaplaşmalara kadar vardıracak derecede ileri götürebilmiştir.

1927 yılında Cumhuriyeti döneminde yapılan ilk nüfus sayımına göre Antalya nüfusu toplamda 204.372 kişi olarak kayıtlara geçmiştir.³⁵⁶ 1930 Belediye Seçim Kanunu'na göre seçme yaşının 18 olduğu³⁵⁷ göz önünde bulundurulduğunda Antalya Vilayeti genelinde 20 yaş ve üstü olan yani seçmen olarak oy kullanabilecek 101.931 kişi bulunmaktaydı. Ayrıca 13-19 yaş aralığında olan 35.908 kişinin³⁵⁸ bir kısmının da üç yıl sonra yapılacak belediye seçimlerinde oy kullanabileceği hesaba katılmalıdır. Yine 1927 Nüfus Sayımından, 1930 Belediye Seçimlerine kadar geçen süre zarfında şehrin iç ve dış göçlerle nüfusunun artmasına paralel olarak seçmen sayısında da artış olacağı muhakkaktır. Antalya genelinde seçmen dağılımı şu şekildeydi. SCF'nin teşkilat kurduğu Antalya merkezde ve merkeze bağlı köylerinde toplam 36.324 kişi yaşamaktaydı. Bu kişilerden 18.651 kişisi 20 yaş ve üstü ve seçimde oy kullanabilecek ehliyete sahipti.³⁵⁹

Antalya kentinin lisana göre demografik taksimine bakıldığında 1927 tarihi itibarı ile Vilayet genelinde 202.118 Türkçe konuşana karşın 1324 Rum, 78 Arap, 151 Kürt, 603 Çerkez, 35 Yahudi yaşamaktaydı.³⁶⁰ Antalya seçimlerinde azınlıkların seçim sonucu açısından belirleyici bir etkisi yoktu. Seçimde daha çok Girit mübadillerinin aktif rol oynadığı görülmektedir. Giritliler çoğunlukla SCF'ye üye

³⁵⁴ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, D:3, İ:5 C:22, 38. (15.11.1930.)

³⁵⁵ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, D:3, İ:5 C:22, 52. (15.11.1930.)

³⁵⁶ T.C.B.İ.U.M., *I. Fas.* ,129-130.

³⁵⁷ *1580 No'lu Belediye Kanunu*, Resmi Gazete, 14 Nisan 1930, 6.

³⁵⁸ *Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (T.C.B.İ.U.M) 28 Teşrinievvel 1927 Umum Nüfus Tahriri*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1929,129-130.

³⁵⁹ T.C.B.İ.U.M., *I. Fas.* , 129-130.

³⁶⁰ T.C.B.İ.U.M., *I. Fas.* , 147-148.

olup SCF lehine seçim propagandaları yapmaktaydı.³⁶¹ Özellikle Antalya'nın Şarampol Mahallesi'nde SCF çok rağbet görmüştür. Bu mahalle 1910 yılında Girit'ten gelen göçmenlerin yerleştirilmesi ile "Osmaniye" adını almıştır.³⁶²

34 mahalleden³⁶³ ibaret olan Antalya kent merkezi; nüfus ve büyüklük oranı itibarı ile yedi seçim şubesine ayrılmış ve ilk etapta ayrı ayrı seçim mahallerinde yedi seçim sandığı belirlenmiştir. ³⁶⁴. Seçim'den önce seçim encümeni oluşturmak için 33 mahalleden ikişer üye çağrıldı. 66 üye arasından sekiz kişilik seçim encümen azası kura ile belirlendi. Kura sonucunda CHF Mutemedi Dr. Galip Bey başkanlığında kurulan seçim encümeni, 3 Eylül 1930 günü toplanarak encümen listesinde olan Kari zade Mehmet Bey ve Komisyoncu Hasan Bey toplantı katılmadığı için yerlerine Karakaş zade Hüsnü ve Morali Derviş seçim encümeni olarak belirledi. Ayrıca altı yedek üye de Belediye Kanunu gereği olarak kura ile belirlendi.³⁶⁵

Yedi Seçim şubesi için ayrı ayrı seçilen ikişer üyeden yedisi SCF mensubu idi. SCF, üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı seçim şubesinde birer temsilci ile temsil edilirken yedinci seçim şubesinde iki üye ile temsil edilmiştir. Ama en kritik olan birinci ve ikinci şubelerde SCF mensupları görev alamadığı gibi Antalya Belediye Seçim Encümeni heyetinde de SCF mensupları görev alamadı.³⁶⁶ Bu durum seçimde CHF'nin dilediği gibi sandıklara müdahalesi için ortam oluşturmuştur. 09.09.1930 tarihinde seçim encümeninin çoğunluğunun hazır olduğu toplantıda seçim encümeni tarafından 17 mahallenin seçmen defterleri tetkik ve tasdik edilmiş,13.09.1930 tarihinde 16 mahallenin seçim defterleri tetkik ve tasdik edilmiş,1930 Belediye Kanunu 33. Maddesi gereğince seçmenin kolaylıkla oy kullanması için yedi seçim sandığından birinin Antalya merkez kaza meydanında, diğer altı sandığın mahallelerde belirlenen seçim mahallerinde kurulmasına karar verilerek seçmen itirazları incelenip gerekli düzenlemeler yapılarak seçmen isimlerinin yer aldığı tasdikli defterler 20-25 Eylül 1930 tarihleri arasında Belediye binası, hükümet binaları ve Kapıağzı mevkiine askıya çıkarılmıştır. ³⁶⁷Seçim sandıklarının kurulacağı

³⁶¹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-97.

³⁶² Güçlü, *a.g.e.* ,61.

³⁶³ Balkaya'nın sunduğu arşiv belgesinde mahalle sayısı 34 olarak belirlenmişken Güçlü, mahalle sayısını 33 olarak ifade etmiştir.

³⁶⁴ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, D:3, İ:5 C:22, 50.(15.11.1930); Balkaya, *a.g.e.*,386-392. ; Güçlü, *a.g.e.* , 61.

³⁶⁵ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, D:3, İ:5 C:22, 50. (15.11.1930.)

³⁶⁶ Güçlü, *a.g.e.* , 61.

³⁶⁷ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, D:3, İ:5 C:22, 50. (15.11.1930.)

yedi seçim alanından Belediye Meydanı, Şarampol (Osmaniye) Mahallesi, İbretiye Mahallesi Rağbetiye Mahallesi ³⁶⁸ Kır Camii Mahallesi, Kaleiçi Mahallesi ³⁶⁹ ismini tespit edebildiğimiz seçim alanları olmuştur.

2.3. Serbest Cumhuriyet Fırkası İçel (Silifke)Teşkilatlanması Ve Faaliyetleri

2.3.1. SCF İçel (Silifke) Teşkilatının Kurulması

1933 yılına kadar il konumunda olan İçel'in³⁷⁰ 1927 Nüfus Sayımına göre genel nüfusu 99.940 kişiden ibaretti. SCF'nin İçel genelinde teşkilat kurabildiği tek merkez olan Silifke kazasının nüfusu 37.494 kişidir. Bu sakinlerden 21.322 kişisi 20 yaş ve üstüydü. 11.209 kişi de 13-19 yaş aralığındaydı.³⁷¹ 1930 Belediye Seçim Kanununda seçme yaşının 18 olduğu düşünülürse hâlihazırda 1927 tarihi itibari ile İçel' Silifke'de 21.322 seçmen vardı. Ayrıca 13-19 yaş aralığındaki kişilerin bir kısmının da seçim tarihine kadar seçme ehliyetine kavuşacağı ve üç yıllık süre zarfında şehrin alacağı göç de göz önünde bulundurulursa seçmen sayısının artışı hesaba katılmalıdır.

SCF'nin İçel genelinde teşkilat kurabildiği tek merkez olan Silifke kazasının nüfusu 37.494 kişidir. 1930 yılında yapılacak belediye seçimi aynı zamanda 1931 yılı genel seçimlerinin bir provası mahiyetindeydi. Belediye hizmetlerinin olumlu veya olumsuz her halükarda hükûmet ile ve CHF ilişkilendirileceği mutlak bir durumdu. Bu bağlamda CHF ve hükûmet idaresine belediye hizmetleri üzerinden halkın tepkisi büyük olacaktır. Çukurova belediyeleri arasında belediyecilik hizmetleri bakımından en geri olan vilayet İçel ve merkezi kaza olan Silifke idi. 1928 yılından 1930 yılına kadar üç yılda hizmet olarak sadece bir caddenin kaldırımı için 296 lira harcama yapılmıştır.1927 yılında belediye kasasına 9445 lira, 1928 de 8710 lira 1929 da6239 lira para belediye kasasına girmiştir. Bütçeleri daima gerçek gelirlerinin iki katı olarak düzenlenmiş olduğu için ödenekler her sene tamamen harcanmış belediye kasası boş vaziyette idi. Belediyenin ne bir programı ne bir yatırım planı ne bir haritası ne bir vizyonu ne de bir istikameti vardı. Belediye plansız programsız kötü

³⁶⁸ TBMM, *Zabit Ceridesi*, D:3, İ:5 C:22, 38, 49, 52. (15.11.1930.)

³⁶⁹ Güçlü, *a.g.e.* , 66.

³⁷⁰ BCA, 30.10.66.444.1.

³⁷¹ *T.C.B.İ.U.M., I. Fas.* ,131.

bir idare biçimi il idare ediliyordu.³⁷²Silifke halkının; seçim esnasında halkın yapılmamış hizmetin hesabını görmek için seçimi fırsat olarak değerlendirdiği gözlemlenecektir.

SCF teşkilatlanma sürecinde yurdun bütün illerinde teşkilatlanmadı.³⁷³ Hatta bazı il merkezleri yerine o illerin kazalarında teşkilatlandığı da görüldü. Bunun temel sebebi olarak o dönemde il veya kaza merkezlerinin sosyo -ekonomik durumu, demografik çeşitliliği, politik duruşu ve yeni fırkaya karşı statükocuların siyasi, sosyal ve ekonomik konumlarını koruma düşüncesinin yanı sıra liberal düşünceye sahip sermayedarların kendi sosyo-ekonomik konumunu muhafaza etme düşünce veya siyasi nüfuz elde ederek sermayesine sermaye katma düşüncesi etkili olmuştur. Bu bağlamda bazı coğrafi sahalarda SCF il teşkilatı kurulmadan kaza teşkilatının kurulduğunu görmek mümkündür. Bu tür mikro teşkilatlanma çalışmalarının ön plana çıkmasında etken olan bir diğer faktör de eski CHF üyelerinin CHF'den umduklarını bulamaması veya yeni siyasi konjonktürde rol kapma çabası olarak yorumlanabilir.

Farklı senaryolara yorumlanabilecek siyasi fırtına ortamında SCF İçel Vilayeti, Silifke Kaza Teşkilatı kurulması gecikince, hükûmet memurları bu durumu CHF lehine yorumlamıştır. İçel Valisi Sait Bey (Özsoy), Dâhiliye Vekâletine gönderdiği bir şifrede, SCF' nin henüz Silifke'de teşkilatlanma faaliyetlerinde bulunmadığını ifade etmiştir. Valiye göre SCF'nin Silifke'de teşkilatlı olsa dahi seçimi kazanma ihtimali yoktur. Çünkü halk SCF'nin serap gibi gelen vaatlerine uzak durmaktadır. ³⁷⁴ Seçim sonuçları açıklandığında Silifke örneğinde olduğu gibi taşradan hükûmet mensuplarınca Ankara'da Dâhiliye Vekâletine ve CHF merkezine gönderilen raporlardaki tahminlerin saptama değil temenni olduğu ortaya çıkıyordu. Bu bağlamda SCF'nin Silifke'de teşkilatlanması valiye göre uzak ihtimaldir.

Fakat İkinci Gruba mensup Mehmet Sami (Arkan), Haydar Lütfi (Aslan) ve Hacı Ali (Güney) gibi kodaman siyasetçilerin Silifke' de aktif olarak CHF'ye karşı bir blok halinde muhalefet misyonunu üstlenmesi SCF'nin Silifke'de teşkilatlanmasını kolaylaştıracaktır. Özellikle İkinci Grup mensubu olan vekillerin

³⁷² BCA,490.01.34.144.1.

³⁷³ BCA,490.01.435.1804.1-2.

³⁷⁴ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-347.

siyasi tecrübeleri Silifke’de yeni fırkaya halk desteğinin sağlanmasında kilit rol oynayacaktır.

SCF; yüksek halk desteği beklentisi içinde olduğu Silifke’de teşkilatlanma çalışmalarını profesyonel bir yaklaşım ile ele aldı. Bir yandan İkinci Gruba mensup İçel mebuslarının SCF’ye desteklerini açıklaması diğer taraftan CHF Silifke Mutemedi Paşazade Sadık Bey’in, Mersin’de bulunan Müştak Lütfi Bey ile görüşerek Müştak Lütfi Bey’i Silifke’ye davet etmesi³⁷⁵SCF’nin Silifke’de CHF’ye karşı güçlü bir etki yaratacağı sinyalinin veriyordu. Fethi Bey tarafından Çukurova SCF vilayet teşkilatlarını kurmakla görevlendirilen Eski Adana Valisi Müştak Lütfi Bey, Adana ve Mersin SCF teşkilatını oluşturduktan sonra 30 Eylül 1930 tarihinde Mersin ‘den vapurla Taşucu iskelesine gelerek oradan Silifke’ye geçti. CHF I. Dönem Silifke Mebusu Mehmet Sami Bey (Arkan) ve yedi arkadaşı tarafından karşılanan Müştak Lütfi Bey’i karşılayanlar arasında CHF Silifke Mutemedi Paşazade Sadık Bey’de yer almıştır. ³⁷⁶ Müştak Lütfi, Silifke’de iken yakın dostu olan CHF Silifke Mutemedi Paşazade Sadık Bey’in işlettiği otelde konaklamıştır.³⁷⁷ Müştak Lütfi, Silifke’de fırka kaza ocağını kurmak için bir beyanname vermiştir.³⁷⁸Beyanname sonucunda 30 Eylül 1930 tarihi itibarı ile SCF Silifke Kaza Ocak Teşkilatı kurulmuştur. Müştak Lütfi Bey öncülüğünde kurulan SCF Silifke Kaza Ocağı Teşkilat şu kişilerden oluşmaktaydı. Silifke Ocak Reisi Ali Rıza zade Mehmet Sami Bey(Arkan),³⁷⁹ Mevci Efendi oğlu Nafiz Bey,³⁸⁰ Giridizade Emin Efendi,³⁸¹ Binbaşızade Hüsnü Efendi,³⁸² [?????],³⁸³ Tahir Beyzâde Sadık Bey,³⁸⁴

³⁷⁵BCA, 490.01.724.478.1.

³⁷⁶ Seçimden sonra Silifke ile ilgili düzenlenen bir CHF Müfettişlik raporuna göre CHF Silifke Mutemedi Paşazade Sadık Bey, Silifke’de SCF’nin seçimi kazanmasında en büyük etkenlerden biri olmuştur.(BCA, 490.01.724.478.1. ; BCA, 490.01.34.143.2.)

³⁷⁷ (BCA, 490.01.724.478.1.).

³⁷⁸ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-25.

³⁷⁹Sami Rıza Bey; SCF’nin kuruluşu esnasında kendisi hakkında tutulan CHF istihbarat raporunda olumlu bir kişilik olarak tanımlanmıştır. CHF ’nın ilk değerlendirmesinde genel olarak; Eski CHF mebusudur. Silifke’nin Camiikebir Mahallesi’ndendir. Genel hal ve hareketleri olumludur şeklinde tanımlanmıştır. Ancak Mebus olduğu zaman İkinci Gruba mensup olmuştur. Polisçe olumlu bir kaydı yoktur. Tüccardır. Şeklinde rapor edilmiştir. 1920’de kurulmuş olan Silifke Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı İkinci reisidir. (BCA,490.01.435.1804.1.59.;BCA,490.01.34.143.2.;BCA,030.10.82.536.30. BCA,030.10.82.536.31. ; Mehmet, Pınar, “Cumhuriyet Döneminde Mersin ve İçel’de Siyasi Hayat”,Hiperlink Yayınları, İstanbul 2018, 38.)

³⁸⁰Saray Mahallesi’ndendir. Tüccardır. Ara sıra rakı içer, sarhoşluk eder. (BCA,490.01.435.1804.1.59.)

³⁸¹ Bademlik Mahallesi’ndendir. Tüccardır. Hilal-ı Ahmer veznedarı iken 188 lira zimmetine para geçirmesinden dolayı mahkemeye verilmek üzere. Başka da kötü bir yönü yoktur.(BCA,490.01.435.1804.1.59.)

idare heyeti azasından Hacı Hulusi Efendi oğlu Sami Bey(Açıkbaş), idare heyeti azasından Kayserili Veysel Efendi oğlu Halit Efendi, Duran Efendi, Ağâh Efendi, Hacı Aliağazade Sait Efendi, Ali Efendi, Abit Efendi, Ali Ağa oğlu Mustafa Efendi, Madenzade Ali Efendi, Dravacızade Şakir Efendi, Durmuş Efendi, Veysel Efendi oğlu Salih Efendi, Adnan Bey, Cemil Efendi, Cüce Alizade Sami Efendi, Aselzade Sabri Efendi, Mollazade Mustafa Efendi, Molla Mehmet Efendi oğlu Ali, Halil Usta, İncesulu Abdurrahman Efendi, Hacı Ukkaşzade Hüsnü Efendi, Mustafa Kahyazade Mehmet Ali, Ali Efendizade Rasim Efendi, Küçük Mehmet oğlu Hasan Çavuş, Salih Ağa oğlu Mustafa Efendi, Mülâzım Ali Efendi, Tahir Usta, Giritli Sadık Ağa, Giritli Ahmet Ağa'dır.³⁸⁵ SCF Silifke Kaza Ocağı'nın idare heyeti azalarının ekonomik profilleri tahlil edildiğinde büyük bir kısmının tüccar olduğu ya da bir nevi ticaretle uğraştığı görülmektedir. Siyasi profillerine bakıldığında İkinci Grubun eski CHF mensubu Mehmet Sami Rıza Bey'in(Arkan) öncülüğüne CHF muhaliflerinin, siyasi küskünlerin, Giritliler gibi sisteme muhalif olan kesimlerin profesyonel grupların organize şeklinde fırka teşkilatlanmasında yoğun olarak yer aldığı gözlemlenmiştir. Mersin ve Adana SCF teşkilat mensupları ile karşılaştırıldığında Silifke SCF Kaza Ocak Teşkilatı azalarının eğitim profilinin daha düşük olduğu söylenebilir. CHF tarafından Silifke SCF ocak üyeleri hakkında tutulan istihbarat raporlarında ocak üyeleri etnik köken vurgusu üzerinden ele alınmamış, başta İkinci Grubun eski

³⁸² Mukaddem Mahallesi'ndendir. Ara sıra içki içer. Gereksiz yere silah kullanan bir zattır. Gazinodur. Dabak Halil Ağa Camiikebir Mahallesindedir. (BCA,490.01.435.1804.1.59.)

^{383?} CHF istihbarat raporunda şahsın ismi yoktur. Camiikebir Mahallesi'ndendir. Kerestecilikle uğraşmaktadır. Ara sıra içki içip lüzumsuzca silah atan bir zattır. (BCA,490.01.435.1804.1.59.)

³⁸⁴ İstihbarat raporlarına göre Camiikebir Mahallesi'ndendir. Tüccardır. Bu adam mübaşir Şükrü Efendi'nin keyfi öldürülmesinde parmağı olduğu düşünülerek on ay tutuklu kalmış sonradan beraat etmiş ve tahliye edilmiştir. Bundan birkaç gün evveline kadar Mersin'de ticaret ile işgal ederken, ticarethanesini kapatarak tekrar Silifke'ye hanesinin başına gelmiş ve çiftçilik ile uğraşmaya başlamıştır. Kendisinin kaçakçılık ile alakadar olabileceği bazı yazılardan anlaşılmıştır. Bu güne kadar takip edilmişse de somut bir delil elde edilmemiştir. Zabıtaca kontrol altında bulunuyor. İçel Vilayetinden aldığı pasaportla 1929-1930 yıllarında Yunanistan'a giden adı geçen kişinin Midilli ve Kuşadası'na çıkarak kaçakçılarla temasta bulunduğu İzmir Vilayetinin yazısında ve Vekâletin 11.07.1929 tarihli emirnamesinde de Atina'da Silifke ve havalisinin tamamı ile aleyhtar ve ufak bir fırsatta genel bir ayaklanma çıkacağını söylemiş olması sebebi ile hükümetimiz aleyhinde bulunan bu adam zabıta gözlemi altındadır. Tüccardan deveci Mustafa'ya da casusluk yaptırmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkasının Silifke Teşkilatında en faal olan üye olarak anılmaktadır. (BCA,490.01.435.1804.1. ; BCA,490.01.724.478.1.; BCA,490.01.34.143.2.)

³⁸⁵ SCF'nin Silifke Teşkilatında görev alan bu şahıslar için tutulan istihbarat raporlarında ismi geçen şahıslar Cumhuriyet rejimi ve CHF iktidarı için bir tehdit oluşturmayan, zararsız, müspet kişiler olarak not edilmiştir. (BCA,490.01.435.1804.1.)

mensubu olan Sami Rıza olmak üzere ocak üyelerinin genel ahlak problemleri ve davranışlarının zayıf yönleri irdelenmiştir.

İktisadi temelleri tarım ve hayvancılık üzerine kurulu olan Silifke’de; Cumhuriyet Döneminde, göze çarpan sorunlar tüm yurttan var olan sorunlarla aşağı yukarı örtüşmekteydi. 1930 yılında, 9 mahallesi ve 3 semti olan Silifke’de büyük çaplı ticaret şirketleri yoktu. Ticaret odalarında ihracat ürünlerine yönelik kalite kontrol sistemi yoktur. Dolayısıyla Silifke’de sisteme yönelik eleştiriler daha çok ekonomik argümanlar ile kendini ortaya koymaktaydı. Her ne kadar aşar vergisi kaldırılmış olsa da arazi vergilerinin tahsili uygulaması devam ediyordu. Silifke’de halk arazi vergilerinin, konut vergilerinin fahiş bir bedelden tahsiline karşı tepkiliydi. Ayrıca ziraat yapmaya müsait olmayan arazinin de vergiye tabi olması tepki çekmekteydi. Ağnam vergisinin hayvan sayısından fazla olarak tahsili, hayvan sayım kanununun çarpıklığı, yol vergisi, kazanç vergisi, çift hayvanlarından alınan vergi tarım ve hayvancılık temelli bir ekonomiye sahip Silifke’de üreticinin başlıca şikâyet konusuydu. Şehirde milli teşekkül olarak Türk Ocağı, Tayyare Cemiyeti, Milli İktisat Ve tasarruf Cemiyeti, Himaye-i Etfal Cemiyeti, Hilal-ı Ahmer Cemiyeti, Spor Cemiyeti ve Muallimler Birliği Cemiyeti mevcuttur. CHF; Silifke’de kurulması düşünülen Halkevi’nin faaliyetleri için Türk Ocakları salonundan yararlanmayı düşünmüştür.³⁸⁶CHF’nin, Türk Ocaklarının kaldırılması ve bina ile mallarının CHF’ye devrinden³⁸⁷ altı gün sonra Türk Ocaklarının bina ve mallarının Halkevlerine de kullanılacağını belirtmesi Halkevleri kurulmadan önce üzerinde uzun bir etüt yapıldığı izlenimini vermektedir.

2.3.2. SCF İçel (Silifke) Teşkilatının Faaliyetleri

CHF merkezine sunulan bir rapora göre; SCF, İçel genelinde sadece Vilayet merkezi olan Silifke’de teşkilatlanmıştır.³⁸⁸ Anamur, Gülnar ve Mut kazalarında fırka ocak teşkilatlanması yapılmamıştır. Bu kazaların nahiye ve merkezlerinin hepsinde köy ocakları ve temsilcileri vardır. Bu temsilciler tarafından seçim propagandalarına yönelik kongreler yapılmıştır. SCF Silifke Teşkilatı tarafından mahalli ihtiyaçlara yönelik olarak katılımcılarla müzakereler yapılmış halkın arzu ve istekleri tespit

³⁸⁶ BCA,490.01.724.478.1.

³⁸⁷ BCA,490.01.2.7.25.

³⁸⁸ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-25 ; BCA, 490.01.724.478.1.

edilmiştir.³⁸⁹ SCF İçel (Silifke) idare heyeti, akşamları Silifke’de ev ev dolaşarak seçim propagandası yapmak suretiyle seçmenleri SCF’ye oy vermek için ikna etmeye çalışmıştır. SCF Silifke Teşkilatına en büyük siyasi destek rakip fırkadan gelmiştir. CHF Silifke Mutemedi Paşazade Sadık Bey, her ne kadar CHF mutemedi olsa da SCF’ye açıktan destek vermiştir. Gündüz CHF Silifke Mutemedi olarak CHF’nin siyasi faaliyetleri ile ilgilenen Paşazade Sadık Bey geceleri SCF’nin siyasi faaliyetlerine katılmıştır. Paşazade Sadık Bey; Mersinde SCF’nin bir dönem idare kadrosunda yer alan ve CHF raporlarında komünist olarak kaydı tutulan Ata Çelebi’ye ait Akın Gazetesinde başyazar olarak CHF aleyhine iki makale yazmıştır.

390

2.4. Serbest Cumhuriyet Fırkası Mersin Teşkilatlanması Ve Faaliyetleri

2.4.1. SCF Mersin Teşkilatının Kurulması

SCF kuruluşundan kısa bir süre sonra taşrada da parti teşkilatlanmalarını tamamlama yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda halkın güvenini kazanmış, buldukları yörede şöhret sahibi ve varlıklı olan, siyasete meyilli kişiler ya Fethi Bey’in ricası ya da gönüllü müracaatlar vasıtasıyla SCF’nin taşra teşkilatlanmasında görev almışlardır. Taşrada sahil kesimlerinde liberal eğilimli kitlelerin önemli miktarda bulunduğu bir gerçektir. SCF; liman kenti olmasından dolayı liman işçilerinin sayıca fazla olması ve önemli sayıda muhacir barındırması sebebiyle Mersin’i SCF için önemli bir rezervi olarak görmekteydi. 1927 Nüfus sayımına göre 119.107 nüfusu olan Mersin’in merkezinde de 45.220 kişi olan nüfusun yarsından fazlasına tekabül eden 23.453 kişi 20 yaş ve üstü oldukları için seçmen olarak oy kullanabilirdi. Ayrıca Mersin merkezden daha fazla nüfusa sahip olan Tarsus kazasında da 73.907 kişiden 36.245 kişisi 20 yaş ve üstü olarak seçmen kategorisinde idi. Yine Mersin merkezde 6.672 kişi 13-19 yaş grubunda olup aynı şekilde Tarsus’ta da 12.302 kişi 13-19 yaş grubunda olup potansiyel seçmen grubunda yer almaktaydı.³⁹¹ Çukurova’da seçmenin etnik kimliği analiz edildiğinde Mersin’in diğer Çukurova illerine göre Arap kökenli vatandaşların fazlalığı ile ön planda olduğu görülmekteydi. Mersin genelinde 12.661 Arap yaşamaktaydı. Ayrıca 1611 Rum ve 571 Kürt kökenli

³⁸⁹ BCA, 490.01.724.478.1.

³⁹⁰ BCA, 490.01.34.143.2 ; BCA, 490.01.724.478.1. ;

³⁹¹ *T.C.B.İ.U.M. , I. Fas. ,132.*

vatandaş ile Mersin kozmopolit bir kent görünümündeydi.³⁹² Antalya'dan İskenderun'a kadar uzanan sahil şeridinden Mersin'den İskenderun'a kadar bir hat halinde yaşayan Nusayrîlerin daima Suriye ile bağlantı halinde olması olumsuz siyasi faaliyetlerin görülmesi ve jandarma personelinin yetersiz olması Mersin'de genel asayiş durumunun bozulmasına sebep oluyordu.³⁹³ Mersin liman şehri olmasına karşın limanı yeterince büyük bir kapasiteye sahip değildi. Mersin Limanı'nın ıslahı için bir Alman şirketi ile hükûmet arasında müzakereler yapılmaktaydı.³⁹⁴ Hükûmetin 1929 senesinde yatırım programına aldığı Ankara -Mersin Demiryolu hattı Ankara-Mersin istikametinde 1457 km'lik bir uzunluğa sahipti. Demiryolu hattının bağlanacağı Mersin Limanı'nın iyileştirme çalışmaları da yatırım planına dâhil edilmiştir. Mersin Limanı hinterlandı memleket yüzölçümünün beşte birinden fazla bir alana uzanacak genişlikte bir art bölgeye sahip olduğu için; hükûmet Ankara-Mersin demiryolu hattı ve Mersin Limanı'nın, gemilerin yanaşabileceği yük alıp yük indirebileceği şekilde genişletilmesine olanak tanıyacak şekilde iyileştirilmesini öncelikli yatırım alanı olarak belirlemiştir.³⁹⁵ Mustafa Kemal'e göre Mersin Limanı'nın demiryolu ile bağlantılı hale getirilmesi çok önemliydi. Eğer limanın demiryolu ile bağlantısı yapılmazsa liman ve demiryolu esas gayesinden uzak gayri ticari yatırım olarak kalacaktı.³⁹⁶

Kara yolu ulaşımında da Mersin istenilen seviyede bir gelişim gösterememişti. Tarsus- Mersin arasında yaz kış işleyen ve açık olan muntazam karayolu yoktu. Şose 'den ibaret olan yol kış mevsiminde kara taşıtları için elverişli olmayan bir bataklığa dönüşüyordu. Halk bir an önce yolun yapılmasını istemekteydi.³⁹⁷

Belediyecilik anlayışı bakımından Mersin Belediyesi idaresi, profesyonellikten uzak olarak nitelendirilebilecek plansızlıklar üzerine kurulmuştu. Mersin Belediyesinin gerçek geliri 160.000 liradan az olduğu halde bütçeler 1927

³⁹² *T.C.B.İ.U.M. , I. Fas. , 150.*

³⁹³ *BCA,490.01.34.144.1. ; BCA,490.01.34.145.1.*

³⁹⁴ *Son Posta,03 Teşrinievvel 1930.*

³⁹⁵ *BCA,030.10.157.70.07.*

³⁹⁶ *BCA,030.10.157.70.07.*

³⁹⁷ *Son Posta, 08 Eylül 1930*

yılında 247.000 lira 1928 de 213.000 lira 1929 da 238.000 lira üzerindeki rakamlarla düzenlenmiştir.³⁹⁸

Şehrin bir haritası ve yerleşim planı krokisi mevcuttu.1929 yılında belediye başkanının görev süresinin dolmasına bir yıl kala belediye gelirlerinin ne kadar olacağı kestirilmeden şehirde kanalizasyon şebekesi kurulması için bütçesinin dört misli olan 600.000 liralık yatırım kararı alınmış ve ödemesi 4-5 yıla yayacak şekilde belediyenin 4-5 yıllık bütün gelirleri kanalizasyon şebekesinin kurulması için ipotek edilmiştir. Bütçesi tamamen ipotek edilmiş olan Mersin Belediyesi'nin önümüzdeki 4-5 yılda şehirde belediyeçilik alanında başka yatırım yapma imkânı kalmamıştır. Profesyonel planlama ve idareden uzak olan belediye yönetimi 1929 da 355.000 liralık belediye taahhüdüne karşılık ancak 138.000 liralık tahsilat yapabilmıştır. Mersin'de kişi başına alınan belediye vergisi miktarı 15.27 liraydı. Belediye'nin bir diğer gelir kalemi de Oktruva Vergisi idi. Mersin'de 1929 yılında tahsil edilen toplam 138.000 lira gelir vergisinden kaç lirasının Oktruva Vergisi olduğuna dair yazılı bir bilgi kaydı tutulmamıştır.³⁹⁹Bu da belediyenin gelirler kaydının net olarak tutulmadığını ve belediye idaresinin şeffaflıktan uzak olduğunu ortaya koymaktadır. Mersin 'e özgü olan sorunlar SCF'nin Mersin'de kurtarıcı olarak algılanmasına zemin oluşturmaktaydı.

Fethi Bey, Eylül 1930 sonlarına doğru Mersin'de SCF il teşkilatını oluşturmak amacıyla eski Adana Valisi Müştak Lütfi Bey'i⁴⁰⁰ görevlendirdi.⁴⁰¹ Müştak Lütfi Bey deniz yolu ile Silifke'ye varıp oradan kara yolu ile Mersin'e ulaşmıştır.⁴⁰² 22 Eylül gecesi Mersin'e varan Müştak Lütfi Bey, vakit kaybetmeksizin Mersin SCF Vilayet kuruluş çalışmaları için müteşebbis heyet ile yaptığı temaslar sonucu SCF Mersin Vilayet Ocağı Mersine gelişinden bir gün sonra kurulmuştur.⁴⁰³ Müştak Lütfi Bey, yaptığı açıklamada SCF Mersin Vilayeti kurucu Heyet'in oluşturulmasında tavsiye haricinde, yerel teşkilatlanmaya müdahale

³⁹⁸ BCA,030.10.157.70.07.

³⁹⁹ BCA,490.01.34.144.1.

⁴⁰⁰ BCA, 030.01.02.14.65.20.

⁴⁰¹ *Yeni Adana*, 8 Teşrinievvel 1930. ; *Son Posta* 20 Eylül 1930; *Akın*,19 Eylül 1930 .; *Hizmet*,19 Eylül 1930;*Vakit*,20 Eylül 1930.

⁴⁰² *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1930. ; *Son Posta*, 23 Eylül 1930.

⁴⁰³ BCA,490.01.435.1804.1.73. ; *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1930.

etmeyeceğini söylemiştir.⁴⁰⁴Müşak Lütfi Bey'i Mersin'de karşılayan Fransız Bankası direktörü ve Belçika Fahri Konsolosu Cevat Nizami Bey, Fransız Bankasının dış cephesine Türk ve Belçika bayraklarını yana yana asarak karşılama töreni yapmıştır.⁴⁰⁵Mersin SCF Teşkilatı Cevat Nizami Bey tarafından kurulmuştur.⁴⁰⁶ Kuruluş çalışmaları sonucunda SCF Mersin Vilayet Teşkilatı kadrosu şu şekilde oluşturuldu. Mersin SCF Ocak Heyeti Başkanı; Cevat Nizami Bey,⁴⁰⁷ Ocak Kâtibi; Ata Çelebi Bey,⁴⁰⁸ Ocak Muhasebecisi; Müftüzâde Bahattin Bey,⁴⁰⁹dir. Azalar; Hıdırzade Ali Efendi, Yamparlı Hüseyin Efendi,⁴¹⁰Hacı Ömer Bey,⁴¹¹ Cabbarzade Emin Efendi,⁴¹²Dişçi Saim Bey,⁴¹³ Enver Ali Efendi,⁴¹⁴ Ergirizade

⁴⁰⁴ W. F. Weiker, *Political Tutelage...* ,124; Mehmet, Pınar, *Cumhuriyet Döneminde Mersin ve İçel'de Siyasi Hayat.* , 122.

⁴⁰⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Eylül 1930.

⁴⁰⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Eylül 1930.;*Vakit*, 25 Eylül 1930.

⁴⁰⁷ Mersin'de Fransız Bankası direktörü ve Fahri Belçika Konsolosudur. Şan ve şöhrete düşkün olması bu adamı sözünde dürüst olmaktan uzaklaştırıyor. Bu itibar ile karakteri düzgünlük arz etmiyor. Halka karşı mali vaatlerde ve taahhütlerde bulunarak müdür olduğu banka nüfuzunu firkacılıkta kullanmakta ve bu suretle mensup olduğu fırkasını kuvvetlendirmektedir. Türk tebaasındandır. Ata Çelebi ile birlikte Serbest Cumhuriyet Fırkası Mersin Ocak Teşkilatının en faal üyelerindedir.(BCA 490.01.435.1804.1.); (BCA,490.01.34.143.2.) Bir başka CHF istihbarat raporunda SCF Genel Merkezinden aldığı emir üzerine ocak başkanlığından çekildiği söylenmektedir. (BCA,490.01.435.1804.1.); 07.10.1930 tarihinde SCF Genel Merkezine gönderilen bir telgrafta Mersin Ocak Reisi olarak vali ile görüştüğü kayda geçirilmiştir. Muhtemelen istifa kararını 07- 09 Teşrinievvel tarihleri arasında almış olmalıdır. Çünkü 09 Ekim 1930 tarihinde SCF Merkezine gönderilen bir başka telgrafta Mersin Ocak Teşkilatı reisi olarak Ömer Bey'in ismi geçmektedir.(Balkaya, *a.g.e.* , 175-177.); *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1930.

⁴⁰⁸ Mersin'de Doğru Öz Matbaası sahibi olup son zamanlarda Akın gazetesini çıkarmaya başlamıştır. CHF istihbarat raporlarına göre komünisttir. Gazi Paşa Hazretlerine kadar dil uzatmış, memleketin emniyeti dâhiliyesini ihlâl edecek neşriyatta bulunduğu İstiklal Mahkemesi'nce bir sene hapse mahkûm olmuş ve komünistlikten sanık olduğu için mahkeme Ankara'ya sevk edilmiş çok kıymetiz, kararsız, dönecek bir adamdır. Her türlü sahtekârlık yapar. Talebe arasında komünistlik yaymak için faaliyetleri tespit edilmiştir.(BCA,490.01.435.1804.1.); SCF merkezine gönderilen telgrafta göre 9.10.1930 Tarihinde; SCF' ye olan inancı zayıf olduğu için, firkada bir ayı bile dolmadan istifa etmiştir (Balkaya, s.533.); Sahibi olduğu Doğru Öz Matbaası vasıtası ile Mustafa Kemal aleyhinde neşriyatta bulunduğu ve Şark İsyanı sırasında memleketin asayişini ihlal edecek hareketlerde bulunması üzerine bir sene hapis cezası aldığı için Fethi Bey tarafından SCF'den çıkarıldığı iddia edilmiştir.(*Cumhuriyet*, 19 Teşrinievvel 1930.)

⁴⁰⁹ CHF istihbarat raporlarına göre Mersin Ticaret Bankası hissedarlarından ve bankanın idare heyeti üyelerindedir. Henüz çok genç olup hayata yeni atılmış tecrübesiz bilgisiz basit biridir. (BCA,490.01.435.1804.1.)

⁴¹⁰CHF istihbarat raporlarında mütegalibe (baskın, zorba) olarak tanınmışlardır. Fırka disiplinine uymadıkları için CHF'den çıkarılmışlardır. Çiftçidirler. (BCA,490.01.435.1804.1.)

⁴¹¹ Evvelce CHF riyasetinde bulunmuş ve belediye reisliği etmiştir. Mütegalibe olarak tanınan bu adam son zamanlarda CHF'den ayrılmıştır. Fabrikatördür. (BCA,490.01.435.1804.1.)

⁴¹² Mevki sahibi bir adam değildir. Küçük sermayeli ufak bir dükkânı vardır. (BCA,490.01.435.1804.1.)

⁴¹³Mevki sahibi bir adam değildir. Öteden beri menfi düşünceli bir şahıstır. (BCA,490.01.435.1804.1.)

⁴¹⁴ Vaktiyle Jandarma Yüzbaşı iken açığa alınmıştır. Mevkii yoktur. (BCA,490.01.435.1804.1.)

Murat Efendi,⁴¹⁵Doktor Hulusi Bey, dir.⁴¹⁶Mersin SCF Vilayet Teşkilatı merkezi olarak Turing Otel'i belirlenmiştir.⁴¹⁷ SCF, Mersin'de sadece Mersin merkez ve Tarsus kazasında teşkilatlanma yapabilmıştır.⁴¹⁸ SCF kurulduktan sonra SCF'ye katılım için taşradan birçok müracaat olmuştur. Bu müracaatların en yoğun olduğu vilayetlerden biri de Mersin'dir.⁴¹⁹

Mersin SCF teşkilatı üyeleri hakkında tutulan CHF istihbarat raporlarında etnik köken veya irtica vurgusundan ziyade teşkilat mensuplarının daha çok ekonomik yönden güçlü kişiler olmaları ve ekonomik güçlerinden kaynaklı mütegalibe kişilikler olduklarına dair iddialar dile getirilmiştir. Ayrıca Mersin SCF teşkilat üyelerinden Ata Çelebi'nin komünistlik faaliyetleri içinde olduğu iddiaları raporlarda sıklıkla vurgulanan bir konu olmuştur.

2.4.2. SCF Mersin Teşkilatının Faaliyetleri

SCF'nin Mersin Vilayeti Ocak Teşkilatı toplumun her kesiminde insanların bir araya geldiği bir oluşum olarak ortaya çıkmıştır. Bir kısım eski CHF mensuplarının SCF Mersin Ocak Teşkilatında varlık göstermesi, CHF'ye küskün olanların, rövanşist reflekslerinin bir sonucu olduğu gerçeği ile örtüşmektedir. Diğer yandan Mersin SCF Teşkilatının üyelerinden çoğu CHF'den istifa etmeden yeni fırkaya geçmiş, SCF'nin Mersin'de ocak teşkilatı kurup siyasi çalışmalara yoğunlaşması üzerine CHF, belediye seçimleri için güçlü isimlerden oluşan bir aday listesi ile karşılık vermeye çalışmıştır.⁴²⁰ SCF Mersin Teşkilatına göre Mersin İl Teşkilatının kurulmasından seçim günü olan 01 Ekim'e kadar Mersin valisi SCF'ye karşı olumlu bir yaklaşım sergilemiştir. SCF vilayet teşkilatına göre bu olumlu yaklaşımın sebebi valinin ilk etapta SCF Ocak Teşkilatını ve SCF seçmen profilini analiz etmeye yönelik zaman kazanma taktiği olarak yorumlanmıştır.⁴²¹ Belediye seçimlerinde seçmenin SCF'ye yöneliminde; CHF 'nın rakipsiz olduğu için halka

⁴¹⁵ Toplumda mevkii olmayan ve vaktiyle Yunan Pasaportu kullanan aileye mensup bir gençtir. (BCA,490.01.435.1804.1.)

⁴¹⁶Tarsus'ta doktorluk yapmaktadır. Şimdiye kadar olumsuz bir tavrı yoktur. (BCA,490.01.435.1804.1.),

⁴¹⁷ *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1930; *Vakit*, 25 Eylül 1930.

⁴¹⁸ BCA,490.01.724.478.1.

⁴¹⁹ *Son Posta*, 23 Ağustos 1930.

⁴²⁰ *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1930.

⁴²¹ Balkaya, *a.g.e.* ,175-177.

seçmen olduğunu hatırlatacak ilgi ve alakayı göstermeyerek fırkaya küskün olanların gönlünü almaması SCF'nin Mersin'de taban kazanmasında önemli bir rol oynayacaktır. Hükûmet mensuplarının, halkın istek ve ihtiyaçların tespit edip gidermekten ziyade halk üzerinde zorbalık derecesine varacak bir idare tesis etmeye çalışarak halkı incitmesi ve küstürmesi önemli bir etkendi. Bu noktada CHF merkezi tarafından taşrada kilit rol sahibi olarak görülen mutemetlerin halk ile iç içe olmaması Mersin'de CHF'nin halk nazarında inandırıcılığını ortadan kaldırıyordu.

Ekonomik olarak Ağnam vergisinin hayvan sayısından fazla olarak tahsili, hayvan sayım kanununun çarpıklığı, yol vergisi, kazanç vergisi, çift hayvanlarından alınan vergi, inhisarlardan dolayı üreticinin malını serbestçe pazarlayamaması,1930 yılında Cebelibereket genelinde yaşanan kuraklıktan dolayı çiftçilerin ürün elde edememesine karşın Ziraat Bankası'na olan borçlarının katlanarak devam etmesi çiftçi ve köylü kesiminin nazarında SCF'ye bir kurtarıcı misyonu yüklüyordu. CHF'nin mübadillere yönelik olarak geliştirdiği politikalardan dolayı memnun olmayan ve liberal söylemlerle tekelleşmeye karşı bir duruş sergileyen SCF'ye mübadillerinin yönelimi SCF'nin Mersin tabanını kuvvetlendiriyordu.

Seçmenin Serbest Cumhuriyet Fırkasını Gazi'nin kurduğu bir parti olarak görmesi ve SCF'ye destek verilmediği takdirde Gazi'ye saygısızlık yapılacağı düşüncesinin seçimde oluşması da SCF'ye yaramıştır.

SCF'nin; vergileri hafifletme, adliye sisteminde reform yapma, idarenin hantallığını ortadan kaldırma, bürokrasiyi azaltma, yabancı sermayenin yurda girişinde takınılan esnek tavır, daha şeffaf bir yönetim biçimine tesis etme vaadi, asayiş temelli idare yaklaşımının gevşetileceğine dair söylemleri ve SCF'ye üyelikte ırk, dil, din mezhep faktörünün gözetilmemesi gibi vaatleri Mersin seçmenini cezbediyordu.

Mersin'de önemli bir nüfus potansiyeline sahip olan Nusayri Araplarının ve Kürtlerin, CHF'nin türdeş toplum yaratma politikasına tepki göstermesi ve kendi kültürlerini yaşatma çabası⁴²² SCF'ye yönelimde itici bir güç olmuştur. Ayrıca liman kenti olmasından dolayı liman işçileri de daha adil ücret ve daha insani şartlarda bir hayat sürmek için SCF'ye destek vermiştir.

⁴²² BCA,490.01.34.144.1. ; BCA,490.01.34.145.1.

Mersin CHF teşkilatının 1930 Belediye seçimleri arifesinde ciddi yönetsel sorunları vardı. Fakat tüm yurttaki tek parti olmanın verdiği bir özgüven ile 1930 tarihine kadar hiçbir şekilde rakip bir parti ile seçime girmemiş olduğu için seçim sonucunu kesin bir galibiyete yorması Mersin CHF'nin handikabı olacaktır.

Öte yandan yurt genelindeki CHF teşkilatları gibi Mersin CHF teşkilatı da yozlaşmış, yönetsel olarak idare ve organizasyon kabiliyetinden uzak siyasi bir çürümüşlük abidesi gibiydi. Tüm yurttaki olduğu gibi Mersin'de de CHF idare teşkilatlanması çok zayıftı. Mersin CHF; tek parti olmasından dolayı tüm yurttaşları CHF mensubu kabul ettiği için aza kaydına bile lüzum görmeyecek kadar kibirli siyaset yürütmekteydi. Halka tepeden bakan yönetim anlayışı; CHF'nin belediye seçimlerinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'na karşı oldukça müşkül duruma düşmesine sebep olacaktır.⁴²³Lideri Gazi olan, tek parti mottosu ile hareket eden CHF ve onun icraatlarına tepki duyan kalabalık yığınları SCF'nin etrafında kümelenmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkasının Mersin ve Tarsus'ta kolaylıkla taban bulmasında etkili olan faktörlerden biri vergilerin ağırlığının SCF Mersin ve Tarsus Teşkilatı tarafından seçim hazırlıkları kapsamında etkili bir propagandaya dönüştürülmüş olmasının yanı sıra, Mersin ve Tarsus halkının yeni fırkayı Gazi'nin fırkası olarak görerek destek vermedikleri takdirde Gazi'ye hürmetsizlik olacağı düşüncesi ve CHF Mersin Teşkilatının, Mersin genelinde halkın sorunlarında uzaklaşmış, baskıcı, zorba anlayışından dolayı halkı küstürmesidir.⁴²⁴

Merkez- çevre ilişkisi bağlamında ele alındığında çevrenin; hükûmet icraatları, ağır vergiler, yolsuzluklar ve CHF'nin tepeden bakışlı mantalitesine karşın muhalif kitlenin faaliyetleri CHF'nin Mersin belediye seçimlerinde başa çıkması gereken konular olacaktır.

2.4.3. Tarsus SCF Teşkilatının Kurulması

Fethi Bey tarafından görevlendirilen Müştak Lütfi Bey; SCF Tarsus Ocak Teşkilatını kurmak için 03 Ekim 1930'da Tarsus'a geldi. Müştak Lütfi halk tarafından "*Yaşasın Gazi! Yaşasın Serbest Fırka!*" tezahüratları ile karşılanmıştır.⁴²⁵

⁴²³ BCA,490.01.724.478.1.

⁴²⁴ B.C.A.490.01.724.478.1.

⁴²⁵ *Son Posta*, 03 Teşrinievvel 1930.

Müştak Lütfi'nin gelişinden bir gün sonra Tarsus'ta SCF Tarsus Kaza Teşkilatı 04 Ekim 1930 tarihinde Yakup Ağa Bin Hacı Mahmut reisliğinde kurulmuştur.⁴²⁶

SCF'nin siyaset sahnesinde yarattığı heyecan ve dinamizm Tarsus'ta da karşılık buldu. Tarsus kazasında SCF'nin siyaset anlayışında başlattığı liberal söylemler karşılıksız kalmadı. SCF Tarsus Teşkilatı da yurt genelindeki puzzle tablosunu tamamlayacak cinsten farklı görüş ve meslek çevrelerine mensup kişilerin iştiraki ile kuruldu. Tarsus Ocak Reisi; Yakup Ağa Bin Hacı Mahmut,⁴²⁷ Ocak Kâtibi; Aptullah Efendi Bin Hacı Talip,⁴²⁸ Kaza Ocak muhasebecisi: Raşir Efendi oğlu Apturrahim Efendi,⁴²⁹ Hilmi Bey oğlu Vasfi Polat Bey,⁴³⁰ Buhur oğlu Ali Efe, Hacı Mustafa oğlu Lütfi Efendi, Mırcı Murat Ağa, Köylü oğlu Cumali Efendi, Boruzade Duran Efendi,⁴³¹ Kara Mehmet oğlu Karaca Arslan Mustafa Efendi,⁴³² Mehmet Ağa oğlu Karadacı Hasan Ağa,⁴³³ Durmuş Efendi oğlu Ömer Efendi,⁴³⁴ dir.

⁴²⁶ BCA,490.01.435.1804.1. ; *Cumhuriyet*, 04 Teşrinievvel 1930

⁴²⁷ Babası ırkken Kürt olup vaktiyle Tarsus'a gelip yerleşmişlerdir. Kendisi Tarsus'un Ali Fakı köyünde doğmuştur. Okur - yazar değildir. Memlekette çiftlik ve arazi sahibi olmuştur. Çiftçiler ve ameleler üzerinde oldukça etkilidir. Muhaliflerden eski Mersin Mebusu Besim Bey'in akrabasıdır. Vaktiyle işgal zamanında Tarsus'ta kurulmuş olan Kürt Kulübüne aza olarak dâhil olmuşlardır. Siyasi tecrübe ve kanaate sahip değildir. Besim Bey'in sevk ve idaresi ile nüfuzundan istifade edilmek istenilmektedir. Çiftçidir. Kızılmurat Mahallesinde oturur. 50 yaşındadır. (BCA,490.01.435.1804.1.)

⁴²⁸ Yüzellilikler'den Bağdatlı Apturrahim'in biraderinin damadıdır. İşgal zamanında Fransızlar tarafından Tarsus Belediye Başkanlığına tayin edilerek bir müddet bu görevi ifa etmiştir. Daha önce hakkındaki işe alınmama kararı verilmişse de Yüksek Karar Heyeti'nin bu kararı sonra iptal ettiği anlaşılmıştır. Çiftçidir. 56 yaşındadır. Camiiatik Mahallesi'ndendir. (BCA,490.01.435.1804.1.)

⁴²⁹ ırkken Arap ise de şimdiye kadar kötü bir davranışı duyulmamıştır. (BCA,490.01.435.1804.1.)

⁴³⁰ Askeriyeden emekli olup, daha önce Adana'da Gür Ses Gazetesi'ni çıkarmakta iken sonradan Tarsus'a naklederek halen burada (Tarsus) çıkan Yeni Tarsus Gazetesi sahibi ve başyazarıdır. SCF lehine çıkarılan bu gazetenin sahibi olan adı geçen şahsın burada sabıka kaydına ulaşılmadığı için bu durum Adana Vilayetinden sorulmuştur. (BCA,490.01.435.1804.1.)

⁴³¹CHF tarafından haklarında tutulan istihbarat raporlarında, rejim ve hükümet aleyhine herhangi bir fiili eylem ya da söylem içinde olmayan zararsız kişiler olarak tanımlanmışlardır. (BCA,490.01.435.1804.1.)

⁴³²CHF istihbarat raporunda; Kuvayı Milliye'ye katılmışsa da, gizlice Fransızlarla haberleştiğinin hissedilmesi üzerine o zaman Divan-ı Harbe sevk edilmek istenmiş fakat Sadık Paşa'nın araya girmesi ile işin önüne geçildiği işitilmiştir şeklinde hakkında not tutulmuştur. (BCA,490.01.435.1804.1.)

⁴³³CHF istihbarat raporuna göre şimdiye kadar kötü bir davranışı duyulmamıştır. (BCA,490.01.435.1804.1.)

⁴³⁴ CHF istihbarat raporuna göre işgal zamanında Tarsus'taki Ermenilerin, Türklerin elindeki mallarının alınıp Ermenilere iadesi için kurulan komisyona aza olarak girmiştir. İyi bir karaktere sahip değildir. (BCA,490.01.435.1804.1.)

Tablo – 1: SCF Mersin İli, Tarsus Kaza Ocağı Teşkilatı Liste Halinde.

Sıra No:	İsim ve Hüviyeti	Yaşı	Oturduğu Mahalle	Mesleği	Fırkadaki Konumu
1	Yakup Ağa oğlu Hacı Mahmut	50	Kızılmurat	Çiftçi	Reis
2	Aptullah Efendi oğlu Hacı Talip	55	Camii Atik	Çiftçi	Kâtip
3	Raşir Efendi oğlu Apturahim Efendi	35	İnce Hark	Ticaret	Muhasebeci
4	Durmuş Efendi oğlu Ömer Efendi	60	Sakız	Ticaret	Aza
5	Kara Mehmet oğlu Karaca Arslan Mustafa Efendi	32	Müftü	Çiftçi	Aza
6	Mehmet Efendi oğlu Karadacı Hasan Ağa	38	Sakız	Çiftçi	Aza
7	Hilmi Bey oğlu Vasfî Polat Bey	55	Dabakhâne	Gazeteci	Aza
8	Buhur Ağa oğlu Ali Efendi	40	Dedeler Köyü	Çiftçi	Aza
9	Hacı Mustafa Oğlu Lütfi Efendi	28	İnce Hark	Ticaret	Aza
10	Mırcı Mehmet Ağa	60	Kızılmurat	Çiftçi	Aza
11	Köylü oğlu Cumali Efendi	52	Çataklı	Ticaret	Aza
12	Boruzade Duran Efendi	53	Müftü	Çiftçi	Aza ⁴³⁵

SCF Tarsus Teşkilatı mensuplarının meslek profili analiz edildiğinde çiftçi kesiminden kişilerin sayıca fazla olduğu görülmektedir. Çiftçi kesiminin Tarsus teşkilatında yoğun olarak yer almasının sebebi Tarsus gibi ekonomisi tarıma dayanan bir kazada 1929 Ekonomik Buhranının çiftçilerde yarattığı finansal sarsıntı sonucu,

⁴³⁵ BCA,490.01.435.1804.1.

Tarsus çiftçisinin ve toprak sahiplerinin; SCF'nin savunduğu ekonomik düşünceleri krizden çıkış yolu olarak görmeleri ile ilgilidir.

SCF Tarsus kaza teşkilatı üyeleri hakkında tutulan CHF istihbarat raporlarında tıpkı Adana'da olduğu gibi ırk tanımlaması ön planda tutulmuştur. Tarsus SCF ocak reisi Yakup Ağa oğlu Hacı Mahmut etnik köken üzerinden değerlendirmeye tabi tutulduğu gibi başka bir ocak mensubunun etnik kökeninde Arap olduğu vurgusu yapılmıştır. Tarsus SCF ocak azaları hakkında tutulan istihbarat raporlarında bir üye hakkında tutulan Yüzelliliklerle ilişkiliği raporların rejim için tehdit unsuru olan kişileri irdelendiğini göstermektedir. Ayrıca istihbarat raporlarında Fransız ve Ermenilerle işbirliği yaptığı iddia edilen iki Tarsus SCF mensubunun irdelenmesi Tarsus SCF teşkilat üyelerinin vatanseverliklerinin raporlarda sorgulandığı şeklinde okunabilir.

2.4.4. Tarsus SCF Teşkilatının Faaliyetleri

Tarsus SCF teşkilatı kurulduğu günün ertesinde belediye seçimlerine katıldığı için SCF cephesinde siyasi propagandalar ve seçim çalışmaları birlikte yürütülmüştür. SCF açısından seçim öncesi siyasi propaganda yapma imkânı olmamıştır. Seçim propagandaları kapsamında SCF'nin vergileri hafifletme, inhisarları kaldırma, ekonomik buhranı büsbütün ortadan kaldırma söylemleri Tarsus SCF teşkilatı tarafından üye kaydı esnasında etkili bir şekilde kullanılmıştır.⁴³⁶ Halkın ağır vergilerden yana olan şikâyetleri, vergileri hafifletme ve inhisarları kaldırma vaatler ile seçmen kitlesi oluşturmak üstüne bir politika oluşturan SCF için zorlanmadan taban bulması anlamına geliyordu. SCF' bu bağlamda Tarsus gibi, tarım ve hayvancılık ekonomisine dayalı bir yerde müsakkafat, arazi tahriri, sayım(ağnam) ve kazanç vergilerinin halk üzerindeki tesirini eleştirerek önemli bir taraftar kitlesi oluşturmuştu.⁴³⁷

SCF kurulduktan sonra SCF'ye katılım için taşradan birçok müracaat olmuştur. Bu müracaatların en yoğun olduğu vilayetlerden biri de Mersin vilayeti ve Tarsus kazası olmuştur.⁴³⁸

⁴³⁶ B.C.A.490.01/724.478.1.

⁴³⁷ B.C.A.490.01/724.478.1.

⁴³⁸ *Son Posta*, 23 Ağustos 1930.

SCF'nin Tarsus'ta teşkilatlanması CHF Tarsus Teşkilatı tarafından tepki ile karşılanmıştır.⁴³⁹Tarsus C.H.F kaza teşkilatı üyelerinden Burhanzâde Kemal Bey (Sungur), SCF'nin Tarsus'ta taban bulup güçlenmesini engellemek için⁴⁴⁰ CHF Müfettişlik görevini yürütmekte olan Hilmi Bey(Uran) ile birlikte CHF Tarsus Kaza Teşkilatını yeniden yapılandırmak için çalışacaktır.⁴⁴¹

Bölge ile ilgili tutulan CHF istihbarat raporlarında en çok üzerinde durulan kişiler genelde eski CHF mensupları ve bölgenin ileri gelenleri olmuştur. Çünkü CHF, eski partililerinin SCF'ye yönelmiş olmasının özünde bir menfaatin paylaşılabilmesi olgusundan ibaret olduğunu kendi iç politik çekişmelerinden deneyimleyerek biliyordu. Küskünlüklerden kaynaklı bazı ayrılıkların partide kan kaybına neden olacağı bilindiği için CHF, buldukları bölgenin ileri gelenleri olan eski CHF mensuplarının SCF'ye kaymasından dolayı siyasi bir panik havası içine girmiştir. Siyasi hayatını SCF'de sürdürmeye kararlı ve bulunduğu bölgede güç sahibi olan kişilerin CHF ve hükûmet aleyhine sert söylem ve eylemlerde bulunmayan kişilerin tekrar CHF'ye kazandırılması için bu kişiler hakkında tutulan ikinci raporlarda mutedil bir dil kullanılmıştır.⁴⁴²

⁴³⁹ *Akın*, 29 Eylül 1930.

⁴⁴⁰ B.C.A.490.01/303.1227.1. ; Mehmet, Pınar, *Cumhuriyet Döneminde Mersin ve İçel'de Siyasi Hayat* , 91.

⁴⁴¹ BCA,490.01.368.1548.1.

⁴⁴² BCA,490.01.724.478.1. ; *Yeni Adana*,08 Teşrinievvel 1930.

3. AKDENİZ'DE 1930 BELEDİYE SEÇİMLERİ VE YANSIMALARI

Belediyeler, vilayet, kaza, nahiye gibi idari birimlerde yaşayan sakinlerin ortak ve medeni ihtiyaçlarını düzenleme ve giderme noktasında resmi ve tüzel kişiliğe sahip kurumlar olduğu için adı geçen yerleşim birimlerinde yaşayan kişilerin sıhhat ve selameti için önemli görevler üstlenen kurumlardı. Temsil ettikleri idari birimlerde devlet mekanizmasının; Bayındırlık, Sağlık ve Ekonomi Bakanlıkları görevlerini de içine alan birçok görevi üstlenmiş kurumlardı. Her ne kadar belediye başkanları seçilmiş olsa da halk nazarında belediye başkanları hükûmetin bir parçası olarak görüldüğü için hal ve hareketleri başarı ve başarısızlıkları doğrudan hükûmete mal edilirdi. Bu noktadan bakıldığında 1930 Belediye Seçimleri, CHF'nin yürüttüğü genel siyasetin vatandaşta yarattığı kanaatin yansıması olacaktı. 1930 Belediye seçimlerinde CHF'nin elini zayıflatan faktörlerden biri de Türkiye'de var olan belediye yönetim anlayışıydı. Belediye yönetiminde tecrübesizlikler ve profesyonellikte uzak yönetim anlayışından dolayı istenilen randıman alınamıyordu. 1930 yılında Belediye denilince vilayet ve kaza gibi yerleşim birimlerinin en öncelikli ve en zaruri ihtiyaçlarının bile karşılanmamasından dolayı müşkül vaziyette olan büyük bir nüfus yığınının hoşnutsuzluğu akıllara gelmekteydi. Şehircilik adına çözülmeyi bekleyen çok büyük altyapı ve üstyapı sorunları vardı. Belediyeler, kendilerine özel kânunlarla tanımlanan görevlerinin onda birini bile yerine getirebilecek yeterlilikte değildi.⁴⁴³

Belediyeler, şehirlerin medeni ihtiyaçlarından hayati önem arz eden kısmını bile karşılayabilecek düzeyde değildi. İncelediğimiz belgelerde 1930 Türkiye'sinde belediyeler hakikatten tamamen uzaklaşarak hazırlanan bütçeleriyle mantıklı bir idareden uzaklaşmış, tamamen acizyet içinde ve iflasın eşiğindeydi. Belli bir mantalite çerçevesinde yönetilen kurumlar olarak karşımıza çıkmaktaydı. Hemen hemen hiçbir belediyede ne bir kent haritası ne bir şehir planı ne de mesai kavramı vardı. Gereğinden fazla olan idari kadrosunun sonucunda belediyelerin ciddi maaş giderleri olduğu halde birçok belediye uzun yıllardan beri kesin hesap yapmıyor, belediyeler gününbirlik politikalarla yönetiliyordu. Şehirlerde içme suyu şebekesi bulunmadığı gibi kanalizasyon sistemi de olmadığı için kanalizasyon artıkları içme

⁴⁴³ BCA,490.01.34.144.1.

sularına karıştığından birçok salgın hastalığa davetiye çıkarıyordu. Memleket genelindeki şehirlerde elektrik aydınlatması yok denecek kadar azdı. Mustafa Kemal'e göre belediye yönetimlerinde görülen bu aksaklıklar dört başlıkta toplanıyordu.

1. Belediyelerin gelirlerindeki yetersizlik,
2. Belediyelerin hüsünü niyet ile idare edilmemesi,
3. Belediye bütçelerinin abartılı olarak hayali rakamlar üzerinden tanzim edilmesi,
4. Belediye yönetimlerinde kati bir mesai yönetiminin olmaması, başarısızlığın sebebi olarak görülmüştür.⁴⁴⁴

Belediyelerde yapılan her türlü yönetsel kabahatten dolayı belediye başkanları ve belediye heyetleri devlet memuru olmadıkları için memurluk kanunu kapsamında yargılanamıyordu. ⁴⁴⁵Bu durum belediyelerin denetim ve cezai müeyyideden uzak keyfi bir yönetim ile yönetilmesine sebep oluyordu. Belediye yönetimlerinde var olan bu kanuni boşluk çoğu zaman yönetsel istismarın ortaya çıkmasına sebep oluyor belediyeler yaptıkları idari işlerde şeffaflıktan uzak, yaptıklarından dolayı hesap vermeyen, sorgulanamayan bir nevi derebeylik kurumları haline geliyordu.

Büyük yerleşim birimlerinde bile evlerin büyük bir kısmı ahşaptan ve kerpiçtendi, sokaklarda aydınlatma sistemi ve kaldırım yoktu. Vilayetlerde bile ciddi anlamda bol ve temiz su sıkıntısı yaşanmakta, uygar toplumlara özgü sıhhi müesseselerden yoksun olan Anadolu kentleri ilkel dönmede kalmış olan toplumlara özgü bir görünüm içindeydi.

Artan nüfus, halkı belediyeçilik hizmetlerine daha fazla muhtaç hale getiriyordu. Şehirler, kazalar, kasabalar bakımsızlıktan birer harabeyi andırıyordu. Yanlış ve plansız yapılaşmadan dolayı yerleşim birimleri Cumhuriyet Türkiye'sinin modernite yolundaki çabasını yansıtmaktan ve ülke prestijini yükseltmekten çok uzaktı. Gerek Osmanlı Devleti zamanında sık sık yaşanan isyanlardan dolayı şehir ve kazalıkların anarşi alanına dönüşmesinden dolayı tahrip edilmesi, gerekse Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan işgal ve Kurtuluş Savaşı'nın, Anadolu

⁴⁴⁴ BCA,490.01.34.144.1.

⁴⁴⁵ BCA,490.01.34.144.1.

coğrafyası üzerinde cereyan etmesi Anadolu'nun şehir, kaza ve beldelerinin harap olmasında büyük etkendi. Şehircilik planlaması ve imar işlerinin profesyonellikten ve fenni tekniklerden uzak yürütülmesi, belediyelerin içinde bulunduğu maddi yokluk, belediye işlerinden verim alınmamasına neden oluyor ve belediyeciliğini, Anadolu genelinde başarılı olmasını imkânsız kılıyordu. Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte belediyecilik hizmetleri ikinci planda kalmıştı. CHF'nin, belediyeciliği profesyonel bir platformda ele alması ancak 1930 yılında mümkün olacaktı.1930 Belediye Seçimleri öncesinde CHF iktidarı tarafından belediyecilik hizmetlerinin daha sağlıklı yürütülmesi için 1580 No'lu Belediye Kanunu adıyla bir kanun meclis gündemine taşındı ve meclisten geçirilerek kanunlaştı.⁴⁴⁶

1580'No'lu Belediye Kanunu üzerine mecliste yapılan görüşmelerde Şükrü Kaya Bey; Belediye Kanununun hemen 1930 yılında yürürlüğe girmesi gerektiğini bir yıl sonra yapılacak genel seçimlerde belediye meclislerinin rolünün çok büyük olduğunu, ayrıca bu kanun ile memlekette aksayan belediyecilik hizmetlerinin giderilmesi hususunda önemli bir atılım olacağını ve mevcut belediyecilik anlayışından kaynaklanan sorunların aşılmasında önemli bir boşluğun doldurulacağını belirtmiştir.⁴⁴⁷ Görüşmelerde söz alan Ağaoğlu Ahmet; belediyeleri hem şehirlerin imarı ve kalkınması için birçok önemli bir role sahip olarak görmüş hem de Fransa Cumhurbaşkanı ve başbakanı ile İngiltere başbakanının, belediye reisliği geçmişlerinden örnekler vererek belediye reisliğini toplumsal ve siyasal bir okul olarak görerek belediyelere seçilecek kişilerin ileride topluma daha büyük makamlarda hizmet edecek devlet adamları olarak yetişmeleri gerektiğine dikkat çekmiştir.⁴⁴⁸

TBMM tarafından kanunlaştırılan 1580 No'lu Belediye Kanununa göre belediye meclisi aza seçimleri dört yıllığına yapılacaktı. Belediye meclisi aza seçimleri, genel seçimlerin aksine tek dereceli seçim ile yapılmıştır.⁴⁴⁹ Belediye meclis azaları, seçimin yapılacağı, vilayet, kaza ve nahiyelerde seçme hakkını sahip ve en az altı ay müddet ile o yerleşim biriminde ikamet ettiğini belgeleyen seçmenler tarafından doğrudan seçilirdi.

⁴⁴⁶ Daha detaylı bilgi için Bkz. *1580 No'lu Belediye Kanunu*, Resmi Gazete, 14.04.1930.

⁴⁴⁷ *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D.3, İ:37, C:17, 22. (20.03.1930.)

⁴⁴⁸ *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D.3, İ:37, C:17, 24. (20.03.1930.)

⁴⁴⁹ Uran, *a.g.e.*, 195.

1580 No'lu Belediye Kanununa göre belediye seçimlerinde oy kullanabilmek için; Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak, seçim başlamadan en az altı ay öncesinden seçimin yapılacağı yerleşim biriminde ikamet ediyor olduğunu belgelemek, 18 yaşını doldurmuş olmak, ağır hapis cezasına mahkûm olmamak, kamu hizmetinden men edilmemiş olmak, hırsızlık, dolandırıcılık, emniyeti suiistimal, dolanlı iflas gibi suçlara karışmamak gerekiyordu. Ayrıca silahaltında olan askerler, jandarmalar, zabıtlar ve polisler ve askeri memurların oy kullanması yasaktır. Belediye meclisine aza seçilme şartı için: Türk olmak, seçim başlamadan en az altı ay öncesinden seçimin yapılacağı yerleşim biriminde ikamet ediyor olduğunu belgelemek, 25 yaşını bitirmiş olmak, Türkçe okuryazar olmak, kamu hizmetinden men edilmemiş, ağır hapis cezasına mahkûm olmamak, Belediyeye ait bir işin yürütücüsü, müteahhidi veya bunların kefil ve ortağı olmamak veya bu cihetlerden belediyeye borçlu olmamak gerekiyordu. Ayrıca silahaltında olan askerler, jandarmalar, zabıtlar ve polisler ve askeri memurların, belediye meclisi seçimlerinde azalık için aday olması yasaktı. (Tatbikat eğitimi için silahaltına alınan yedek subaylar istisna).⁴⁵⁰

1580 No'lu Belediye Kanununa göre oy kullanmak için hırsızlık, dolandırıcılık, emniyeti suiistimal, dolanlı iflas gibi suçlara karışmamak gerekirken seçilmek için bu şartların aranmaması ilginçtir. 1930 Belediye Seçimleri Türk demokrasi tarihinde ilklerin yaşandığı bir seçim olmuştur. İlk kez kadınlarımızın mahalli idare seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı elde etmesinin⁴⁵¹ yanı sıra, CHF açısından bir muhalefet partisi ile yarışacağı için önemli bir seçimdir.

1580 No'lu Belediye Kanununa göre belediye seçimleri gezici(mobil) sandık uygulaması ile yapılacaktı. Bir seçim mahallinde kurulan sandık oradaki seçmenler oy kullandıktan sonra başka bir seçim mahalline taşınırdı. Önceden asılan seçmen listelerinde hangi sandıkta oy kullanacağını gören seçmen, seçim günü belirlenen seçim mahallinde kurulan seçim sandığının başına giderek isminin olduğu listede isminin karşısına imza atmak veya parmak basmak suretiyle oyunu sandığa atardı. Belediye seçimlerinden sonra oluşan belediye meclisi en yaşlı azanın başkanlığında toplanarak gizli oy ile dört yıllığına belediye reisi seçimi yapardı. Seçimde en fazla

⁴⁵⁰ 1580 No'lu Belediye Kanunu, Resmi Gazete, 6. (14.04.1930.)

⁴⁵¹ Hizmet, 07 Birinci Teşrin 1930.

azanın oyunu alan kişi belediye reisi seçilirdi. Belediye reisi olmak için belediye meclisi azası olmak gerekmiyordu. Seçimin yapıldığı beldede sakinlerinden herhangi bir vatandaş veya o beldede ikamet etmeyen bir şahıs da seçilme şartı taşıması kaydıyla belediye reisi seçilebilirdi. Belediye reisi seçimi, vilâyet merkezi olmayan yerlerde valinin tasdiki ile olurken vilâyet merkezi belediyelerinde Dâhiliye Vekilinin oluru ve Cumhurbaşkanının tasdiki ile kesinleşirdi.⁴⁵²

Yedi yıllık siyasi mazisi olan CHF ilk kez muhalefet partisinin olduğu bir seçime girecektir. Dünya genelinde birçok ülkede demokrasinin olmaması ve demokrasi beşiği olarak görülen Avrupa ve çevresinde demokratik rejimlerin yerini diktatörlüklere bıraktığı bir dönemde gerek SCF'nin kurulması ile çok partili hayata geçilmesi, gerekse birçok gelişmiş dünya ülkesi için bile henüz lüks olarak nitelendirilecek devrimsel bir karar ile kadınlara da belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı tanınması demokrasi yolunda genç Türkiye Cumhuriyeti'nin dev bir atılım olarak okunmalıdır.

1930 Belediye seçimlerinde azınlıklar da belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı elde etti. Azınlık adayları yoğun olarak SCF'de toplanmıştır. SCF; Yahudiler, Ermeniler ve Rumlar arasından da aday göstermiştir.

1930 Belediye Seçimleri; belediye hizmetlerde iyileştirme yapmak adına bir rekabet ortamının oluşmasından çok CHF ve CHF'ye karşı açık-gizli bir öfke besleyen muhaliflerin siyasi hesaplaşmasına dönüştü. Fethi Bey'in daha partisini kurma aşamasında iken sıklıkla dile getirdiği demokrasi tarihimizde muhalefete karşı tahammülsüzlük kültürü⁴⁵³ seçim esnasında kendini gösterecektir. En başından beri henüz muhalefet fırkası kurulması fikri etrafında tartışılırken İsmet Paşa ile karşı karşıya gelmek istememe sebepleri Fethi Bey'e göre seçim esnasında birbiri ardına ortaya çıkacaktır. Diğer yandan Mustafa Kemal, seçimlerde SCF'ye karşı hükûmetin sertlik yanlısı politikası için yedi yıldır tek fırkaya alışan hükûmet memurlarının yaklaşımlarının bir ayda değişmesinin beklenemeyeceğine işaret ediyordu.⁴⁵⁴ 12 Ağustos 1930 SCF'nin kuruluş tarihinden SCF'nin fesih kararı aldığı 17 Kasım 1930 tarihine kadar Fethi Bey öncülüğünde başlayan bu siyasi savaşın muhalefet kanadını temsil eden Fethi Bey; siyasi söylem ve beyanatlarında Gazi'yi bu savaşın içine

⁴⁵² BCA,030.10.82.536.28. ; 1580 No'lu Belediye Kanunu, Resmi Gazete, 14.04.1930, 12.

⁴⁵³ Okyar, a.g.e. , 18-19.

⁴⁵⁴ Okyar, a.g.e. , 86.

çekmemeye özen göstererek, İsmet Paşa hükümeti ve icraatlarını kıyasıyla eleştirmiştir. Yapılan eleştiriler içinde rasyonel eleştiriler olduğu gibi, 1925 Şeyh Sait İsyanı sırasında başvekâleti İsmet Paşa'ya kaptırmanın rövanşını alma hesabı yatıyor izlenimi veriyordu. CHF kanadı ise Fethi Bey'i Başvekil olduğu dönemde çıkan Şeyh Sait İsyanına sessiz kalarak bir nevi irticaya destek vermekle suçlayacak ve seçim propagandalarını SCF'yi irtica ve Bolşeviklerin yuvalandığı fırka olarak göstermek üzerine yapacaktı. Fethi Bey ve SCF söylem ve beyanları ile 1930 Belediye Seçimlerine, belediye seçiminden ziyade 1931 Genel Seçimlerinin provası olarak görmüş ve CHF'yi iktidardan uzaklaştırma hesabına dönüştürmüştür. SCF'nin yurt genelinde olduğu gibi Akdeniz Bölgesi'nde de seçim propagandalarını CHF iktidarı tarafından yönetilen belediyelerin yetersizliğini vurgulamak üzerine inşa etmemiştir. Bu açıdan bakıldığında SCF'nin propagandalarının Türkiye'de gelişmemiş olan yerel yönetim bilincini geliştirmede bir katkısının olmadığı gerçeği göze çarpmaktaydı. CHF'nin belediyeçilik karnesinin zayıf olduğu ortada iken SCF'nin belediye seçimlerinin özüne inememesi ve CHF'nin genel politikalarını eleştirmesi bu tezi doğruluyordu. SCF'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra seçimlere katılma kararı alması yerel yönetimler üzerine politika geliştirememesinin başlıca sebebiydi. SCF'nin belediyeçilik anlayışına yeni bir yorum getirememesi Türkiye'nin belediyeçilik alanında da gelişimini tek parti iktidarının yönetim sürecine endekslemiş oluyordu. Bu olgu yerel demokrasinin güçlenmesi ve belediyelerin hesap verebilir kurumlar olma sürecini çok partili döneme kadar sektete uğrattıyordu. SCF'nin, şehir planlaması, kanalizasyon alt yapısı, sıhhi içme suyu şebekesi, muhtaçlara yardım, yerleşim, yol-kaldırım yapma, çevre düzenlemesi gibi belediyenin asli görevlerine dair bir planı dahi yoktu.

Seçim esnasında Tayyare Cemiyeti, Muallimler Birliği, Hilal-ı Ahmer Ve benzeri kuruluşların birer CHF şubesi gibi çalıştırılması ve bu kuruluşlarda görev yapan kişilerin aynı zamanda CHF'nin birer azası olmaları bu yarışta SCF açısından başka bir dezavantajlı pozisyon yaratıyordu.

Fethi Bey'in daha partisini kurma aşamasında iken sıklıkla dile getirdiği demokrasi tarihimizde muhalefete karşı tahammülsüzlük kültürü⁴⁵⁵ seçim esnasında kendini gösterecektir. En başından beri henüz muhalefet fırkası kurulması fikri

⁴⁵⁵ Okyar, *a.g.e.* , 18-19.

etrafında tartışılırken İsmet Paşa ile karşı karşıya gelmek istememe sebepleri Fethi Bey'e göre seçim esnasında birbiri ardına ortaya çıkacaktır.

SCF, seçim çalışmalarını doğrudan CHF'yi iktidardan uzaklaştırma, iktidarı devralma söylemleri üzerine inşa etmeyi tercih etmiştir. SCF belediye seçimleri öncesinde yayımlanmış olduğu seçim bildirisinde hür doğmuş ve hür yaşamaya layık olan vatandaşları hiçbir baskı ve tehdide ehemmiyet vermeyerek oyunu serbestçe kullanmaya davet ediyordu. Bildirinin devamında SCF'nin vatandaşı hürriyet ve refaha ulaştıracak fırka olduğu, SCF'nin haksızlığa ve zulme uğrayan hürriyete âşık vatandaşları kurtaracağı ve dertlerine çare olacağını, mütegalibe saltanatın son vereceği vaadinde bulunuyordu.⁴⁵⁶

Yurt genelinde 1930 Belediye Seçimleri, CHF'nin ve hükûmetin baskı, tehdit, şantaj, yıldırma hareketlerinin yoğun olarak hissedildiği iddiaları arasında olaylarla örülü bir seçim atmosferi içinde gerçekleşmiştir. Seçimlere çok kısa bir zaman kala kurulan ve hızlıca ülke genelinde teşkilatlanma çalışmalarına başlayan SCF'nin bu seçimde tek avantajı yedi yıllık tek parti hegemonyası altında ezilen ve CHF'nin tepeden baktığı, küçümseyerek avam dediği halkın SCF'yi muvazaalı bir parti olarak görmeyerek CHF baskısından kurtuluş yolu olarak görmesiydi. Halkın gerçek anlamı ile demokrasiye olan ihtiyacı SCF'ye yaradı. Uzun bir baskı rejimi ve muhalefetsiz dönemden sonra SCF'nin kurulması, bir anda tam bir özgürlük ortamına kavuşulmuş hissi ile hareket eden halkın, SCF'ye karşı daha fazla ilgi göstermesini sağladı. Taşrada CHF kadrolarının esnaf, tüccar vb. toplumun kalburüstü kesiminden kişiler olmasına karşın SCF; gönüllü müracaatlar ve yörelerinde siyaset arenasında profesyonel olarak nitelendirilebilecek eski CHF küskünleri ve diğer aydınların öncülüğünde kısa sürede örgütlendi. Sistemin içinde kendine yer bulamayan eski siyasetçiler, esnaf, köylü, çiftçiler, ameleler, azınlıklar, mübadiller SCF'yi var eden ruhun temsilcileri oldular. SCF'ye gönül verenler buldukları vilayet, kaza ve nahiyelerde hatta köylerde bile SCF teşkilatları kurarak birer asker disiplini ile fırka teşkilatlanması inisiyatifini ele aldılar. Yurt genelinde vilayet, kaza ve nahiye olmak üzere toplam 502 idari birimde belediye seçimi olmuştur.⁴⁵⁷ Çukurova'da Tarsus ve Ceyhan örneğinde olduğu gibi birçok yerde SCF taşra teşkilatları kuruldukları günün

⁴⁵⁶ BCA,30.10.82.536.29.

⁴⁵⁷ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, D.3,İ:5 C:22, 49.(15.11.1930.)

ertesinde seçime girmek zorunda kaldı. SCF' nin belediye seçimlerinden kısa bir süre önce kurulmuş olması seçimi, CHF açısından baskın seçime dönüştürüyordu. CHF; hükûmet gücünü arkasına alarak her türlü metazori yöntemlere başvurmak suretiyle seçimi lehine sürdürmek istemesine karşın SCF kısa mazisi ile büyük bir oy kitlesine yorumlanacak önemli idari birimlerde seçimi kazanmış, eşit şartlarda yarışma ortamının olmadığı seçimde SCF ilk ve tek seçim tecrübesini büyük bir zafere dönüştürmeyi başarmıştır. Bu başarının göstergesi olarak 502 belediyenin 24'ünü SCF kazanmıştır.⁴⁵⁸

SCF; toplamda 2 vilayet merkezi 16 kaza ve 6 nahiyede seçimin galibi olarak çıkmıştır. Bu idari birimler; Samsun Vilayet Merkezi ve Lâdik Kazası, İçel(Silifke) Vilayet Merkezi, Aydın'ın Bozdoğan, Nazilli ve Çine kazaları, Edirne'nin Keşan Kazası, İzmir'in Bergama, Kuşadası, Menemen, Seferihisar ve Urla kazaları, Manisa'nın Gördes Kazası, Amasya'nın Merzifon Kazası, Balıkesir'in Edremit ve Susurluk kazaları, Kırklareli'nin Lüleburgaz ve Vize kazalarıdır. Nahiyelerde ise Aydın'ın Yenipazar, Atça, Karapınar nahiyeleri ile İzmir'in Buca, Kınık, Armutlu nahiyeleri SCF'nin seçimi kazandığı birimlerdir.⁴⁵⁹

SCF'nin seçimde gösterdiği başarı CHF'de taşradaki idari kadrolarını değiştirme şeklinde karşılık bulmuştur. CHF taşra teşkilatlanmasında yaşanan bu tasfiye hareketinde en büyük tasfiye taşradaki CHF mutemedlerinin payına düşmüştür. SCF'nin fesih kararı almasının akabinde Mustafa Kemal'in çıktığı yurt gezisi⁴⁶⁰ sonucunda edindiği izlenimler halkın CHF idarecilerinden şikâyetçi olduğunu ortaya koyuyordu. Halkın memnuniyetsizliği ve seçim sürecinde gösterdikleri düşük performanstan dolayı yurt genelindeki vilayet ve kazalarda birçok CHF Mutemedi görevden alınmıştır. Bu çerçevede CHF Adana merkez kaza Mutemedi Naci Bey, Antalya vilayet Mutemedi Zeki Bey, Silifke Vilayet Mutemedi Paşazade Sadık Bey ve Mersin mutemedi Veli Tevfik Bey görevden alınmıştır.⁴⁶¹

⁴⁵⁸ Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey SCF'nin seçim kazandığı yerleşim birimlerini 22 olarak saymıştır.(BCA, 490.01.286.1146.1. BCA,490.01.34.143.2. ; *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D.3, İ:5 C:22, 49. (15.11.1930.)

⁴⁵⁹ BCA, 490.01.286.1146.1. ; BCA,490.01.34.143.2; *Cumhuriyet*, 20 Teşrinievvel 1930; *Serbest Cumhuriyet*, 31 Teşrinievvel 1930.

⁴⁶⁰ BCA, 490.01.34.143.2.

⁴⁶¹ BCA, 490.01.34.143.2.

3.1. 1930 Adana Belediye Seçimleri

Adana belediye seçimlerinde, SCF' nin belediye reisi adayları bir önceki dönem (1922-1926) Adana Belediye reisi olan CHF Mersin Mebusu Ali Münif Yeğenağa)Bey'dir.⁴⁶² Adana'da CHF'nin belediye başkan adayı ise mevcut belediye reisi olan Turhan Cemal Bey'dir (Beriker).⁴⁶³ Fethi Bey'in; Adana gibi yüksek seçmen sayısının olduğu bir şehirde güçlü bir siyasi kişilik olan Turhan Cemal (Beriker) Bey'e karşı çıkarabileceği en güçlü aday Ali Münif (Yeğenağa) Bey'di. Mustafa Kemal'in "*-Adanahıların Babası*", Talat Paşa'nın "*Doğruların doğrusu*" diye nitelendirdiği⁴⁶⁴liberal bakış açısına sahip olan Ali Münif Bey, her ne kadar CHF mensubu ve mebusu olsa da bir dönem birlikte Malta'da sürgün hayatı yaşadıkları Fethi Bey ile daima temas halinde olmuş, ikili arasında her daim fikir alışverişi gerçekleşmiştir.⁴⁶⁵

Ali Münif Bey'in Adana belediye başkanlığı yarışında SCF'den adaylığını koyması CHF ile ters düşmesine neden olmuştur.

SCF Adana Belediye seçimleri encümen adayları ise şu kişilerden oluşuyordu; Nadire Celal Hanım, Dıblan zade Mehmet Fuat Bey, Tüccar Remzi Bey, Mütেকait Yüzbaşı Şükrü Bey, Hacı Bekirağa zade Ömer Efendi, Nebi oğlu Tevfik Bey, Tüccar İsmail Hakkı Bey, Cumhuriyet Fabrikası sahibi Fabrikatör Hasan Bey, Yeni Adana Gazetesi sahibi Ahmet Remzi Bey, Altı Palaçzade Mahmut Celalleddin Bey, Gani zade Osman Efendi, Operatör Ahmet Salih Bey, Avukat Musa Bidil Bey, Kâf zade Yusuf İzzet Efendi, Yaver Mehmet Bey, Kasım zade Ragıp Bey, Ziraat mühendisi Vehbi Bey, İdris Ayıntabi Bey, Mehmet Ali zade Abdülcebbar Efendi, Toraman usta Ahmet Efendi, Kibarzade Mahmut Nedim Bey, Dr. Lütfü Bey, Avukat Rifat Bey, Kuyumcu Ali Efendi, Terzi Emin Efendi, Hacı Seyit Efendizade Hafız Mehmet Efendi, Alemdar zade Abdülkadir Efendi, Sabri Çitak Bey, Ahmetli zade Mahmut Nedim Bey, Mengüli zade Kamil Bey, Hatip zade Abdulsamet Bey, Rasih zade Fevzi Bey, Albayrak Mehmet Rıza Bey, Kimyager Tahsin,⁴⁶⁶Belediye

⁴⁶² *Türk Parlamento Tarihi, TBMM - III. Dönem (1927-1930), Cilt. III.* , TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, 493-494. ; *Son Posta*, 24 Teşrinievvel 1930.

⁴⁶³ *Son Posta*, 24 Teşrinievvel 1930.

⁴⁶⁴ *Hürriyet*, 5 Mart 1999.

⁴⁶⁵ Yılmaz, Murat, *Tek Parti Döneminde Müstakil Mebuslar ve CHP Müstakil Grubu(1931-1946)* , (Basılmamış Doktora Tezi),Ankara,2002, 81.

⁴⁶⁶ *Vakit*, 28 Eylül 1930; *Vakit*, 06 Teşrinievvel 1930.

azalığına aday olanların çoğunluğu aynı zamanda da SCF Adana Vilayet Teşkilatının kurucularıydı. Seçim sandıklarında görevli olan encümen azalarından yedisi SCF mensubu idi.⁴⁶⁷ CHF belediye aza adayları arasında Avukat İbrahim Bey ve eşi Leman Hanım, Doktor Remzi Bey ve eşi Mevrure Hanım, Avukat Vehbi Bey'in eşi Esmâ Hanım bulunmaktaydı.⁴⁶⁸

Adana Belediye seçiminde CHF genel merkezinin mevcut Adana belediye reisi Turhan Cemal Bey'i tekrar aday göstermesi ve seçilmesi Turhan Cemal Bey hakkındaki tartışmaları alevlendirmiştir. Turhan Cemal Bey ve bazı belediye azaları rüşvet ve irtikâp suçu ile haklarında açılan dava sonucunda mahkemeye verilmiştir.⁴⁶⁹ Adana Belediye reisi Turhan Cemal Bey ve diğer azaların rüşvet ve irtikâp suçu ile hüküm giymesine rağmen CHF'de hala siyaset yapıyor olmaları konusu Fethi Bey'in gündemde tuttuğu bir konuydu. Fethi Bey; partisini kapatmak zorunda kalmanın bir rövanşı olarak İsmet Paşa'nın cevaplaması istemiyle TBMM'nin 04.12.1930 tarihindeki oturumunda bir soru önergesi ile Adana Belediyesinde yaşanan yolsuzlukları meclis gündemine taşımıştır. Fethi Bey, İsmet Paşa'yı; haklarında Şurayı Devlet'çe verilmiş olan mahkûmiyet kararına rağmen Adana Belediye reisi Turhan Cemal ve diğer belediye azalarının dosyalarını sumen altı edip kollamakla suçlamıştır. Fakat İsmet Paşa bu iddiaları kesin bir dille reddederek Şurayı Devlet'in (Danıştay) böyle bir yetkisinin olmadığını belirtmiştir.⁴⁷⁰

Adana merkez belediye seçimleri 23 Eylül 1930 tarihinde başlamıştır.⁴⁷¹ Seçimin başlaması ile birlikte oy kullanma işlemine geçilmiş, fakat üç günlük zaman zarfında 16.000 seçmenin çoğu oy kullanamadığı için seçim encümeni tarafından seçime bir hafta ara verilmiştir.⁴⁷² Seçim bir haftalık aradan sonra 8 Ekim 1930 tarihinde tamamlanmıştır.⁴⁷³ Seçimlerde hükûmet tarafından yapılan

⁴⁶⁷ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, D:3, İ:5 C:22, 47. (15.11.1930.)

⁴⁶⁸ *Cumhuriyet*, 04 Teşrinievvel 1930.

⁴⁶⁹ *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1930.

⁴⁷⁰ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, D.3, İ:10 C:23,5.(04.12.1930.)

⁴⁷¹ BCA, 490.01.286.1146.1. ; BCA,030.10.82.536.26.; Adana seçiminin başlama tarihi ile ilgili iki tarih karşımıza çıkmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ne göre seçimin başlama tarihi 25 Eylül 1930'dur. 1930 Belediye Seçimleri sırasında seçim tarihlerinde yaşanan bu ihtilafın sebebi mobil(gezici) sandık sisteminden kaynaklı yaşanan karışıklıktır. (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-109.)

⁴⁷² *Cumhuriyet*, 04 Teşrinievvel 1930.

⁴⁷³ BCA, 490.01.286.1146.1. ; *Yeni Adana*, 08 Teşrinievvel 1930.

kısıtlamalar seçmenin sandık başına gitmesini olumsuz etkilemiştir. Adana vilayet merkezinde toplam on yedi bin seçmenden yalnız dört bin yedi yüz seçmen oy kullanabilmiştir.⁴⁷⁴

Adana belediye seçimleri, yurt genelinde yapılan belediye seçimler içerisinde en çok tartışmanın yaşandığı seçim bölgelerinden biri olacaktır.⁴⁷⁵

Seçimin birinci günü sabah başlayan oy atma işlemi öğleden sonra saat on altıya kadar devam etmiştir.⁴⁷⁶ Genel katılımın düşük olmasına karşın seçimin ilk günlerinde Adana'da SCF mensuplarının belediye seçimine ilgisi çok yüksek olmuştur. SCF mensupları üzerinde bando olan kamyonlarla "-Yaşa Gazi! Yaşa Fethi Bey!" sloganları ile seçim propagandası yaparak belediye binasına gelip oy kullanmakta,⁴⁷⁷ çığırkanlar vasıtası ile seçim propagandası yapmaktaydı.⁴⁷⁸ SCF'ye mensup seçmenlerin belediyedeki seçim sandığının olduğu alanda yarattığı yoğunluktan dolayı CHF azaları seçimin sinemada yapılmasını teklif etmiştir.⁴⁷⁹ CHF'ye göre seçimde; popülist söylemlerle halkı etkilemeye çalışan ve taşkınlık, kötülük gibi her olumsuz unsur bünyesinde barındıran SCF taraftarlarının çıkardığı olaylar yüzünden seçim encümeni seçime bir gün ara vermek zorunda kalmıştır.⁴⁸⁰ Seçime ara verilmesine sebep olan olay oy kullanma işlemi sırasında SCF mensubu seçmenleri rencide edici sözler sarf eden bir kabadayının, SCF seçmenlerince, seçim salonundan çıkarılmasının talep edilmesine karşın CHF mensuplarının ve seçim güvenliğinden sorumlu kolluk kuvvetlerinin bu isteğe olumsuz cevap vermiş olmasıdır. Bunun üzerine SCF taraftarları belediye kapısını omuzlayarak seçim salonuna dolmuş yaşanan bu arbededen dolayı vali seçimi ertesi güne ertelemiştir.⁴⁸¹ Seçimin beşinci günü yine çekişmelere sahne olmuştur. Kullanılan 560 oydan 480'i SCF lehine kullanılmış, bu zaferden dolayı kutlama yapmak isteyen SCF mensupları polis tarafından kutlama yapmaktan men edilmiş ve bunun sonucunda arbeye yaşanmış, bir polis memuru göstericiler üzerine ateş açmaya

⁴⁷⁴ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, D:3, İ:5 C:22, 47.(15.11.1930.)

⁴⁷⁵ NARA,867.00/2046. ; *Akşam*, 22 Teşrinievvel 1930.

⁴⁷⁶ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-109.

⁴⁷⁷ *Son Posta*, 27 Eylül 1930.

⁴⁷⁸ *Milliyet*, 13 Teşrinievvel 1930.

⁴⁷⁹ *Son Posta*, 27 Eylül 1930.

⁴⁸⁰ BCA,490.01.34.143.2.

⁴⁸¹ *Son Posta*, 27 Eylül 1930.

teşebbüs etmişse de arkadaşları tarafından engellenmiş ve çıkan olaylardan dolayı bazı SCF mensupları bir günlüğüne tutuklanmıştır.⁴⁸²

Adana'da seçim süreci sancılı bir biçimde ilerlemiştir. Her iki parti de karşılıklı iddia ve ithamlarla seçim sürecinin zor geçeceğinin işaretlerini vermiştir. SCF Adana teşkilatına göre hükümet görevlileri seçim güvenliğini zedeleyecek birtakım eylemlerde bulunuyordu. Oysa Fethi Bey, seçimlerde hükümetin bir müdahalesinin olmayacağına dair kesin söz aldığı için altın çiziyordu.⁴⁸³ Fethi Bey her ne kadar güvenceyi Mustafa Kemal'den alsada da ortada bir İsmet Paşa idare tarzının yansımaları olan kontrollü idare gerçeği vardı. Yönetimde var olan görünmez çift başlılık seçim boyunca SCF aleyhine İsmet Paşa'nın klik kadroları tarafından her durumda işletilecek bir mekanizmaya dönüşecektir. Özellikle vali ve validen emir alan kolluk kuvvetleri seçimi sabote etmek için geri durmamış SCF'ye oy vermek isteyen seçmenler; encümen azaları, polis müdür ve komiserleri tarafından alenen geri çevrilmişlerdir.⁴⁸⁴

Seçim esnasında SCF tarafından sıkça dillendirilen konulardan biri de mükerrer oy kullanımı olmuştur. Bu konu ile ilgili SCF'lilere göre; seçmenlerin isminin kayıtlı olduğu defterler askıdan indirildikten birkaç gün sonra kanuna aykırı olarak, belediye memurları, belediye müstahdemleri ve belediye işçilerinin isimlerinin kayıtlı olduğu 1800 kişilik bir defter yeniden düzenlenerek encümene kabul ettirilmiştir.⁴⁸⁵ Hâlbuki 1930 Belediye Kanununda seçmenlerin isimleri sadece tasdikli seçim defterinde olacaktır.⁴⁸⁶ Bu olağanüstü durumun CHF lehine mükerrer oy kullandırma girişimi olduğu algısını oluşturmaktadır.

Seçimin başlaması ile birlikte SCF Adana mahalli idarecilerinin iddiasına göre hükümetçe; seçmeni, SCF lehine oy vermektan alıkoymak için birtakım yıldırma taktikleri devreye sokulmuştur. CHF; tuttuğu kabadayılarla seçim propagandası yaparak⁴⁸⁷ SCF'ye oy verecek seçmeni sindirme yolunu tercih etmiştir. SCF Adana Teşkilatı'nca Fethi Bey'e gönderilen bir telgrafta; “-Ortada silahlı dolaştırılan ve zabıtaca göz yumulan, sabıkalı hatta İstiklal Mahkemesince kovuşturulmuş, mahkûm

⁴⁸² *Son Posta*, 28 Eylül 1930.

⁴⁸³ *Son Posta*, 02 Teşrinievvel 1930.

⁴⁸⁴ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre: 3, İctima: 4, Cilt: 22, 18.(15.11.1930.)

⁴⁸⁵ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre: 3, İctima: 4, Cilt: 22, 18. 15.11.1930.

⁴⁸⁶ *1580 No 'lu Belediye Kanunu*, Resmi Gazete, 7.(14 Nisan 1930.)

⁴⁸⁷ *Son Posta*, 29 Eylül 1930.

edilen kişilerin hakaretlerinden ve ayaklar altına alınmış izzet-i nefsimizi kurtarın.” diye feryat edilmiştir.⁴⁸⁸

Ortaya atılan iddialardan biri de SCF mensuplarının vali emri ile keyfi olarak tutuklanmasıdır.⁴⁸⁹Buna karşın Adana Valisi Vehbi Bey iddiaların asılsız olduğunu olayın sadece SCF mensubu olan ve Arapları hükümet aleyhine kışkırtan bazı kimselerin gözaltına alınarak adliyeye sevk edilmesinden ibaret olduğunu Dâhiliye Vekâletine yolladığı telgrafta belirtmiştir.⁴⁹⁰ Vali Vehbi, Bey Adana’da SCF adına propaganda yapmakla görevlendirilen kişilerden Arap kökenli Simsar Abdulkadir adında birinin, Arapların çoğunlukta olduğu sebze pazarında “- *Ey ahali bu alçaklara oyunuzu vermeyiniz! Bunlar bir zamanlar sizi Ermeniler gibi sürecekleirdi, gözünüzü açını; Evvelce çürük üzümünüzü bile satıyordunuz, inhisar altına aldılar, milleti öldürdüler.*”⁴⁹¹ tarzında provakatif söylemlerle halkı, CHF aleyhine kışkırttığını söyleyerek tutuklamaların bu tür gayrikanuni eylemlerin karşılığında idari ve kolluk görevi gereği olduğunu belirtmiştir.⁴⁹² SCF seçmen ve idarecileri ise silah tehdidi olduğu iddiasındaydı.⁴⁹³

Arapların Mersin’den sonra nüfus olarak yoğun olarak kümelendiği Adana’da SCF’ye yoğun destek verdiği görülmüştür. CHF, Adana’da seçim propagandasına Fellah ve Arapları da malzeme etmiştir. CHF; Fethi Bey’i Başvekâlet yaptığı dönemde Adana’daki Fellahları Anadolu dâhiline iskân etmekle suçlayıp ülkenin demografik dokusunu bozmakla suçlamışlardır.⁴⁹⁴ CHF, Adana’da SCF’yi gayrimüslimleri himaye etmek ve onlardan yararlanmakla suçlarken diğer yandan Musevilerin CHF’ye oy vermesi için özel bir çaba harcamıştır.⁴⁹⁵

SCF Adana idarecilerine göre, belediye sınırları dâhilinde bulunan mahalle ve köylerin yollarına jandarma tarafından nöbetçiler dikilmesi, sandık başına gidecek SCF mensubu seçmenlerin baskı altına alınması için bir unsur olarak kabul

⁴⁸⁸ Balkaya, *a.g.e.*, 489.

⁴⁸⁹ *Son Posta*, 07 Ekim 1930. ;*Yeni Adana*,10 Teşrinievvel.

⁴⁹⁰ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-1; Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-109.

⁴⁹¹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-65 ; BCA,490.01.34.143.2. ; *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D.3 İ:84 C:21, 50. (02.10.1930.)

⁴⁹² Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-65; Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-1, 2.

⁴⁹³ *Vakit*, 12 Teşrinievvel 1930.

⁴⁹⁴ *Son Posta*, 29 Ekim 1930.

⁴⁹⁵ *Yeni Adana*, 08 Teşrinievvel 1930.

edilmiştir. “- *Bizi bu felaketten kurtarınız*” diye feryat eden SCF Adana Vilayet Teşkilatından Fethi Bey’e çekilen telgrafta iddialar, bir demokrasi şöleni olması gerekirken seçimin nasıl bir baskı ve zorba unsuruna dönüştüğünü ortaya koymaktaydı. On binlerce halk sabahtan beri seçim yerinde olduğu halde oyların kullanılmadığı, seçim alanının jandarma kordonu ile takviye edildiği, şehrin içten devriyelerle sarıldığı, seçim alanındaki karakola makineli tüfeklerin takviye edilerek konuşlandırıldığı belirtilmektedir. Yaşananlara bir anlam veremeyen seçmenler kendilerine başka millettenmiş gibi muamele edildiğini ve jandarma dipçığı ve zabıta kuvvetleri ile geri püskürtüldüğü belirtilmiş, on yedi bin seçmenden yalnız dört bin yedi yüz seçmen hükümet engellemelerine rağmen oy kullanabilmiş diğerler seçmenler sandık başına yaklaştırılmamıştır.⁴⁹⁶ On yedi bin seçmenin olduğu Adana merkezde CHF ve hükümet aygıtları seçimin CHF lehine sonuçlanmayacağını düşündüğü için seçimde oy kullanmak isteyen seçmenler SCF taraftarı olunca zorluklar da baş göstermiştir. SCF’ye oy verecek olan fakat okuma yazma bilmeyen kırk dört seçmen sandık başında zorla ezbere isimlerini yazmaya mecbur tutulmuştur. Hal böyle olunca bir kişi en az yarım saat içeride kalmış ve seçmenin yüzde yetmiş henüz oyunu kullanmadığı halde, oy verme saati dolmadan seçim sandıkları kaldırılmıştır.⁴⁹⁷ Seçim sırasında sandık görevlileri aynı zamanda belediye de görevli çalışanlardı. Bu durumdan dolayı bu görevlilerin çıkardıkları zorluklar yüzünden SCF oy vermek isteyen seçmenlerden ancak yüzde onu oy kullanabilmiştir.⁴⁹⁸

Seçim esnasında hükümet seçimin CHF lehine ya da aleyhine devam edip etmediğine göre pozisyon almıştır. CHF'nin zayıf olduğu seçim mahallerinde seçim iptal edilmiş, seçim sürecinde olması gereken sandık dokunulmazlığı ihlal edilmiş oy pusulaları değiştirilmiştir.⁴⁹⁹

SCF’ye oy verecek seçmenleri taşıyan kamyonlar seçim mahalline sokulmamıştır.⁵⁰⁰ SCF Adana ocak teşkilatının sözcülüğünü yapan Yeni Adana gazetesi seçim şaibeleri ile ilgili olayı başka bir boyuta taşıyıp; Adana Mebusu Zamir Damar Bey’in; CHF adına oy kullanmaları için fabrikalardan amele toplayarak

⁴⁹⁶ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, D:3, İ:5 C:22, 47.(15.11.1930) ; Balkaya, *a.g.e.* , 446.

⁴⁹⁷ Balkaya, *a.g.e.* ,77.

⁴⁹⁸ *Yeni Adana*, 08 Teşrinievvel 1930.

⁴⁹⁹ Balkaya, *a.g.e.* , 77.

⁵⁰⁰ *Son Posta*, 7 Teşrinievvel 1930.

sandık başına getirip oy kullandırdığı iddiasında bulunmuştur.⁵⁰¹ Vali Vehbi Bey memurların CHF'ye oy vermesi için emir vermiştir.⁵⁰² Eski Yenice- Nusaybin demiryolu şefi, yeni Adana belediye başkan yardımcısı Şakir Bozdoğan Bey, Adana tren istasyonundaki hat memurlarına SCF'yi demiryollarına muhalif bir parti gibi lanse ederek"- *Oyunuzu CHF'ye vermezseniz açıkta kalırsınız.*"⁵⁰³ Demiştir. Seçim sonuçlarının CHF aleyhine sonuçlanmasını istemeyen hükümet güçleri sürekli gerilimi tırmandırmak, kaotik bir atmosfer oluşturmak için çabalamıştır. Oylarını SCF'ye veren amelelerin işine son verilmiştir. Dâhiliye Vekâletinden gönderilen genelgelere rağmen birtakım kişiler seçim sürecine CHF lehine müdahalelerde bulunmuştur. "-Yaşasın Fethi Bey!" diye bağırarak Son Posta Gazetesi satıcısı bir kişi gazete satın alınacağı bahanesi ile CHF Adana vilayet binasına çağrılarak Türk Ocağı başkan yardımcısı Hüsnü Bey ile zabıta memuru Sadık Bey tarafından darp edilmiştir. CHF tarafından ücretle tutulan bazı kişilerin toplandığı kahvehanede, muhalif yayın yaptığı gerekçesi ile Son Posta Gazetesi muhabiri darp edilmiştir.⁵⁰⁴ Seçim esnasında SCF lehine propaganda yaptıkları gerekçesi ile birçok vatandaş tutuklanmış, fakat tutuklamayı kanuna aykırı olarak değerlendiren savcı tutukluları serbest bıraktırmıştır.⁵⁰⁵

Hükümet güçleri tarafından ülke genelinde genel genel bir uygulama haline dönüştürülen, sandıklara ulaşmaya çalışan seçmene yönelik "*-Hangi fırkaya oy vereceksiniz?*" sorusu jandarma ve polis tarafından Adana seçmenine de yöneltilmiş, "*-Serbest Cumhuriyet Fırkası'na*" cevabı veren seçmenler polis ve zabıta tarafından sandık alanına yaklaştırılmamıştır. Her hâlükârda sandık başına ulaşarak SCF'ye oy vermek isteyen bazı uyanık SCF seçmenleri "*-Hangi fırkaya oy vereceksiniz?*" sorusuna "*-Cumhuriyet Halk Fırkası.*" cevabını vererek polis ve jandarma bariyerini aşarak sandıklara ulaşmış ve SCF'ye oy vermiştir.⁵⁰⁶

Bütün engellemelere rağmen seçim meydanına ulaşabilen SCF yanlısı seçmenler "*-Yaşasın Serbest Cumhuriyet Fırkası.*" nidaları ile oylarını kullanmaya çalışmıştır. Oyunu kullanmayan bazı seçmenlerin isimlerinin karşısına imza atıldığı

⁵⁰¹ *Yeni Adana*, 17 Teşrinisani 1930.

⁵⁰² *Son Posta*, 29 Eylül 1930; *Yeni Adana*, 10 Teşrinievvel 1930.

⁵⁰³ *Yeni Adana*, 07 Teşrinievvel 1930.

⁵⁰⁴ *Son Posta*, 02 Teşrinievvel 1930.

⁵⁰⁵ *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D:3, İ:5 C:22, 19. (15.11.1930.)

⁵⁰⁶ *Yeni Adana*, 08 Teşrinievvel 1930.

görülünce seçmenler oy kullanmadan seçim meydanından ayrılmıştır. CHF mensuplarının seçim sandığını kaçırmaya teşebbüsüne karşın SCF taraftarları seçim güvenliğinin bozulmaması için oylarına sahip çıkmak adına seçim sandığına jandarma ile birlikte belediye binasına kadar refakat etmiştir.⁵⁰⁷

Seçim esnasında CHF mensupları ve hükûmet görevlilerinin takındığı bu gayri kanuni tavır tepki çekmiştir. On mahalle muhtarları iki yüz imzalı telgrafla seçim esnasında yaşanan sorunları Gazi Hazretlerine, Fethi Bey'e ve Dâhiliye Vekâleti 'ne şikâyette bulunmuştur.⁵⁰⁸ Şikâyete konu olan güvenlik güçlerinin seçim mahallindeki varlığı ile ilgili Adana Valisi tarafından Dâhiliye Vekâlet'ine gönderilen yazıda; kolluk kuvvetlerinin seçim mahallindeki mevcudiyetinin temel sebebinin seçim güvenliğini sağlamak olduğu belirtilmiştir.⁵⁰⁹ Taşra seçimlerinde SCF seçmenine karşı iktidar partisi mensupları tarafından yapılan kanuna aykırı uygulamalar Fethi Bey'in 7 Ekim'deki basın beyanatlarına da yansımıştır. Fethi Bey taşradan gelen kanuna aykırı birtakım seçim haberlerini üzüntü ile takip ettiklerini fakat SCF olarak bu kanunsuzluklarla mücadele yolunda kesinlikle kanundan ayrılmayacaklarının altını çizmiştir.⁵¹⁰ Diğer taraftan CHF Müfettişi Hilmi Bey'e (Uran) göre; *Serbest Cumhuriyet Fırkası, Adana'da seçim esnasında paralı çığırtkanlar tutarak CHF ve hükûmet aleyhinde halkı kışkırtıcı türden propaganda yaparak oy toplamaya çalışmış⁵¹¹ ve Fethi Bey'in iddia ettiğinin aksine Adana seçimi tamamı ile Serbest Fırkanın eli altında ve emeli dairesinde cereyan etmiş bir seçimdir. Çünkü encümen azasından yedisi Serbest Fırka azasından idi.*⁵¹²

Kamu çalışanlarının CHF lehine oy vermeleri yönünde baskı altına alındığı iddiaları seçimde güncelliğini koruyan konuydu. Kamu çalışanlarının kendilerine eş ve çocuklarına sıklıkla CHF lehine oy kullanmaları tembih edilerek⁵¹³ veya kamu çalışanlarının işlerine son verileceği yönünde gözdağı verilerek bir baskı ortamı oluşturulup halk iradesinin sandığa yansması engellenmeye çalışılmıştır. Adana seçimlerinde de kamu çalışanları oldukları için Ziraat Bankası çalışanları ve

⁵⁰⁷ *Yeni Adana*, 07 Teşrinisani 1930.

⁵⁰⁸ *Son Posta*, 07 Teşrinievvil 1930; *Vakit*, 12 Teşrinievvil 1930. ; Balkaya, *a.g.e.* ,451.

⁵⁰⁹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-1.

⁵¹⁰ *Son Posta*, 07 Teşrinievvil 1930.

⁵¹¹ *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D:3, İ:5 C:22, 47. (15.11.1930.)

⁵¹² *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D:3, İ:5 C. :22, 46. 15.11.1930; Uran, *a.g.e.* , 288.

⁵¹³ *Son Posta*, 29 Eylül 1930; Balkaya, *a.g.e.* , 447.

öğretmenler; kamu gücü eliyle kamu işinden el çektirme tehdidinden en fazla nasibini alan kesim olmuşlardır. Adana seçimi esnasında yaşananlar, Genç Cumhuriyet rejiminin en karakteristik özelliği olması gerekirken kamu gücü silahı ile pejmürde bir hale sokulan demokrasi kavramının düştüğü durum Cumhuriyeti ve demokrasiyi genç nesillere anlatacak olan öğretmenleri üzmüştür.⁵¹⁴

Adana'da kamu çalışanlarının seçimlerdeki oy hürriyeti konusunda Mustafa Kemal de bir uyarıda bulunma ihtiyacı hissetmiştir. Mustafa Kemal'e göre “ *Genel olarak memurlar, memuriyet mesuliyeti bakımından özelde ise hitap ettikleri kesim bakımından öğretmenler ve hâkimler siyaset dışı kalmalıdır. Oy kullanmak isteyen her kes hür iradesi ile oy kullanabilir ve istediği firkaya oy verebilir. Fakat söz konusu memurlar ille de oy kullanacak ise oylarını devletin kurucusu olan CHF'ye vermelidir. CHF dışında bir partiye oy verenlerin CHF dışındaki partilerin programlarını iyi tetkik etmeleri gerekir. CHF programı memleket için en doğru programdır. CHF dışında partilere oy verenler için doğabilecek sorunlardan dolayı hükümet sorumlu değildir.*⁵¹⁵ Mustafa Kemal'in sözlerinden de anlaşılacağı üzere hükümet Adana'da SCF'ye oy veren kamu çalışanlarına seçim sonrası yaşanacak - memuriyet hakkını kaybetmek dâhil- hak kayıpları konusunda açık mesaj vermiştir.

Adana'da SCF'ye oy veren seçmenin cezalandırılması ile ilgili bir çarpıcı örnek de yabancı sermayeli yatırımcılar eliyle olmuştur. Adana'da faaliyetlerde bulunan bir Belçika firması iktidarın gazabına uğramamak için misafir olduğu ülkenin siyasetine dâhil olacak şekilde bir hareket tarzı gerçekleştirmiş ve Adana 'da SCF'ye oy veren emektar işçilerinin işine son vermiştir.⁵¹⁶SCF'nin liberal söylemleri benimseyen bir parti olarak memleketi yabancı sermayenin istilasına açık hale getireceğini iddia eden CHF daha fazla oy alabilmek için memleketteki yabancı sermayeli bir müesseseyi dâhili siyasete alet ederek kendi söylem ve pratiği arasında çelişkiye düşmüştür. Benzer iddialar yerli fabrikalar için de dilendirilmiştir. Ziraat Bankası fabrikasında çalışan personel, CHF yerine SCF'yi desteklediği için işten

⁵¹⁴ *Son Posta*, 07 Teşrinievvel 1930.

⁵¹⁵ BCA,490.1.34.143.1.

⁵¹⁶ *Yeni Adana*, 14 Teşrinievvel 1930.

çıkarılmıştır.⁵¹⁷ Adana seçimlerinde hükûmet baskısından dolayı memurlar CHF'ye destek verirken memur olmayan kesim tercihini SCF'den yana kullanmıştır.⁵¹⁸

Sandık başında hile yapmak isteyen bazı kişilerden dolayı arbeye yaşanmıştır. Bunun üzerine Sulh Ceza hâkimleri sandık başına getirilmiştir. Bu arada tartaklanan bazı şahıslar Cumhuriyet Savcılığına müracaat etmiştir. Yaşanan arbeye ortamında belediye temizlik işçileri oylarını kullanamamıştır.⁵¹⁹ Seçim esnasında oluşan gergin ortam özellikle kolluk kuvvetlerinde bir paranoya haline dönüşmüştür. SCF seçmenine karşı yapılan baskıların bir örneği de “-Yaşasın Serbest Fırka!” diye bağırarak bir seçmen hakkında soruşturma açılmasıdır.⁵²⁰ Baskılara rağmen halk çoğunluk olarak oyunu SCF lehine kullanmış, bazı vatandaşlar ise eğer oy kullanmak yasak ise oy kullanmayacaklarını, fakat bir sakınca yoksa oy kullanmalarına kimsenin mani olmamasının istemiştir.⁵²¹

1930 Belediye Seçim'inde CHF ve hükûmet cephesinde klasik bir taktiğe dönüşen “-Seçmen listesinde isminiz yok.” taktiği Adana'da da sahneye konulmuştur. Seçimde SCF'ye oy vereceğini söyleyen kişilere “- Defterde isminiz yok.” denilmiştir.⁵²² Ya da seçmen listelerinde isimlerinin hizalarında uydurma parmak izleri veya imzalarla yerlerine oy kullanıldığı görülmüştür.⁵²³ SCF'ye oy vermek için sandık başına giden fakat yerlerine başkaları tarafından CHF lehine oy kullandırılan seçmenlerden esnaf olanlar bu durumu protesto etmek için dükkânlarını kapatmıştır.⁵²⁴ CHF'ye oy verenlere ise her türlü kolaylık sağlanmıştır. Oy kullanmak için bekleyen SCF seçmenlerinden bazıları tutuklanıp bir iki gün gözaltında tutulmuştur. Ne pahasına olursa olsun seçimi CHF'nin kazanması için belediye temizlik işçileri, arabacılar baskı altına alınmış, köylerden göçebe aşiret mensupları sandık başlarına kamyonlarla getirilerek CHF'ye oy vermeleri sağlanmıştır. İsmi ve hüviyeti meçhul kişilere oy kullandırılmıştır.⁵²⁵

⁵¹⁷ *Yeni Adana*, 08 Teşrinievvel 1930.

⁵¹⁸ *Son Posta*, 30 Eylül 1930.

⁵¹⁹ *Son Posta*, 03 Teşrinievvel 1930.

⁵²⁰ *Son Posta*, 03 Teşrinievvel 1930.

⁵²¹ *Son Posta*, 05 Teşrinievvel 1930.

⁵²² *Yeni Adana*, 10 Teşrinievvel 1930.

⁵²³ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 22, 18. (15.11.1930); *Son Posta*, 07 Teşrinievvel 1930

⁵²⁴ *Son Posta*, 08 Teşrinievvel 1930.

⁵²⁵ *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D:3, İ:5 C:22, 19.(15.11.1930.); *Yeni Adana*, 10 Teşrinievvel 1930.

Böyle bir durum 1930 Belediye Kanunu'nun 41 maddesine aykırı olarak görüldü. Bu şekilde oy kullanma haklarından mahrum edilen veya oy kullanma hakkı gasp edilen seçmenler valiye şikâyetle bulunmuşlardır.⁵²⁶

Her ne kadar hükûmet unsurları seçim ortamında mevcudiyetleri ile güvenliği sağlamak gayesinde olduklarını ifade etse de SCF' ye göre ortada birtakım karanlık eller tarafında SCF aleyhine sahnelenen birtakım tezgâhlar vardı. SCF'yi lekelemek ve halk nazarında irticacı pozisyonuna sokarak destekten yoksun bırakmak için o dönemin en korkunç yaftası olan irtica yaftası fırkaya yapıştırılmaya çalışılmıştır. CHF; seçim esnasında seçmenin nazarında SCF ve Fethi Bey'i itibarsızlaştırmak amacıyla eski defterleri karıştırmıştır. CHF Adana Teşkilatı, Fethi Bey'in başbakanlık dönemini propaganda malzemesi yapmıştır. Adana CHF Teşkilatına göre Şeyh Sait İsyanı sırasında Başvekil olan Fethi Bey kan dökmekten imtina ettiği için Şeyh Sait İsyanını bastırmamış ve irticaya seyirci kalmıştır.⁵²⁷

Adana'da seçim devam ederken SCF'yi irtica ile ilişkilendirmek için birtakım provakatif eylemler sahneye konulmuştur. Bunlardan biri de SCF Adana Ocak binasına, öğle yemeği zamanında ocakta kimsenin bulunmadığı bir sırada firkanın kendi bayrağı kapıda asılı olduğu halde⁵²⁸ firka ocağının arka pencerelerinden birine, üzerinde ayet olan bir bayrak asılmış⁵²⁹ ve akabinde polise ihbarda bulunulmuştur. Bu şekilde SCF'nin irtica merkezi olduğu ve gericilik faaliyetlerinde bulunduğu intibai oluşturulmaya çalışılarak halkın SCF' den uzak durması sağlanmaya çalışılmıştır. Ahmet Remzi'ye göre bu olay halkta SCF aleyhine çok büyük bir etki yaratmıştır.⁵³⁰Dönemin CHF Müfettişi ve Adana Mebusu Hilmi Bey (Uran)⁵³¹

⁵²⁶1580 No'lu 1930 Belediye Kanunu, Madde 41: Her seçmen kendi oyunu seçim sandığına atmakla mükelleftir. Hiç bir sebep ve suretle başkasının adına oy pusulası düzenlenip sandığa atılamaz. Oy pusulasında seçmenin ismi, adresi, imzası veya mührü bulunur. Her seçmenin; elinde nüfus hüviyet cüzdanı olduğu halde seçim encümeni huzuruna gelerek önce tasdikli seçim defterlerindeki isminin hizasını imzalaması veya Türkçe okuyup yazma bilmiyorsa parmak basması ve ondan sonra oy pusulası olarak orada seçilecek aza miktarının iki misli isim yazıp veya Türkçe okuyup yazmak bilmiyorsa emniyet ettiği kimseye yine orada yazdırıp seçim sandığına encümen huzurunda bizzat oyunu atması şarttır. (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 22, 18.(15.11.1930) ; Cumhuriyet, 19 Teşrinievvel 1930.

⁵²⁷ Son Posta, 29 Eylül 1930.

⁵²⁸ Akşam, 18 Teşrinievvel 1930.; Balkaya, a.g.e. ,445.

⁵²⁹ Cumhuriyet, 17- 18 Teşrinievvel 1930.; Milliyet , 17 Teşrinievvel 1930.

⁵³⁰ Balkaya, a.g.e. , 445.

*Söz konusu olan ayet Saff Suresi 13. Ayetidir. Meali: “Seveceğiniz başka bir kazanç daha var: Allah'tan bir yardım ve yakın bir fetih (Mekke'nin fethi). (Ey Muhammed!) Mü'minleri müjdele!” Ayet SCF'nin bir müjde bir kurtuluş olacağı tezi ile ilişkilendirilebilecek kadar açık bir mesaj taşımaktadır. Bu ayetin yazılı olduğu bayrağın SCF Adana ocak binasına asılmış olması ve SCF Adana ocak

bayraktaki yazının “*Nasrun Minallah ve fethün karib ve beşşiril müminin ya Muhammed.*”⁵³² şeklinde yazıldığını bu olayın SCF taraftarları tarafından organize edildiğini, Cumhuriyetçiyim ve olacağım diye yerden mantar biter gibi bir fırka çıkarılır ve ezbere teşkilat yapılırsa fırkanın irtica merkezi haline gelmesinin kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır.⁵³³ SCF erkânı; fırkalarının tekke merkezi değil Cumhuriyetçi, lâik ve siyasî bir muhalefet fırkası olduğunu ve böyle bir bayrak asmaya cüret edenin SCF’ye suikast etmek isteyen biri olduğuna kanaat ettiklerini belirtmişlerdir⁵³³.

Adliye Vekâleti tarafından yapılan tahkikatta⁵³⁴ bayrağın eski muhtarlardan Halil tarafından asıldığı anlaşılmış, SCF Adana idare heyeti bahsi geçen eski muhtarın fırkaları ile bir ilişkisi olmadığını belirtmiştir. Bu açıklamaya rağmen tatmin olmayan CHF Adana teşkilatı şahsı SCF ile ilişkili göstermeye çalışmıştır.⁵³⁵

Seçim bittiği halde sandıkların açılması iki gün geciktirilmiştir.⁵³⁶ Konuyu Meclis gündemine taşıyan Fethi Bey’e göre; Adana seçim encümeninin valiye verdiği mazbatada sandıktan 4730 oy pusulası çıktığını ve defterlerde 4652 adedinin ismi hizasına imza, mühür veya parmak işareti olduğu söylenmiştir. Bu halde aradaki fark olan (78) oy açıktan sandığa atılmış ve seçime fesat karıştırıldığı resmen tespit edilmiştir. Sandıktan çıkan 4730 oy pusulasından 2325 tanesi imzasız ve adresiz bulunduğu için belediye kanununun 41 inci maddesine aykırı görülerek geçersiz kabul edildiği halde vali; bu oyları geçerli kabul etmiş ve az oy alan kalan azayı iş başına geçirmiştir. Hâlbuki encümen mazbatasını hiçe sayarak ve kendini Şurayı Devlet yerine koyarak karar vermek valinin salâhiyeti dâhilinde değildir. Valinin vazifesi; encümen tarafından ekseriyet kazandığı mazbata ile tesbit edilen kişilere seçildiklerini bildirmekten ibarettir. Seçmenler serbestçe oy vermek istedikleri vakit

katibi Ahmet Remzi Bey’in ısrarla olayın SCF mensupları tarafından yapılmadığının altını çizmesi akıllara seçimlerde SCF’yi irtica ile ilişkilendirmek için bir provokasyon olabileceği ihtimalini getiriyor. Ya da Hilmi Bey’in(Uran) sürekli gündemde tuttuğu bir konu olan SCF seçmeninin heterojen yapısından kaynaklanmaktadır.

⁵³¹ Yeni Adana Gazetesine göre Adana’da vali iken babacan tavırları ile herkesin sevdiği bir kişilik olan Hilmi Bey(Uran), CHF mebus olarak ve özellikle CHF Yedinci Mıntuka Müfettişi olarak yaptığı icraatlarla; tıpkı zamanında hürriyet kahramanıyken bir anda kendini yanlış işlerinden dolayı gözden düşüren Enver Paşa’ya benzetilmiştir.(*Yeni Adana*,08 Teşrinievvel 1930.)

⁵³² *TBMM, Zabıt Ceridesi*, İ:5 C:22, 46.(15.11.1930.) ;Uran, *a.g.e.* , 489.

⁵³³ *Akşam*, 18 Teşrinievvel 1930.

⁵³⁴ *Akşam* 20 Teşrinievvel 1930.

⁵³⁵ *Cumhuriyet*, 15 Teşrinievvel 1930.

⁵³⁶ *Yeni Adana*,10 Teşrinievvel 1930.

zabita memurları tarafından baskıya maruz kalmışlardır. Tasnif esnasında sandıktan tomar halinde ve ekserisi aynı parmak izine sahip ve sandığa atılış zamanına bakıldığında hepsinin bir anda atılmış olduğu kanaatini verecek rey pusulaları çıkmıştır. Bu keyfiyet reylerin tasnif edilirken seçim encümeni tarafından bir zabıt varakası ile tespit edilmiştir. Bu tazyik hâdiseleri karşısında zaman ve mekân tayini sureti ile Cumhuriyet Savcılığına ve sair makamlara şikâyetler edilmiştir. Bir kısım seçmenler oy vermeye geldikleri zaman isimlerinin hizalarında uydurma parmak izleri veya imzalar görmüşlerdir. Bu suretle haklarından mahrum edilen seçmenler valiye şikâyet etmişlerdir. Tasnif esnasında sandıktan tomar halinde ve çoğunluğu aynı parmak izine sahip ve sandıkta buldukları zaman itibarı ile hepsinin aynı anda atıldığı anlaşılan oy pusulaları çıkmıştır. Bu keyfiyet oyların tasnifi sırasında seçim encümeni tarafından bir zabıt varakası ile tespit edilmiştir. Esasen bu oy pusulalarının üzerindeki parmak izleri tetkik edilirse hakikat kolaylıkla ortaya çıkacaktır.⁵³⁷

15 Ekim 1930 tarihli seçim yolsuzlukları ile ilgili Şükrü Kaya hakkında verilen gensoru görüşmelerinde söz alan CHF Adana Mebusu Hilmi Bey'e (Uran), göre Adana'da SCF taraftarları, seçmenin CHF'ye oy vermesini engellemiştir. Seçim mahallinin etrafında oy kullanma hakkı olmayan dört yüz- beş yüz kişi daima bulundurulmuş ve oy kullanmak için sandık başına gelmek isteyen seçmene, kalabalığı yarmanın imkânsız olduğu mesajı verilerek CHF'ye oy vermek isteyen seçmenlere karşın yıldırma taktiği uygulanmıştır. Yine Uran'a göre CHF'ye oy vermek için çevreden gelecek seçmenleri taşıyan otomobillerin seçim alanına ulaşmaması için SCF mensuplarınca yollara çivi dökülmüştür. Birçok mahalleye kamyonlar gönderilmiş ve saf kadınlar, eğer SCF'ye oy vermeye gelmeyecek olurlarsa kendilerinden ceza alınacak tehditleriyle, korkutulmuş ve sandık başına getirilmişlerdir.⁵³⁸ Öte yandan CHF tarafından tutulan kamyonlarla oy kullanılmaları için seçim mahaline getirilen seçmenlerin SCF lehine oy kullandığı görülmüştür.⁵³⁹ Türk Sözü gazetesi sandıklar açılmadan CHF'yi seçimin galibi ilan etmiştir. Türk Sözü gazetesine göre seçimi CHF kahir ekserle kazanmıştır. Fakat buna karşın encümen azaları yayınladıkları tekzip yazısında sandıklardan çıkan 4730 oydan 2325

⁵³⁷ TBMM, Zabıt Ceridesi, İ:5 C:22, 18. (15.11.1930); Son Posta, 14 Teşrinievvel 1930.

⁵³⁸ TBMM, Zabıt Ceridesi, İ:5 C:22, 47. (15.11.1930.); Uran, a.g.e., 489-490.

⁵³⁹ Son Posta, 29 Eylül 1930.

inin üzerinde isim ve adres bulunmadığı için geçersiz sayıldığını geri kalan oyların 2346'sının SCF lehine kullanıldığını, CHF lehine kullanılan oy sayısının ise 57 olduğu ve seçim defterine bu şekilde işlendiğini belirtmiştir.⁵⁴⁰ Adana'da seçim zaferini ilan eden SCF seçmenleri masa başı oyunları ile seçimi kaybedeceklerine ihtimal vermeden sabaha kadar bando çaldırarak kutlama yapmıştır.⁵⁴¹

SCF'nin Adana'da seçimi kazanması encümen azalarının tasdiki ile kesinleşmiş olduğu halde Belediye reisi ile Türk Sözü gazetesi mensuplarından Baki ve Türk Ocağı Müdürü Hüsnü Bey'in valiye verdiği liste kabul edilmiş⁵⁴² ve Vali listeyi Dâhiliye Vekâletine bildirerek seçim sonucunu CHF lehine tanzim ettirmiştir.⁵⁴³ Belediye Reisi Turhan Cemal Bey'in encümen azaları tarafından ağzı mühürlü olarak teslim edilen oy pusulalarının olduğu torbalarını yırttığı gelen iddialar arasındaydı.⁵⁴⁴ Yaşanan bu haksızlık üzerine SCF seçmenleri Türk Sözü gazetesi ve Yeni Adana gazetesi önünde toplanarak bu kanunsuzluğu protesto etmiştir.⁵⁴⁵

SCF Adana mensuplarına göre seçimlerde büyük çoğunluk olarak oy verdikleri adaylara karşılık yedi kişilik azanın kararına rağmen 4 kişilik azayı dikkate alarak, Vali az oy alan kimseleri kanunsuz olarak belediye binasına seçilen kişiler olarak getirmiştir.⁵⁴⁶ Vali Vehbi'nin yaptığı bu kanunsuzluğa karşın seçim encümeni ikinci kez mazbata düzenledi. Vali mazbatayı kabul etmeyerek yediye karşı dört azanın muhalefetini kanuni görerek encümenin; "- *Yaptığımız gayri kanunidir.*" sözlerine karşın "-*Böyle istedim, böyle yaptım.*" cevabını vererek⁵⁴⁷ "- *Bu gayri kanuni olsa dahi ben yaptım siz memlekette irticai faaliyetlerde bulunuyorsunuz.*" diyerek kanuni vazifesini yapmakta olan seçim encümenini hapse atmakla tehdit etmiştir. Valinin yaptığı kanunsuz uygulamadan dolayı encümen heyeti, kanuni bir mesuliyet altında kalmamak için Dâhiliye Vekâletine şikâyet dilekçesi vermiştir.⁵⁴⁸ Adana'da iradelerinin sandığa yansımadığını düşünen SCF seçmeni,

⁵⁴⁰ *Son Posta*, 09 Teşrinievvel 1930. ;Balkaya, *a.g.e.* , 429.

⁵⁴¹ *Son Posta*, 12 Teşrinievvel 1930.

⁵⁴² *Son Posta*, 14 Teşrinievvel 1930. ; Balkaya, *a.g.e.* ,450.

⁵⁴³ *Cumhuriyet*, 14 Teşrinievvel 1930.

⁵⁴⁴ *Serbest Cumhuriyet*, 31 Teşrinievvel 1930.

⁵⁴⁵ *Son Posta*, 14 Teşrinievvel 1930.

⁵⁴⁶ *Son Posta*,15 Teşrinievvel 1930; Balkaya, *a.g.e.*,450.

⁵⁴⁷ *Son Posta*,15 Teşrinievvel 1930.

⁵⁴⁸ *Son Posta*,18 Teşrinievvel 1930.

oylarına sahip çıkmak adına seçimin kesinlikle SCF tarafından kazanılacağını düşündüklerinden⁵⁴⁹ Adana valisine “- SCF ve CHF aday ve seçmenleri Seyhan Nehri üzerinde kurulu Taş Köprü'nün iki yakasında toplansın ve oy sandıkları iki tarafta da kurulsun seçim ona göre yapılsın”. teklifinde bulunmuş fakat teklif Vali Vehbi Bey tarafından derhal reddedilmiştir.⁵⁵⁰ Adana belediye seçimlerinin kanunsuz bir şekilde yapıldığını düşünene halk; valiliğe verdikleri dilekçelerle seçimin iptal edilmesini istemiştir.⁵⁵¹ Valinin seçim iptal talebini kabul etmemesi üzerine seçmenler; bu defa da on bin imzalı dilekçe ile seçim esnasında CHF ve hükûmet güçleri tarafından yapılan usulsüzlüklerden dolayı seçimin iptali için Dâhiliye Vekâlet'ine ve Cumhurbaşkanlığı makamına müracaat etmeye karar vermişti.⁵⁵² Hazırlanan on bin imzalı şikâyet dilekçesi SCF Adana Vilayet Teşkilatı azalarından Nakip zade Ali Muzaffer ve İdris Ayıntabi Beyler aracılığı ile Cumhurbaşkanlığına ulaştırılmak üzere Ankara'ya götürülmüştür.⁵⁵³

Adana seçim yolsuzluklarını araştırmak için Dâhiliye Vekâleti tarafından görevlendirilen Mülkiye Müfettişleri Tevfik, Sırrı ve İhsan Beyler Adana'ya gelerek inceleme başlatmıştır. Müfettişler, seçmenlerin, seçim sürecinde maruz kaldıkları kanunsuzlukları haber yapan Yeni Adana Gazetesi'nin 24 Eylül – 10 Ekim 1930 tarihlerinde çıkan sayılarını incelemek için Yeni Adana Matbaasından talep etmişti.⁵⁵⁴ Adana seçimlerinde oy kullanan seçmen sayısı toplam 4730 kişi ile sınırlı kalırken seçimden sonra CHF'nin seçimlere hile karıştırdığı ve seçmenleri oy kullanmaktan alıkoymuş şikâyeti ile on bin seçmen imzalı dilekçenin toplanabilmesi seçimlerde seçmenlerin oy kullanmaktan alıkonulması iddialarını güçlendiriyordu. Adana seçim sonuçları ile ilgili usulsüzlükleri değerlendiren, Ağaoğlu Ahmet Bey ironi yaparak, “-Müfettişler, mutemetler, valiler, kaymakamlar, polis ve jandarma, aldıkları emir üzerine halk iradesinin sandığa yansımaya müsaade etmedikleri için madalya ile ödüllendirilmelidir.”⁵⁵⁵ sözleri ile seçim esnasında hükûmet aygıtlarının yaptığı kanunsuzluğa dikkat çekmiştir. Vatandaşların seçim sonuçları ile ilgili en

⁵⁴⁹ *Cumhuriyet*, 14 Teşrinievvel 1930.

⁵⁵⁰ *Son Posta*, 22 Teşrinievvel 1930.

⁵⁵¹ *Son Posta*, 26 Teşrinievvel 1930.

⁵⁵² *Cumhuriyet*, 15 Teşrinievvel 1930; *Yeni Adana*, 17 Teşrinisani 1930; *Son Posta*, 15, 19 Teşrinievvel 1930.

⁵⁵³ *Yeni Adana*, 3 Teşrinisani 1930.

⁵⁵⁴ *Serbest Cumhuriyet*, 31 Teşrinievvel 1930; *Yeni Adana*, 28 Teşrinievvel 1930.

⁵⁵⁵ *Son Posta*, 31 Teşrinievvel 1930.

sağlıklı bilgileri almayı umduğu Anadolu Ajansının gerçek seçim sonuçlarını açıklama konusunda CHF lehine sessiz kalması tepkilere neden olmuştur.⁵⁵⁶

Yaşanan onca tartışmadan sonra Adana merkez seçimini CHF kazandı.⁵⁵⁷ Fakat Adana seçimi CHF'nin büyük bir farkla kazandığı seçim olmamıştır. Hükûmet kuvvetlerinin seçime ve sandıklara müdahalesi ve tazyikine rağmen CHF'nin aldığı 2377 oya karşılık SCF 2350 oy aldı, arada sadece 27 oy fark vardır.⁵⁵⁸ Adana'da iki fırka arasındaki oy farkının bu denli az olması CHF'ye karşı memnuniyetsizliği ortaya koyuyordu. CHF'ye göre seçim sandıklarında görevli yedi aza da SCF'li olduğu halde seçimi kazanmışlardı.⁵⁵⁹ Seçim sonucunda Ali Münif Bey'in aldığı 15 aza oyuna karşılık 17 oy alan Turhan Cemal Bey tekrar Adana belediye başkanlığına seçildi.⁵⁶⁰ Adana'da geçmiş dönemde de belediye başkanlığı tecrübesinin olması Turhan Cemal Bey'i ön plana çıkaran faktördü.⁵⁶¹ Seçim sonuçlarının ardından bir konuşma yapan Turhan Cemal Bey"-*Memleketin nüfusunu teşkil eden on dört milyon insan CHF'den ayrılrsa bile CHF gene yaşayacaktır. Muhalifler yaptıklarından utansınlar. Sonu ölüm de olsa muhalifleri ezecek, kafalarını kopararak zaferi temin edeceğiz.*"⁵⁶² demiştir. Siyasi bir garabet örneği olan Turhan Cemal'in konuşması, 1930 Belediye Seçimlerinde hükûmet ile iç içe geçmiş CHF'nin açıkça seçim sonuçlarına her türlü müdahalenin yapılabileceği hakkını kendisinde gördüğü gerçeği ile örtüşmekteydi. Serbest Cumhuriyet Gazetesi'nin iddiasına göre Mustafa Kemal,

⁵⁵⁶ *Son Posta*, 15 Teşrinievvel 1930.

⁵⁵⁷ BCA,490.01.286.1146 ; BCA,490.01.34.143.2. ;TBMM, Zabıt Ceridesi, İ:5 C:22, 47. (15.11.1930.) ; *Cumhuriyet*,10 Teşrinievvel 1930; *Vakit*, 12-13 Teşrinievvel 1930.; *Milliyet*, 13 Teşrinievvel 1930.

⁵⁵⁸Ali Fethi Bey'e göre Serbest Cumhuriyet Fırkası ile CHF arasındaki oy farkı sandığa açıktan atılan 78 oya ve yapılan onca usulsüzlüklere rağmen CHF lehine 25 oydan ibarettir. (BCA,490.01.286.1146.1. ; *TBMM, Zabıt Ceridesi*, İ:5 C:22, 18. (15.11.1930.) ; *TBMM, Zabıt Ceridesi*, İ:5 C:22, s.62.(15.11.1930.))

⁵⁵⁹ *Akşam*, 14Teşrinievvel 1930.

⁵⁶⁰ BCA,030.11.1.59.35.2. ; BCA,490.01.724.478.1. ; *Son Posta*, 24 Teşrinievvel 1930; *Cumhuriyet*, 21, 25 Teşrinievvel 1930; *Milliyet*, 29 Teşrinievvel 1930.

⁵⁶¹Adana Belediye Başkanlığı'na seçilen Turhan Cemal Bey için Adana Valisinin, Dâhiliye Vekâletine gönderdiği değerlendirme raporunda; iffet ve doğruluktan sapan bir hal ve hareketinin olmadığı, CHF'nin hararetli taraftarı olduğu, İktidar ve liyakati ile Adana belediye başkanlığı için yeterli olduğu, biraz bencil ve kendini beğenen yapısının olması ve icraatında tavizkar olmamasından dolayı çevresinde sevilmeyen bir kişi olduğu, kibir ve kendini beğenmişliğinin şahsi bir kusur olduğundan doğal olarak düzeltilmesinin te kendisinin elinde olduğu, ancak geçmiş dönem belediye başkanlığı zamanında Adana'ya çok önemli hizmetleri olduğu. Başkan seçilecek herhangi bir azanın belediye başkanlığı görevini kendisi kadar layıkıyla yerine getirme kapasitesine sahip olmamasından dolayı belediye başkanlığının onaylanmasın faydalı olacağı şeklinde not düşülmüştür. (BCA,030.10.82.536.31.)

⁵⁶² *Son Posta*, 24 Teşrinievvel 1930.

çıkacağı yurt gezisi kapsamında Adana'ya gideceği zaman Adana seçimlerinde yaşanan yolsuzlukları tahkik edecek hatta tahkikata bizzat Fethi Bey'i de davet edecektir.⁵⁶³ Fakat seçimden sonra Mustafa Kemal çıktığı yurt gezisinde Adana seçimlerinde yaşanan yolsuzluklarla ilgili bir değerlendirmede bulunmadığı gibi Fethi Bey'i de Adana'ya davet etmemiştir.

Adana'ya yakınlığı ve Adana ile yoğun ilişkilerinden dolayı Cebelibereket kazası olan Ceyhan'daki belediye seçim sürecini Adana belediye seçimleri ile birlikte değerlendirmek tarafımızca uygun bulunmuştur. Nüfusun en kalabalık olduğu yerleşim yeri olan Ceyhan'da 1927 yılında hali hazırda 19.897 seçmen bulunmaktaydı. 13-19 yaş aralığında olan kişi sayısı da 4.313'tür.⁵⁶⁴ 1930 Belediye Kanunu göz önünde bulundurulduğunda Ceyhan'da seçim tarihi olan 1930 yılına değin seçmen sayısı artacaktır. Ceyhan belediye seçimleri kaza teşkilatlanması yapıldıktan bir gün sonra 1 Ekim 1930 tarihinde başlamıştır. Seçim 9 Ekim 1930'a kadar devam etmiştir.⁵⁶⁵

Ceyhan'da seçim sürecinde Halkın SCF'ye yöneliminde;

1. CHF 'nin rakipsiz olduğu için halka seçmen olduğunu hatırlatacak ilgi ve alakayı göstererek gönüllerini almaması, hükümet mensuplarının, halkın istek ve ihtiyaçların tespit edip gidermekten ziyade halk üzerinde zorbalık derecesine varacak bir idare tesis etmeye çalışarak halkı incitmesi ve küstürmesi,

2-Ekonomik olarak Ağnam vergisinin hayvan sayısından fazla olarak tahsili, hayvan sayım kanununun çarpıklığı, yol vergisi, kazanç vergisi, çift hayvanlarından alınan vergi, inhisarlardan dolayı üreticinin malını serbestçe pazarlayamaması,1930 yılında Cebelibereket genelinde yaşanan kuraklıktan dolayı çiftçilerin ürün elde edememesine karşın Ziraat Bankası'na olan borçlarının katlanarak devam etmesi. CHF'nin mübadillere yönelik olarak geliştirdiği politikalardan dolayı memnun olmayan mübadillerin yönelimi

3-Seçmenin SCF'yi Gazi'nin kurduğu bir parti olarak görmesi ve SCF'ye destek verilmediği takdirde Gazi'ye saygısızlık yapılacağı düşüncesinin seçimde oluşması,

⁵⁶³ *Serbest Cumhuriyet*, 19 Teşrinisani 1930.

⁵⁶⁴ *T.C.B.İ.U.M. I. Fas.* , 131.

⁵⁶⁵ BCA, 490.01.286.1146.1.

4-SCF'nin vergileri hafifletme, adliye sisteminde reform yapma, idarenin hantallığını ortadan kaldırma, daha şeffaf bir yönetim biçimine tesis etme vaadi, asayiş temelli idare yaklaşımının gevşetileceğine dair söylemleri ve SCF'ye üyelikte ırk, dil, din mezhep faktörünün gözetilmemesi gibi vaatlerin seçmeni cezbetmesi,⁵⁶⁶

5- Çukurova'da önemli bir nüfus potansiyeline sahip olan Nusayri Araplarının ve Kürtlerin, CHF'nin türdeş toplum yaratma politikasına tepki göstermesi etkili olmuştur.

Ceyhan seçimlerinde halkın ilgisi ve seçime katılımı çok düşük olmuş, oy verme işlemi yavaş işlediği için “-Kaplumbağa hızında ilerleyen seçim.” benzetmesi yapılmıştır.⁵⁶⁷ Cebelibereket Valisi Ziya Bey, Ceyhan'da seçimlerin tarafsız bir ortamda yapılabilmesi için her türlü tedbirin alındığını söylese de sahada seçim süreci valinin ifade ettiği gibi serbestiyet ortamında ilerlememiştir. Ceyhan'da CHF'nin isteği ile hükümet aygıtları seçime müdahalede bulunmuştur. Memurlar tıpkı Adana'da olduğu gibi CHF'ye oy vermek konusunda baskı altına alınmıştır. Memurların bazıları evleri dolaşarak seçmen şartlarına haiz kişilerin kimliğini tespit etmiştir. Siyaset dışı kalması gereken eğitim kurumları CHF lehine siyasete dâhil edilmeye çalışılmıştır. CHF Mutemedi İbrahim, öğretmen ve öğrencilerin CHF mitingine katılmasını istemiştir. Fakat Cebelibereket Milli Eğitim Müdürü derslerin tatil olmasına müsaade etmediği için CHF'nin eğitimi siyasete alet etme isteği gerçekleşmemiştir.⁵⁶⁸

SCF Ceyhan Teşkilatının seçim süreci ile ilgili şikâyetleri genel olarak mülki idarecilerin tavrı etrafında kümelenmiştir. Seçimde seçmenin SCF lehine oy kullanmasını istemeyen Cebelibereket Valisi Ziya Bey, Ceyhan'a telefon açarak SCF İstanbul adaylarının Rum, Ermeni ve Yahudi olduğunu ama buna karşın CHF adaylarının Müslüman olduğunu, halkın bu durumu göz önünde bulundurması gerektiğini tellallar vasıtasıyla duyurmak istemiştir.⁵⁶⁹

CHF bir yandan SCF'yi irtica yuvası, fesi geri getirmek isteyen mürtecilerin desteklediği bir parti olarak lanse ederken diğer yandan oy devşirmek için dini bütün bir parti imajı çizmeye çalışmıştır. Seçim devam ederken Ceyhan da en büyük mülki

⁵⁶⁶ BCA,490.01.724.478.1.

⁵⁶⁷ *Yeni Adana*, 07 Teşrinievvel 1930.

⁵⁶⁸ *Yeni Adana*, 07 Teşrinievvel 1930.

⁵⁶⁹ Balkaya, *a.g.e.* , 65.

amir olan kaymakam Sakıp Bey kamu gücünü kullanarak SCF taraftarlarını tek tek kaymakamlık binasına çağırarak tehdit etmiştir. Doğrudan seçim sonuçlarına ve halk iradesine bir müdahale olarak okunabilecek diğer bir gelişme ise memurlar üzerinde nüfuz sahibi olan kaymakam Sakıp Bey'in bütün memurları toplayarak CHF'ye oy vereceklerine dair yazılı imzalı kâğıt almasıdır.⁵⁷⁰ Seçimlerde alınacak olası bir mağlubiyetin faturasının en başta kendisine kesileceğini bilen Vali Ziya Bey; Araplı Nahiye Müdürünü Ceyhan'a göndererek direktiflerine uyulmadığı takdirde seçimde CHF'nin olası seçim mağlubiyeti durumunda yerine İslâhiye kaymakamının Ceyhan'a gönderileceğini belirtmiş. Vali halka gözdağı vermek için seçim günlerinden birinde İslahiye kaymakamı ile Ceyhan sokaklarında dolaşarak kendisini halka gözdağı verme işini somutlaştırmıştır.⁵⁷¹ CHF için izzeti nefis meselesi haline dönüşen belediye seçimlerinde CHF merkezi, taşradaki CHF idarecileri ve hükûmet ricali üzerindeki baskı kurduğundan taşrada CHF idarecileri ve hükûmet mensupları da SCF seçmenleri üzerinde baskı kurmuştur. Bazı kanunsuzluk uygulamaları, iddiaları meselenin demokratik bir seçimden ziyade amansız bir mafyavari hesaplaşma boyutuna ulaştığı izlenimi vermekteydi. Türkiye Cumhuriyeti gibi hukukun üstünlüğü ile idare edilen bir memlekette kanunun, hukukun ayaklar altına alınması anlamına gelen iddialardan biri Ceyhan'dan yapılan şikâyeti. Ceyhan'da Kürt Abdulbari gibi adam öldürmüş, on yıl hapis yatmış ve af ile çıkmış kabadayılar vasıtasıyla SCF mensupları sokak ortasında dövülmüştür.⁵⁷² Seçim esnasında hükûmet güçleri Ceyhan'da irtica ve komünizm ithamı ile seçmenlere baskı yapmaktaydı. Ceyhan'da Kara Mustafa adında bir şahıs “*Şekerin okkasını 15 guruşa yiyeceğiz.*” dediği için komünizm propagandası yaptığı gerekçesi ile gözaltına alınmış yine seçim esnasında “*hak*” tan söz eden bir SCF'li seçmen “*kasıtlı olarak haktan bahsediyorsun*” diye polise teslim edilmiştir.⁵⁷³ Yapılan baskılara daha fazla dayanamayan SCF Ceyhan Teşkilatı azaları birer birer SCF'den istifa ederek CHF'ye geçmiştir.⁵⁷⁴ Böylece SCF Ceyhan Ocak Teşkilatı sönükleşmiştir. Yapılan seçim her ne kadar SCF lehine ilerlemiş olsa da⁵⁷⁵ SCF Ceyhan Ocak Teşkilatının CHF'ye

⁵⁷⁰ Balkaya, *a.g.e.* ,65

⁵⁷¹ Balkaya, *a.g.e.* ,65.

⁵⁷² Balkaya, *a.g.e.* , 89.

⁵⁷³ Balkaya, *a.g.e.* ,124.

⁵⁷⁴ BCA,490.01.724.478.1; *Cumhuriyet*, 15 Teşrinievvel 1930.

⁵⁷⁵ *Yeni Adana*,07 Teşrinievvel 1930.

geçmesi ile birlikte seçimi CHF kazandı.⁵⁷⁶Böylece Ceyhan'da kısa süreliğine de olsa CHF ve icraatlarına karşı ortaya çıkan muhalefet CHF'nin baskıları sonucunda sönümlenmiş oluyordu.

Hilmi Bey (Uran) 1930 yılında seçim yolsuzlukları ile ilgili yaptığı gensoru konuşmasında Adana seçimlerinde yaşanan usulsüzlüklerle ilgili SCF'yi suçlarken seçimden 26 yıl sonra yazdığı anılarında günah çıkaracaktı. Uran'a göre; “-Adana'da ve Mersin'de seçimi CHF kazanmıştı. Fakat bu küçük birer farkla kazanılmış seçimdi. Serbest Cumhuriyet Fırkası, Halk Partisi'ni çok yormuş çok yıpratmıştı. O günkü seçimlerden yirmi altı yıl sonra yazmakta olduğum bu satırları, bugünün soğukkanlılığı ile ve çeşitli seçim mücadelesi görmüş bir kişi olarak yazdığım için itiraf etmeliyim ki, halkın bu yeni partiyi destekleyişi candan olmuş ve Serbest Cumhuriyet Fırkası her türlü propagandasını ancak kanunun müsaadesi çerçevesinde yapmıştır. Fakat ben ve bütün Halk Partililer yeni partiye gösterilen teveccühü havsalamıza sığdıramıyorduk.⁵⁷⁷ Doğrudan demokrasiyi ve millet iradesini yok sayan bu tarz söylemler, SCF'nin ne şartlar altında seçim çalışması yaptığını ve seçimlerin hangi atmosferde geçtiğini örneklemek açısından dikkat çekicidir. Seçimden sonra tüm yurttaki olduğu gibi Adana'da da halkın CHF'den ne kadar uzaklaştığı net bir şekilde ortaya çıktı. CHF, Adana'da fırka teşkilatlanmasını revize etmek zorunda kaldı. Adana CHF teşkilatının yeniden yapılandırılması için Adana CHF milletvekillerinin görevlendirilmemiş⁵⁷⁸ olması CHF Adana teşkilatının Adana'da SCF'ye karşı başarısız olduğu gerçeği ile örtüşüyordu.

3.2. 1930 Antalya Belediye Seçimleri

1930 Belediye Seçimleri Antalya'da; 7 Ekim 1930 tarihinde başladı.⁵⁷⁹ Seçimin 13 Ekim 1930 tarihinde sona ermesi planlanmıştır.⁵⁸⁰ Fakat oy verme

⁵⁷⁶ BCA, 490.01.286.1146.1. ; BCA,490.01.34.143.2. ; TBMM, Zabıt Ceridesi, D.3, İ:5 C:22, 49. (15.11.1930.)

⁵⁷⁷ Uran, a.g.e. , 195-196.

⁵⁷⁸ BCA,490.01.724.478.1. ; Yeni Adana, 17 Teşrinisani 1930.

⁵⁷⁹ BCA, 490.01.286.1146.1. ; BCA,030.10.82.536.26. ; Cumhuriyet, 08 Teşrinievvel 1930.

⁵⁸⁰ SCF Merkezine gönderilen telgraflarda ve arşiv belgelerinde Antalya seçimlerinin normal süresinde seçimin son günü olarak 15 Teşrinievvel 1930 tarihi verilmektedir. Fakat TBMM Zabıt Ceridesinde Antalya seçiminin normal sona erme süresi 13 Teşrinievvel tarihi olarak yer almaktadır. 14 Teşrinievvel 1930 Antalya seçim olaylarından sonra seçimin dört gün uzatılması seçimin normal bitim tarihinin 15 Teşrinievvel olduğunu ve TBMM Zabıt Ceridesindeki 13 Teşrinievvel tarihinin sehven yazıldığını ortaya koymaktadır.(TBMM, Zabıt Ceridesi, D:3, İ:5 C:22, 50.(15.11.1930.))

sürecinde yaşanan olaylardan dolayı seçim süresi dört gün uzatıldığı için seçim 18 Ekim 1930 tarihine kadar devam etmiştir.⁵⁸¹

Seçim esnasında SCF mensupları yakalarında Gazi ve Fethi Bey'in rozetleri ile seçim alanına gelerek⁵⁸² siyasi tercihlerini açıkça ortaya koymaktaydı. SCF seçmenlerinin yurt genelinde olduğu gibi Antalya'da da SCF'ye desteklerini açıkça ortaya koymaları, SCF'yi de Gazi'nin kurduğu bir fırka olarak görerek kendilerine sunulan demokratik haklarını sonuna kadar kullanma isteği ile ilişikliydi. Ama seçim başladıktan sonra CHF ile SCF'nin Gazi'ye aynı mesafede olmadığı özellikle 14 Ekim 1930 tarihinde belediye meydanında ortaya çıkan olaylarla birlikte seçimin kalan günlerinde ve seçim sonrasında daha da belirginleşecektir. CHF Antalya Mebusu Rasih Hoca'ya (Kaplan) göre SCF mensuplarının Antalya'da başarı sağlamasındaki temel sebep SCF mensuplarının Gazi ile Fethi Bey'in resimlerini yan yana taşıyarak seçmene iki partinin de Gazi'ye aynı mesafede olduğu mesajı vererek aldatmaca taktiği uygulamasıdır.⁵⁸³ CHF, Antalya'da SCF'nin kirliliği propagandalar ile seçmenin zihnini bulandırmaya çalıştığını iddia etmiştir. CHF'nin iddiasına göre SCF'liler, sandık başına gelen seçmenlere *"-Aman oyunuzu Serbest Fırkanın sandığına atınız. Atmazsanız vergiler kalkmayacak, temizlik ve aydınlatma hizmeti için para ödemeye devam edeceksiniz. SCF'ye oy verirseniz şeker beş kuruşa inecek, Elbiselik kumaşların metresi on beş, yirmi kuruşa inecek,"* diyerek bilhassa kadınları ve diğer seçmenleri kandırmış ve sandık başına getirmiş ve SCF lehine oy kullandırmıştır.⁵⁸⁴

Antalya belediye seçimleri; iki fırkanın karşılıklı suçlamaları ve seçimden sonra bile devam eden tartışmalar ile en hararetli seçimin yaşandığı seçim mıntıkası olmuştur.⁵⁸⁵ 7 Ekim 1930'da seçim başladığında Antalya SCF idare heyeti, seçim sandıklarının eski medrese ve mescitlerde kurulmasına itiraz ettiği gibi her sandıkta birer SCF müşahidinin olması talebini seçim encümenine ilettili. Fakat SCF Antalya idare heyetinin talep ve itirazları Vali Faiz Bey ve CHF Mutemedi Dr. Galip Bey tarafından kabul edilmeyince SCF idare heyeti seçmenlerin SCF oy pusulasını kolay tanınması için oy pusulasını kırmızı mürekkepli damga ile damgaladığı gibi kendi aza

⁵⁸¹ BCA, 490.01.286.1146.1.

⁵⁸² Güçlü, *a.g.e.*, 65.

⁵⁸³ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, D:3, İ:5 C:22, 36. (15.11.1930.)

⁵⁸⁴ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, D.3, İ:5 C:22, 37.(15.11.1930.)

⁵⁸⁵ NARA,867.00/2046. ; *Akşam*, 22 Teşrinievvel 1930.

listelerini CHF aza listeleri ile karışmaması için renkli kâğıtlara bastırmak istemiş CHF taraftarı olan Anadolu Matbaası bu talebi geri çevirmiştir⁵⁸⁶

Seçim esnasında olup bitenlerden anında haberdar olmak isteyen SCF Antalya idare heyeti bir dizi çözümler bulmuştur. Dr. Burhanettin Bey, seçim esnasında sandıklardan çıkan oyların akıbetini öğrenmek için her sandık binasının kapısına bir SCF görevlisi gönderdiği gibi her sandığın kurulduğu seçim alanı ile hızlı bir şekilde haberleşmek için ikişer bisikletli görevlendirmiştir.⁵⁸⁷ Dr. Burhanettin Bey diğer SCF idare heyeti üyelerinin seçim güvenliği için kendince aldıkları bu tedbirlerin altında yatan sebep seçimin yapılması için gerekli olan kanuni şartların oluşmamış olmasıydı. Antalya'da seçim encümeni azaları kanunî şekilde teşekkül etmemiştir. Encümen azalarının kanuni sayısı eksik olduğu gibi bazı encümen azaları oy verme işlemi sırasında sandık başında bulunmayarak çarşıda kendi şahsi işleri ile meşgul olmuştur. Encümen azalarından Karakaş Hüsnü, Şekercizade Ali Refik ve Celal Beylerin, Belediye seçiminde CHF'den aday olmaları sebebiyle tarafsız olamayacağı düşüncesi ve tamamı CHF azası olan seçim encümen azalarından birçoğunun okuma yazma bilmeyen kişilerden seçilmiş olması seçime duyulan güveni azaltmıştır.⁵⁸⁸ Seçim güvenliğinin üst düzey tedbirlerle sağlandığını göstermek isteyen hükümet; hükümeti temsil eden polis müdürü ile birlikte Antalya SCF ocak Reisi Dr. Burhanettin Bey'in bir arabaya binerek bütün seçim merkezlerini ziyaret etmesini ve seçimin ne kadar tarafsız cereyan ettiğini göstererek gerek encümenlerin gerek hükümetin SCF'ye karşı tarafsızlıktan ziyade yardımcı olduklarını ispat etmeye çalışmıştır.⁵⁸⁹

Seçimin ilk günü olan 7 Ekim'de açılan sandıklardan % 85 SCF'ye oy çıkınca CHF'nin isteği ile hükümet; seçim alanındaki seçmenlere gözdağı vermek için seçimin ikinci günü seçim alanında görevli jandarma ve polisleri takviye ederek SCF mensuplarını seçim alanından 200 metre uzaklaştırmıştır.⁵⁹⁰ Durumu SCF genel merkezine bildiren Dr. Burhanettin Bey'e göre; *Halk Fırkası ile hükümet el ele vererek pek şiddetli hücumlarla herkesin hakkını ve kanunu çiğnemektedir. Encümenlerle, seçmenler dövülüyor tehdit ediliyor. Cumhuriyet savcılığına yapılan*

⁵⁸⁶ Güçlü, a.g.e. , 65.

⁵⁸⁷ Güçlü, a.g.e. , 65.

⁵⁸⁸ TBMM, Zabıt Ceridesi, D:3, İ:5 C:22, 21. (15.11.1930); Balkaya, a.g.e. , 386-392.

⁵⁸⁹ TBMM, Zabıt Ceridesi, D:3, İ:5 C,22, 58. (15.11.1930.)

⁵⁹⁰ TBMM, Zabıt Ceridesi, D:3, İ:5 C,22, 17. (15.11.1930.) ; Güçlü, a.g.e. , 65.

*müracaatlar dikkate alınmıyor. Bu durum halkı heyecan ve korkuya sevk etmektedir.*⁵⁹¹

Seçimlerde ilk tutuklamalar henüz seçimin başında gerçekleşmeye başlamıştır. SCF Antalya idare heyeti üyelerinden Serfiçeli Raşit ve Fabrikatör Remzi Bey tutuklanmış, tutuklular ocak reisi Dr. Burhanettin Bey'in araya girmesi ile salıverilmiştir.⁵⁹² Tutukluların salıverilmesi SCF tarafından savcı ve hâkimlerin hukukun üstünlüğünü gözetmesine yorumlanmış ve memnuniyetle karşılanmıştır.⁵⁹³

Seçimin ikinci günü CHF Antalya Mebusu Rasih Hoca (Kaplan) ve bacanağı Hasan Hoca, Kır Camii seçim sandığının kurulu olduğu seçim alanına gelmiş. Rasih Hoca (Kaplan) seçim alanındaki kalabalığın sebebini sorduğunda Giritli Seyit Ali Bey halkın iki gündür hükûmet güçlerinin engellemelerinden dolayı çok sıkıntı çektiğini söyleyince Rasih Hoca'nın (Kaplan) bacanağı Hasan Hoca, Giritli Seyit Ali Bey'e "*Sen sus! Burası Giritli Mahallesi değil Müslüman mahallesi, sen git onları Giritli mahallesinde söyle.*"⁵⁹⁴ diyerek Şarampol (Osmaniye) mahallesinde kümelenen ve çoğunluk olarak SCF'ye destek verdikleri için Girit mübadillerine karşı ötekileştirici bir dil kullanmıştır. Seçimin üçüncü günü Kaleiçi'nde kurulmuş olan seçim sandığında CHF seçim görevlileri tarafından Antalya'da olmayan bir seçmen adına başka bir seçmene CHF lehine oy kullandırıldığı iddiaları tartışmalara neden olmuştur.⁵⁹⁵

Seçimin üçüncü günü de büyük bir çekişme ve suçlama ortamında sürmüştür. Vali Faiz Bey; ne pahasına olursa olsun seçimin CHF lehine neticelenmesi için SCF idare heyeti üzerinde baskı kurmaya çalışmış, SCF idare heyetinden Kaçar Ali zade Süleyman ve Ahmet Beyleri huzuruna çağırarak seçime katılmaktan vazgeçmelerini, SCF'den çekilmelerini ve CHF adaylarını desteklemelerini ve hatta birinin belediye reisi yapılacağını, aksi takdirde her türlü hile ve tazyike müracaatla beraber, bankalardaki kredilerinin kesileceğini ve hükûmetle olan her işlerinde güçlkle karşılaşacaklarını, 52. Alayın süngülerini karşılarında göreceklerini söylemek sureti ile tehdit etmiştir.⁵⁹⁶

⁵⁹¹ Balkaya, *a.g.e.* , 396.

⁵⁹² Güçlü, *a.g.e.* , 66.

⁵⁹³ *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D:3, İ:5 C,22, 17. (15.11.1930.)

⁵⁹⁴ Güçlü, *a.g.e.* , 66.

⁵⁹⁵ Güçlü, *a.g.e.* , 66.

⁵⁹⁶ *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D:3, İ:5 C,21, 54, (15.11.1930) ; Balkaya, *a.g.e.* 386-392.

Seçimin;7 Ekim’de başlayıp bir hafta devam edeceği ilan edilmiştir. Bu hesaba göre 15 Ekim 1930 tarihine kadar devam etmesi gerekirken ilan edilen bir hafta içinde yalnız Ekim’in 7-8-9 ve 13. günlerinde dört gün oy verme işlemi gerçekleşmiştir. 11 ve 12 Ekim’de sandıkların değiştirilmesinden dolayı oy verme işlemi mümkün olmamıştır.⁵⁹⁷ Sandığa atılan oy adedi kanuni oy adedini doldurmadığı için seçimin bir hafta daha uzatılması gerekirken kanunsuz olarak seçim sadece 18 Ekim’e kadar yani 4 gün uzatılmıştır.⁵⁹⁸ Bu durum SCF seçmenleri tarafından tepki ile karşılanmıştır.

Oy kullanmak için sandık başına gelen seçmenler, defterde isimlerini bulduklarında yerlerine imza atıldığını gördüklerinde, sandık kuruluna oy kullanmadıklarını söyleyince “-Mahalleden gelip atmışlar” cevabını almışlardır. Sandık görevlileri tarafından aynı imza ve mühürlerin karşısına tekrar imza ve mühür attırılmak suretiyle seçmenlere oy kullanırılmıştır.⁵⁹⁹

Hükûmet güçleri tarafından ülke genelinde genel genel bir uygulama haline dönüştürülen, sandıklara ulaşmaya çalışan seçmene yönelik “-Hangi fırkaya oy vereceksiniz?” Sorusu jandarma ve polis tarafından seçimin ilk gününden itibaren Antalya seçmenine de yöneltilmiş, “-Serbest Cumhuriyet Fırkası’na.” cevabı veren seçmenlerin ya listede isimlerinin olmadığı söylenmiş veyahut bir saat uğraştırdıktan sonra oy vermelerine müsaade edilmiş, hal böyle olunca bin beş yüz kişinin beklediği alanda sadece yirmi kişi oy kullanabilmiş, CHF’ye oy vereceğini söyleyen seçmene her türlü kolaylık sağlanmıştır.⁶⁰⁰

SCF’ye oy verecek seçmenlerden kimlik sorulurken CHF’ye oy vereceğini söyleyen seçmenlerden kimlik sorulmamış hatta CHF’ye oy vereceğini söyleyen kişilerin kanuni olarak altı ay ikamet süresi dolmadığı halde oy kullanırılmış, kimliğini ibraz eden SCF taraftarı seçmenlerin kimliklerinde “-Şurası yırtık. Şurası eskimiş. Bu kimlikle oy kullanamazsın.” bahaneleri ile kusurlar aranmış, vatandaşın yeni kimlik çıkarması istendiği gibi nüfus daireleri yeni kimlik talep eden SCF mensubu seçmenlerin taleplerini karşılamada imtina göstermiştir.⁶⁰¹ Seçimin CHF lehine ilerlemesi için vatandaşın hizmetinde olması gereken devlet memurları

⁵⁹⁷ TBMM, Zabıt Ceridesi, D:3, İ:5 C:22, 51. (15.11.1930); Balkaya, a.g.e. ,386-392.

⁵⁹⁸ Balkaya, a.g.e. ,386-392.

⁵⁹⁹ TBMM, Zabıt Ceridesi, D:3, İ:5 C:22, 17. (15.11.1930) ; Balkaya, a.g.e. ,78.

⁶⁰⁰ TBMM, Zabıt Ceridesi, D:3, İ:5 C:22, 54. (15.11.1930.)

⁶⁰¹ TBMM, Zabıt Ceridesi, D:3, İ:5 C:22, 18-19.(15.11.1930.)

Dâhiliye Vekâleti tarafından CHF memurları pozisyonunda SCF aleyhine çalıştırılmıştır.

Seçim boyunca devlet adamı ciddiyetinde uzak bir şekilde sürekli SCF seçmenini tehdit eden Vali Faiz Bey halkı tahrik edecek davranış ve engellemelerle gündemden düşmeyecektir. Vali Faiz Bey'in bu keyfi tavrından dolayı halk Dâhiliye Vekâletini göreve çağırmıştır.⁶⁰²

Seçimde sandık dokunulmazlığı ihlal edilmiştir. Çoğunluk olarak SCF'ye oy veren Girit mübadilleri için inşa edilen Şarampol Mahallesi seçim sandığına atılan oyların toplamı sandık encümeninin tespiti ile 433 oya tekabül ederken ve oyların çoğunun SCF lehine kullanılmış olduğu encümen tarafından verilen oy pusulaları miktarından anlaşılmasına rağmen sandığın açılması sırasında kullanılan oy sayısının 414 olduğu ve bu oylar içinde CHF'ye verilen bir tek oy pusulası olmadığı halde 30 kadar oy pusulasının gerçeğe aykırı olarak CHF oyu olarak kabul edildiği anlaşılmıştır.⁶⁰³ Antalya seçimlerinde yedinci seçim sandığının kurulu olduğu Şarampol Mahallesi seçim sonuçları tartışmaya neden olmuştur. Fethi Bey'e göre 438 seçmenin olduğu mahallede sandıktan çıkan 424 oyun tamamı SCF lehine kullanılmış iken seçim encümeni, Şarampol Mahallesi'nde seçim sandıklarının tahrip ederek CHF lehine seçim sandığına otuz oy arttırmıştır.⁶⁰⁴

Antalya seçimlerinde en çok tartışılan olay 14 Ekim'de çıkan olaydır. Olayın çıkmasına sebep olan gelişme 1930 Belediye Kanunu'na göre Antalya merkezde sayısı yedi olan ve mahallelerde kurulması gereken oy sandıklarının altısının lağvedilerek oy sandığı sayısının bire düşürülmesi ve tek sandığın da belediye binasına taşınarak seçmenlerin o sandıkta oy kullanmasının istenmesi olmuştur. Tek sandık seçmenlerin oy kullanması için yetersiz gelince seçmenler saatlerce oy kullanmak için ayakta sıra beklediği gibi 6000 seçmen oy kullanmaktan alıkonulmuştur. Seçmenler oy verme işlemi çok uzayınca belediye binasına girmeye çalışmış Vali Faiz Bey seçmenlerin belediye binasına girmesine engel olmak için polis ve zabıta halkın üstüne sevk etmiştir.⁶⁰⁵ Olayları meclis gündemine taşıyan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey'e göre; 14 Ekim günü yaşanan vakadan önce

⁶⁰² *Son Posta*, 16 Teşrinievvel 1930.

⁶⁰³ *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D:3,İ:5 C:22, 54. (15.11.1930); Balkaya, *a.g.e.*, 386-392.

⁶⁰⁴ *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D:3,İ:5 C:22, 54. (15.11.1930.)

⁶⁰⁵ *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D:3, İ:5 C:22, 21. 54. (15.11.1930) ; *Cumhuriyet*, 18 Teşrinievvel 1930.

Doktor Burhanettin Bey, Vali Faiz Bey'i vilâyet makamında “-*Şahsıma muhabbetiniz yoktur, fakat bu günlerde şehit olursam bari iyi bir cenaze alayı yaptırmak lütfunu esirgemeyiniz.*” şeklinde tahrik etmek amacıyla iğnelemiştir.⁶⁰⁶ Şükrü Kaya Bey'in iddiaları bununla sınırlı kalmamıştır. Şükrü Kaya; vakadan birkaç gün önce SCF Antalya Vilayet Teşkilatı için aktif olarak çalışan Akif Bey'in de belediye binasının önündeki kahvehanede otururken “- *SCF'nin cereyanının önünde durulamaz, durmak isteyeniyi yıkar, halk bize müracaat ediyor. İntihabattaki yolsuzluklardan şikâyet ediyor. Yolsuzluklar devam ederse 31 Mart Hadisesi burada tekerrür eder.*” diyerek halkı kin ve nefrete sevk ettiğini iddia etmiştir.⁶⁰⁷ Antalya hadisesinde bütün suç hükûmet tarafından SCF vilayet idare heyeti ve SCF seçmenlerine isnat edilmiştir. Hükûmetin iddiasına göre 14 Ekim günü sandıkların kurulu olduğu belediye binası önündeki meydana seçmenlerin toplanması esnasında tüm işyerleri SCF taraftarlarının tehditleri sonucu kapatılmıştır. Olaydan bir gece evvel Şeyh Sinan Mahallesi'ndeki SCF vilayet binasında halk toplanarak SCF Vilayet Reisi Dr. Burhanettin Bey ve azalardan Akif Bey tarafından halkı kışkırtıcı konuşmalar yapılmıştır. SCF mensupları belediye meydanında toplanma esnasında seçim sandıklarının belediye salonundan meydana indirilmesini talep etmiş, bu talepleri yerine getirilmezse dağılmayacaklarını“- *Sandık her halükarda meydana indirilmelidir, yoksa zorla indireceğiz, öleceğiz, şehit olacağız buradan geri dönmeyeceğiz.*” demek suretiyle halkı hükûmet ve kolluk kuvvetlerine karşı koymaya teşvik etmiştir. Encümen heyeti yaşanan bu hadiseden dolayı korkarak sandıkları terk etmiştir.⁶⁰⁸ SCF'nin sözcülüğünü yapan Son Posta gazetesine göre Şükrü Kaya Bey'in iddia ettiği gibi gerçekten Şeyh Sinan Mahallesi'ndeki SCF vilayet binasında Reis Dr. Burhanettin ve SCF Vilayet azası Akif Beyler tarafından toplantı yapılmış çok yoğun bir katılım olmuş hatta bina içine ve bahçesine sığmayan kalabalık caddeye taşmıştır. Fakat iddia edildiği gibi konuşmalarda Cumhuriyet değerleri ya da hükûmet aleyhine herhangi bir ifade kullanılmamıştır.⁶⁰⁹ Belediye binası önünde cereyan eden olaylar sırasında Polis müdürü, o esnada arkadaşı Avukat Hamdi Efendi'nin yazıhanesinde oturmakta olan Dr. Burhanettin Bey'den halkı dağıtmasını

⁶⁰⁶ TBMM, Zabıt Ceridesi, D:3,İ:5 C:22, 21. , 53..(15.11.1930.)

⁶⁰⁷ TBMM, Zabıt Ceridesi, D:3,İ:5 C:22, 21. ,53. (15.11.1930.)

⁶⁰⁸ TBMM, Zabıt Ceridesi, D:3, İ:5 C:22, 53. (15.11.1930); *Vakit*, 16-17 Teşrinievvel 1930; *Milliyet*, 15-16-17 Teşrinievvel.

⁶⁰⁹ *Son Posta*, 11 Teşrinievvel 1930.

istemişse de Dr. Burhanettin Bey; halkı en mukaddes haklarından vazgeçirmeye hakkı olmadığı gerekçesi ile bu teklifi reddetmiştir.⁶¹⁰Fethi Bey'in iddiasına göre; Antalya Mebusu Rasih Hoca (Kaplan) encümen heyetini istifa ettirerek Ankara'ya gitmiş ve bundan dolayı seçim iki gün tatil edilmiştir. Encümen heyeti; Rasih Hoca'nın (Kaplan) Ankara'ya varması üzerine istifasını geri almış seçim kaldığı yerden devam etmiştir.⁶¹¹ Rasih Hoca (Kaplan) ise Fethi Bey'in iddialarını kesin bir dille reddetmiştir.⁶¹²

14 Ekim günü yaşanan arbedenin sorumluluğunu sadece SCF taraftarlarının taşkınlığına bağlayan Şükrü Kaya Bey'e göre; mevcut polis ve jandarma ile olayların kontrol altına alınması mümkün olmadığı için valiye müracaat edilmiş, Vali seçim alanına gelerek kapalı olan işyerlerinin açılmasını istemiş fakat bunda muvaffak olamamıştır.⁶¹³ Polis müdürü, belediye balkonuna çıkıp halkı dağıtmak için bir şeyler söylerken aynı anda validen emir alan jandarma bölüğü süngü takarak halkı dağıtmak istemiş, halk dağılmaya yanaşmamış hatta halktan bazıları kendilerini tellal ile oy kullanmak için davet eden hükûmetin neden şimdi dağılmalarını istediğine anlam verememiştir.⁶¹⁴ Polis müdürü halkı dağıtamayınca vali devreye girerek halkı dağılmaları hususunda uyarmıştır. Fakat kanuni haklarını kullanmakta ısrarcı olan seçmenler kendilerine engel olunmazsa seçimin son günü olduğu için oylarını kullanıp dağılacaklarını belirtmiştir.⁶¹⁵ Hatta SCF idare heyeti azalarından Akif Bey işi biraz daha ileriye götürerek valinin ayaklarına kapanıp ayaklarını öpüyor, yalvaran sesi ile ağlayarak, “-Vali beyefendi! Bizi haklarımızdan mahrum etmeyin, biz kanuna muhalefet etmiyoruz, yalnız serbestçe reyimizi atmak istiyoruz “diye, bağırması⁶¹⁶ o esnada bir bölük asker süngü takarak halkın üstüne yürümüş halk “-Yaşasın ordu! Yaşasın Gazi!” diyerek askeri alkışlamış ve halk, oylarını kullanıp gideceğini söyleyince asker kenara çekilmiş ama kısa bir süre sonra 52. Alay Kumandanı Miralay Celâl Bey ve yardımcısı 52.Alay'dan bir tabur asker ile seçim alanına girerek halkı dağıtmaya çalışmış yaşanan arbede sırasında 52. Alay

⁶¹⁰ Güçlü, a.g.e. ,68.

⁶¹¹ TBMM, Zabıt Ceridesi, D:3, İ:5 C:22, 21.(15.11.1930.)

⁶¹² TBMM, Zabıt Ceridesi, D:3, İ:5 C:22, 36.(15.11.1930.)

⁶¹³ TBMM, Zabıt Ceridesi, D:3, İ:5 C:22, 53. (15.11.1930.)

⁶¹⁴ Güçlü, a.g.e. ,69.

⁶¹⁵ Cumhuriyet, 18 Teşrinievvel 1930.

⁶¹⁶ TBMM, Zabıt Ceridesi, D:3, İ:5 C: 22, 21. (15.11.1930) ; Güçlü, a.g.e. , 69.

Kumandanı Miralay Celal Bey ve halktan bazı kişiler de yaralanmış,⁶¹⁷ askerler silahlarına gerçek mermi sürünce olayların büyüyeceğini anlayan Dr. Burhanettin Bey, belediye binasının balkonuna çıkarak halka hitaben “- *Şimdi Vali Bey'in yanından geliyorum. Bugün oylarınızı serbestçe kullanacaksınız, fakat bir kere dağılmanız şarttır. Şimdi gidiniz yarım saat sonra geliniz.*” diyerek topluluğu dağıtmayı başarmıştır.⁶¹⁸ 52. Alay Kumandanı Miralay Celâl Bey'in yaralandığı halde askere ateş emri vermemiş olması büyük bir facianın önüne geçmiştir.⁶¹⁹

CHF'ye göre olayın bu aşamaya gelmesinde sebebi Vali Faiz Bey ve Cumhuriyet savcısının gevşek tutumu etkili olmuştur.⁶²⁰ Olaydan hemen sonra polis vasıtasıyla vali huzuruna çağrılan Dr. Burhanettin Bey, makamda Vali Faiz tarafından “- *Gel bakalım çete reisi, yazık senin irfanına, sen medeni bir adam değil çete reisi, esnaf reisisin.*” sözü ile olaylardan Dr. Burhanettin Bey'i sorumlu tutunca Dr. Burhanettin Bey “- *Efendi kendine gel.*” diyerek valiye tepki göstermiştir.⁶²¹

14 Ekim günü yaşanan olayların azmettiricisi olarak görülen, SCF Antalya Vilayet Teşkilatı Reisi Dr. Burhanettin Bey ve Antalya SCF ocak kurucu azaları arasında yer alan Muallim Akif, Serfiçeli İbrahim, Serfiçeli Raşit, Kaçar Ali zade Süleyman, Şermet zade Ziya, Buz fabrikası sahibi Remzi, Kemahlı zade Ali Oğuz ve Ömer Efendizade Ahmet Bey hakkında tutuklama kararı verilmiştir.⁶²² SCF Antalya Vilayeti Ocağı ileri gelenleri ile birlikte yaklaşık iki yüz kişi tutuklanmış, tutuklular otuz saat uykusuz ayakta bekletilerek gözaltında tutulmuştur. Savcı huzuruna çıkarılan tutuklular serbest bırakılma kararına rağmen valinin talimatı ile serbest bırakılmamıştır.⁶²³ Vali Faiz Bey tutukluların serbest bırakılmasının kendisini

⁶¹⁷ BCA,490.01.34.143.2.

⁶¹⁸ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, D:3, İ:5 C:22, 21.(15.11.1930) ; Güçlü, *a.g.e.* , 69.

⁶¹⁹ Muhammed Güçlü dönemin canlı tanıklarından Adnan Selekler ile yaptığı yüz yüze görüşmeden naklettiğine göre; Seçim alanında yaşanan sandık tartışmasından Vali ve polis müdürü Serbest Cumhuriyet Fırkası taraftarlarından seçim alanını terk etmesini isteyince SCF taraftarları dinamit lokumu patlatarak olay çıkarmış, çıkan olayları bastırmak için uğraşan jandarma ve polis kontrolü sağlayamayınca olay yerine yakın bir noktada konuşlandırılmış olan 52. Alay'dan yardım istenmiş. 52. Alay Kumandanı Miralay Celal Bey bir tabur asker ile olay yerine gelmiş ve SCF taraftarları tarafından atından düşürülmek suretiyle yaralanmış ona rağmen askerlere halka ateş açmaları yönünde emir vermemiştir. (Güçlü, *a.g.e.* ,69.)

⁶²⁰ BCA,490.01.34.143.2.

⁶²¹ Güçlü, *a.g.e.* ,71-72.

⁶²² BCA,490.01.34.145.1. ; *Son Posta*, 17 Teşrinievvel 1930; *Vakit*, 17 Teşrinievvel 1930; *Cumhuriyet*, 17 -18 Teşrinievvel 1930; *Milliyet*, 16- 17 Teşrinievvel 1930

⁶²³ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, D:3, İ:5 C:22, 62.(15.11.1930) ; *Son Posta*, 17 Teşrinievvel 1930; *Vakit*, 17 Teşrinievvel 1930; Balkaya, *a.g.e.* ,409-411.

Hükümet nazarında itibarsızlaştıracağı kaygısı ile savcının boynuna sarılarak “*Serbest Cumhuriyet Fırkası idare heyetini tahliye edersek Ankara’ya karşı müşkül vaziyette kalacağım.*”⁶²⁴ çıkışı ile adaleti sağlamakla görevli yargı mensuplarına baskı yapmaya çalışmıştır. Antalya’da 14 Ekim hadisesi siyasetle alakası olmayan sıradan vatandaşlarda da tepkiye neden olmuş vatandaş valinin ortada anarşi ve irtica yokken silahlı birlikleri halkın üstüne sevk etmesini anlamsız bulmuştur.⁶²⁵

Olayı siyasi bir gösteri olarak değerlendiren Bakanlar Kurulu’nun kararı ile 15 Ekim akşamı SCF Antalya Vilayet Ocak Heyeti tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakılmıştır.⁶²⁶ Tutukluların, Bakanlar Kurulu kararı ile serbest bırakılması hem tutuklamaların hem de kararın siyasi olduğunu ve yargının siyasi vesayet altında olduğunu göstermektedir. 14 Ekim günü yaşanan olaylardan dolayı Antalya vilayet merkezi belediye seçimleri 4 gün uzatılmıştır. Şükrü Kaya Bey; seçim alanında taşkınlık çıkaran SCF taraftarlarının gerçek niyetinin oy kullanmak değil provokatörlük yapmak olduğunu olayların bir saat kadar sürdüğünü ve seçim sonuçlarını etkileyecek kadar büyük bir etkiye sahip olmadığını, seçimin 14 Ekim’den bitim tarihi olan 18 Ekim 1930’a kadar sorunsuz olarak devam ettiğini belirtmiştir.⁶²⁷ Fakat gelen şikâyetler ve alınan sonuç seçimin sadece CHF lehine sorunsuz devam ettiğini göstermekteydi.

Seçimin son günü olan 18 Ekim 1930’da CHF belediye meclis azası adaylarından Ak Hüseyin daha önce oy kullanmış çoğu kadın ve erkek seçmeni evinde toplayarak “-*Önceki seçim bozuldu.* diyerek seçimin son günü 18 Ekim sabah namazı vakti tekrar para karşılığında bu seçmenlere CHF lehine oy vermelerini istemiştir. CHF’ye oy vermek için ikna edilen seçmenler 18 Ekim sabah erken saatte henüz oy kullanma zamanı gelmeden seçim sandıklarının başında toplanmıştır. Sandıkların başında yoğun bir kalabalık oluşturan CHF’li seçmenlerden dolayı seçimin son günü olduğu için oy verme işlemi uzamış, SCF’ye oy vermek isteyen seçmenler oy kullanma süresinde sandıklara ulaşamamıştır. Seçim saatleri içinde uzun süre ayakta bekleyen SCF’ye oy verecek seçmenlerden sayıları binin üzerinde

⁶²⁴ Güçlü, a.g.e. ,72.

⁶²⁵ *Son Posta*, 17 Teşrinievvel 1930.

⁶²⁶ *Son Posta*, 17 Teşrinievvel 1930 ; *Milliyet*, 17 Teşrinievvel 1930.; *Akşam*, 18 Teşrinievvel 1930.; Güçlü a.g.e. , 71-72.

⁶²⁷ BCA,490.01.34.143.2. ; *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D:3, İ:5 C:22, 53-54.(15.11.1930.)

kadın ve erkek, polisler tarafından “-Sandık kapandı.” denilerek oy kullanmalarına müsaade edilmemiştir.⁶²⁸

Antalya’da 14 Ekim günü belediye meydanda yaşanan olaylar Mustafa Kemal’i öfkelenmiştir. Mustafa Kemal, hem SCF İstanbul Vilayet Ocak Reisi İsmail Hakkı Bey’in (Baltacıoğlu), 12 Ekim 1930 tarihinde Yarın Gazetesi’nde çıkan bir makalesinin⁶²⁹ hem de 14 Ekim 1930 seçim günü Antalya’da yaşanan olayların hesabını sormak için, o sırada Ankara’da bulunan SCF’nin kurucularından Ağaoğlu Ahmet’i köşke davet etmiştir. Köşkte, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya da vardır. Sofraya geçildiği vakit, Mustafa Kemal, Ağaoğlu Ahmet’e dönerek “-Seçimleri kazanıyorsunuz değil mi?” çıkışıyla konuyu açmıştır.

Ağaoğlu Ahmet: “- Hem mağlup olmak hem de alay edilmek çok acı şeydir paşam.” diye serzenişte bulununca Mustafa Kemal:“-Amm bakınız Samsun’da kazanıyorsunuz.” sözleriyle SCF’nin Samsun belediye seçimlerindeki başarısına atıfta bulununca, Ağaoğlu Ahmet hükûmet kuvvetlerinin seçimlere müdahalesini şikâyet ederek “- Paşam, eğer bütün memlekette Samsun Valisi gibi bir kanun taniyan idare memuru da bulunmazsa artık bizlere ağlamak düşerdi! Eğer her tarafta idare memurları bu kabil insanlar olsaydı hiç şüphe yoktur, seçimlerin dörtte üçünü biz kazanırdık.” sözleriyle SCF seçmenine yönelik hükûmet baskılarına dikkat çekmiştir.

Ağaoğlu Ahmet seçimlerde yaşanan hükûmet müdahalelerinden bahsederken huzurda bulunan Şükrü Kaya Bey’i işaret ederek “- Bizim bu dostumuzu görüyor musunuz? O da pek mahirane hareket etmedi. Her tarafta polis, jandarmayı yalnız bize karşı çıkardı. Hiç olmazsa görünüşü kurtarmak için birkaç yerde CHF’ye de karşı çıkarmalıydı.” Diyerek seçimlerde kolluk kuvvetlerinin sadece SCF seçmenine yönelik baskılarından dolayı Şükrü Kaya Bey’i Mustafa Kemal’e şikâyet etmiş,

⁶²⁸ TBMM, Zabıt Ceridesi, D:3, İ:5 C:22, 54,57.(15.11.1930.)

⁶²⁹İsmail Hakkı Bey(Baltacıoğlu);“-Bizim Taptığımız Mustafa Kemal başlığı ile kaleme aldığı makalede, “- Bizim taptığımız Mustafa Kemal, CHF’nin umumi reisi olan Mustafa Kemal değildir, dahi Ingres gibi mazinin mirasını yani Türk Milletinin manevi kuvvetlerini taşıyan ve Türk kavminin istikbalini yaratan ve Türk İstikbalinde Türk Milletine edebi rehber olmak istidadını ve kuvvetini muhafaza eden "Mutlak Mustafa Kemal" dir. "Bu takdirimiz tamimiyle hürdür. Çünkü benliğimizin mutlak ifadesidir.” Sözleri ile Mustafa Kemal’in, CHF lehine taraf olmasını eleştirtmiştir.(Yarın, 12 Teşrinievvel 1930.).

Şükrü Kaya Bey suçlamalara karşın Ağaoğlu Ahmet Bey ile polemige girmeyerek sadece "- *Görüyor musunuz paşam dostlarımız neler söyler*" diyerek gülmüştür.

Şükrü Kaya, Antalya seçimlerinde yaşananları Mustafa Kemal'e tek taraflı olarak yansıtmış olacak ki Mustafa Kemal ile Çankaya Köşkü'nde görüşen Ağaoğlu Ahmet ile Mustafa Kemal arasında geçen Antalya seçimin de yaşanan olaylar ile ilgili sert bir havada geçen konuşmada Mustafa Kemal, Ağaoğlu Ahmet Bey'e hitaben :"- *Efendi her tarafta anarşi beliriyor. Antalya'da kumandanın kafasını iskemle ile kırmışlar. Bu kumandan çok büyük ve sabırlı adammış. Ben olsaydım bir bölük mitralyöz getirip oradakileri biçerdim. Başka yerde bunun emsali olmuştur.*" sözleri ile sert bir biçimde Ağaoğlu Ahmet Bey'e çıkmıştır. Askeri birliklerin seçim alanında bulunmasının doğru olmadığını düşünen Ağaoğlu Ahmet "- *Paşam kumandanın seçim alanında ne işi var.*" diye çıkışınca Mustafa Kemal "- *Anarşiye mani olmak için gelmiştir.*" cevabını vermiştir. Bu cevaptan tatmin olmayan Ağaoğlu Ahmet Bey "*Hayır! Anarşi tam da onun oraya gelmesinden çıkar! - Gazi Mustafa Kemal bir cumhuriyet kurmuş, bu Cumhuriyetin dayandığı kanunlar halka seçime katılma hakkını vermiştir. Halk bu hakkını kullanmak için sandık başına geliyor ve karşısında silahlı kuvvetleri görüyor! Çatışma tabiidir!*" diyerek seçim güvenliğini sağlama görevi olmayan 52. Alay'ın seçim alanına girmesinin olayların çıkmasına sebep olduğunu ifade edince Mustafa Kemal yaşanan olaylardan sonra tarafını net bir şekilde belli edercesine gayet hiddetli şekilde "- *Efendi! Anarşi var, anarşi! Sizin haberiniz yok, gafilsiniz! Ve bununla beraber de benden tarafsız kalmamı istiyorsunuz.*"⁶³⁰ çıkışı ile kestirip atmıştır. Tarık Buğra'nın aktardığına göre Mustafa Kemal sözünü "*-Gafilsiniz, delalettesiniz, hatta hıyanettesiniz.*"⁶³¹ şeklinde noktalamıştır. Yaşanan bu tartışma öncesinde Şükrü Kaya Bey'in köşkte olması daha Ağaoğlu Ahmet, Gazi'nin huzuruna çıkmadan önce Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey ile Mustafa Kemal arasında konunun konuşulduğunu ve Şükrü Kaya Bey'in olayları sadece hükümet ve CHF menfaatleri penceresinden Gazi'ye aktardığını gösteriyordu.

Hükümet, 14 Ekim 1930'da belediye meydanında yaşanan olayların seçim sonuçlarına etki etmediğini iddia etse de açılan sandıklardan seçime katılım ve kullanılan oy adetleri bunun tam tersini gösteriyordu. Antalya merkez, belediye

⁶³⁰ Ağaoğlu, a.g.e. , 62-64.

⁶³¹Tarik Buğra, *Yağmur Beklerken*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, 208.

seçiminde seçmenlerin seçime katılım oranı çok düşük seviyede olmuştur. Seçim sandıkları, seçimin bittiği gün olan 18 Ekim 1930 akşamı encümen azasında: Reis Ali Galip ve Karakaş zade Hüsnü, Sait oğlu Mehmet Kaptan ve Hacı Mustafa zade Celâl Mora Derviş, Kerimoğlu Ahmet Hakkı Çavuş zade Mehmet Ali Bey ve Efendilerin huzurunda açıldı. 9364 seçmenden 3234'ü oy kullanmıştır. Fakat iki seçmenin oyu geçersiz sayılmıştır. Bu seçmenlerden biri tüm uyarılara rağmen mükerrer oy kullandığı için, diğeri de 1930 Belediye Kanunu'na göre oy kullanabilmesi için kanuni olarak ikametgâh adresinde altı aylık ikamet süresini doldurmadığı için oyları geçersiz sayılmıştır. Böylece seçimde geçerli olarak kullanılan oy sayısı 3232 olarak saptanmıştır. Kullanılan oylardan 1912'si CHF lehine 1320'si SCF lehine sayılmıştır. CHF ile SCF arasındaki oy farkı 592 oy ile CHF lehine olmuştur.

Oy pusulaları ile tasdikli seçim defterlerindeki seçmenlerin imzalarının örtüştüğü görüldü. Genel toplamda geçerli sayılan oyların tasnifi sonucunda en çok oy alanlardan başlanarak 1912 şer oy ile Doktor Münir, Tüccar Ak Hüseyin, Hacı Murat zade Osman, Yozgatlı zade Ali Rıza, Karakaş zade Hüsnü, Toygar zade Cemal, Hafız Mehmet, Seyit zade Mehmet Kaptan, Hacı Ahmet zade Ali Rıza, Şekerci zade Ali Refik, Kesikçi zade Mehmet, Diş Doktoru Remzi, Seyfullah, Yörük zade Fuat, Mühendis Hamdi, Kabadayı zade Hüseyin, Hasan Basri, Cafer zade Mehmet Kaptan, Yüzbaşı zade Adil, Hancı zade Emin, Doşine Hasan, Kum Hasan, Şekerci Morali Mustafa ve 1901 oy ile Hacı Mustafa zade Celâl Bey ve Efendilerin azalığa ve 1896 oy ile Kaymakam Celâl Bey ve 1885 oy ile İstikbal şirketinden Cacı Veli Bey ve 1883 oy ile Kerpeli İzzet, Yelkenli zade Şevket, Fabrikatör Hacı Kadir, Yürük Hüseyin zade Rıza Beyler ve 1880 oy ile Ömer Reis zade Salih, Yahya zade Rifat, Ekmekçi Mustafa Kaptan zade Mehmet, Bahçivan Osman, Çalık Hacı Abdürrahman, Bahçivan Mehmet Çavuşzade Hasan, Ak Hüseyin zade Hacı Hasan, Demirci Osman, Lokantacı Hüseyin, mübadil Kahveci Hüseyin, Atmacı İbrahim, Karaç zade İsmail, Sarraf Abdullah, Kasap İbroş, Hacı Hüseyin zade Murat, Genç zade Emin, Osman Efendizade Hacı Mustafa, Çıklı zade Osman Bey ve Efendilerin yedek azalığa seçilmişlerdir.⁶³² 1930 Belediye Seçimlerinde jandarma kumandanının kafasının kırılmasına dahi varacak kadar şiddet olaylarının yaşandığı Antalya

⁶³² TBMM, *Zabıt Ceridesi*, D:3, İ:5, C:22, 51-52. (15.11.1930) ; *Milliyet*, 20 Teşrinievvel, 1930;

belediye seçimlerini CHF kazandı.⁶³³ Seçim müddetince seçimin kanuna aykırı şekilde yapıldığına dair seçmenler tarafından bir şikâyet söz konusu olmayınca aynı gün mazbatalar düzenlenmiştir. Seçim sonucunda 20 azalı Antalya belediye meclisi heyeti oluşturuldu. Antalya belediye meclisi, 20 azanın katılımı ile 20 Ekim 1930'da olağanüstü gündemle toplanarak yaptığı yirmi azanın gizli oylama neticesinde iki çekimser ve bir oyun da Doktor Münir Bey'e verilmesine karşın 17 oy ile CHF adayı Karakaş zade Hüsnü Bey'i belediye reisi seçmiş ve mazbatasını düzenlenerek valiliğe takdim edilmiş valilik oluru ile Dâhiliye Vekâletine sevk edilen mazbatasını cumhurbaşkanlığınca onaylanmıştır.⁶³⁴ Karakaş zade Hüsnü Bey'in Antalya belediye başkanlığına seçilmesinde; belediyecilik tecrübesinin olması, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve CHF Teşkilatına mensup olması ve CHF ilkelerini içselleştirerek, çalışkanlığı ve işgüzarlığı ile ön plana çıkması etkili olmuştur.⁶³⁵ Seçimden sonra Antalya'da sular durulmadı seçim bittiği halde seçimden yansıyan gerginlikler devam etti.

Seçimlerden sonra 14 Ekim'de jandarma kumandanının darp edilmesine kadar varan olaylardan dolayı Antalya SCF Vilayet İdare heyeti tahkikata uğramaktan kaçamadı. Antalya Cumhuriyet savcısı olaylara sebep oldukları gerekçesi ile Antalya SCF Vilayet Teşkilatı Reisi Dr. Burhanettin Bey(Onat) ve 168 SCF ileri geleni mevcutlu olarak tutuklanma talebi ile Ağır Ceza Mahkemesine sevk etmiştir. Antalya Ağır Ceza Mahkemesi sanıkları serbest bıraktığı gibi güvenlik açısından davanın başka bir yere nâkili ve davanın orada görülmesi talebi ile dosyayı Adliye Vekâleti 'ne havale etti. Adliye Vekâleti de davanın Denizli Ağır Ceza Mahkemesinde görülmesine hükmetmiştir.⁶³⁶ Mustafa Kemal'e göre Antalya olaylarında taşkınlık çıkaranların savcılık tarafından serbest bırakılması ve yargılamamanın tutuksuz yapılması adliye sisteminin yetersizliği ile açıklanabilir. Mustafa Kemal; hükûmetin manevi şahsiyetine, Cumhuriyet rejimine yapılan bu ve buna benzer saldırıların engellenmesi için Cumhuriyet Rejimini Koruma Kanunu

⁶³³BCA,490.01.286.1146.1. ; BCA,490.01.34.143.2.; BCA,030.11.1.59.34.3. ; BCA,030.10.82.536.30. ; *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D:3, İ:5, C:22, 51-52.(15.11.1930.); *Milliyet*, 20 Teşrinievvel, 1930.; *Milliyet*, 29 Teşrinievvel 1930. ; *Cumhuriyet*, 20 Teşrinievvel 1930.

⁶³⁴BCA,030.11.1.59.34.3, BCA,030.10.82.536.30, *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D:3, İ:5 C:22, 51-52.(15.11.1930) ; *Milliyet*, 29 Teşrinievvel 1930.

⁶³⁵ BCA,030.10.82.536.30.

⁶³⁶BCA,490.01.724.478.1. ; BCA,490.01.34.145.1. ; Güçlü, *a.g.e.* , 77-78.

adıyla bir kanuna ihtiyaç olduğunu, bu şekilde Cumhuriyet ve İnkılaplarına yapılan saldırılara en ağır cezalar verilebileceğini, rejime ve onun inkılaplarına yapılacak benzer saldırıların ancak bu şekilde bertaraf edilebileceğine⁶³⁷dikkat çekmiştir.

Antalya seçimlerinde aktif olarak çalışan grup Giritlilerdi. SCF her ne kadar sönümlenmiş olsa da Antalya'da eski SCF mensupları, fırkanın aslında ortadan kalkmadığını yakında daha güçlü bir şekilde siyaset sahnesine çıkacağı şeklinde propaganda yapmışlardır. Adliye ve kolluk kuvvetlerinin propagandalar karşısında pasif kalması halkın bu propagandalara meyline sebep olmuştur. Özellikle, Giritliler bir blok oluşturarak hükûmete ve CHF'ye karşı muhalefeti devam ettirmişti. Feshedilmiş olan SCF'nin Antalya idare heyeti hakkında mahkeme kararı verildiği halde ve mahkemelerinin Denizli'ye nakledilmiş olmasından dolayı Denizli'de başlayacak mahkemeleri hakkında henüz ellerine bir tebligat ulaşmaması, eski SCF mensuplarını cesaretlendirmiştir. Bu süreçte eski SCF Antalya İdare heyeti içinde aktif görev alan Kaçar Alizade Süleyman Bey öncülüğündeki Giritliler kendi muhalefet hareketine katılmayanlara baskı yapmışlardır. Antalya'daki muhalifler bir yandan SCF'nin kendini fesih etmediği propagandası yaparken bir yandan da Kazım Karabekir Paşa ile Refet Paşa'nın bir muhalefet fırkası kuracakları ve SCF'nin bu fırka ile birleşeceği propagandası yapmışlardır.⁶³⁸Denizli'de başlayan eski SCF Antalya idare heyetinin mahkemeleri, ulaşım probleminden dolayı psikolojik bir şiddet örneğine dönüşmüştür. Sanıklar zorlu ulaşım şartları altında toplamda üç kez Denizli'ye götürülerek yargılanmış ve uzun yargılamaların sonucunda sanıkların tamamı beraat ettirilmiştir.⁶³⁹

Seçimlerden sonra Antalya'da kaybettiği tabanı yeniden kazanmak için CHF harekete geçmiştir. 1930 Belediye Seçimlerinden sonra CHF Antalya Vilayet Mutemedi Zeki Bey arkadaşları ile geçimsizliği ve halkı memnun etmediği gerekçesi ile görevden alınacaktır.⁶⁴⁰ CHF bir yandan Antalya teşkilatına neşter vururken diğer yandan Antalya da kaybettiği prestijini yeniden sağlamak için baskı ve korku silahına sarılmıştır. Haklarında mahkeme kararı olan eski SCF Antalya idare heyeti ile aynı akıbete uğranacağı tehdidi ile halkın eski SCF Antalya idare heyeti ile ilişki kurması

⁶³⁷ BCA,490.01.34.145.1.

⁶³⁸ BCA,490.01.724.478.1.

⁶³⁹ BCA,490.01.34.145.1. ; Güçlü, *a.g.e.* , 77-78.

⁶⁴⁰ BCA,490.01.34.143.2.

engellenmeye çalışılmış, eski CHF mensuplarının yeniden kazanılması için çalışma yapılmış ve bu doğrultuda özellikle esnaf ve tüccar kesimi ile temaslar sıklaştırılmıştır. Türk Ocağı ve Spor Cemiyeti yeniden yapılandırma sürecinde CHF'nin Antalya'da destek aradığı kurumlar olmuştur.⁶⁴¹

SCF'nin teşkilatlanma yapabildiği Antalya kazalarındaki seçimler de Antalya vilayet merkezi seçimlerine benzer şekilde hükümet baskısı iddiaları altında gerçekleşmiştir. Antalya kazaları içinde belediye seçiminin yapıldığı ilk kaza Finike oldu. Finike'de seçim 4 Ekim 1930 tarihinde aynı gün içinde yapıp bitirilmiştir.⁶⁴² Finike seçimleri de yurt genelinde bahsedilen hükümet baskıları arasında yapıla bilinmiştir. Seçimde CHF Mutemedi Musa Kazım Efendi her anlamda seçimin CHF lehine ilerlemesi için halka baskı yapmıştır. Musa Kazım Efendi, servetini Dünya Savaşı sırasında Sava adlı bir Rum kadından elde etmiş ve Finike kazasında mütegalibe bir konumdaydı⁶⁴³ Kaza Kaymakamı Hayri Bey de seçimde seçmenler üzerinde baskı kurmaktaydı. Hayri Bey, 19 Eylül 1930 Cuma günü bütün memur ve öğretmenleri makama çağırarak memurların ailelerinin oylarını CHF'ye vermedikleri takdirde azledilmiş kabul edileceklerini ihtar etmiştir. Finike iki mahalleden ibaret olup çoğunluğu teşkil edenlerin memur olması ve memurların serbestçe oy kullanmasına hükümetçe meydan verilmemesinden dolayı SCF'nin Finike'de seçimi kazanma şansını azaltan faktör olarak görülmüştür. Finike Teşkilatının kurulduğu gün seçim yapılması kararı alınması SCF Finike Teşkilatına göre baskın seçim taktiği olarak yorumlanmıştır. SCF Finike Teşkilatı seçim için hazırlık yapmak amacıyla 20 Eylül de yapılacak belediye seçiminin hiç olmazsa 23 Eylül'e alınması için kaymakamlığa 19 Eylül'ü 20 Eylül'e bağlayan gece yarısında gönderdikleri üst yazının kaymakam Hayri Bey tarafından kabul edilmediğini belirtmiştir.⁶⁴⁴

Dr. Burhanettin Bey'e göre; Finike Seçimleri kanunların ayaklar altına alındığı bir seçime sahne olmuştur. Belediye seçimi için encümen 2 Eylül'de oluşturularak sözü edilen tarihte ihtiyar heyetinden alınan tasdikli defter suretinin

⁶⁴¹ BCA,490.01.724.478.1.

⁶⁴² BCA, 490.01.286.1146.1. ;Fakat SCF Genel merkezine gönderilen bir telgrafta Finike'de belediye seçiminin 20 Eylül 1930 da yapıldığı belirtilmektedir. Dönemin gazete haberleri de 20 Eylül 1930 tarihini desteklemektedir.(B. k. z. *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1930; *Akşam* 23 Eylül 1930.)

⁶⁴³ Güçlü, *a.g.e.* ,62.

⁶⁴⁴ Balkaya, *a.g.e.* , 393-395.

asılmasına karar verilerek günlerin aynı kalması şartı ile 12 Eylül'e kadar itiraz hakkı verildiği halde 4 Eylül'de ihtiyar heyeti tarafından Sarı Beyzade Mehmet, Bahar zade Eşref Ömer, Ağa zade Osman Beylerin deftere dâhil olmadığı müracaatlar ile encümenine ihbar edilmiş ve encümenin o tarihte tetkik ile karara bağlaması lazım gelirken, encümen heyeti toplanma gereği duymayarak eski tarihli bir kayıt ve karar ile itirazlarının kabulüne karar vermiştir. Bu kararın 20 Eylül seçim günü dile getirilmesi usule uygun olmadığı ve esasen adı geçenlerin merkez kaza hududu dâhilinde ikamet etmedikleri halde müracaatları kabul edilmiştir. Hükûmet görevlilerinin bu kanunsuzluğa göz yummasının sebebi, Mehmet ve Osman Bey'in, CHF mutemedinin ticari ortakları olduğu ve Eşref Bey'in de çok yakın akrabaları olmasıdır.⁶⁴⁵

Seçimde oy kullanabilmek için belediye kanunu gereğince o beldeye yani Finike'de en az altı ay ikamet edenlerin oy kullanabilmesi lazım gelirken buna dikkat edilmemiş iki üç ay bile ikamet süresi dolmayanlara herhangi bir kimlik ibraz ettirilmeden oy kullanılmıştır. SCF için oy kullanamaya gelenlerin ellerinden oy pusulaları zorla alınarak CHF lehine pusulalar doldurularak sandığa atılmıştır. Seçim esnasında CHF Mutemedi ile hükümet erkânının birlikte halkı korkutmaları ve bilhassa belediye kapısı önünde iki silahlı jandarma ile belediye önündeki tak altında altı jandarmanın mevcutlu bulundurulması da bir diğer bir şikâyet sebebidir.⁶⁴⁶

Finike SCF Kaza Teşkilatı mensuplarınca, SCF Genel Merkezine çekilen bir telgrafta; Kaymakamın seçim esnasında aktif olarak CHF lehine çalıştığı belirtilmiştir. SCF Finike Kazası Kumluca Nahiye Teşkilatı oluşturulurken muhtarlar, kaymakam tarafından kaymakamlığa çağrılarak kendilerine memur olduğu söylenerek CHF'den ayrılmamaları tembih edilmiş olup aksi takdirde irtica cürmüyle asılacakları söylenerek ellerinden imza alınmıştır.⁶⁴⁷ Yine Finike'de SCF ocak binasının önünde halkı korkutmak ve tehdit için silahlar atılmış hükümet ve adliye buna lakayit kalmıştır.⁶⁴⁸ Seçim esnasında tarafsız olması gereken kaymakam, jandarma kumandanı gibi hükümet mensuplarının tarafsızlık ilkesini açıkça ihlal ettiği iddiaları da demokrasi şölenini gölgeleyen iddialar olarak dile getirilmiştir.

⁶⁴⁵ Balkaya, *a.g.e.* , 393-395.

⁶⁴⁶ Balkaya, *a.g.e.* ,393-395.

⁶⁴⁷ Güçlü, *a.g.e.* , 62-63.

⁶⁴⁸ Güçlü, *a.g.e.* , 63. ; Balkaya, *a.g.e.* ,393-395.

Kaymakamın seçim esnasında CHF'ye hükümet fırkası yakıştırması yapması, jandarma kumandanının aleni bir şekilde CHF'ye oy verilmesi için seçmenleri baskı altına alması bu iddialar arasındaydı. Seçim de tarafsızlığı gölgeleyen bir diğer iddia ise kamu gücünü arkasına alan CHF'nin seçimleri kendi lehine sonuçlandırmak amacıyla yaptığı manevralardır. Seçimden bir gün evvel CHF yetkilileri, bütün memurlara ve belediye çalışanlarına ziyafetler çekmiştir. CHF Mutemedi; SCF'ye karşı halkı soğutmak ve halkı SCF'ye karşı terörize etmek amacıyla birtakım girişimlerde bulunmuştur. Bu amaçla SCF lehine oy verenlerden hamal, mavnacı, kasap gibi kişiler tehdit ile kendi fırkası lehine döndürmek amacıyla CHF'ye küskün olanları gümrükte hamallıktan, mavnacılıktan ve kasaplıktan el çektirmek veya işlerine son vermek gibi baskı ve zorbalık derecesine varan şekilde tehdit etmiştir.⁶⁴⁹

Seçim esnasında sandık görevlilerinin baskıları seçimde halkın iradesini özgürce ortaya koymasına mahal vermemiştir. Okuma- yazma bilmeyen seçmenlerin oyları istismar edilmiştir. Oy kullanma hakkına sahip kadınlarından okuma-yazma bilmeyenleri, belediye girişinde, encümen huzurunda olmaksızın oy pusulalarına CHF adaylarının ismi yazdırılarak oyları kullanırılmıştır. Kadınların çoğunluğunun yüzü kapalı olup kimliği açık olmayanların oyunun kabul edilmesi. Finike SCF Teşkilatına göre halkın oyunu serbestçe kullanmasına meydan verilmemiş olması seçimin iptalini gerektiren bir durumdur. SCF Finike İdare Heyetine göre; Finike belediye seçimi 458 oydan ibaret olmasına karşın bir günde 234 oy kullanıldığı için yarıdan fazla oyun kullanılması gerekçe gösterilerek 20 Ekim'e kadar seçimin uzatılmasına dair kanun bulunduğu halde yasal seçim süresini dikkate almayarak 224 oyun kullanılmasına izin verilmemesi özel bir amaca hizmet etmekte olduğunun açık kanıtıdır. Seçimde halkı SCF'den soğutmak için klasik bir taktiğe dönüşen irtica ile suçlamak ve İstiklal Mahkemelerinde yargılamak tehditlerinin aynısı Finike'de de sahnelenmiştir. Kaymakam, SCF Finike Teşkilatına irtica suçu isnat ederek ve telkinlerle tam manası ile tarafsızlığını yitirmiştir. Kaymakam; SCF'ye destek veren sekiz muhtar ve SCF Finike Kaza Teşkilat mensuplarından bazılarını jandarma vasıtası ile huzuruna getirterek kendilerine memur olduklarından dolayı CHF programı dâhilinde hareket etmelerini aksi takdirde bu işin idama kadar varacak tehlikeli sonuçlar doğuracağı tehdidi ile muhtarlara makamında konferans vererek

⁶⁴⁹ Balkaya, *a.g.e.* , 393-395.

imza almıştır. SCF Finike Teşkilatına göre seçimde tam bir derebeylik düzeni ile karşı karşıya kalmışlardır. CHF mutemedi de kaymakam ile aynı noktadan hareketle SCF kaza teşkilatına giderek irtica isnadında bulunmuş ve köylüleri; hükûmetin - kanunsuz olduğu halde- İstiklal Mahkemelerinde idamla yargılanacağı ile tehdit etmiştir. Finike kazasının Kumluca nahiyesinde de teşkilatlanan SCF'nin benzer baskılar altında olduğu SCF merkezine gönderilen telgraflardan yola çıkılarak yorumlanabilir. Finike Jandarma Kumandanı, Kumluca nahiyesine telefon tamiri vesilesi ile gelerek yeni teşkilat kurduğunu ilan eden Kumluca nahiyesinin SCF teşkilatına mensup üyelerini, kamu gücünü kötüye kullanarak nahie müdürü ile birlikte propagandalar yaparak istifaya zorlamış ve SCF Kumluca nahie teşkilatına kayıtlı üyelerini; tehdit edilmek üzere isimlerini talep etmiştir.⁶⁵⁰ Finike seçimlerinde yaşananlar bir bakıma yurt genelinde seçim sürecinde yaşananların özeti gibidir. O dönemde SCF merkezine gönderilen yazı ve telgraflar ile diğer belgeler ışığında bir okuma yapacak olursak genelde yurt genelindeki benzer seçim iddiaları ile karşılaşırız. SCF'ye oy verecek kişiler asker ve polis tarafından tazyik altına alınmıştır. Seçim sandıklarının güvenliği mülki idare amirlerince asker ve polis vasıtasıyla sağlanmamıştır. Okuma – yazma bilmeyenlerin oyları Seçim kanununun 41. Maddesine aykırı olarak CHF lehine kullandırılarak oylar istismar edilmiştir. Seçim sırasında seçmenlerin SCF'ye oy vermemesi için SCF taraftarlarının irtica suçu ile isnat edilecekleri ve İstiklal Mahkemeleri vasıtasıyla darağacında sallandırılacağı şeklindeki hükûmet aygıtlarının tehditleri Finike'de seçmenlerin SCF lehine oy vermelerine mani olmuştur.

Baskı iddialarının ayyuka çıktığı seçim ortamında Finike'de yapılan belediye seçimini büyük bir farkla CHF kazanmıştır.⁶⁵¹ Dr. Burhanettin Bey'e göre Finike'de seçim; kaymakamın ve jandarma komutanının müdahalesi ile CHF'ye kazandırılmıştır.⁶⁵² CHF'ye yakın yayın yapan Milliyet gazetesinin iddiasına göre seçim encümen azalarından ikisi SCF'li olduğu halde geceli gündüzlü çalışmalarına

⁶⁵⁰ Balkaya, *a.g.e.* , 393-395.

⁶⁵¹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-9,D.57,F.3-104 ;*Cumhuriyet*, 23 Eylül 1930; *Akşam*, 23 Eylül 1930.

⁶⁵² Balkaya, *a.g.e.* , 398-402.

rağmen SCF'nin Finike'de aldığı oy sayısı sadece iki SCF'li encümen azasının kendileri ve aile efradının sayısı kadardır.⁶⁵³

SCF'nin teşkilatlanma yapabildiği Elmalı'da seçim 1 Ekim 1930 tarihinde yapılarak seçim aynı gün içinde bitirilmiştir.⁶⁵⁴ Seçim günü Elmalı'da SCF'ye oy verenlerden bazıları ve SCF kaza ocak heyetinden bazıları hapsedilerek ve seçim mahali, süngülü jandarmalarla kuşatılarak halka gözdağı verilmiştir.⁶⁵⁵ Yüzü kapalı kadınlara mükerrer oy kullanılarak seçim sonucu CHF lehine çevrilmiş, seçim esnasında yaşanan olaylardan dolayı makinist Baha Efendi adında bir vatandaş yaralanmıştır.⁶⁵⁶ Son Posta Gazetesi'nin iddiasına göre Elmalı'da seçimi SCF kazanmıştır.⁶⁵⁷ Sonuç olarak yaşandığı iddia edilen onca kanunsuzluklardan sonra seçimi CHF kazanmıştır.⁶⁵⁸

SCF'nin teşkilatlanma yapabildiği Serik kazasında Belediye seçimi 25 Eylül 1930 tarihinde başlamıştır ve 26 Eylül 1930 tarihinde sona ermiştir.⁶⁵⁹ Seçim günü SCF Antalya Vilayet Teşkilatı adına aktif bir şekilde çalışan ortaokul öğretmeni Akif Bey iki arkadaşı ile birlikte Serik'e gelmiştir. Seçim icra edilirken kahve önünde oturan halk o sırada kaza merkezine gelen SCF vilayet teşkilatı azalarından bazılarını karşılamak üzere alkışlamış ve –“Yaşasın Gazi, Yaşasın Fethi” diye tezahüratta bulunmuştur. Bunun üzerine kaymakam bizzat tabancasını çekerek, önündeki altı askere ve jandarma kumandanına “-Ateş edin.” emri vererek ateş etmiştir.⁶⁶⁰ Bu sırada jandarma komutanı halka, Allaha küfür etmiştir. Bu olay kaza halkını korkutmuş ve kazada bir panik havası meydana gelmiştir. Bu olaydan sonra oy verme işlemleri normal olarak devam etmiştir.⁶⁶¹ Vali'nin iddiasına göre aşağı yukarı 150 hanesi olan Antalya'ya en yakın olan kaza, Serik'te yaşanan olaylar SCF taraftarlarına karşı yapılmamıştır. Bahsi geçen olay halkın karşı fırka ve CHF olarak ikiye ayrılarak sokakta münakaşaya başlaması ile ortaya çıkmıştır. Kalabalığı

⁶⁵³ *Milliyet*, 02 Teşrinievvel 1930.

⁶⁵⁴ Başka bir arşiv belgesinde seçimin 11 Teşrinievvel 1930 tarihinde aynı gün yapıldığı yazılmaktadır. BCA, 490.01.286.1146.1. ; BCA,030.10.82.536.26.

⁶⁵⁵ Balkaya, *a.g.e.* , 383; Güçlü, *a.g.e.* ,63.

⁶⁵⁶ Güçlü, *a.g.e.* , 63-64.

⁶⁵⁷ *Son Posta*,14 Teşrinievvel 1930.

⁶⁵⁸ *Vakit*,15 Teşrinievvel 1930.

⁶⁵⁹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-96.

⁶⁶⁰ *TBMM, Zabıt Ceridesi*, D.3 İ:84 C:21, 50, (02.10.1930) ; Güçlü, *a.g.e.* ,63. ; Balkaya, *a.g.e.* ,398-402.

⁶⁶¹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-96 ; BCA, 490.01.286.1146.1.; Balkaya, *a.g.e.* , 398-402. Güçlü, *a.g.e.*,63.

dağıtmak için alana gelen Kaymakam başarılı olamayınca jandarmalarla birlikte kalabalığı dağıtmak için havaya ateş açmış ve münakaşa için toplanan iki fırka taraftarı da dağılmıştır.⁶⁶² Kaymakamın bir seçim gösterisini bile bizzat havaya ateş açarak dağıtması, Serik'teki seçimin kolluk kuvvetlerinin baskısı altında geçtiği gerçeğini ispatlar niteliktedir.

Seçim günü seçim yapılırken SCF taraftarlarının çoğunlukta olduğu Kuruş ve Belpınar Mahallelerini, kaçak eşkiya araştırması bahanesi ile silahlı jandarma kuvveti ile abluka altına alınmış, halk bu durumu sorduğu zaman “- *Mahallelerinizde kaçakçı var arayacağız.*”⁶⁶³ yanıtını almıştır. Hükümet kuvvetleri, halkın seçime katılmasını hatta dışarı çıkmasını dahi engellenmiştir. Kaymakam 26 Eylül Cuma günü mahalle muhtarlarını, jandarma ile toplatarak kendilerinin CHF'ye oy vermelerini ve halka da bu yönde telkinde bulunmalarını istemiştir. Seçimin başlangıcından bitimine kadar kaymakam, jandarma komutanı ve sulh hâkiminin aileleri, evleri dolaşarak CHF lehine oy vermeleri için telkinde bulunmuştur. Aksi takdirde SCF'ye oy verenleri hükümetin sürgün edeceğini söylemişlerdir.⁶⁶⁴

Kaymakam Serik'te SCF'ye kayıtlı bazı seçmenleri gece evlerinden aldırarak SCF'den istifa etmedikleri takdirde birkaç şahit ile irtica cürmü ile mahkûm ettireceğini söylemiştir.⁶⁶⁵

Seçim günü, kanunen sandığın açılabilmesi için aranan yetersayının bir fazlasının sandığa dâhil olması lazım gelirken kanuni süresi zarfında sandığa atılan oy pusulalarının yeter sayının ötesine geçmediği görülünce seçim encümeni tarafından sürenin uzatılması için çoğunluk olarak karar verilmiş ve sandık kapatılmıştır. Seçim gününü akşam saat 20.00 de sandığı açmak için anahtar istenmiş ve belediye reisi oy adedinin yetersayı kanununa ulaşmadığını ve seçimin bir hafta daha uzatılmasının seçim encümeni tarafından karara bağlandığını ve bu kararın seçim defterinde tespit edildiği şekilde sandığın açılmasının mümkün olmadığını söyleyerek anahtarı vermemiştir. Bunun üzerine seçim encümenliği ile hiç alakası olmayan kaymakam, jandarma komutanı ve mal müdürü sandığı kırarak seçimi CHF lehine düzenlemişlerdir. SCF Serik Teşkilatı'na göre vali, baştan sona kadar olaylara

⁶⁶² TBMM, Zabıt Ceridesi, D.3 İ:84 C:21, 50., (02.10.1930.) ; *Akşam*,12 Teşrinievvel 1930.

⁶⁶³ Güçlü, *a.g.e.* ,63, ; Balkaya, *a.g.e.* , 398-402.

⁶⁶⁴ Balkaya, *a.g.e.* , 398-402.

⁶⁶⁵ Güçlü, *a.g.e.* , 63. ; Balkaya, *a.g.e.* , 398-402.

vakıf olduğu halde seçim encümeni ve belediye reisi tarafından seçime fesat karıştırılacağı düşüncesi ile acilen tedbir alınması istenmiş fakat vilayetten “- *Resmen müracaat ediniz de şikâyetinizi dikkate alalım.*” cevabı verilmiştir.⁶⁶⁶ Seçimlerin baskı ortamında yapılması seçmenin sandık başına gitmesine engel olmuştur. Serik’te seçime katılım çok düşük olmuştur seçimde kullanılan toplam 167 oydan 128’i CHF lehine 39’u ise SCF lehine kullanılmış.⁶⁶⁷ Silahların gölgesinde yapılan Serik belediye seçimini CHF adayları kazanmıştır.⁶⁶⁸

SCF’nin teşkilatlanma yapabildiği Korkuteli kazası belediye seçiminde Ak Hüseyin gibi halktan alacaklı olan, halkı maddi olarak baskılayan CHF mensubu tüccarların baskısı sonucunda seçimi CHF kazanmıştır.⁶⁶⁹ 1930 Belediye Seçimlerinde seçim sonuçlarına doğrudan etki eden faktörlerden bir haline gelen CHF mensubu sermayedarların, tüccarların; halkın siyasi tercihini maddi baskılarla yönlendirme çalışmaları Korkuteli’nde de sahnelenmiştir.

SCF’nin teşkilatlanma yapamadığı Akseki’de belediye seçimi 28 Eylül 1930 günü yapılmıştır.⁶⁷⁰ Akseki’de yapılan belediye seçimini CHF adayı kazanmıştır.⁶⁷¹ Sonuç itibarı ile CHF, baskı, tehdit ve şantaj iddiaları arasında Antalya genelinde seçimleri kazanmıştır.

3.3. 1930 İçel (Silifke) Belediye Seçimleri

İçel (Silifke) seçimleri; Silifke Ocak Teşkilatı kurulduktan bir gün sonra 1 Ekim 1930 tarihinde başlayıp 9 Ekim tarihinde sona ermiştir.⁶⁷² Hükûmet, Silifke seçimlerinin seçim kanununa uygun olarak heyet ve temsilcilerin gözetiminde serbestçe ve gizli oy ile yapılmıştır.⁶⁷³ CHF görevlilerine göre, Silifke merkezinde seçim esnasında Türk olmayan unsurların varlığından ve faaliyetlerinden halk şikâyetçidir. Türk olmayan bu unsurlar CHF’ye göre ne tesadüftür ki adliyede görevlidir. Bu unsurlardan mektupçu mahkeme azaları, sorgu hâkimlerinin toplu olarak bir yerde bulunması CHF’de; seçim güvenliği açısından rahatsızlığa neden

⁶⁶⁶ Balkaya, *a.g.e.* , 398-402.

⁶⁶⁷ BCA,490.01.286.1146.1.

⁶⁶⁸ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-95.

⁶⁶⁹ Güçlü, *a.g.e.* ,64.

⁶⁷⁰ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-41 ; BCA, 490.01.286.1146.1.

⁶⁷¹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-09, D, 57, F. 3-41 ;

⁶⁷² BCA, 490.01.286.1146.1.

⁶⁷³ BCA, 490.01.724.478.1.

olmuştur. CHF; Türk olmayan ve özellikle adliyede görevli olan unsurların, görev pozisyonları itibarı ile doğrudan seçimlere müdahalede bulunabileceklerini, müdahale durumunu engellemek ve halkın otoriteyi hissetmesini sağlamak için seçim bölgelerindeki halkı tanıdıkları ve halk psikolojisini bildikleri için valinin, kaymakamların seçim alanına inmesi gerektiğini belirtmiş. Ayrıca asayiş sağlayan kolluk kuvvetlerinin değiştirilmemesi gerektiğini, seçim meydanında bulunmasının CHF hesabına faydalı olacağını altı çizilmiştir.⁶⁷⁴

SCF'nin 1930 Belediye Seçimlerinde, belediye seçimini kazandığı iki vilayetten biri Samsun biri de İçel merkezi olan Silifke'dir. Silifke seçimlerinin kaybedilmesi CHF ve hükûmette soğuk düş etkisi yarattı. Vali Sait Bey; SCF'nin Silifke'de ne kadar güçlü olduğuna dair mesai arkadaşları tarafından yanlış yönlendirilmiştir.⁶⁷⁵ CHF; Silifke'de siyasi organizasyon yetersizliğini ve geniş tabanlı seçmen kitlesine sahip olmadığını seçim esnasında tecrübe edecektir. Oy kullanma işlemi başlar başlamaz belediye reisi dışındaki 10 kişilik seçim encümeni CHF'den istifa edip SCF'ye katılmıştır. Bu durum seçmenler üzerinde SCF lehine bir etki yapmıştır. Bunun sonucunda seçmenler yoğun bir şekilde SCF'ye oy vermiştir. Seçimin 3-4 günü bu şekilde devam etmiştir.⁶⁷⁶ Seçimde sandığa atılan oyun rengine göre hükûmetin tavır belirlemesi Silifke seçimlerinde de tekrar etmiştir. Silifke'den SCF Merkezi'ne gönderilen telgrafta Silifke'de seçimde SCF'nin çok fazla oy aldığına kanaat getiren hükûmet, inzibat kuvvetlerini harekete geçirmiş ve seçimi ertelemiştir. Vali, seçim bölgesine gelerek üç gün boyunca askeri kuvvetleri bütün mahallelere sevk etmiştir.⁶⁷⁷ Sürekli olarak kolluk kuvvetleri ile seçmen korku ve paniğe sevk edilmiştir. CHF ne pahasına olursa olsun seçimi almak için baskı yapıyordu.⁶⁷⁸ Seçimin son günlerinde alınan tedbirlerle seçmen CHF lehine döndürülmüşse de aradaki fark kapatılamamıştır.⁶⁷⁹ SCF, Silifke Belediye seçimlerini 190 oy farkla kazanmıştır.⁶⁸⁰ Bütün engellemelere rağmen eski CHF Silifke Mebusu

⁶⁷⁴ BCA, 490.01.724.478.1. ; Balkaya, *a.g.e.* , 58.

⁶⁷⁵ BCA,490.01.344.1439.25, *Cumhuriyet*, 15 Teşrinievvel 1930.

⁶⁷⁶ BCA,490.01.344.1439.25.; *Son Posta*, 12 Teşrinievvel 1930.

⁶⁷⁷Balkaya, *a.g.e.* , 58.

⁶⁷⁸ *Serbest Cumhuriyet*, 31 Teşrinievvel 1930.

⁶⁷⁹ BCA,490.01.344.1439.25.

⁶⁸⁰ BCA, 490.01.286.1146.1. ; BCA,490.01.34.143.2. ; *Cumhuriyet*, 20 Teşrinievvel 1930, ; *Serbest Cumhuriyet*, 31 Teşrinievvel 1930.

Sami Rıza Bey, SCF Silifke belediye başkanlığına seçilmiştir.⁶⁸¹ Silifke’de Belediye Seçimlerini SCF’nin kazanması üzerine kesin sonuçlar açıklandıktan sonra SCF’ye oy veren seçmenler Vilayet Konağı önünde kutlamalarda bulunmuşlardır.⁶⁸² CHF’nin Silifke’de seçimi kaybetmesinde en büyük etken, eski CHF Silifke Belediye Reisi Sait Bey(Uğur), eski CHF Mutemedi Halil Bey ve eski CHF Silifke Mebusu Mehmet Sami Bey’in (Arkan) SCF’ye geçmesi olarak gösterilmiştir.⁶⁸³ Sami Rıza Bey’in TBMM’de İkinci Grup’ta yer alması ve etrafında kümelenen muhalifler, SCF’nin Silifke’de büyük bir destek görmesinde etkili olmuştur Silifke belediye seçimlerinde vali, kaymakam, asayiş ve inzibat ile alakalı memurlar halk üzerinde nüfuz sahibi oldukları halde diğer seçim bölgelerine nazaran nüfuzlarını kullanamamışlardır. Yerel idarecilerin iş bilmezliği seçimin kaybedilmesinin bir diğer sebebi olarak gösterilecektir. Özellikle SCF, Silifke’de seçimi kazandığı zaman Silifke’de nüfuzu olan CHF Silifke Mutemedi Paşazade Sadık Bey, Silifke’de SCF’nin seçimi kazanmasında en büyük etkenlerden biri olmuştur. CHF Silifke Mutemedi Paşazade Sadık Bey; Silifke SCF Ocak Teşkilatı kurucu kadrosunda yer alan Sami Bey’i (Açıkbaş) kucaklayarak “-Ben sizin liderinize kurban olurum.”⁶⁸⁴ sözleri ile topluluk önünde sevincini göstermekten çekinmemiştir. Mustafa Kemal’in seçimden sonra çıktığı yurt içi gezisinden sonra Paşazade Sadık Bey CHF mutemetlik görevinden uzaklaştırıldığı gibi CHF üyeliği de sonlandırılmıştır. Paşazade Sadık Bey’in

⁶⁸¹Seçimlerde Serbest Fırkadan, Silifke Belediye reisliğini kazanınca hakkında tutulan ikinci raporda İçel Valisi tarafından zehir zemberek sözlerle yerden yere vurulmuştur. Valinin raporuna göre; Sami Rıza Bey (Arkan); Şahsi ahlakı bozguncu olup, itimat telkin eden bir şahsiyet değildir. İlk Büyük Millet Meclisi’nde mesai arkadaşları olan Hacı Ali ve Avukat Haydar Lütfi Bey ile birlikte kurdukları ticari şirket kısa süre sonra Sami Rıza Bey’in hesaplarda yaptığı usulsüzlükler ve dürüst olmamasından dolayı iflas etmiştir. Bu gün beş parasız kalması dikkate değerdir. Müptezel, heva ve heveslerine düşkündür. Siyasi görüş olarak İlk Büyük Millet Meclisi’nde Milli Mücadele’nin lüzum ve devamın gerek olmadığını düşünen İkinci Gruba mensuptur. Milletvekilliği bittikten sonra Silifke’ye dönerek daima CHF ve hükümete muhalif bir eylem ve söylemler içinde olmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkasına arkadaşları ile birlikte katılmasının sebebi; siyasi bir duruşu ve görüşünün olmasından ziyade kötü amaçlarına kuvvet ve cereyan verebilmek için CHF hükümetinin yıkılmasına yöneliktir. İyi niyetli olsaydı iktidar olma hırsını Silifke belediye reisliğini yapmak için yeterli görürdü. Bundan dolayı seçim mazbatasını alabilme şartında da olduğu üzere kanuna muhalif bir suretle gerçekleşen ve seçimin iptaline kadar geçici bile olsa belediye başkanlık koltuğuna oturmasında kesin ve siyasi bir sakınca vardır. (BCA,490.01.344.1439.25. ; BCA,490.01.435.1804.1.59. ;BCA,490.01.34.143.2. ; BCA,030.10.82.536.30. ; BCA,030.10.82.536.31.)

⁶⁸² W. F. Weiker, *Political Tutelage...*, 115; M. Pınar, *a.g.e.*, 91.

⁶⁸³ BCA, 490.01.724.478.1.

⁶⁸⁴ BCA, 490.01.724.478.1.

CHF'den çıkarılması CHF'ye karşı olan muhalefetini daha da şiddetlendirmiş 1931 CHF Silifke Kongresini sabote etmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur.⁶⁸⁵

1930 Belediye Seçimlerinde Silifke'de alınan mağlubiyetin bir benzerinin 1931 Mebusu seçimlerinde tekrar etmemesi için Mustafa Kemal tarafından Silifke'de; vali, kaymakam ve asayiş-zabita işlerine bakan memurların değiştirilmesi tavsiye edilmiştir.⁶⁸⁶ Silifke merkezde CHF'nin belediye seçimini kaybetmesi hükûmet tarafından Silifke Valisi Sait Bey'in lakaytlığına bağlanmıştır.⁶⁸⁷ Seçim yenilgisinin hükûmet kanadındaki baş sorumlusu olarak görülen İçel Valisi Sait Bey(Özsoy) 1931'de görevden alınmıştır.⁶⁸⁸

Seçimlerden sonra; Silifke seçimleri esnasında CHF aleyhine gelişen muhalefet CHF'yi tedirgin etmiştir. Muhalefetin varlığının 1931 Milletvekilleri Seçimlerinde de olumsuz bir tablo yaratacağını öngören CHF, demokrasi tarihimizde sıkça tekrarlanan bir strateji olan transfer taktiğine başvurmuştur. Muhalifleri CHF'ye yeniden kazandırma girişiminde bulunan CHF; fesih kararı alan SCF'nin eski üyelerini tekrar CHF'ye kazandırma yoluna gidecektir.⁶⁸⁹ Bu bağlamda aynı taktik Silifke'de de uygulanmıştır. Silifke'deki muhalefeti ortadan kaldırmak için SCF Silifke Teşkilatında görev alan eski CHF üyeleri ile genel ve özelde bir dizi temaslar gerçekleştirerek bu şahısları yeniden CHF'ye kazandırmaya çalışmıştır. Bu temaslar sonucunda eski CHF Mebusu ve SCF Silifke Ocak Reisi olan ve CHF'de iken İkinci Gruba mensup olan Sami Rıza Bey dâhil olmak üzere 7-8 kişilik SCF Silifke Ocak İdare heyetinden bir kitlenin CHF'ye geçeceği sözü alınmıştır. Sami Rıza Bey ve arkadaşlarının kitle halinde CHF'ye geçmek istemesi ve CHF Silifke Eski Mutemedi Halil Bey ile Eski Silifke Belediye Reisi Sait Bey'in (Uğur) , CHF'den çıkarılmasında direktmeleri, CHF tarafından gizli bir muhalefet niyetine yorumlanarak şüphe ile karşılanmış, olası bir hizbi önlemek amaçlı olarak Tahir Beyzâde Sadık Bey; katil olduğuna kanaat getirildiği için,⁶⁹⁰ Giridizade Emin

⁶⁸⁵ BCA, 490.01.34.143.2; BCA, 490.01.724.478.1.

⁶⁸⁶ BCA,490.01.724.478.1.

⁶⁸⁷ BCA,490.01.34.143.2.

⁶⁸⁸ Sait Bey(Özsoy), İçel Valiliği görevine 24 Temmuz 1930'da başlamış ve emekli edildiği 20 Eylül 1931 tarihine kadar da bu görevini sürdürmüştü. Sicil dosyasında yolsuzluk tahkikatlarının oldukça kabarık olduğu gözlenen Sait Özsoy, Şurayı Devlet'te tasfiye kararını kaldırmak amacıyla dava açmış; fakat davayı kaybetmiştir.(Mehmet Pınar, *a.g.e.*, 137.)

⁶⁸⁹ BCA,490.01.2.6.21.

⁶⁹⁰ BCA,490.01.435.1804.1.

Efendi, belediye ve Hilal-i Ahmer 'de görev yaparken zimmetine para geçirdiği için kötü şöhret sahibi olmasından dolayı⁶⁹¹ CHF'ye geri kabul edilmemişlerdir.⁶⁹² Belediye başkanlığına seçilen Sami Rıza Bey, SCF'nin feshinin üzerinden bir ay geçmeden tekrar CHF'ye katılacak ve CHF İçel belediye reisi olarak görevine devam edecektir.⁶⁹³ Sami Rıza Bey'in tekrar CHF'ye kazandırılmaya çalışılması ve reisliğinin Reis-i Cumhuriyet tarafından onaylanması kesinlikle siyasi bir rüşvet mahiyetindeydi. Çünkü Sami Rıza gibi nüfuzlu ve sevilen bir muhalif kişiliğin CHF bünyesinde siyaset yapıyor olmaması CHF'nin Silifke'de varlık göstermeyeceği anlamını taşıyordu. Fakat Sami Rıza Bey, CHF'ye geçtiği halde kendisi gibi I. Dönem TBMM'de İçel Milletvekilleri olan ve İkinci Gruba Mensup olan Haydar Lütfi (Aslan) ve Hacı Ali (Güney) ile birlikte muhalefet yapmaya devam etmiştir.⁶⁹⁴ CHF idarecileri sadece İçel'de SCF'nin idare heyetini CHF'ye katmak için çaba sarf etmemiş aynı zamanda halktan kişilerin de CHF'ye katılımı amaçlanmıştır. Bu noktada özellikle kadın seçmenin önemi daha fazla ortaya çıktığı için kadın seçmenlerin fırkaya katılımı için özel bir çaba sarf edilmiştir. Öğretmenler birliği ile temasa geçilerek bundan sonrası için CHF ve hükûmet lehine halkın aydınlatılması istenmiştir. Eğitim işlerinde de CHF propagandası yapılması için salık verilmiştir. Köylerdeki Millet Mektepleri öğretmenlerinden gece derslerinde CHF'nin propagandasının yapılması istenmiştir.⁶⁹⁵ Bu durum CHF'nin; kamu gücünü fırka lehine aleni bir şekilde kullanmaktan çekinmediğini göstermiştir. İlk kez bir muhalefet fırkası ile girdiği seçim sonucu oldukça yıpranmış olarak çıkan CHF baskı ortamının olmadığı seçim bölgelerinde halkın, CHF'den nasıl uzaklaştığını, Silifke'de açık bir şekilde gördü. Silifke seçimlerinin kaybedilmesi fırkayı; Silifke'ye iktisadi kalkınma planı doğrultusunda bir bakış açısı ile yaklaşmaya zorladı. CHF bölgeye gönderdiği müfettişlerle Silifke'nin ekonomik ve sosyal sorunlarını etüde çalıştı. Silifke'de halk arazi vergileri, konut vergileri, ziraat yapmaya müsait olmayan araziden alınan vergi, ağnam vergisinin tahsili hususu, hayvan sayım kanununun, yol

⁶⁹¹ BCA,490.01.435.1804.1.

⁶⁹² BCA,490.01.724.478.1.

⁶⁹³ BCA,030.11.1.60.36.11.

⁶⁹⁴ BCA,490.01.724.478.1.

⁶⁹⁵ BCA,490.01.724.478.1.

vergisi, muamele vergisi konularında müfettişler hükûmete sundukları raporlarda halk yararına düzenleme yapılması istenecektir.⁶⁹⁶

3.4. 1930 Mersin Belediye Seçimleri

SCF, Mersin Belediye seçiminde, aza seçimi için gösterilen adaylar arasında ön plana çıkan isimler CHF tarafından komünist olarak mimlenmiş olan Ata Çelebi ile birlikte Şihmanzâde Şükrü, Diş Tabibi Saim Arif, Fahri Kürani, Müftüzade Baha, Halil Gazeli, Hayrettin Saydavi, Hasan Merzuk, Tolluzâde Hulusi, Doktor İsmail Kamil, Abdulkadir Hamis, Ticaret Bankası'ndan Galip Bey, Eczacı Tevfik, Giritli Arap, Gayri Müslim olan Said Kadiso ve tek kadın aday olan Ergirizâde Ali Bey'in eşi Nazike Hanım olmuştur.⁶⁹⁷ CHF; aza seçimi için 40 aday göstermiş, adaylar arasında Zekiye Halil ve Hafize Hikmet Hanımefendiler ön plana çıkmıştır.⁶⁹⁸ SCF yanlısı yayın yapan Akın ve Son Posta gazeteleri; Mersin'de CHF tarafından belediye azalığına aday gösterilen kişileri, halkın nefretini kazanan, kendi siyasi çıkarlarını düşünen kişiler olmakla itham etmiş, halkın bu kişilerin karakterini göz önünde bulundurarak siyasi tercihini ortaya koymasına gerektiğine dikkat çekmiştir.⁶⁹⁹

Mersin belediye seçimleri CHF açısından bir prestij meselesine dönüştüğü için CHF; seçimlerden önce işi sıkı tutmak çabasıındaydı. Hükûmet, Mersin ve Tarsus belediye seçimlerine ayrı bir önem atfetmiştir. Dâhiliye Vekili Şükrü (Kaya) Bey, seçimlerden önce CHF Kâtibi Umumisi Erzincan Mebusu Saffet(Arıkan) Bey'e, ; Mersin ve Tarsus Belediyeleri ile yakın alaka gösterilmesini ve adayların isimlerinin hükûmete bildirilmesini istemiştir.⁷⁰⁰ Olası seçim yenilgisinin önüne geçmek için erken uyanış sayılmayacak bir zamanda; CHF Kâtibi Umumisi fırka müfettişlerine gönderdiği yazıda milletvekillerinin 1930 Belediye Seçiminde teşkilatlara yardımcı olmasını istemiştir.⁷⁰¹

⁶⁹⁶ BCA,490.01.724.478.1.

⁶⁹⁷ *Akın*,5.Birinci Teşrin/Ekim 1930; M. Pınar, *a.g.e.*, 135.

⁶⁹⁸ *Cumhuriyet*,04 Teşrinievvel 1930; *Vakit*, 6 Teşrinievvel 1930.

⁶⁹⁹ *Akın* 14 Eylül 1930; *Son Posta*, 15 Eylül 1930.

⁷⁰⁰ B.C.A.490.01/2.5.17.

⁷⁰¹ B.C.A,490.01.435.1804.2.

Mersin merkezde seçim 1 Ekim 1930 tarihinde başlayıp 10 Ekim 1930 tarihine kadar devam etmiştir.⁷⁰² CHF seçim esnasında seçmenlere; seçim rüşveti mahiyetinde para dağıtmış, dağıtılan paralardan alan SCF mensubu seçmenler bu paraları alarak doğrudan SCF teşkilatına teslim etmiştir.⁷⁰³ Yurdun genelinde olduğu gibi Mersin’de de belediye seçimleri büyük çekişmeler, karşılıklı suçlamalar içinde yapılmıştır.⁷⁰⁴ Vali Faik Bey, seçimin başladığı 1 Ekim 1930 tarihi ile 6 Ekim 1930 tarihleri arasında fevkalade düzenin sağlanmasına önem vererek yayımladığı bir beyanname ile halkın serbestçe oy kullanması için güvenli bir ortam oluşturulduğunu belirtmiştir.⁷⁰⁵

06 Ekim günü ise Mersin seçimlerinde görece var olan huzur ortamının sona erdiğine işaret ediyordu. Seçimin CHF aleyhine ilerlediğini fark eden hükûmetin SCF seçmenine karşı tavrı sertleşmiştir. Mersin seçimlerinde CHF müfettişi ve aynı zamanda Adana mebusu olan Hilmi Bey’in(Uran) seçimlere müdahale ettiği ve seçmeni CHF lehine oy kullanmak için baskı altına aldığı iddia edilmiştir.⁷⁰⁶ Mersin Polis Müdürü Tevfik Bey; Belediyenin bütün caddelerini polis memurları ile takviye edip uzak yerlerden oy kullanmak için gelen SCF seçmenlerini taşıyan otomobillerin seçim alanına girmesine izin vermemiştir.⁷⁰⁷

Hükûmet tarafından yapılan engellemelere rağmen SCF tarafından kiralanan otomobiller ve kendi taşıtları ile belediyede kurulu olan sandıklara ulaşabilen SCF seçmenleri onca müşkülata rağmen doğruca oylarını SCF’ye vermişlerdir.⁷⁰⁸ Mersin Polis Müdürü Tevfik Bey seçim alanında oy kullanma sürecinde kontrolü elinde tutmak istemiş, vatandaşların oylarını CHF’ye verdirmek için vatandaşa refakat ederek sandık başına götürüp oylarını CHF’ye verdirmiş ve SCF’ye oy vereceğini söyleyen seçmenleri darp etmiştir. Mersin Polis Müdürü Tevfik Bey’in vukuatları bununla sınırlı kalmamıştır. Sabah saat 09: 00’dan itibaren seçim mahallinde ve köşe başlarında saat 16.00 ya kadar sırf kanuni hakları olan oy kullanma hakkını yerine getirmek için bekleyen yüzlerce vatandaşı belediyenin penceresinden gören Emniyet

⁷⁰² BCA, 490.01.286.1146.1. ; BCA,030.10.82.536.26.

⁷⁰³ Balkaya, *a.g.e.* , 533.

⁷⁰⁴ *NARA*,867.00/2046. ; *Akşam*, 22 Teşrinievvel 1930.

⁷⁰⁵ *Cumhuriyet*, 04 Teşrinievvel 1930.

⁷⁰⁶ *Yeni Adana*, 10 Teşrinievvel 1930.

⁷⁰⁷ *Yeni Adana*, 14 Teşrinievvel 1930; Balkaya, *a.g.e.* ,533.

⁷⁰⁸ Balkaya, *a.g.e.* , 533.

Müdürü Tevfik Bey “- *Şunları dağıtın, vurun.*” Emrini vermiştir. Polisler tabancalarını, jandarmalar da süngülerini takarak halk üzerine yürümüş ve halk, yaşanan kanunsuz durumdan dolayı can güvenliği olmadığı için kanuni hakkı olan oy kullanmaktan vazgeçerek seçim alanını terk etmek zorunda kalmıştır.⁷⁰⁹ Mersin Polis Müdürü Tevfik Bey’in akşam saat 16 civarı sivil polis Durmuş , Avni ve iki komiser muavini ile birlikte; bütün mahalleleri baskı altına alarak SCF yanlısı seçmenleri darp ettiği, göğüslerindeki resimleri yırtıp attığı, SCF’ye oy vereceğini söyleyen seçmenlerin bizzat Tevfik Bey tarafından merdivenden aşağı atıldığı iddia edilmiştir.⁷¹⁰ Mersin’de seçim devam ederken SCF tarafından seçim sandığının delindiği iddiası ortaya atılmıştır.⁷¹¹

Hükûmet baskılarının artmaya başladığı seçimin altıncı günü olan 6 Ekim 1930’da kullanılan 990 oy dan 764’ü SCF lehine kullanılırken 226’sı CHF lehine kullanılmıştır.⁷¹²

15 Kasım 1930’da Fethi Bey tarafından seçim yolsuzlukları ile ilgili olarak Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey hakkında verilen gensoruda Mersin seçimlerinde yaşanan yolsuzlukla ilgili konuşan Fethi Bey “- *Mersin Belediye seçimi cidden eseflere şayan olacak müdahaleler, tehditler, tutuklamalar yapılarak cereyan etmiştir. Seçimin ilk günlerinde bir tecrübe mahiyetinde olarak gösterilen serbesti neticesinde seçimin tamamen fırkamız lehine cereyan aldığı görülür görülmez bütün Hükümet kuvvetleri, belediye reis ve memurları hatır ve hayale gelmez tedbirler almağa başlamışlardır. Meselâ Halk Fırkası adaylarına verilen 960 oya karşılık fırkamız adaylarına 1734 oy verilmiş olduğu görülünce seçimin altıncı günü her ne pahasına olursa olsun kazanmak talimatına uygun olarak köşe başlarında polis komiserleri, polisler ve bekçiler konulmuştur. Bu suretle halkın belediye dairesine yaklaşmaları men edilmiş ve uzak mahallerden gelecek seçmenlerimizin taşınması için tutulan otomobillerin hareketlerine müsaade olunmamış ve bunların sahip ve şoförleri tevkif edilmiştir. Fırkamıza oy vermek isteyen halkı büsbütün yıldırma ve korkutma maksadı ile irtica ve Bolşeviklik töhmetler ile fırkamız mensupları lekelenmeğe çalışılmış ve vilâyet makamından fırkamız âzasından bazıları istifaya*

⁷⁰⁹ Balkaya, a.g.e. ,72.

⁷¹⁰ *Yeni Adana*, 14 Teşrinievvel 1930; Balkaya, a.g.e. ,533.

⁷¹¹ *Cumhuriyet*, 04 Teşrinievvel 1930.

⁷¹² *Akın* 5 Birinci Teşrin 1930; *Yeni Adana*, 07 Teşrinievvel 1930.

zorlanmıştır. Halk Fırkası mensuplarının oyları hiç müşkülât gösterilmeksizin alınırken; sabahın saat dokuzunda gelip de saat on altıya kadar sırf kanunî haklarını kullanmak için bekleyen yüzlerce seçmenimiz polis ve jandarma kuvvetleri ile dağıtılmışlardır.⁷¹³sözleri ile Mersin seçiminde yaşanan kanunsuzluklara dikkat çekmiştir.

Yapılan baskılara rağmen Mersin seçimlerinde bir günde kullanılan oy sayısı Adana’da üç günde kullanılan toplam oylardan fazlaydı. Seçimin yedinci günü olan 7 Ekim 1930’da kullanılan 1342 oydan 1054 adedi SCF lehine kullanılmışken 288 adet oy da CHF lehine kullanılmıştır.⁷¹⁴

Öte yandan CHF’nin kolluk kuvvetlerini sürekli seçim alanında teyakuzda bekletme arzusunun yanında, halk arasında serseriliği ve ayyaşlığı ile nam salmış kişiler polis ve jandarmaya rağmen SCF seçmenine karşı saldırı yapabilecek ortamı rahatlıkla bulabilmiştir. Mersin Polis Müdürü Tevfik Bey’in bulunduğu bir ortamda esrarkeş tayfasından olan Kemal adında biri ve arkadaşları ellerinde rakı şişeleri ile arabalarla dolaşarak çarşı ve mahalle aralarında SCF’ye kayıtlı olan vatandaşları döverek ar ve namus sahibi insanlara küfredilmiş, olayın soruşturulması için polis veya jandarma herhangi bir işlem başlatmamıştır.⁷¹⁵Seçimin serbest bir ortamda yapılmasını engellemek amacıyla SCF seçmenlerine baskılar sistematik olarak devam etmiştir.⁷¹⁶Bu tip olayların seçim boyunca sık tekrarlanması akıllara sabıkalı kişilerin CHF ve hükümet tarafından SCF seçmenini yıldırma için organize edildiği sorusunu akıllara getirmektedir. Seçim esnasında CHF’nin iddiasına göre SCF taraftarları taşkınlık yapmaktaydı. SCF’nin ileri gelen propagandacılarından Fahri Efendi adında altmış yaşlarında bir adam saldırgan tavırlar sergileyerek belediye binası önünde valinin yakasına yapışacak ve hakaret edecek kadar cüretkâr ve küstahlık ettiği için hakkında tahkikat başlatılmıştır.⁷¹⁷

Seçim sürecinde CHF’nin sıklıkla başvurduğu strateji, SCF taraftarlarına irticacı veya Bolşevik yaftası yapıştırmaktı. İrtica ve Bolşevik damgası o dönemin siyasi atmosferinde kullanılabilir en tehlikeli silah olarak durmaktaydı. Bu kullanışlı manivelanın Mersinde SCF seçmenine karşı da kullanıldığı belgelere

⁷¹³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 22, 18. (15.11.1930.)

⁷¹⁴ Yeni Adana, 08 Teşrinievvel 1930.

⁷¹⁵ Balkaya, a.g.e. ,90.

⁷¹⁶ Son Posta, 14 Teşrinievvel 1930.

⁷¹⁷ Cumhuriyet, 19 Teşrinievvel 1930.

yansımaktaydı. Mersinde; CHF heyeti, vali, müfettiş, polis müdürü, milletvekilleri hükümet konağında toplanarak SCF'ye oy vermek isteyen halkı tehdit ve korkutmak amacıyla irtica ve Bolşeviklik tehditleri ile SCF mensuplarını karalamaya çalışmıştır.⁷¹⁸ SCF seçmenlerinin; ellerinde tesbih, dillerinde kelime-i tevhit ile yeşil bayrakların açıldığı ve dükkânların bu kişilerce yağmalandığı anarşistlik yapıldığı iddialarını yalanlayan SCF mensupları yalandan jurnallerle kendilerini karalamaya çalışan hükümet ve CHF mensuplarına tepki göstermiştir.⁷¹⁹ Mersin'de SCF'nin güçlü bir kadro ile teşkilatlanması CHF ve hükümeti rahatsız etmiştir.

Yurt genelinde olduğu gibi belediye seçimini kaybedeceğini anlayan CHF açıktan açığa hükümet aygıtlarından istifadeye başlamıştır,⁷²⁰ Mersin Valisi; SCF'nin Vilayet Teşkilatını dağıtmak için harekete geçmiş, vilayet makamına çağrılan SCF Mersin Vilayet Teşkilatı ileri gelenlerinden Reis Hacı Ömer, Enver Ali, Diş Tabibi Saim, Müftüzâde Bahaaddin, Cabbarzade Emin Bey'lerin elinden birer istifa dilekçesi alınarak polis müdürü firka binasına gönderilerek "*-Çoğunluğunuz kalmamış bundan dolayı firkanın bu şekilde ruhunu kaybetmesinden dolayı firka binasının kapatılması lazım gelir.*" tebliği yaparak oradan da seçim alanına giderek mevcut olan SCF yazıcıları polis müfettişi vasıtası ile dışarı alınmıştır. Ve bunu müteakiben SCF Vilayet Ocağının dağıldığı polis tarafından ilan edilmiştir.⁷²¹ Vali, kaymakamlar, polis müdürleri ve komiserlerin asayiş faaliyetleri adı altında CHF lehine seçimlere müdahalesi halk nezdinde sert tepkilere neden olmuştur.⁷²²

SCF'nin görevde kalan Mersin Vilayet Teşkilatı üyeleri, ertesi gün vilayet teşkilatının eksik olan üyelerini tamamlayıp resmen vilayete müracaat etmiştir. Vali, bu müracaatı dikkate almayarak firka teşkilatını dağıtmanın zorunlu olduğunu, firka ocak binasının kapatılması gerektiğini söylemiş. Yaşanan bu belirsizlikten dolayı üç gün boyunca SCF lehine oy kullanacak seçmenlere oy kullandırmamıştır. Hükümet tarafından seçimin en hararetli döneminde yaratılan kriz SCF seçmenini karamsarlığa sevk etmiştir. Mersin Vilayet Teşkilatının dağıtılması üzerine durumdan haberdar edilen Adana SCF Ocak Katibi ve Yeni Adana Gazetesi sahibi Remzi Bey ve SCF Adana Teşkilatı Heyeti. 10.10.1930 sabahı Mersin SCF firka merkezine gelmişlerdir.

⁷¹⁸ Balkaya, a.g.e. ,175-177.

⁷¹⁹ *Son Posta*, 19 Teşrinievvel 1930.

⁷²⁰ *Yeni Adana*, 14 Teşrinievvel 1930.

⁷²¹ Balkaya, a.g.e. ,175-177.

⁷²² *Yeni Adana*, 14 Teşrinievvel 1930.

Bu hadise karamsar bir ruh haline bürünen, heybeti sinmiş SCF seçmeninde özgüven yaratmıştır.⁷²³

11.10.1930 tarihinde saat: 22.00'da SCF Mersin İdare Teşkilatı yeniden kurularak sabah 09.30 civarında Mersin valisi'nin huzuruna yeni parti teşkilatı olarak çıkmıştır. Vali, SCF'nin yeni Mersin Teşkilatını kabul edip etmeyeceğini nizamnameye bakıp bilahare açıklayacağını söylemiştir. Ardından Vali Faik Bey, SCF Mersin Teşkilatına gitmiştir. SCF Adana Teşkilatına göre valinin işi ağırdan almasının sebebi CHF'ye zaman kazandırmak ve halkın CHF lehine oy kullanmasını sağlamaktır.⁷²⁴

Seçim süreci boyunca hükümet baskısından bunalan Mersin SCF Teşkilatı; yayımladığı bir beyannamede memleketin ve cumhuriyet inkılaplarının yüksek menfaati için seçimden çekildiklerini ve seçimin selameti için SCF taraftarlarının seçime alaka göstermemesini istemişse de ⁷²⁵ sonradan bu karardan vazgeçerek seçime devam kararı almıştır.⁷²⁶ SCF Mersin teşkilatının seçimden çekilme kararı almasından sonra tekrar seçimlere katılması halkın SCF'ye olan ilgisini arttırmıştır.⁷²⁷ 15 Kasım 1930 tarihinde Şükrü Kaya Bey hakkında Fethi Bey ve arkadaşlarının verdiği gensoru görüşmeleri sırasında söz alan Fethi Bey “-Mersin Belediye seçimi cidden eseflere şayan olacak müdahaleler, tehditler, tevkifler yapılarak cereyan etmiştir. Seçimin ilk günlerinde bir tecrübe mahiyetinde olarak gösterilen serbesti neticesinde seçimin tamamı ile fırkamız lehine cereyan aldığı görülür görülmez bütün hükümet kuvvetleri, belediye reis ve memurları hatır ve hayale gelmez tedbirler almaya başlamışlardır. Mesela; CHF adaylarına verilen 960 oya karşılık fırkamız adaylarına 1734 oy verilmiş olduğu görülünce seçimin altıncı günü her ne pahasına olursa olsun kazanmak talimatına tevkifi hareketle köşe başlarında polis komiserleri, polisler ve bekçiler konulmuş ve bu suretle halkın belediye dairesine yaklaşımları engellenmiş ve uzak mahallerden gelecek seçmenlerimizin taşınması için tutulan otomobillerin hareketlerine müsaade olunmamış ve bunların sahip ve şoförleri tevkif edilmiştir. Fırkamıza oy vermek

⁷²³ Balkaya, a.g.e. ,175-177.

⁷²⁴ Balkaya, a.g.e. ,175-177.

⁷²⁵ Cumhuriyet,10 Teşrinievvel 1930.

⁷²⁶ Cumhuriyet,13 -14 Teşrinievvel 1930; Son Posta, 24 Teşrinievvel 1930; Akın, 24. Birinci Teşrin 1930, ; W.F. Weiker, a.g.e. , 112. ; Pınar, a.g.e., 89.

⁷²⁷ W.F.Weiker, a.g.e. , 112.

isteyen halkı büsbütün korku salmak maksadı ile irtica ve Bolşeviklik töhmetleri ile firkamız mensupları lekelenmeğe çalışılmış ve vilâyet makamından firkamız azasından bazıları istifaya mecbur edilmiştir. CHF mensuplarının oyları hiç müşkülât gösterilmeksizin alınırken; sabahın saat dokuzunda gelip te saat on altıya kadar sırf kanunî haklarını kullanmak için bekleyen yüzlerce seçmenimiz polis ve jandarma kuvvetleri ile dağıtılmışlardır.⁷²⁸ sözleri ile Mersin seçimlerinde yaşanan usulsüzlükler ve kanunsuz uygulamaları eleştirmiştir. SCF tarafından yaşandığı iddia edilen usulsüzlükler gölgesinde yapılan Mersin belediye seçimini CHF kazanmıştır.⁷²⁹ Seçimden sonra belediye meclisinde yapılan oylamada 33 yaşında olan Mithat Bey(Toroğlu)belediye encümenlerinin oyları ile belediye reisi olarak belirlenmiş ve belediye başkanlığı Dâhiliye Vekâletince uygun bulunarak Cumhurbaşkanlığınca onaylanmıştır.⁷³⁰ Mithat Bey'in çok genç yaşta olması dönemin Mersin valisini biraz da olsa başarılı olacağı konusunda şüpheyi düşürmüştür.⁷³¹ Seçimlerde her ne kadar CHF galip gelse de Mersin'de SCF'nin gösterdiği başarı CHF'yi Mersin'de yeniden yapılanmaya zorlamıştır. 1930 Belediye Seçimlerinden sonra CHF Mersin Mutemedi Veli Tevfik Bey siyasi çalışmaları yönünden yetersiz bulunarak görevden alınmıştır.⁷³² Seçimden sonra Mersin, Adana ve Cebelibereket'te CHF teşkilatlanması ile ilgili tutulan raporda 1930 Belediye Seçimleri sürecinde yaşanan fikri çatışmaları gören SCF mensubu kişilerin Mersin'de SCF'den koparak CHF'ye geçtikleri ve böylece Mersin'de, SCF'nin varlığı ile CHF'ye karşı oluşan muhalif cephenin çözüldüğü belirtilmiştir.⁷³³

⁷²⁸ TBMM, Zabıt Ceridesi, D.3, İ:5 C:22, 18.(15.11.1930.)

⁷²⁹ BCA,490.01.34.143.2. ; Cumhuriyet, 19 Teşrinievvel 1930; Son Posta, 20 Teşrinievvel 1930

⁷³⁰ BCA,030.11.1.59.34.3.

⁷³¹ Mersin Valisi'nin kendisi hakkında hükûmete verdiği raporda; Mersin CHF idare heyeti azalarından olup memlekette iffet ve dürüstlüğü ile ön plana çıkmıştır. Çok genç az tecrübeli ve eğitim seviyesi düşük olduğu için Mersin gibi önemli ve geniş sorumluluk gerektiren belediye işlerini tam olarak başarabilmesi şüphe ile karşılanmıştır. Ancak dürüst ve doğrudan sapmayan bir kişiliği olduğu için bu gencin belediye meclisinin ve hükûmetin rehberliği ve denetlemesi ile zamanla daha iyi işler başaracağı düşünülmektedir. Acemi ve genç olmasından dolayı Mersin'de geniş bir kitlede memnuniyetsizlik yaratmış fakat zamanla bu memnuniyetsizliği yapacağı olumlu icraatlarla giderileceği düşünülmüş, bundan dolayı belediye başkanlığının onaylanmasında bir sakınca görülmemiştir. (BCA,030.10.82.536.30. ; BCA,030.10.82.536.31.)

⁷³² BCA,490.01.34.143.2.

⁷³³ BCA,490.01.724.478.1

3.4.1. 1930 Tarsus Belediye Seçimleri

Mersin merkezden daha kalabalık bir nüfus kitlesi barındıran Tarsus kazasında da 73.907 kişiden 36.245 kişisi 20 yaş ve üstü olarak seçmen kategorisinde idi. Tarsus'ta da 12.302 kişi 13-19 yaş grubunda olup potansiyel seçmen grubunda yer almaktaydı.⁷³⁴ SCF için önemli bir oy rezervi olan Tarsus'ta fırka ocak teşkilatı seçimden hemen önce kurulacaktır. SCF Tarsus Teşkilatı kurulduktan iki gün sonra seçime girmiştir. Toplam sekiz mahalleden ibaret olan Tarsus'ta seçim 6 Ekim 1930 tarihinde başlamıştır.⁷³⁵ Tarsus'ta seçim başlangıçta sakin bir ortamda ilerlemiştir. Seçimin ilk günlerinde ufak çaplı bir gerilim çıkmıştır. Bunun sebebi de Mersin Mebusu Hakkı Bey ve Vali Faik Bey'in seçim alanına bir jandarma müfrezesi ile gelmiş olmalarıdır. SCF idare heyetinden Ziya Bey'in ricası üzerine Hakkı Bey seçim alanını terk etmiştir.⁷³⁶ Seçimin birinci günü olan 6 Ekim'de sekiz mahallede kullanılan toplam 98 oydan 70'i SCF lehine 18'i CHF lehine kullanılmıştır.⁷³⁷ Seçimin ikinci günü olan 07 Ekim 'de kullanılan 192 geçerli oydan 168'i SCF lehine kullanılmış 24 oy ise CHF lehine kullanılmıştır.⁷³⁸ Seçimin üçüncü gününde kullanılan oylardan 187'si SCF lehine kullanılırken 13'ü CHF lehine kullanılmıştır.⁷³⁹ Tarsus seçimleri sakin bir ortamda SCF lehine ilerlerken ne pahasına olursa olsun seçimi CHF'ye kazandırmak için çalışan Mersin valisi, Tarsus'a gelerek seçmeni tazyik altına almaya başlamış, SCF Tarsus Kâtibi Hacı Talip zade Abdullah ve azalardan Karaca Arslan Mustafa'yı tutuklatmış ve bu şahıslar bir gün tutuklu kalmıştır.⁷⁴⁰ Seçim kurallarının hiçe sayıldığı bir ortam oluşturularak SCF'ye oy verecek seçmenleri açığa çıkarmak için tuhaf bir uygulamaya imza atılmış, seçim kurallarına aykırı bir şekilde CHF için zorla ekseriyet sağlamaya çalışan hükûmet, kanunda yeri olmadığı halde seçmenlerden CHF'ye oy verecek olanların öğleye kadar oy kullanmasını, SCF'ye oy verecek olanların ise öğleden sonra sandık başına gitmesini zorunlu kılmıştır.⁷⁴¹ Bu şekilde oy kullanıldığı takdirde kendi iradelerini açığa vurmak baskısı altında hisseden

⁷³⁴ T.C.B.İ.U.M., I. Fas. , 132.

⁷³⁵ BCA,030.10.82.536.26. ;Yeni Adana,07 Teşrinievvel 1930.

⁷³⁶ Yeni Adana,09 Teşrinievvel 1930.

⁷³⁷ Yeni Adana,07 Teşrinievvel 1930.

⁷³⁸ Yeni Adana,08 Teşrinievvel 1930.

⁷³⁹ Yeni Adana,09 Teşrinievvel 1930.

⁷⁴⁰ Yeni Adana, 14 Teşrinievvel 1930.

⁷⁴¹ Yeni Adana, 14 Teşrinievvel 1930.

seçmenlerin SCF'ye oy vermesi engellenmeye çalışılmıştır. Seçim esnasında yaşanan bu garip uygulamalar seçimin güvenilirliğine gölge düşürdüğü gibi seçimin iptali için Dâhiliye Vekâletine şikâyette bulunulmuştur.⁷⁴²Seçim 10 Ekim 1930 tarihinde sona ermiştir.⁷⁴³ Tarsus seçimlerinde SCF'nin bütün gayretlerine rağmen CHF 122 oy fazlası ile seçimi kazanmıştır.⁷⁴⁴Seçimden sonra toplanan Tarsus belediye meclisinde, belediye meclis azalarının çoğunun oyunu alan Muvaffak Zeki Bey (Uygur), Tarsus Belediye Başkanlığına seçilmiştir.⁷⁴⁵Seçimlerde usulsüzlük yapıldığını düşünen SCF yanlısı Tarsuslu seçmenler, birleşerek imza toplamış ve toplanan imzaların bir heyet ile Ankara'ya yollanarak şikâyetlerin Ankara'ya iletilmesi düşünülmüş, bir günde toplanan imza sayısı iki bini bulmuş ve bu sayının yedi bine ulaşacağı öngörüsünde bulunulmuştur.⁷⁴⁶Fakat yapılan itirazlar Tarsus belediye seçim sonuçlarını değiştirmemiştir.

⁷⁴² *Son Posta*, 22 Teşrinievvel 1930.; *Akşam* 22 Teşrinievvel 1930.

⁷⁴³ BCA, 490.01.286.1146.1. ; BCA,030.10.82.536.26.

⁷⁴⁴ BCA, 490.01.286.1146.1. ; BCA,490.01.34.143.2. ; *Cumhuriyet*, 20 Teşrinievvel 1930.; *Akşam*, 18 Teşrinievvel 1930.

⁷⁴⁵ <http://www.tarsusekspres.com.tr/haber-tarsus-eski-belediye-baskanlarindan-muvaffak-uygur-un-oglu-turhan-uygur-la-soylesi-19951.html> (Erişim Tarihi: 14.06.2020).

⁷⁴⁶ *Yeni Adana*, 07 Teşrinievvel 1930.

SONUÇ

Kuruluş şartlarına bakıldığında genel algı; SCF'nin Türk siyasi tarihinde 98 günlük suni-muvazaalı bir demokrasi denemesi olduğu yönündeydi. Fakat SCF'nin kurulması ile birlikte ülkede görece oluşan liberal ortam, tek parti yönetimi ile tarihsel bir hesaplaşma için fırsat kollayan gayri memnun kesimin liberal ortama adaptasyonunu şaşırtıcı derecede hızlı bir şekilde sağladı. Farklı kesimlerden olsalar da yeni fırkayı bir kurtuluş reçetesi olarak gören bu gayri memnun kesim kısa sürede SCF tabanına sızarak SCF'ye kurtarıcı misyonu yükledi. SCF üzerinden siyasal arenada boy göstermek isteyen hoşnutsuz kitlenin beklentisi kitle demokrasisini; hukuk önünde biçimsel düzeyde herkesin eşit duruma geldiği, böylece keyfi muameleyi azaltan ve yönetsel alanda düzenleyici bir süreci başlatmak değildi.

Beklentileri, söylemleri, yaklaşımları farklı olan bu gayri memnun yığınların ortak ve odak noktası; müzakere ile kurulmamış olan tek parti yönetiminin sona ermesiydi. Bu noktada 1930 Türkiye'si şartlarında SCF; makul yığınlar üzerinde CHF'nin iktidardan uzaklaştırılması için olumlu bir etki yaratıyordu. SCF'nin 1930 Belediye Seçimlerinden önce yurt genelinde teşkilatlanma çalışmaları başlatması CHF'ye muhalif olan kitleleri harekete geçirdi. SCF'nin teşkilatlanma kararı aldığı Adana, Antalya, İçel (Silifke) ve Mersin'de de yurdun dört bir yanında olduğu gibi CHF'ye karşı belli bir öfke birikimi yaşayan gayri memnun kişiler, yeni fırkanın vilayet-kaza teşkilatlanmalarını gönüllü olarak üstlenmiş, teşkilatlanma çalışmalarını hızlandırmıştır.

Bu bağlamda Akdeniz Bölgesi SCF teşkilatlanmasında şehirlerin kendi özel şartları ve barındırdığı unsurlar belirleyici olmuştur. SCF'nin Adana'da teşkilatlanması için sahneye çıkan müteşebbis heyet genel olarak Milli Mücadele yanlısı kişilerden oluşurken, Antalya SCF Teşkilatlanması; her ne kadar Mustafa Kemal'in tavsiyesi ile SCF'den siyasete atılan Dr. Burhanettin Bey öncülüğünde olmuşsa da teşkilatta daha çok Giritlilerin ağırlığı hissediliyordu. Mersin'de SCF vilayet teşkilatının oluşumundan Ata Çelebi gibi komünist eğilimli kişiler yer aldığı gibi büyük sermayedarların bankacılıkla uğraşan kişilerin ağırlığı daha fazla hissedilmekteydi. İçel (Silifke) SCF Teşkilatı ise İkinci Grup'a mensup eski CHF mebuslarının tesiri altında şekillenmiştir.

SCF'nin Adana, Antalya, Mersin ve İçel (Silifke) de vilayet teşkilatlanmalarında görev alan kişilerin profili böyle bir tablo arz ederken bahsi geçen vilayetlerde SCF tabanı daha çok lokal ve demografik şartların etkisi altında şekillenmiştir. Bu bağlamda CHF İstihbarat Raporlarının da doğruladığı şekilde Adana, Mersin, İçel (Silifke) 'de SCF' en büyük desteği; Araplar, Nusayriler, Fellahlar ve Kürtlerden almıştır.

Mersin-İskenderun çizgisinde yoğun olarak kümelenen ve Türk olmayan unsurlar olarak tabir edilen bu kütleler gerek Mustafa Kemal'in seyahat raporlarında gerekse CHF İstihbarat raporlarında, Türk kültürünün ülke genelinde kuşatıcılığı ve temsil noktasında en büyük engel olarak görülmekteydi.

Antalya SCF tabanının şekillenmesinde ise Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923-1930 yılları arasındaki dış politikasının etkisi vardır. 1923 yılından itibaren, Lozan Antlaşması gereği olarak Batı Trakya'nın değişik bölgelerinden Antalya'ya getirilen ve kendileri için kurulan Şarampol (Osmaniye) Mahallesi'ne iskân edilen mübadiller buna örnektir. CHF İstihbarat raporlarında, Giritliler olarak genellendirilen mübadiller Antalya'da SCF'ye en büyük desteği veren kesim olmuştur. Antalya SCF tabanı her ne kadar Türk olmayan unsurları barındırmamış olsa da SCF'ye destek veren Giritliler, CHF tarafından Türk olmayan unsurmuş gibi lanse edilmiştir. CHF'nin Giritlileri coğrafi olarak kategorize edip Giritlilerin, SCF'ye destek verdiğini vurgulaması SCF'yi yerel halktan ziyade yabancı unsurların desteklediği bir fırka yaftası ile itibarsızlaştırma gayreti ile açıklanabilir. Öte yandan Antalya'da mübadillerin, SCF'ye destek vermesinin altında yatan sebep İsmet Paşa Hükûmetinin mübadele işleri karnesinin zayıf olması ile birlikte serbest ticaret kültürüne sahip mübadillerin, SCF'nin liberal söylemlerini ticari hayatın serbestleşmesi yönünde de yorumlamasıdır.

Genelde ise Adana, Antalya, İçel (Silifke) ve Mersin'de seçmenler CHF iktidarının halk nezdinde elini zayıflatan müsakkafat (konut), kazanç, Ağnam, arazi ve yol vergilerini yüksek bularak SCF'nin vergileri hafifletme vaadini kendi çıkarlarına uygun bulup yeni fırkaya destek vermiştir. Adana, Antalya, İçel (Silifke), Mersin'de, CHF İstihbarat Raporlarında toplumun alt tabakası olarak nitelendirilen ırgatların, amelelerin ekonomik özgürlük için SCF'yi desteklemiş olması dönemin ekonomik gerçekleri ile örtüşüyordu. Ayrıca liman kenti olan Mersin'de liman

amelesinin içinde buldukları ekonomik şartlar gereği yeni fırkaya destek verdiği görülmüştür.

SCF'nin Adana, Antalya, İçel (Silifke) ve Antalya'da gerek teşkilat kurucu kadroları gerekse tabanı çeşitli unsurları bir araya geldiği bir yapıya sahipti. Bu durum kuruluşundan fesih kararı aldığı tarihe kadar SCF'ye yönelik olarak CHF'nin sıklıkla kullandığı bir suçlama aracına dönüşmüştür. CHF; SCF'nin kadrolaşma ve taban oluşturma sürecinde titiz davranmadığını, her talip olana fırka teşkilatı kurma görevi verdiğini, SCF tabanına laik Cumhuriyet rejimine ve inkılaplara düşman unsurların sızdığını fakat SCF merkez idaresinin bu duruma seyirci kaldığı suçlamasını yöneltmiştir. CHF özellikle Adana ve Mersin'de SCF tabanında Türk olmayan unsurların, irtica ve Bolşevizm yanlısı unsurların aktif olarak faaliyetlerde bulunduğunu iddia etmiştir. Antalya'da da hükümet unsurları tarafından SCF'ye oy vermek isteyen seçmene irtica suçlamasında bulunulmuştur. İçel'de (Silifke) daha çok kendi fırkalarına mensup eski ve görevdeki kişilere yönelik olarak suçlamalarda bulunmuştur. CHF Antalya'da ise SCF'ye yoğun desteği olan Giritlilerin muhalif faaliyetlerini rejim için tehdit unsuru olarak görmüştür.

Adana, Antalya, İçel (Silifke) ve Mersin SCF vilayet teşkilatları kurulduktan hemen sonra 1930 Belediye Seçimleri başlamıştır. Seçimlerin başlaması ile birlikte seçim tartışmaları ve iki fırkanın karşılıklı suçlamaları da beraberinde başlamıştır. Adana, Antalya ve Mersin belediye seçimleri yurt genelinde en yoğun seçim tartışmaları ve şikâyetlerinin olduğu seçim bölgeleri olmuştur. Gerek incelediğimiz yerli arşiv belgeleri gerekse Amerikan arşivleri bu tartışma ve karşılıklı suçlamaları doğrulayıcı nitelikteydi.

1930 Belediye Seçimlerinden hemen önce yürürlüğe giren 1580 No'lu Belediye Kanunu tüm yurttaki aynı takvimde seçim yapılmasını öngörmeyen esnek bir yapıya sahipti. Bundan dolayı her ilde seçim başlama ve bitiş tarihleri farklılık gösteriyordu. Genel olarak 1930 Eylül'ün son haftası başlayan seçimler seçim esnasında yaşanan sorunlardan dolayı 1930 Ekim'in üçüncü haftasına kadar sarkmıştır. Bu durum Adana, Antalya, İçel (Silifke) ve Mersin için de geçerli olmuştur.

Adana'da üç günlük zaman zarfında 16.000 seçmenin çoğu oy kullanamadığı için seçim encümeni tarafından seçime bir hafta ara verilmiştir. Adana Belediyesinde

kurulmuş olan seçim salonunda oy verme işlemi sırasında CHF seçmenleri SCF seçmenlerine yönelik olarak rencide edici sözler sarf ettiği için SCF seçmenleri ile CHF seçmenleri arasında arbede çıkmış ve yaşanan bu arbededen dolayı vali seçimi tekrar bir günlüğüne ertelemiştir. Antalya'da normal süresi 15 Ekim'de sona erecek olan belediye seçimi 14 Ekim'de belediye meydanında yaşanan olaylardan dolayı 18 Ekim'e kadar 4 gün uzatılmıştır. Silifke'de seçimde SCF'nin çok fazla oy aldığına kanaat getiren hükümet, inzibat kuvvetlerini harekete geçirmiş ve seçimi ertelemiştir. Mersin'de seçim devam ederken Mersin SCF Teşkilatı üyeleri vali tarafından zorla istifa ettirilmiş, Mersin SCF Teşkilatı yeniden kurulana kadar geçen üç günlük sürede SCF seçmenleri oy kullanamamıştır.

Seçim esnasında Adana, Antalya ve Mersin'de SCF taraftarları idarenin baskılarından dolayı şikâyetçi olmuşlardır. İçel (Silifke) seçimleri ise daha demokratik bir ortamda yapılmıştır. İçel (Silifke) seçimlerinin daha az şikâyetlere konu olmasının sebebi seçim esnasında idarenin yapıcı bir tutum izlemesinden kaynaklanmaktadır. İçel Valisi Sait Bey (Özsoy) seçim esnasında katı bir idare tarzı benimsemediği için mensubu olduğu CHF tarafından seçimin kaybedilmesindeki etkenlerden biri olarak görülmüştür.

Adana, Antalya ve Mersin'de bölgenin mebusları olmak üzere valiler, kaymakamlar, emniyet müdürleri ve diğer hükümet aygıtları tam kadro seçim alanlarında yerini almış ve CHF'nin seçimi kaybetmemesi için her yolu denemişlerdir. Adana'da seçim esnasında Adana mebusları Hilmi Bey (Uran) Zamir (Damar) Bey ve Vali Vehbi Bey, Antalya'da Antalya Mebusu Rasih Hoca (Kaplan), Mersin'de Adana Mebusu Hilmi Bey (Uran) Vali Faik Bey ve Polis Müdürü Tevfik Bey seçim boyunca SCF yanlısı seçmenlere yaptıkları baskıdan dolayı seçmenlerin tepkisini almışlardır.

Seçim devam ederken Adana, Antalya SCF vilayet teşkilatı mensupları tutuklanmış Mersin SCF teşkilatı Vali Faik Bey tarafından lağvedilmiş ve Mersin kazası olan Tarsus SCF kaza teşkilatına mensup iki kişi tutuklanmıştır. Ayrıca bu kentlerde SCF'ye oy vermek isteyen seçmenlere yönelik tutuklamalar da görülmüştür.

SCF'nin iddiasına göre seçim esnasında Adana, Antalya ve Mersin'de CHF ve hükümet güçleri tarafından memurlar baskı altına alınmış SCF'ye oy verecek memurlar hükümet tarafından işten çıkarılma tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır.

Adana, Antalya İçel (Silifke) ve Mersin'de SCF mensupları, seçim sandıklarına ulaşmak ve oy kullanmak noktasında jandarma, polis ve zabıta engeli ile karşılaştıklarını, fakat CHF'ye oy vermek isteyen seçmenlere ise her türlü kolaylık sağlandığını iddia etmiştir. Buna karşılık hükümet cephesi ise SCF seçmenlerini Antalya, Adana ve Mersin'de seçim alanında taşkınlık çıkararak seçim güvenliğini tehlikeye atmakla suçlamıştır. SCF'ye göre yurt genelinde SCF'ye oy vermek isteyen seçmene yönelik olarak klasik bir taktiğe dönüşen “-Seçmen listesinde adınız yok.” oyunu Adana, Antalya ve Mersin'de de sahnelenmiştir. Seçim esnasında polis ve jandarmanın SCF seçmenine yönelik darp ve tehditleri SCF'nin taşra seçimlerinde sıklıkla vurguladığı bir durum olmuştur.

Seçim sandıklarında seçmen olmayan kişilerin adına oy atılması, CHF tarafından ölümler adına da sandıklara oy atılması, mükerrer oy kullanımı ve SCF seçmeni olan kişilerin adına CHF lehine taklit imzalar ile oy kullanılmış olması seçim boyunca Adana ve Antalya'da SCF'nin sıklıkla dile getirdiği bir konu olmuştur. SCF; Adana, Antalya ve Mersin'de yaşanan seçim kanunsuzluklarını Dâhiliye Vekâleti ve Gazi'ye şikâyet etmiştir.

İki fırkanın karşılıklı iddia ve suçlamaları altında gerçekleşen 1930 Akdeniz Belediye seçimleri Akdeniz'de CHF'nin politikalarını beğenmeyen geniş bir kitlenin varlığını ortaya koymuştur. SCF; 1930 Akdeniz belediye seçimlerinde İçel'de (Silifke) belediye başkanlığını kazandığı gibi Adana, Antalya ve Mersin'de CHF'ye karşı az bir oy ile seçimi kaybetmiştir.

SCF'nin kapatılması ile ülkede siyasi faaliyetlerin tabii cereyanı sekteye uğramış olsa da SCF'nin kuruluşundan feshine kadar geçen süre boyunca demokratik bir ülke olma yolunda Türkiye siyasetinde çok önemli bir katkı sağladı. İnkılap ve Cumhuriyet tarihimizin kısa fakat dikkate değer bir kısmını teşkil eden bu dönemin ortaya çıkardığı gerçeklerden biri de halkın siyasi eğilimlerini ortaya çıkarmak ve billurlaştırmak oldu. Bu billurlaştırma süreci Adana, Antalya, İçel (Silifke) ve Mersin'de de görüldü. Yurt genelinde olduğu gibi Akdeniz Bölgesinde de, SCF muhalif bir fırka olarak sahaya çıkmayana dek mevcut tek fırka aleyhindeki gizli

veya açık cereyanların mahiyeti hakkında doğru bir fikir sahibi olmak mümkün olmamıştır.

SCF, kuruluşu ile birlikte hakikati örten perdeyi sıyırdı, CHF ve idaresine karşı olan muhalefetin iç yüzünü güçlü bir projektör gibi aydınlattı. SCF kuruluşu ile Akdeniz’de tek parti yönetimine ve icraatlarına karşı muhalif olan geniş yelpazede kalabalık bir yığın olduğunu ortaya koymuştur. CHF’nin takip ettiği idare sistemini beğenmeyenlerin, iktisadi ve idari alanda yapılan aşırıya kaçan uygulamalardan şikâyet eden kesimlerin eleştirileri kişisel görüşten öteye geçemiyordu. Bu durum muhalefetin mahiyetini perdeliyordu.

SCF’nin sıyırdığı bu perdenin arkasında görünen manzara; Bir zamanlar ülkeye büyük hizmetler etmiş olan CHF’nin; gerek yurt genelinde gerekse Akdeniz Bölgesinde son yıllarda yaptığı hatalar yüzünden halkı kendisinden soğuttuğu, halk desteğini kaybettiği, hükûmet gücüne dayanmamış bir CHF’nin varlığını sürdürme kabiliyetini kaybetmiş vücutsuz bir baş haline geldiği ortaya koyuyordu. Müdafaa-i Hukuk adıyla varlığını sürdürürken bağımsız bir vatan, hür bir millet teşekkül eden ve bunu yaptığı inkılaplarla destekleyen CHF’nin zamanla yozlaşmış bir yapıya büründüğü ve kendi içinde inkılabı muhtaç hale geldiği ortaya çıktı.

Bu tablo CHF’yi, aksayan teşkilatlarını tasfiye ve takviye etmeye çalışarak halk desteğini yeniden kazanmaya yönelik bir dizi atılımlar yapmaya zorladı. CHF; Akdeniz özelinde yurt genelinde süreç içinde halk nazarında fırka imajını zedeleyen faktörün muhalefet olgusunun olmamasından ziyade fırka teşkilatlarının her kuvvet gibi tahakküme meyletmesinde kaynaklandığını fark etti. Akdeniz’de de CHF teşkilatlarında görevli olan fırka mutemetlerinin ve fırka azalarının halkın istek ve şikâyetlerinden ziyade zorbalığa meyletmesi ve menfaat devşirme üzerine bir idare tarzı benimsemiş olmaları, fırkanın taşra teşkilatlarındaki lakayt yönetim biçimi, halkın firkadan yana en çok şikâyetçi olduğu konu olmuş ve halkın fırka ile bağıni kesmiştir.

SCF’nin kurulması ile birlikte devlet yönetimini elinde bulunduran CHF’nin idari ve ekonomi alanında izlemiş olduğu sıkı devletçilik ve tekelleşme politikalarına karşı ekonomide ve iç politikadan geniş bir serbestlik ortamının tesisini isteyen büyük bir halk kitlesinin Akdeniz’de de mevcut olduğu ortaya çıktı.

SCF'nin kurulması ve faaliyette bulunduğu süreç, Türkiye siyasi yapısının sadece muvazaalı bir muhalefet ile kısıtlı olmayacak kadar geniş bir yelpazede her biri birbirinden tamamen farklı görüş ve düşüncelere sahip kitlelerin sadece iki fırka ile kendini ifade edemeyeceği, birçok farklı siyasi partiye ihtiyaç duyulacak siyasi bir zeminin olduğu ortaya çıktı.

SCF'nin fesih kararı alması ile sadece muhalefetin başsız kaldığını ama CHF'ye karşı muhalefetin daha mükemmel bir forma ulaşarak daha esaslı bir zeminde yürümek için gün saydığı ortaya çıktı. Bu olgu 1946 yılında kurulan Demokrat Parti'nin kurucu kadrolarında ve tabanında daha net bir şekilde görüldü. Özellikle SCF'nin taşra teşkilatlanmalarını üstlenen müteşebbislerin, Demokrat Parti kurulduktan sonra Demokrat Parti'nin önemli mevkilerinde görev aldığı, çoğu müteşebbisin buldukları illerde Demokrat Partiden mebus seçilerek muhalefete Demokrat Parti'de devam etmesi bunun göstergesidir.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

National Archives and Records Administration (NARA)

RESMÎ YAYINLAR

Resmî Gazete

TBMM Zabıt Ceridesi

Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü 28 Teşrinievvel 1927 Umum Nüfus Tahriri, Fasikül-I, Hüsütabiat Matbaası, İstanbul 1929.

Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü 28 Teşrinievvel 1927 Umum Nüfus Tahriri, Fasikül-III, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1929.

GAZETE VE DERGİLER

Akşam

Akın

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

Hizmet

Milliyet

Serbest Cumhuriyet

Son Posta

Türk Sözü

Vakit

Yarın

Yeni Adana

Yeni Asır

KİTAPLAR

Ağaoğlu, A. (1969). *Serbest Fırka Hatıraları*. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
Atatürk'ün Seyahat Notları (1930-1931). (1996). (Haz: Gürbüz Tüfekçi). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Atay, F. R. (1999). *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayınları.

- Aydemir, Ş. S. (1992). *Tek Adam (1922-1938) III*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Balkaya, İ. S. (2006). *Serbest Cumhuriyet Fırkası Arşiv Belgelerine Göre 1930 Belediye Seçimleri*. Erzurum: Güneş Vakfı Yayınları.
- Başar, A. H. (1981). *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Buğra, T. (2018). *Yağmur Beklerken*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Elman, A. Ş. (1955). *Dr. Reşit Galip*. Ankara: Yeni Matbaa.
- Emrence, C. (2006). *99 Günlük Muhalefet; Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Feroz, A. (1996). *İttihatçılıktan Kemalizme*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Gazi, M. K. (2015). *Nutuk*. Ankara: Kaynak Yayınları.
- Goloğlu, M. (2011). *Devrimler ve Tepkiler*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Grew, J. C. (2000). *İlk ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları; Atatürk ve İnönü*. (Çev. Muzaffer Aşkın). İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Güçlü, M. (2004). *Dr. H. Burhanettin ONAT (1894-1976)*. Antalya: Antalya Ticaret Ve Sanayii Odası Kültür Yayınları.
- İlmen, S. (1951). *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*. İstanbul: Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi.
- İnönü, İ. (2014). *İsmet İnönü'nün Hatıraları, Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938)*. İstanbul: BZ Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1984). *Politikada 45 Yıl*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıç Ali'nin Anıları*. (2005). (Der: H. Turgut). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koçak, C. (2006). *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Küçükömer, İ. (2007). *Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Oktay, H. (2003). "Kaçaroğlu Ailesi; Antalyalıya Ot Yemeklerini Öğreten Göçmenler; Giritliler." *Geçmişten Geleceğe Antalyalılar Dergisi*, (2), 32-36.

Okyar, A. F. (2019). *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?*. İstanbul: Ketebe Yayınları.

Okyar, F. (1980). *Üç Devirde Bir Adam*. (Yayına Hazırlayan: Cemal Kutay). İstanbul: Tercüman Yayınları.

Okyar, O. - Seyitdanlıoğlu, M. (2007). *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye; Fethi Okyar'ın Anıları*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.

Pınar, M. (2016). *Tek Parti Döneminde Trakya'da Siyasi Hayat ve Yahudiler (1930-1934)*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Pınar, M. (2018). *Cumhuriyet Döneminde Mersin ve İçel'de Siyasi Hayat*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.

Sertel, Z. (2001). *Hatırladıklarım*. İstanbul: Remiz Kitabevi.

Soyak, H. R. (1973). *Atatürk'ten Hatıralar II*. İstanbul: Yapı Ve Kredi Bankası Yayınları.

Tahir, K. (2016) . *Yol Ayrımı*. İstanbul: İthaki Yayınları.

TBMM. (1993). *Türk Parlamento Tarihi III. Dönem (1927-1930) III*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Uran, H. (2008). *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım(1908- 1950)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Us, A. (1966). *1930-1950 Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları*. İstanbul: Vakit Matbaası.

Yalman, A. E. (1997). *Yakın Tarihte Görüp Geçirdiklerim, Cilt: II, (1922 - 1971)* . İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi.

Yetkin, Ç. (1983). *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*. İstanbul: Altın Yayınları.

Yılmaz, M. (2002). *Tek Parti Döneminde Müstakil Mebuslar ve CHP Müstakil Grubu (1931-1946)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Weiker, W. F. (1973). *Political Tutelage and Democracy in Turkey- The FreeParty and Its Aftermath*. Leiden: E.J. Brill.

EKLER

Ek - 1

T. C.
DAHİLİYE VKALETİ
Emniyeti Umumiye Umum Müdürlüğü

B A Ş B A K A N L I K
C U M H U R İ Y E T A R Ş İ V İ
Ş : U : R : E : T

§
H
U

Muhterem Hemşehri ;
Aziz Vatandaş ;

Belediye intihabatının bağlandığını biliyorsun. Hür doğmuş ve hür yaşamağa lâyık bir fertsin . Hiç bir tazyika ve hiç bir tehvide ehemmiyet vermeyerek reyini serbestçe kullanmanı Hürriyete refaha ulaştırarak olan serbest Cumhuriyet fırkasıdır.

Serbest Cumhuriyet fırkası mütegalibe saltanatına nihayet verecektir. Ve seni yükseltecektir. Reyini serbest Cumhuriyet fırkasına ver. O senin kendi fırkan ve senin kendi arzundur. Çünkü serbest Cumhuriyet fırkası haksızlığa zulme uğrayan hürriyete aşık vatandaşların ızdırabından doğmuştur. O seni kurtaracaktır. O senin dertlerine çaresiz olacaktır. O senin müdafiiindir. Reyini ona ver.

Aslı gibidir. 6/10/930

H. Ali

4

Serbest Cumhuriyet Fırkası Seçim Bildirisi. Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.

Ek - 2

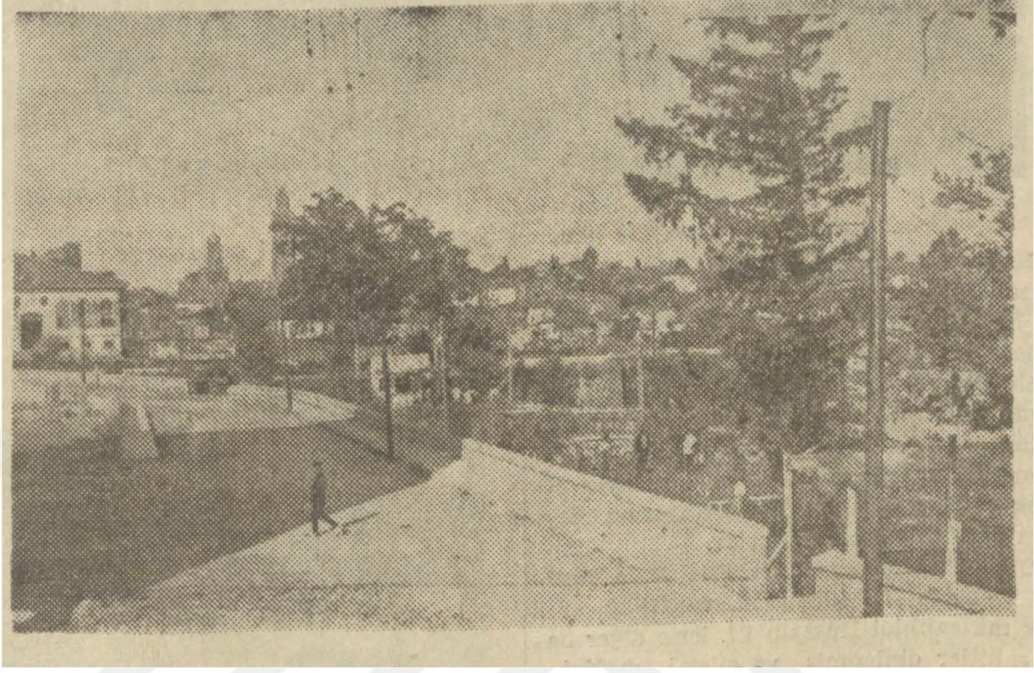
1930'lu yıllar. Soldan sađa: **Mersin Belediye Reisi Mithat Bey (Toroğlu)**, **Adana Belediye Reisi Turhan Cemal Bey (Beriker)** , **Tarsus Belediye Reisi Muvaffak Ziya Bey (Uygur)** . Kaynak: Atilla Toroğlu.

Ek - 3

Dr. H. Burhanettin Bey'in (Onat) 14 Ekim 1930 Antalya Olaylarından dolayı tutuklandığı gün çekilen fotoğrafı. (*Cumhuriyet*, 17 Teşrinievvel 1930).

Ek- 4

Antalya Hükümet Caddesi (*Cumhuriyet*, 17 Teşrinievvel 1930).

Ek - 5

Mersin Gümrük İskelesi 1930'lar. (Kaynak: Mersin Kent Koleksiyonu).

Ek- 6

1930 Tarsus. Soldan sağa, **Tarsus Belediye Başkanı Muvaffak Ziya Bey (Uygur)**, Avusturyalı Şehir Planlamacısı **Hermann Jansen**, Mersin Belediye Başkanı **Mithat Bey (Toroğlu)**.(Kaynak: Atilla Toroğlu).

Ek-7

1930 Adana Sel Felaketi. (Kaynak: Atatürk Kitaplığı.)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : Mehmet ÇAPARLAR

Uyruğu : T.C

Doğum Tarihi ve Yeri: 06.05.1979 - Bingöl

Telefon : 0 506 950 79 58

Faks :

E-mail : mehmetasli_cprrl@hotmail.com

Eğitim

Derece:	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Doktora
Yüksek Lisans
Lisans	Erciyes Üniversitesi Fen-Ed. Fak. Tarih Bölümü	2001

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2001- 2016	Bingöl	Özel Öğretim Kurumu Tarih Öğretmenliği
2016- Görevde	Rize-Çayeli	Çayeli Anadolu İ.H.L. Tarih Öğretmeni

Yabancı Dil: İngilizce

Yayımlar

Hobiler:

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

08.10.2020

Tez Başlığı / Konusu: **Serbest Cumhuriyet Fırkası Akdeniz Teşkilatlanması ve Faaliyetleri**

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 177 sayfalık kısmına ilişkin, 08/10 / 2020 tarihinde tez danışmanım tarafından yüksek lisans intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 07 (Yüzde yedi) dir.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

08.10.2020
Mehmet ÇAPARLAR

Adı Soyadı: Mehmet ÇAPARLAR
Öğrenci No: 18920006010
Anabilim Dalı: Tarih
Programı : Türkiye Cumhuriyeti Tarihi
Statüsü : Y. Lisans: X Doktora

DANIŞMAN

Doç. Dr. Mehmet Pınar
..... //2020

ENSTİTÜ ONAYI

UYGUNDUR
Doç. Dr. Bekir KOÇLAR Enstitü Müdürü
...../...../2020